EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

Mari Must

VENE-EESTI SUHETE KAJASTUMINE LÕUNA-EESTI MURRETE SÕNAVARAS

Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks

TRÜ Õpetatud Nõukogu koosoleku otsusega 25. juunist 1954. a. on antud autorile Mari Jaani t. Must'ale filoloogiateaduste kandidaadi teaduslik kraad.

J. Mannov.
TRÜ teaduslik sekretär.

Tallinn
1954

Eessõna.

Pärast Eesti NSV vabastamist saksa okupatsiooni ikkest 1944.a. sügisel kerkis noore eesti nõukogude keeleteaduse ette terve rida suure tähtsusega probleeme, mis nõudsid kiiret lahendamist. Üks seesuguseid uurimisülesandeid oli vene-eesti keeleliste suhete küsimus, mis on osa vene ja eesti rahva põlise sõpruse ajaloo küsimusest. Eesti kodanlikud ajaloolased ja keeleteadlased läksid vaikides mööda suure vene rahva poolt eestlastele avaldatud kultuurilisest ja keelelisest mõjust või kujutasid kahe rahva vahekordi moonutatult. Täiesti sööti oli jäetud vene keelest eesti keelde tulnud laensõnade uurimine. Ainsaks kaalukamaks eesti autori tööks sel alal oli ikka veel 1890. aastal ilmunud M. Veske vastavasisuline uurimus, mis aga ei rahulda enam tänapäeva nõudeid ega suuda anda ammendavat ülevaadet vene-eesti mitmekesiste keeleliste vahekordade kohta. Soome uurijate sama-alased tööd piirduvad eesti keele osas peamiselt F.J.Wiedemanni sõnaraamatus leiduva ainestikuga. Puudus täielikult ülevaade eesti kirjakeeles ja murretes igapäev tarvitusel olevate rohkete vanemate ja hilisemate vene laensõnade kohta. Ei olnud kõige üldisematki ettekujutust, kui suur võib olla vene laensõnade arv näit. eesti idapoolsetes murretes, kus vene mõju on olnud kõige tugevam.

Et osalt täita seda lünka, mis valitses eesti sõnavara uurimises, valis käesoleva töö kirjutaja TRÜ ajaloo-keeleteaduskonnas õppides 1945. aastal oma eriseminaritöö teemaks "Vene laensõnad setu murdes", mida edasi arendati 1946.a. sügisel

kaitstud samateemalises diplomitöös. Selgus, et see on huvitav ja tänulik uurimisteema , mis nõuaks veelgi süvendatumat ja laiahaardelisemat käsitlust, kui seda oli võimalik teha diplomitöös. 1947.a. alates kogus nende ridade kirjutaja materjali lõuna-eesti murretes leiduvate vene laensõnade kohta, kuid töö tegelikule kirjutamisele ei saadud asuda, sest marristliku suuna tugevnemine nõukogude keeleteaduses tegi võimatuks keeltevaheliste suhete teadusliku käsitluse. N.Marr eitas keelte genealoogilist sugulust ja asetas sugulaskeelte ning samuti eri süsteemi keelte vahel valitsevad suhted otse pea peale. Seetõttu jäi marristliku režiimi võimutsemise aastail sõnavara võrdlev uurimine, eriti aga leksikaalsete laenude probleem , sootuks unarusse. Alles J.V.Stalini õpetus keele üldisest sõnavarast ja sõnavara põhifondist andis leksikoloogilisele uurimistööle teaduslikult usaldatava ja marksistlikult õige aluse, avades nõukogude keeleteadlastele kõik võimalused viljakaks uurimistööks.

1950. aastal sai uuesti võimalikuks ja tarvilikuks asuda käesoleva teema juurde, mille käsitlemiseks oli nüüd J.V.Stalini keeleteaduslike töödega loodud kindel, marksistlikul õpetusel rajanev lähtekoht. Varem kogutud ainestik tuli uuesti kriitiliselt läbi vaadata, täiendada ja palju juurde koguda. See töö toimus põhiliselt 1951.a. jooksul ning 1952. ja 1953. aastal on see pika aja jooksul kogunenud rikkalik materjal läbi töötatud ja siin esitataval kujul üldistatud.

Käsitluse aluseks on keeleline ainestik ning ka järelduste tegemisel on lähtutud keelest, kuigi seda ikka on püütud vaadelda lahutamatus seoses vastava rahva kogu ajalooga. Võimalust mööda on arvestatud kõiki neid ajaloolisi, ühiskondlik-

ke ja majanduslikke tegureid, mis tingisid ja võimaldasid eestlaste ja venelaste suhtlemist ning olid väliseks põhjuseks eesti sõnavara täienemisele suure hulga vene laensõnadega.

Materjali rohkuse tõttu on tulnud vaatlusvälja mitmeti piirata. Kõrvale on jäetud vene-eesti suhete kõige varasem periood ning on koondatud tähelepanu sellele ajale, mil eestlased ja venelased (s.t. suurvenelased) on välja kujunenud juba iseseisvate rahvastena.

Vaatluse tulipunktis on eeskätt lõuna-eesti idamurded, võru ja tartu murre. Kuid lähtudes tõekspidamisest, et territoriaalsed murded on üldrahvaliku keele kohalikuks erikujuks, selle madalamaks vormiks, on laensõnade saatust püütud jälgida ka kaugemal antud murdeid, on osutatud nende esinemisele teistes eesti murretes ning eesti ühis- ja kirjakeeles. Töö baseerub murdeainestikul ning seepärast on esitatud ainult suulisel teel, murrete ja kõnekeele kaudu levinud vene laensõnad. Kirjanduslikud laenud, nagu vene keele kaudu tulnud teaduslikud terminid ja rahvusvahelised sõnad, on pidanud vaatlusest kõrvale jääma. Teadlikult ei ole siin kõne alla võetud ka nõukogude perioodil vene keelest või vene keele vahendusel eesti keelde tulnud rohkeid sõnu, mille levik on toimunud samuti enamasti trükisõna, raadio või muul taolisel teel. See sõnavara on korraga levinud eesti kirja- ja ühiskeeles ning on siitkaudu saanud järk-järgult tuttavaks ka kohalikes murrakutes, kuna allpool jälgitavate laensõnade levikusuund eesti keeles on otse vastupidine.

Töös esitatav eestipoolne ainestik on enamikus pärit ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi ja Emakeele Seltsi murdekogudest, mis on kirja pandud vastava ettevalmistusega murdeko-

gujate poolt mitmekümne aasta vältel. Seda materjali on autori poolt kohapeal kontrollitud ja täiendavalt juurde kogutud mitmel kogumisteekonnal. 1949.a. käidi kahenädalasel matkal setu murrakualal, 1951.a. on kümne päeva kestel viibitud rõuge murrakuala kesk- ja idaosades ning Rõuge ja Vastseliina rajal, 1952.a. toimus mõnepäevane kontrollsõit Piirissaarele. Põhjaeesti murdest on isiklikke tähelepanekuid torma, lüganuse, paide, anna, juuru ja teistelt murrakualadelt.

Materjali kogumisel ja kontrollimisel on rohkesti kasutatud ENSV TA Emakeele Seltsi murdekorrespondentide võrku. Autori poolt koostatud spetsiaalsete küsitluskavade alusel on korrespondentidelt saadud väärtuslikke andmeid väga paljudelt murrakualadelt. KKI murdekogujad on vastavate küsitluskavade järgi toonud materjali põlva, räpina, võnnu, puhja, väike-maarja ja teiste murrakute kohta. Täiendavat ainestikku on saadud ka ENSV TA Etnograafia Muuseumi kogudest, Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna kogudest, Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluule sektori rahvaluulekogudest ning mitmelt üksikisikult, nagu sm. A.Mooralt, H. Ahvenalt ja teistelt.

Trükitud allikatest on ainestiku kogumisel kasutatud J.Hurda setu rahvalaule "Setukeste laulud" I - III, setumurrakulist ajalehte "Petseri Postimees" 1909 - 1910 ning laenude vanuse selgitamisel eesti vanemaid sõnaraamatuid, ajakirjandust ja teisi trükiteoseid, mis on näidatud kirjanduse loetelus. Üldse on materjali kogumisel tehtud väljakirjutusi rohkem kui 12000 sõnasedeli ulatuses.

See mitmekesistest allikatest kogutud materjal on esitatud võimalikult täpses tsiteeringus, ainult KKI keelearhiivi murdekogudest pärineva ainestiku puhul on liigse kirevuse vältimi-

seks peetud võimalikuks transkriptsiooni mõnevõrra ühtlustada (vt. lisa lk. 253 jj.).

Laensõnade etümoloogia selgitamisel on vene vasted antud enamasti vastavate vene sõnaraamatute ja muu kirjanduse alusel. Kohalike vene murrete kohta on saadud andmeid ka ENSV TA Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonna vene materjalidest, TRÜ vene kirjanduse kateedris ja eesti keele kateedris säilitatavatest pihkva murde üleskirjutustest ning vähesel määral on võidud teha isiklikke tähelepanekuid Piirissaarel ja Peipsi lääneranniku Mustvee ümbruses. NSV Liidu TA Keeleteaduse Instituudis Moskvas on tutvutud koostatava vene dialektoloogilise atlase II köite valminud käsikirjaga, mis haarab just meid huvitavaid loode-vene murdeid.

Et töös käsitletakse hilisemaid laensõnu, millede lähtekuju on harilikult kergesti äratuntav, ei ole peetud tarvilikuks sõnade etümologiseerimisel tuua tõestusmaterjali kaugematest keeltest, vaid on piirdutud foneetiliselt lähema venekeelse sõnakuju äratähendamisega. Kui laensõna häälikuline või tähenduslik külg seda nõuab või kui see aitab esitust avardada ja huvitavamaks muuta , on toodud vene vasteid ka enamatest allikatest ja täielikumal kujul.

Laensõnade territoriaalse leviku jälgimisel peetakse sõnaloetelus kinni murrakualade kindlast järjekorrast. Olenevalt töö teemast ja käsitletava materjali iseloomust esitatakse allpool laensõnad murrakualade kaupa suunaga idast läände ja lõunast põhja, seega siis vastupidises järjekorras, kui see on harilikult kombeks eesti dialektoloogilises töös. Ometi on igal üksikjuhtumil ikkagi silmas peetud asja sisulist külge ja see-

pärast võib nimetatud järjestusest esineda mõningaid kõrvalekaldumisi.

Et esitatav laensõnade loetelu võiks koondatud materjali koguna olla kasutatav ka keeleteaduse naaberdistsipliinide alal töötajaile, on ainestiku esituse juures peetud silmas võimalikult suurt täpsust ja konkreetsust. Seepärast on hoidutud liiga suurtest üldistustest ning ainestiku tsiteerimisel on peale murrakuala näidatud võimalikult ära ka küla, kust sõna on kirja pandud. Samuti on viidatud allikale, kust andmed on saadud. Vastava viite puudumisel kuulub teade autorile. Lõuna-eesti murretest on püütud tuua andmeid võimalikult tühjendavalt, põhja-eesti osas on piirdutud vihjamisega laensõna esinemisele või on toodud üksnes mõningaid näiteid. Samuti on ka kirjandusest esitatavate näidetega oldud tagasihoidlik ning harilikult on peetud piisavaks viidet vastavale sõnaraamatule.

Materjali rohkuse tõttu eri lisana antud sõnaloetelu ei suuda muidugi haarata absoluutselt kõiki lõuna-eesti murretes leiduvaid vene laensõnu. Kahtlemata on viimaste hulka võimalik täiendada veel terve rea siin esitamata laensõnadega, eriti setu murrakualalt, kus kindlate laensõnade kõrval leidub rohkesti juhuslikke, harva esinevaid või individuaalseid sõnalaene. Viimastest käsitletakse mõningaid lisamaterjalina häälikuliste nähtuste selgitamisel, kuid sõnaloetelust on nad enamasti välja jäetud. Küll tuuakse aga alati ära varem tarvitusel olnud, praegu arhaismide hulka kuuluvad laensõnad, kui nad aitavad selgitada vene-eesti suhete kujunemist või on muudel põhjustel olulised.

Slaavi ja vene laensõnade varasematest käsitlustest.

Käesolev vaatlus ei sea endale ülesandeks anda ammendavat ülevaadet kogu eesti ja vene laenusuhteid käsitlevast rikkalikust kirjandusest. Nimetatud küsimuse kohta leidub materjali mitmes varem trükis ilmunud teoses.[1] Allpool peatume lähemalt ainult nendel allikatel (peamiselt eestipoolsetel), mis eelmistes ülevaadetes on jäänud vaatluspiirist välja või mis marksistliku keeleteaduse seisukohtadelt nõuavad ümberhindavat lähenemist.

Eesti keeles esinevad rohked vene laensõnad on juba varakult äratanud keele alal tegutsevate isikute tähelepanu. Nii leidub juba 1732.a. ilmunud A. T h o r - H e l l e grammatikas "Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache" lk. 321-324 peatükk "Einige harmonische Wörter, oder diejenige Ehstnische Wörter, welche mit andern Sprachen übereinstimmen". Siin esitatakse soome ja saksa keelega ühiste sõnade kõrval ka rida vene laene, mille kohta muuseas lausutakse: "Naabruse ja pideva kaubavahetuse kaudu on eestlased võinud üsna kergesti vene keelest mõningaid sõnu vastu võtta."[2] Esitatud 24 sõnaühendusest peab paika umbes kümmekond:

---

[1] Vt. M i k k o l a BWS, lk. 1-25, K a l i m a OLR, lk. 1-27 ja K a l i m a SpS, lk. 1-15.

[2] T h o r - H e l l e KA, lk. 321.

	Ehstnisch	Teutsch	Russisch
	Akken	das Fenster	Oknoo
	Jaam	die Postierung	Jaam
	Kannepid	der Hanff	konoply
	Kapstas	Kohl	kapusta
(?)	kattel	der Kessel	kotjol
	paggan	der Heyde	pagaan
	ramat	der Brief	grammota
	saan	der Schlitten	sani
	sabas	der Stiefel	sapoog
	ting	der Copeek	denji.

Teised toodud sõnad on kas ümberpöördult siirdunud läänemeresoome keeltest vene keelde, nagu kamlias - die Butte - kambala, mois - ein Land-Guth - moisa, või pole üldse otseselt ühendatavad vene sõnakujudega. Näit. kaup - der Kauff - pokupka, kel - die Glocke - kolokoll, nimmi - der Name - imia jt.

Eesti keelde tulnud vene sõnadele juhib tähelepanu ka W. H u p e l oma teoses "Topographische Nachrichten" II (1777.a.). Näiteks toodud 17 laensõnast on jällegi ligi lo õiged:

	Ehstnisch	Russisch	Deutsch
	Sirb	Serp	die Sichel
	Ulits	Uliza	die Gasse
	Turro	Torg	der Markt
(?)	Wiin, Wina	Wina,Wino	der Wein
	Näddal	Nedäl	die Woche
	Saan	Sani	der Schlitten
	Us	Usch	Wurm, Schlange
	Kapstas	Kapusta	Kohl
	Lussikas	Loschik	der Löffel

W.Hupeli grammatika "Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte" (178o, II tr. 1818) lõpus leiduvas võrdlemisi suures sõnastikus on toodud üle 16o vene laensõna. Nendest on umbes 35 varustatud vastava viitega sõna päritolule, mis enamasti on õigesti tabatud.

Huvi laensõnade uurimise vastu tõuseb eriti XIX saj. alguses. H. R o s e n p l ä n t e r i ajakirja "Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache" (1813-1832) 1814.a. 3. vihus lk. 1-46 esitab A. K n ü p f f e r oma artiklis "Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache" rea vene laensõnu, nagu kapstas, kassakas, lussikas, turrakas, sidelkas jt. Ebakindlate ühendustena, kus olevat võimalik ka teistsugune etümoloogia, toob autor sõnad, nagu tapper (pers. taber, russ. topor), kattel (entweder russ.od. deutsch), tusk (schw. duska, launisch; russ. toska Angst, Unruhe), warblane (russ. worobei, lett. swirbulis), labbidas (russ. lopata, lett. lahpsta), sabas (russ. sapog, lett.sahbaks) jt. Vene laenud on neist tapper, tusk, varblane, saabas, kasukas. Ebaõige vene vastega on ühendatud sõna wärraw (sanscr. droar, tuvara, persisch dar, russ. dwer), kuna sõna king (russ. kenga Pelzschuh) on vene keeles läänemeresoome laen. Tuletusliidete osas osutatakse isikunimesid tuletava liite -nik kokkukuuluvusele vastava vene liitega ning naerdakse välja Gösekeni poolt antud seletus sõna kõrtsmik kohta.[1] Artikli autor näitab õigesti, et sõnad kõrts ja kõrtsmik lähtuvad vastavatest vene sõnadest корчма ja корчемник.

---

1 Vt. G ö s e k e n MLE, lk. 14, kus seletatakse sõna kõrts/mik lähtuvat esimese kõrtsmiku nimest, kes olevat olnud Mikk!

Üks esimesi põhjalikumaid vene laensõnu käsitlevaid kirjutisi üldse on samas "Beiträge" numbris lk. 139-149 avaldatud M a j o r l v l o n l B l r ö m s e n i l artikkel "Sammlung von Wörtern, welche aus der russischen Sprache in die ehstnische gekommen sind". Autor pole piirdunud sõnade lihtsa kõrvutamisega, vaid püüab esmakordselt jälgida ka laenusuhete ühiskondlikku tagapõhja. Ta on õigesti mõistnud sõnalaenude seost kultuurilaenudega ning käsitab vene laensõnu kui asitõendeid selle kohta, et eestlased on rohkesti õppinud oma vene naabritelt ning on neilt vastu võtnud mitmesuguseid mõjustusi nii vaimsel kui majanduslikul alal. Brömsen toob esile kahe laenukihi olemasolu, kusjuures ta rõhutab eriti vanemate laenude suurt kultuuriloolist tähtsust. Ta ütleb, et enamik vanu kultuursõnu on vene keelest tulnud juba tollal, kui eestlased olid veel novgorodi slaavlaste liitlased. Nimetatud artiklis on kõrvutatud umbes 75 sõnapaari, millest ligi 45 on osutunud õigeks. Uute ühendustena tuuakse näit. kost der Gast, russ. Gost, päsmer die Handwage, russ. besmen, päts ahhi ein Backofen, russ. Peetsch, päts od. pets leib ein ganzes Brot, gleichsam Product des (russischen) Ofens', sahk das Pflugeisen, russ. Socha der Pflug, sobl der Zobel, russ. Sobol, tõlkja der Dolmetscher, tõlkma dolmetschen, russ. Tolk die Auslegung, Erklärung, tolkawat auslegen, erklären jt.

Sõnade mois der Hof, russ. Muisa ja räbus der Rebs, russ. Räpuschka puhul avaldab autor arvamust, et need võiksid tõenäoliselt olla vastupidise suunaga laenud, mis vastabki tõele.

Hoopis vähemütlev on 1832.a. "Beiträge" viimases, 20.vihus lk. 120 - 129 leiduv A.W. H u p e l i kirjutis "Erklärung des Ursprungs jetzt ehstnischer Wörter aus fremden Sprachen". Vaatamata artikli alguses esitatud õigele seisukohale, et sõnade välise sarnasuse järgi ei saa veel alati otsustada, kumb keel kummast on laenanud või kas üldse on tegu laenuga, ühendab autor sõnu harilikult ometi ainult häälikulise sarnasuse alusel. Vene laensõnadena esitatud 37 sõnast on tõelisi vene laene 18. Võrreldes eelmiste samasisuliste kirjutistega ei paku siin toodud sõnaühendused peaaegu midagi uut. Nimetada võiks ainult sõnu pitsat russ. petschat, linna russ. ljon od. len, niit gen. niti russ. nit gen. niti.

1843.a. ilmunud, uusi teid rajav E.A h r e n s i grammatika "Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes" (II tr. 1853) sisaldab ka 25-leheküljelise etümoloogilise sõnastiku. Ühendusi vene keelega tuuakse ligi 5o juhul. Välja arvatud kümmekond vääralt tõlgendatud sõna, nagu läsima krank liegen, vom F. läsi Fieber, tatar Buchweizen, vom F.tattari vehnä Tatarischer Weizen, sool Salz, vom R. соль, kübar Hut, R. кивер jmt., on Ahrensi poolt antud etümoloogiad üldiselt paikapidavad.

F.J. W i e d e m a n n i põhjalik "Ehstnisch-Deutsches Wörterbuch" (1869), mis sisaldab enam-vähem kogu tolleaegse eesti keele sõnavara, esitab ka rohkesti uusi, rahvakeeles leiduvaid, kuid kirjakeeles seni registreerimata vene laene. Sagedasti, kuid kaugeltki mitte alati, on need varustatud vastava märkusega, mis harilikult on antud õigesti.

Teoreetilisest seisukohast on laensõnade küsimust puudutа-

nud J. H u r t 1871.a. "Eesti Postimehe Lisalehe" neljast numbrist (nr. 22, 24, 26, 27) läbikäivas kirjutises "Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis". Siin käsitletakse leksikaalseid laene tihedas seoses ühiskonna arenemisega. Hurt näitab vanade skandinaavia, germaani ja slaavi laenude najal, et vastavalt sellele, kuidas naaberrahvastelt õpiti tundma uusi tööriistu, esemeid ja mõisteid, tuli nendest keeltest eesti keelde ka rida uusi sõnu. Hurt ütleb, et keeled on nagu head naabrid, kes laenavad üksteiselt ja aitavad üksteist. Igas keeles on laensõnu ja seepärast võib ka eesti keel vajaduse korral teistest keeltest laenata. Seejuures peab aga silmas pidama, et keelde ei toodaks tarbetuid laene ning et laenatav sõna oleks kooskõlas keele iseloomuga.

Vaatamata elavale huvile, mida tunti läänemeresoome ja vene keeleliste suhete vastu ning sellealastele võrdlemisi rohketele kirjutistele,[1] puudus kuni XIX saj. lõpukümnendini üksikasjalisem ja kaalukam uurimus. Esimestele, täiesti juhuslikele sõnavõrdlustele tõid hilisemad tööd juurde küll uut materjali, kuid see ei likvideerinud veel ebakriitilist, teaduslikult põhjendamata käsitust, mis laensõnade suhtes valitses. Sõnu võrreldi sageli ikka veel puhtvälise sarnasuse alusel, arvestamata küllaldaselt kõrvutatavate sõnade tähenduslikku külge või laenamise

---

1 Vt. ka vastavaid vene ja soome teadlaste töid, mida käesolevas ülevaates ei käsitleta.

suundi. Harilikult piirduti ainult häälikuliselt lähedase vaste äranäitamisega ega peetud tarvilikuks oma seisukohti lähemalt põhjendada. Soome uurijad, nagu Ahlqvist ja teised, suurendasid sageli läänepoolsete keelte mõju ning otsisid kultuurilaene tingimata germaanlaste poolt. Venelaste kaudu tulnud mõjustusi käsitleti tihti sihiliku tendentslikkusega.[1]

1890.a. ilmub Kaasanis Mihkel V e s k e ulatuslik teos " Славяно-финские культурные отношения по данным языка". See on esimene põhjalik, spetsiaalne uurimus slaavi-läänemeresoome keeleliste kokkupuudete kohta, sisaldab rohkesti värsket materjali ning on paljudel juhtudel jõudnud tulemustele, millel on kaalu kuni tänapäevani.

Veske käsitab rahvastevahelisi suhteid vastastikuse mõjustamise protsessina, mis kajastub kummagi suhtleva rahva keeles. Ta jälgib neid suhteid mõlemapoolselt: töö esimene osa käsitleb läänemeresoome laene vene murretes, teine osa vaatleb slaavi, vene ja leedu laensõnu läänemeresoome keeltes ning kolmandasse ossa on paigutatud sõnad, mis tõenäoliselt on üht [illegible] algupära, kuid mille laenamise suund on veel selgitamata.

Eriti rohkesti uut ainestikku pakub nimetatud töö esimene osa. Vaatamata eeltööde puudulikkusele vene murrete sõnavara uurimiseks ja materjali nappusele idapoolsetest läänemeresoome keeltest, kust need laenud on peaasjalikult lähtunud, on Veskel õnnestunud tervel real juhtumeil esmakordselt fikseerida põhja-vene murretes leiduvate läänemeresoome laenude olemasolu. Hilisemad uurijad on juba olulisel määral saanud kasutada Veske poolt läbitöötatud materjali, eriti tema toponüü-

---

1 Vt. V e s k e СФКО , lk. 292.

milist ainestikku. J. Kalima on oma teoses "Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen", Helsinki 1919, aktsepteerinud umbes pooled Veske poolt toodud laensõnadest , mõningaid peab Kalima küsitavateks, osa on ta aga jätnud kõrvale.

Lähemalt peatumata Veske töö esimesel osal, kriipsutame alla, et Veske on õigesti käsitanud läänemeresoomlaste ja venelaste vahekordi. Need on olnud rahulikud, asjalikud suhted, kus üha põhja poole liikuvad venelased on kohalikelt elanikelt vastu võtnud koos uute eluviiside ja tööriistadega ka rea uusi sõnu. Kohalikud rahvad omandasid aga järk-järgult uute tulnukate keele, kuni paiguti täielikult assimileerusid venelastega. Veske osutab ka täiesti õigesti vene keelde läinud läänemeresoome laenude kohalikule tähtsusele. Ta ütleb, et neid laene tuleb otsida eelkõige aladel, kus vene asustus on hiline ja kus läänemeresoome mõju on kõige värskem.

Eesti keele seisukohalt on kõige suurema tähtsusega Veske teose teine osa, mis jälgib slaavi, vene ja leedu laensõnu läänemeresoome keeltes. Autor lähtub eeldusest, et läänemeresoomlaste ja slaavlaste suhted on väga vanad, ulatudes slaavi-balti-germaani ühisaega. Ühtlasi arvab Veske, et vanimate laenude tuleku ajal moodustasid ka läänemere- ja volgasoomlased veel ühe rahva. Veske oli arvamusel, et läänemeresoomlaste algkoduks oli Valdai ümbrus, kus nad ühelt poolt olid kokkupuutes volga rahvastega, teiselt poolt slaavlaste ja leedulastega. Selline seisukoht võimaldaski Veskel oletada väga vanu suhteid kummagi keelerühma vahel. Praegu me ei tunnista enam nii kaugeid laenuvahekordi nimetatud rahvaste vahel, kuid on õige, et slaavlased ja läänemeresoomlased on juba iidsest ajast elanud üksteise naabruses. Vanimad slaavi laenud läänemeresoome keeltes——————

põlvnevad kahtlemate juba ühisslaavi ajast, olles seega palju vanemad, kui seda tahtsid tunnistada hilisemad soome ja eesti kodanlikud keeleteadlased. Nõukogude ajalooteadus on kindlaks teinud, et läänemeresoome ja slaavi hõimude kokkupuuted on toimunud samadel aladel, kus need rahvad elavad praegugi, ulatudes I aastatuhande teise poolde e.m.a.

Veske ei saanud toetada oma väiteid arheoloogia andmetega, kuid ta osutab täiesti õigesti, et keeleteadusel on võimalus tungida juba nii kaugesse aega, kuhu ei küüni ükski kroonika, ning tõestada, et juba noil aegadel elasid praeguste slaavlaste ja läänemeresoomlaste eelkäijad üksteise naabruses ning suhtlesid omavahel.[1]

Veske rõhutab laensõnade keelde tuleku aja kindlaksmääramise teaduslikku tähtsust ning püüab seda teha tema poolt avastatud häälikuseaduste abil. Veske on üks esimesi soome-ugri keeleteadlasi, kes rakendas keeltevaheliste suhete uurimisel võrdlev-ajaloolist meetodit. Ta meenutab korduvalt häälikuseaduste arvestamise vajalikkust laenuvahekordade käsitlemisel. Kuid selle kõrval peab ta niisama tähtsaks ka kõrvutatavate sõnade tähenduste kattumist. "Eri keeltest pärinevaid sõnu saab pidada identseteks ainult sel juhul, kui nende häälikud ja tähendused on ühesugused või olid kunagi ühesugused."[2] Veske kritiseerib teravasti Ahlqvisti, kes leppis sageli sõnade välise sarnasusega ega pidanud silmas häälikuseadusi.[3] Veske on oma häälikuseadustes tabanud mitmeid olulisi foneetilisi iseärasusi, mis iseloomustavad läänemeresoome keeli ning millele on al-

---

1 Vt. V e s k e C⌀KO , lk. 263.
2 V e s k e C⌀KO , lk. 158.
3 Vt. sealsamas, lk. 292.

lunud teistest keeltest tulnud laensõnad (sõnaalgulise kaksikkonsonandi vältimine, f > hv laensõnades, vanaslaavi nasaalse vokaali edasiandmine vok. + n abil, vene е [tegelikult vana-vene ѣ] edasiandmine i -ga, vene и [vana-vene ѣ] asendamine o - ga jne.).

Veske sõnaloetelu sisaldab 175 sõnavõrdlust, neile lisaks veel töö kolmandas osas toodud sõnad. Teatav osa neist sõnadest kuulub balti laenude hulka, mida me siin lähemalt ei hakka vaatlema. Slaavi ja vene laenudena esitatud umbes 160 sõnast on õigesti etümologiseeritud üle 110 varasema ja hilisema laensõna. Nende hulgas on rohkesti tähtsaid vanu kultuurlaene, nagu turg, ike, sirp, sahk, rangid, look, piird, värten, uulits, vaba, sundima, lusikas, saabas, kasukas jpt.

Veske tegevus kuulub noorgrammatilise koolkonna esimesse, progressiivsesse ajajärku ning seetõttu käsitab Veske keele ja ühiskonna vahekorda üldiselt materialistlikult. Veske vaatleb keelt lahutamatus seoses seda kõneleva rahva ajalooga. Ta lähtub tõekspidamisest, et laensõnade keelde tulek on seotud uute esemete ja mõistete tundmaõppimisega teise rahva kaudu. Veske peab laensõnu tähtsateks kultuuridokumentideks ning, nagu osutab juba tema teose pealkiri, seab endale ülesandeks näidata keelelise materjali alusel slaavlaste ja läänemeresoomlaste kultuurilisi suhteid. Autor kavatses seda teha üksikasjalisemalt oma töö teises köites, kuid tema varane surm ei lubanud neid kavatsusi teostada. Kuid juba oma töö ilmunud osas toob ta täie selgusega esile need põhijäreldused, mida siin esitatav keeleline materjal võimaldab teha. Veske kriipsutab korduvalt alla slaavi ja läänemeresoome suhete vanust ning rahulikku iseloomu, mille aluseks pole olnud jõuvahekorrad nagu hiljem sakslaste puhul, vaid heanaaberlik koostöö. Juba Veske juhib tähelepanu

asjaolule, et Baltimaade rahvad on ristiusuga tutvunud esmakordselt venelaste kaudu.

Veske töö oli omal alal esimene põhjalikum uurimus. Tal tuli paljuski olla teedrajav ning tõstatada mitmeid seni puudutamata probleeme. Seepärast on täiesti loomulik, et töös leidub veel mitmeid vaieldavaid küsimusi. Töö suurimaks puuduseks on materjali esitusviis, milles puudub kindel ja kergesti läbinähtav süsteem. Teose esimeses osas esitatakse sõnad rühmiti elualade järgi, teises osas on nad paigutatud vastavate häälikuseaduste alla, kolmandas on antud alfabeetilises järjestuses. Esitusviisi kirevuse tõttu kannatab aga ülevaatlikkus. Teiseks viib autor laenamisaja liiga kaugesse minevikku ega eralda seetõttu vajaliku selgusega balti ja slaavi keeltest tulnud laene, mis aga moodustavad siiski kaks kindlapiirilist, eriaegset laenukihti.

Veske paigutab ühtede ja samade häälikuseaduste alla nii vanemad slaavi laenud kui ka hilisemad ja hoopis uuedki vene laensõnad. Viimaste puhul valitsevad aga sageli sootuks teistsugused häälikulised vahekorrad kui esimeste puhul. Samuti ei anna Veske poolt fikseeritud häälikuseadused veel terviklikku käsitlust laensõnade häälikulistest vastavustest, vaid tõstavad esile ainult üksikuid jooni. Kuigi töös peetakse teravalt silmas nii sõnade foneetilist kui ka semasioloogilist külge, on Veske noorgrammatikuna siiski kippunud ülehindama kõrvutatavate sõnade häälikulist kokkulangevust, mistõttu sõnade ühendamine jääb mõnikord küsitavaks (явить - avama, долбить, долото - talb, tõlv, taldutama, taltsas, век - iga, яга - äge jt.). Ei saa õigeks pidada ka sõnade rühmiti ühendamise meetodit, mida Veske mõnel korral kasutab. Vajalike eeltööde puu-

dumise tõttu nii läänemeresoome keelte kui ka vene murrete sõnavara uurimise alal on Veske poolt esitatav sõnavaraline ainestik tihti juhuslik. Kõige enam on näiteid soome ja eesti keelest, kus Veske on ära kasutanud ka isiklikult kogutud materjali, teised läänemeresoome keeled on esindatud märksa puudulikumalt.

Nende puuduste tõttu, mis enamikus on tingitud tolleaegse keeleteaduse ja ajalooteaduse küündimatusest, on Veske mõningates üksikküsimustes eksinud. Hilisemad uurijad on pidanud mõndagi Veske seisukohtadest täpsustama ja korrigeerima, kuid o m a a j a k o h t a oli Veske uurimus silmapaistev saavutus. Sellisena hindasid seda ka tolleaegsed vene teadlased. Teose ilmumisel avaldatud retsensioonides võrreldakse Vesket läänemeresoome keelte laenude uurimise rajaja V. Thomseniga [1] ja rõhutatakse teose tähtsust mitte ainult keeleteadusele, vaid ka selle naaberdistsipliinidele .[2] Veske õpilane ja kaastööline I.Smirnov tõstab õigesti esile Veske teose üldpoliitilise tähtsuse Baltimail toimuva poliitilise võitluse taustal ning näitab Veske novaatorlust slaavi ja läänemeresoome vahekordade lahendamisel. Varasemad uurijad olid ühekülgselt rõhutanud ainult germaani ja balti mõjusid läänemeresoome keeltele.[3]

Hoopis vastupidiselt suhtuti M.Veskesse kodanlikus Eestis. Eesti kodanlikud keeleteadlased võtsid vaikides omaks J.Mikkola mahategeva hinnangu Veske töö kohta, tegemata omalt poolt vähimatki katset eesti esimese keeleteadlase keeleteadusliku pärandi väärikaks säilitamiseks ja läbitöötamiseks. Veske teose üldine suund, mis tõstis esile eesti ja vene rahva põlised sõbralikud suhted, oli eesti kodanlusele vastuvõtmatu. Seepärast tun-

---

1 Vt. anonüümne arvustus Живая Старина 1890, выпуск I, отдел III, lk.5.

2 Vt. А л е к с а н д р о в , Ученые Записки Имп. Казанского Университета 1890, lk. 15.

3 И. С м и р н о в, nekroloog M.Veske surma puhul, Живая Старина 1890, выпуск I, отдел IV, lk. 21 ja 23.

nistati Veske uurimus ebakriitiliseks ja teaduslikult väheväärtuslikuks ning ülistati ainult soome uurijate vastavasisulisi töid, mis kodanlusele meelepärasel viisil püüdsid vene mõju läänemeresoome keeltele redutseerida miinimumini. Kodanlikus Eestis oli M. Veske keeleteadlasena täielikult unustatud. [1]

Seevastu on nõukogude keeleteadlased Vesket alati kõrgelt hinnanud. Kadunud D. Bubrich kirjutas juba 1928.a., et M.Veske oli oma aja silmapaistvamaid fennougriste, kellel on peamisi teeneid selles, et huvi soome-ugri keeleteaduse vastu pärast F.J. Wiedemanni surma ei vaibunud. D. Bubrich ütles, et Veske elas vene teaduses aastakümneid pärast oma varast surma ega ole tema töö kaotanud tähtsust kuni tänapäevani [2].

Seoses kogu eesti varasema kultuuripärandi ümberhindamise küsimustega on eesti nõukogude keeleteadlaste ette kerkinud ülesanne tuua uuesti päevavalgele Veske töö tõeline väärtus ning kummutada selle kohta valitsenud väärvaated. TRÜ eesti keele ja soome-ugri keelte kateedris on tehtud sel alal mõningaid diplomitöid, kuid põhiliselt seisab see ülesanne veel ees.

M.Veske oli omal alal pioneer, ta rajas slaavi-läänemeresoome keeleliste suhete uurimisele kindla teadusliku aluse. Kuigi ta on üksikasjades eksinud, on tema töö üldsuunad õiged, samuti ka need põhilised tulemused, millele ta välja jõuab. Veske töö ilmumisel oli murranguline tähtsus slaavi-läänemeresoome keeleliste vahekordade käsitlemisele.

Neli aastat pärast M.Veske teose ilmumist avaldas soome slavist J. M i k k o l a oma "Berührungen zwischen den west-

---

1 Vt. A. R ä t s e p, Mihkel Veske slaavi-läänemere keeleliste suhete uurijana, TRÜ diplomitöö 1951, lk. 5 jj.

2 Vt. Д. В. Б у б р и х , Финноугорское языкознание в СССР. Финноугорский сборник АН СССР, Ленинград 1928, lk. 107-112.

finnischen und slavischen sprachen I. Slavische lehnwörter in den westfinnischen sprachen", Helsingfors 1894. See on asjatundlik ja võrdlemisi põhjalik käsitlus läänemeresoome keeltes leiduvatest slaavi ja vene laensõnadest ning on kaua aastaid olnud põhiliseks käsiraamatuks nimetatud küsimuse kohta. Siin on saadud suuresti toetuda Veske 189o.aastal ilmunud uurimusele ning edasi arendada seal esitatud seisukohti. Mikkolal on kasutada olnud Veske poolt läbitöötatud ainestik, kuid ta esitab rohkesti ka uut materjali ning täiendab endisi andmeid rikkalike näidetega teistest läänemeresoome keeltest. Veske esimesed katsed fikseerida slaavi laensõnade edasiandmisel valitsevaid häälikulisi seaduspärasusi on Mikkola poolt välja arendatud terviklikuks süsteemiks. Ühtlasi iseloomustab kogu tööd materjali kindel, süsteemipärane esitus, nagu see on saanud leksikoloogilistes töödes traditsiooniks. Temal kasutada olnud laialdasema materjali baasil on Mikkola saanud üksikasjades Vesket korrigeerida, kuid suurelt osalt on pidanud viimast ka lihtsalt kordama.

Et õigustada oma samasisulisi teose avaldamist, on Mikkola pidanud vajalikuks paigutada kirjanduse ülevaatesse pikema arvustuse Veske töö kohta. Selle kriitika ülesandeks oli Veske töö laimamine ning selle nõrkade külgede esiletoomine. Mikkola on täiesti maha vaikinud Veske saavutused ja tema uurimuse väärtuslikud tulemused. Halvustavas ja ironiseerivas toonis kirjutatud arvustus osutab naeruvääristades ainult Veske vigadele. Ometi tegi Veske ära hädavajaliku eeltöö materjali kogumise ja esialgse läbitöötamise osas. Perspektiivide ja teadusliku üldistamise poolest on aga Veske töö peajagu kõrgemal Mikkola omast. Mikkola esikteose suurimaks puuduseks on kultuuriajalooliste järelduste peaaegu täielik puudumine. Suurepärast ja rikkalikku keelelist

materjali ei ole autor suutnud ära kasutada vastavate rahvaste ajalooliste vahekordade valgustamiseks.

M. Veske suri oma raamatu ilmumise aastal, omamata võimalust seal avaldatud seisukohti revideerida või korrigeerida. Seevastu ilmus J. Mikkola teosest 1938.a. uus trükk pealkirjaga "Die älteren berührungen zwischen ostseefinnisch und russisch". See 44 aastat hiljem ilmunud teos erineb oma lähtekohtadelt ja tulemustelt tugevasti eelmisest, kuid on ühes sellega suureks tagasiminekuks slaavi ja läänemeresoome keeleliste kokkupuudete uurimise alal. Natsionaalšovinistlikelt seisukohtadelt eitab Mikkola kogu senise uurimistöö saavutusi ega põrka tagasi faktide ilmsest moonutamisest ja võltsimisest. Töö eesmärgiks on näidata läänemeresoome keeltes peegelduvat slaavi mõju võimalikult vähetähtsana.Autor eitab kategooriliselt ühisslaavist laenamise võimalust, mida ta esimeses väljaandes pidas kahtlevalt võimalikuks. Nüüd on Mikkola asunud seisukohale, et läänemeresoomlaste esimesed kokkupuuted idaslaavlastega said alata kõige varem VIII sajandil m.a.j., tõenäoliselt aga alles IX või isegi XI sajandil.

Paigutades mõlema rahva vaheliste suhete alguse nii hilisesse perioodi, peab Mikkola ka paljusid keelelisi nähtusi , mis seni olid ümberlükkamatuteks kriteeriumideks laensõnade kõrge vanuse kohta, seletama teisiti. Vana nasaalvokaali esindavatest sõnadest jäävad tal alles tegelikult ainult und ja sundija , ning neidki seletab ta põhja-vene murretes säilinud nasalisatsiooniga. Niisamasuguste kunstlike ja otsitud põhjustega püütakse seletada enne vana-vene keeles tekkinud "täievokaalilisust"

(полногласие) laenatud sõnade olemasolu (palttina, värten). Mikkola katsub igal võimalikul ja võimatul juhul leida vene laensõnadele omakeelseid või vähemalt läänepoolseid eeskujusid.

Viies vene laensõnade laenamisaja nii hilisesse aega ning hüljates meelevaldselt paljud vanimad laenud, on Mikkola sõnade tähenduste hoolikama arvestamise ettekäändel kõrvale heitnud veelgi rea kõige kindlamaid ja olulisemaid kultuurlaene. Ühtlasi asub Mikkola laenamisprobleemi lahendama täiesti idealistlikelt positsioonidelt. Ta tunnistab laensõnade põhjal tehtavad kultuuriloolised järeldused kahtlasteks ja ebasoovitavateks. Ta väidab, et ainult erandjuhtumeil toimub sõna laenamine praktilise vajaduse tõttu, harilikult olevat siin tegemist ainult võõra sõna kõlalise meeldivusega. Selle arusaama kohaselt on sõna laenamine täiesti individuaalne ja juhuslik akt ega peegelda mingil moel kahe rahva vahel valitsenud majanduslikke ja kultuurilisi vahekordi.

Nende ettevalmistuste järel asub Mikkola käsitlema vanemaid slaavi laene läänemeresoome keeltes. Nagu öeldud, on laenudena esitatavate sõnade arvu tunduvalt kärbitud. Paljud kõige vanemad, läänemeresoome ühise sõnavara hulka kuuluvad laenud on viidud ebaselgete ja kahtlaste liiki (hirs - жердь , жьрдь , ike -иго , *игеса , roosk - розга , värav - верея , võlu -волхвъ, jt.). Põhiloetelusse jäetutegi puhul otsitakse kõikvõimalikke muid seletusi (koonal - кудель püütakse tagasi viia sõnale koondama, sahk - соха seotakse "tähenduslikel põhjustel" mingi muinasrootsi sõnakujuga, millel pole sellega midagi ühist jne.).

See meelevaldne ja jämedalt tendentslik keeleandmete käsitlemine tekitas vastuseisu isegi mõnede kodanlike teadlaste

juures. Nii kirjutab J.Kalima retsensioonis nimetatud töö kohta: "Lugejale jääb tingimata mulje, et autor on mõnesugusel põhjusel püüdnud laenatut vähendada miinimumini ... Seejuures ei näi aga mingit printsipiaalset vahet olevat kõrvaleheidetud ja veel sallitud etümoloogiate vahel ning tuleb küsida, kas poleks olnud järjekindlam kõiki laene eitada ..."[1] Edasi ütleb Kalima, et töö peapuuduseks on see, et laenu seletamise juures on autor ülikriitiline, kuid leides mõne "omakeelse" seletuse, lepib ta isegi kõige banaalsemaga.[2]

Käsitletav Mikkola teos on elav näide sellest, kuidas reaktsiooniline kodanlus püüab ka teadust rakendada oma klassihuvide teenistusse. Nõukogude keeleteadusele on selles raamatus kasutatud meetodid ja põhimõtted vastuvõtmatud.

Soome ja eesti kodanlikele keeleteadlastele oli ja jäi aga J.Mikkola kõige suuremaks autoriteediks slaavi laensõnade uurimise alal. Kuigi arvustati tema 1938.a. ilmunud teose üksikuid äärmusse kalduvaid seisukohti, valitseb kodanlike keeleteadlaste seas tänapäevani tendents kujutada slaavi-läänemeresoome suhteid hilistena ja vähetähtsatena.[3]

1952.a. ilmus Helsingis uus slaavi ja vene laensõnu käsitlev teos, nimelt J. K a l i m a "Slaavilaisperäinen sanastomme". Üldiselt kordab see J.Mikkola poolt 1894.a. esitatud materjali, ühtlasi on aga uuesti antud eluõigus mõnedele M.Veske poolt esitatud, kuid hilisemate uurijate poolt kõrvalejäetud

---

1 J. K a l i m a, Finnisch-russische berührungen, FUF XXVI 1939-1940, lk. 39.
2 Vt. sealsamas, lk. 48. Vrd. ka EK 1938, lk. 147-151 ja 164-167.
3 Vt. L. H a k u l i n e n , Suomen kielen rakenne ja kehitys II, Helsinki 1946, lk. 46-49 ja Y. T o i v o n e n , Suomalais-ugrilaisesta alkukodista, "Virittäjä" 1953, nr. 1, lk. 5-35.

laensõnadele, nagu kurb - скорбь (< *скърбь), tulp - столб , столп (< *стълбъ , *стълпъ). Samuti taastab J. Kalima enamiku J.Mikkola töö II trükis mahasalatud etümoloogiaid (laad - лад , look - лука , raja - край , roosk - розга , sahk - соха tuhkur - дъхорь, vigel - вила , pihkva murdes *вигла, vits - вица jt.). Uute ühendustena esitatakse sõnad kubjas - губной mässama, mässima - мешать , paun - багно.

Ometi avaldub ka käsitletavas töös püüe leida kõige vanematele slaavi laensõnadele uusi seletusvõimalusi ning tuua need laenud ajaliselt hilisemasse perioodi. Korrates oma varem esitatud seisukohta, [1] eitab Kalima nn. liikvidaühendiga (-al-,-ar--är-tüüpi) sõnade kuulumist ühisslaavi laenude hulka, taotleb ülivana kultuurlaenu ike, sm. ies gen. ikeen - иго gen. *ига seletada laenatuks hilisemast slaavi kujust ижеса , otsib juba Veske poolt esitatud sõnale kimalane (vrd. slaavi чьмель) omakeelset seletust jne. Sõna hirs kokkukuuluvuses vene sõnaga жердь (< жьрдь) kahtleb Kalima ainult sel põhjusel, et see viiks kokkupuuted slaavlastega samasse aega, mil toimus lääne - meresoome hõimude suhtlemine balti hõimudega.

Nii vanade slaavi laenude olemasolu on Kalimale seepärast seletamatu, et temagi peab slaavlaste ja läänemeresoomlaste kokkupuuteid suhteliselt hilisteks. J.Kalima arvates on slaavlaste levimise keskuseks olnud Visla ülemjooks, kust nad alles VI sajandil m.a.j. olevat hakanud saabuma läänemeresoomlaste naabrusse. [2] Seejuures on Kalima siiski sunnitud tunnistama ka üksi kute vanemate slaavi laenude olemasolu võimalust läänemeresoome

1 Vt. J. K a l i m a, Slaavilaiset lainasanamme todennäköisyyslaskelmien valossa, "Virittäjä" 1950, nr. 1-2, lk.60-69.

2 Vt. J. K a l i m a, SpS, lk. 23.

keeltes, mis võivat olla tulnud juba läänemeresoome keelelise tervikluse ajal, varem, kui algas tõeline läbikäimine idaslaavi hõimudega (näit. ike, koonal, mugel, turg, sm.kaatio jt.)olevat aga täiesti kindel, et vanemate laenude enamik pole tulnud enne 6oo. aastat m.a.j. [1]

J.Kalima viimane töö asetab, nagu J.Mikkola omadki, pearõhu vanematele slaavi laensõnadele. Selle kõrval on aga esitatud suhteliselt hiliseidki laene, kui nende häälikuline kuju on äratanud uurija tähelepanu. Nagu autor ise ütleb, pole sõnavalikul olnud määravaks mitte laensõna harilikkus ega esinemise sagedus keeles, vaid sõna häälikulooline ja tähendusõpiline tähtsus. Seepärast sisaldab aga esitatav sõnaloetelu uuemate laenude osas üsna juhuslikku materjali ega suuda anda terviklikku ülevaadet vene keele mõjust läänemeresoome keeltele, mis,nagu J. Kalima isegi möönab, on eriti idapoolsete keelte osas määrava tähtsusega. Selsamal põhjusel jäävad ka laensõnade põhjal tehtavad kultuuriloolised järeldused puudulikeks ega paku usaldatavat pilti venelaste ning läänemeresoomlaste vahel valitsenud pikaajalistest ja mitmekülgsetest kultuurilistest ja majanduslikest suhetest.

Lisaks J.Mikkola ja J.Kalima monograafilistele uurimustele on soome keeleteaduslikes ajakirjades, nagu "Virittäjä", "Finnisch-Ugrische Forschungen" ja teistes esitatud rohkeid üksikетümoloogiaid, mida käsitletakse allpool.

Eesti kodanlik keeleteadus on suutnud anda ainult üksikuid uusi etümoloogiaid vene laensõnade alal, peamiselt ajakirja "Eesti Keel" veergudel ning mõnedes üksikuurimustes, näit. I.Mannineni jt. töödes. Eesti murretes ja kirjakeeles leidu-

1 Vt. J. K a l i m a. SpS, lk. 195.

vate rohkete vene laensõnade süstemaatilise uurimisega eesti kodanlikud keeleteadlased sihilikult ei tegelnud. Sellest ajast alates , kui vene eesrindlik töölisklass kukutas Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooniga oma maa kodanluse ja hakkas üles ehitama maailma esimest sotsialistlikku riiki, kartis eesti kodanlus kõike venelikku nagu tuld ning püüdis tahtliku vaikimisega olematuks kuulutada need mitmekesised kultuurimõjud, mis suure vene rahva poolt on aastasadade vältel Eestisse tunginud.

Nõukogude Eestis on vene-eesti suhete uurimisele antud sellele õigusega kuuluv koht. Sellega tegelevad juba rea aastate vältel ajaloolased, etnograafid, arheoloogid ja keeleteadlased. TRÜ eesti keele ja soome-ugri keele kateedris on kummaski tehtud mitmeid seminari- ja diplomitöid vene-eesti ja vene-läänemeresoome keeleliste suhete uurimiseks. Vene-eesti keelelisi vahekordi uurib ka vene keele kateeder.

1947.a. jaanuaris Leningradis toimunud soome-ugri teaduste konverentsil esines V. Ernits ettekandega "Vene-eesti keelelised suhted", mis hiljem koos teiste ettekannetega ilmus trükituna vastavas kogumikus. [1] Artikkel püüab haarata kogu probleemi alates indo-euroopa ja uraali keelte kokkupuudetest kuni tänapäeva vene-eesti suheteni. Viimaseidki vaadeldakse mõlemapoolselt, nii vene mõjusid eesti keeles kui ka vastupidi. Materjali ulatuslikkuse tõttu jääb siin vaatlus paratamatult üldsõnaliseks ja pinnapealseks. Artikli tähtsus on ainult selles, et ta tõstatab probleemi terviklikult.

---

1 Filoloogilisi ettekandeid. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Tartu, 1947, lk. 115-131.

Korduvalt on vene ja eesti keeleliste vahekordade vastu huvi tundnud prof. P. A r i s t e, puudutades neid küll ettekannetes, küll ajaleheartiklites. Üksikasjalisemalt on P.Ariste käsitlenud vanemaid slaavi ja vene laene oma kirjutises "Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist".[1] Toetudes arheoloogia andmetele ning rakendades keeleliste nähtuste selgitamisel võrdlev-ajaloolist meetodit, on P.Aristel õnnestunud anda usaldatav pilt slaavlaste ja läänemeresoome hõimude esimeste kokkupuudete kohta ning kindlaks määrata vanemate laenude hulgas mitme, ajaliselt erineva vanusega laenukihi olemasolu. Ühtlasi osutab autor eestlaste, eriti lõunaeestlaste õige vanadele suhetele slaavlastega, mis seletab lõuna-eesti murdes leiduvate eriti rohkete vene laenude olemasolu. P.Ariste annab uuesti eluõiguse juba M.Veske poolt toodud ühendusele: rangid - vanasl. **сѣпронгъ** , uue etümoloogiana esitatakse: tuba - vanasl. **истъба** , vn. **изба**.

Vaatamata sellele, et vene-eesti keelelised suhted on meil viimastel aastatel olnud pideva huvi tulipunktis, ei ole see küsimus veel leidnud vajalikult ammendavat käsitlust. Kõnelemata sellest, et ajaloolaste ja keeleteadlaste koostöö võib tuua veel palju uut vanemate perioodide kohta, mille keelelist osa on suhteliselt paremini uuritud, ootavad ikka veel uurijat hilisemad laensõnad, mida eesti keeles on eriti rohkesti. Senini ei ole olemas ühtki tühjendavat käsitlust vene laensõnade kohta üksikutes eesti murretes ja kirjakeeles. Ikka veel on lahendamata suure ühiskondliku ja poliitilise tähtsusega küsimus,

---

1 "Looming" 1952, nr. 6, lk. 698-706.

sellest, missugune mõju on olnud vene keelel eesti rahvuskeele sõnavara arenemisele minevikus ja missugune on vene keele osa eesti sõnavara täiustumises ja edasiarenemises tänapäeval, nõukogude ajastul.

I peatükk.

EESTLASTE AJALOOLISED SIDEMED SUURE VENE RAHVAGA.

1. Vene-Eesti ajaloolised suhted.

Läänemeresoome hõimud, kelle asumisalad Baltimere ja Soome lahe rannikul on olnud erisuguste etniliste rühmade ajalooliste liikumisteede ja huvide ristumiskohaks, on juba varakult sattunud kokkupuudetesse ja vastastikustesse suhetesse mitmete teiste rahvastega või nende eelkäijatega. Juba II aastatuhande alguses e.m.a. kujunes läänemeresoomlastel kontakt balti hõimudega, kellega tihedad, sõbralikud sidemed kestsid kuni viimase aastatuhande keskpaigani e.m.a.[1] Umbes samaks ajaks olid Baltimaade naabrusse nihkunud slaavi hõimud, kellega läänemeresoomlastel on olnud kokkupuuteid juba enne meie ajaarvamist. Nõukogude arheoloogide viimaste aastate uurimistööga on kindlaks tehtud, et Pihkvas oli slaavlaste asula olemas juba viimase aastatuhande lõpus e.m.a.[2]

Suhted idaslaavlastega tihenevad aga eriti meie ajaarvamise I aastatuhande keskpaigast alates, mis ajaks idaslaavi krivitšite hõim oli jõudnud praeguse Eesti NSV territooriumi kagu-osadesse. Kagu-Eesti alal levinud piklikud, krivitšite tüüpi kääpad, mis esinevad kõrvuti ümmargustega, lubavad pidada tõenäoliseks, et siin on olnud tegemist eesti-slaavi segaasustu-

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1952, lk. 13.

2 Vt. С. А. Тараканова, Городища Псковской области, Тезисы докладов на пленуме ИИМК АН СССР, посвященном вопросам археологии Прибалтики 1951 год, Москва 1951, lk.41 jj. ja П.Н. Третьяков, Восточнославянские племена, Москва 1953, lk. 107.

sega.[1] Esimese aastatuhande II poolel toimus idaslaavlaste majanduslik ja ühiskondlik arenemine väga hoogsalt. Arenes põllundus ja käsitöö, laienesid kaubanduslikud suhted teiste maadega, mille tagajärjel rikkused koondusid üksikute isikute, sugukonnavanemate kätte. Toimus ürgkogukondliku korra lagunemine. VII - VIII saj. tekkisid idaslaavlastel esimesed riiklikud moodustised, millest IX sajandil kujunes tugev Vana-Vene riik.[2]

Need suured muudatused idaslaavlaste majanduslikus ja ühiskondlikus elus avaldasid tugevat mõju ka naaberrahvastele. Baltimaade hõimud, kes asusid tähtsa kaubatee ääres, tõmmati kaasa üha laienevasse kaubandusse. Suure tähtsusega eestlaste ühiskondlikule ja majanduslikule arenemisele oli suurte kaubalinnade Novgorodi ja Pihkva lähedus, kellega eestlastel olid tihedad sidemed. Kiievi riigiga olid eestlased algusest peale sõltuvusvahekorras, kuid kui 1030.aastal Kiievi vürst Jaroslav Tark rajas Emajõe äärde Jurjevi kindluse, ühendati Kagu-Eesti lõplikult Vana-Vene riigiga. Eestlased võtsid osa Kiievi vürstide sõjakäikudest ja võitlesid koos venelastega skandinaavlaste sagedaste röövretkede vastu .[3] Neil sajandeil pandi alus eesti ja vene rahva ajaloolisele sõprusele ja vastastikusele koostööle, mis eriti viljakaks osutus edaspidise ajaloo jooksul. Eestlaste ja venelaste võitlusliit kujunes lõplikult välja XIII saj. vabadusvõitluse ajal, mida mõlemad rahvad õlg õla kõrval pidasid Baltimaile sissetunginud saksa röövvallutajate

---

1 Vt.H. M o o r a, Arheoloogilised väliuurimised Eesti NSV alal 1950. ja 1951.aastal. ENSV TA Toimetised 1952, nr.1, lk. 123 jj. ja П. Н. Т р е т ь я к о в , Восточнославянские племена, lk. 227 ja 233.

2. Vt. Eesti NSV ajalugu , lk. 27.

3. sealsamas, lk. 27 - 29.

vastu. Nendes võitlustes on eriline osa just Novgorodil ja Pihkval, kellega eestlased seisid püsivalt ühenduses pärast Kiievi riigi lagunemist XI saj. teisel poolel. Kummagi rahva ajaloos leidub kangelaslikke lehekülgi nendest ühistest võitlustest. [1]

Kuigi eestlased olid lõppeks sunnitud alistuma ristiusu kaitse all maale tunginud saksa ja taani feodaalide vägivallavõimule, ei suutnud võõramaiste anastajate võimutsemine ometi täielikult katkestada eestlaste suhtlemist tema idanaabriga ega lämmatada sõprust, mis sajandite jooksul kahe rahva vahele oli tekkinud. Nii nagu hiljemgi korduvalt pöörduti abi saamiseks oma põlise liitlase, vennaliku vene rahva poole (näit. Jüriöö ülestõusu ajal 1343.a.), nii muutusid Vene alad kohaks, kuhu rõhumise ja jälitamise eest põgeneti ja kust kogu aeg saadi viljastavaid mõjustusi nii majanduslikul kui kultuurilisel alal. XIV - XV saj. tegutses Eesti aladel rohkesti vene kaupmehi, käsitöölisi, aednikke ja muid ametimehi. Tallinnas ja Tartus oli venelastel isegi oma linnaosa ja omad kirikud.[2]

Ühtlasi kestsid neil sajandeil pidevalt kokkupõrked ordu ja Pihkva vahel. Vastastikuste sõjakäikude all kannatas eriti Kagu-Eesti ala, kuid samal ajal süvenes ja tihenes eestlaste ja venelaste sõprus. Eestlased toetasid korduvalt venelasi nende võitluses Liivi orduga ja Tartu piiskopkonnaga. [3] Kui 1558.a. puhkes Liivi sõda, siis abistasid eesti talupojad Vene vägesid teejuhtidena ning võitlesid nendega ühiselt ordu-

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 3o-5o.

2 sealsamas, lk. 69.

3 Vt. A. G r o n s k i ja O. R i s s, Vene ja eesti rahva sõpruse ajaloost, Tallinn, 195o, lk. 23.

vägedé vastu. Eestlased nägid venelastes endi vabastajaid saksa feodaalidest. [1] Pärast orduriigi ja teiste siinsete feodaalvalduste purustamist ühendas Ivan IV mõneks aastakümneks (1558-1582) peaaegu kogu Eesti mandriala Vene paljurahvuselise riigi koosseisu. Eesti ja Vene ajaloolise sõpruse kinnitamise mõttes oli sel perioodil suur tähtsus. Eestisse tuli neil aastail palju vene kaupmehi, käsitöölisi, aednikke ja kalureid, seati sisse hobusepostiühendus kaubandus- ja tööstuskeskuse Moskvaga, elavnes kaubandus ja käsitöö. [2]

Vaatamata Vene vägede võitudele Liivi sõjas, ei suutnud Venemaa tol korral veel saavutada väljapääsu Balti merele. Jam Zapolski vaherahuga 1582.a. oli Venemaa sunnitud taanduma oma endistesse piiridesse, kuna Lõuna-Eesti läks Poola valdusesse, Põhja-Eesti aga haarasid rootslased . XVII saj.esimesel veerandil läks kogu Eesti ala Rootsi kätte. Rootsi valitsus katkestas normaalsed kaubanduslikud sidemed Venemaaga, kelle transiitkaubandus hakkas nüüd käima Arhangelski sadama kaudu. Sellega seoses toimus Eestis kaubanduse ja käsitöö järsk langus, linnad jäid kiratsema. [3] Vene-Eesti suhete arenemise seisukohalt oli XVII saj. üks ebasoodsamaid aegu, nagu üldse Rootsi valitsuse aeg on süngemaid perioode Eesti ajaloos. Kuid piirialadel kestis selgi ajastul eestlaste ja venelaste tihe suhtlemine. Just XVII sajandil algas vene elanikkonna massiline tulek Peipsi läänerannikule, kuhu tekkis rohkesti vene kalurikülasid. [4]

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 8o.
2 Vt. sealsamas, lk. 83.
3 Vt.sealsamas, lk. 84 jj.
4 Vt. Иссл. рыбом. I, lk. 71 jj.

Samal ajal põgenes hulgaliselt eesti talupoegi pärisorjastamise ja mõisniku jälitamise eest Venemaale, missugust võimalust kasutasid eriti idapoolsete piirkondade talupojad .[1]

Uus periood eesti rahva elus ja vene-eesti suhete ajaloos algab Põhjasõjaga, mis toimus suurelt osalt Eesti territooriumil. Uusikaupunki rahu 1721.a. taastas Venemaa valdused Baltimere ääres ja ühendas Baltimaad lõplikult Vene impeeriumiga. See oli eesti rahva seisukohalt suurima tähtsusega akt. Lõppesid laastavad sõjad, mille tallermaaks Baltimaad olid olnud mitme sajandi vältel, kestev rahu kindlustas eesti rahva püsimise ja edasiarenemise. Ühtse territooriumi ja ühise majanduselu alusel sai XIX sajandil võimalikuks eesti rahvuse kujunemine. Majanduslike sidemete tihenemine Venemaaga lõi soodsad eeldused siinsete tootlike jõudude ja majanduse väljaarendamiseks.

XVIII sajandil, eriti aga alates XIX sajandi teisest poolest süvenevad vene-eesti suhted, muutudes üha mitmekülgsemateks. Lisaks takistamatule suhtlemisele kahe rahva piirialadel ning põlistele kokkupuudetele vene käsitööliste ja väikekaupmeestega toob arenev kapitalism ja kaubalis-rahaliste suhete kasv kaasa hoopis uusi koostöövorme. Asutatakse tööstusi, ehitatakse teid ja raudteid, kus kõrvuti eestlastega töötavad ka venelased, laieneb kaubandus, kasvab siseturg ja Venemaa üksikute osade majanduslik seotus. Hariduse ja kirjaoskuse kasv, ajakirjanduse tekkimine, vene keele oskuse tõus avavad eestlastele vene eesrindliku demokraatliku kultuuri varasalved. Eesti tärkav töölisliikumine on algusest peale lahutamatult seotud vene proletariaadi revolutsioonilise võitlusega. Koos vene re-

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 91.

volutsioonilise töölisklassiga tegi eesti töötav rahvas läbi kolm revolutsiooni ja kukutas mõlema rahva ühised vaenlased - tsaari isevalitsuse ja kodanluse.

Kui Saksa okupatsioonivägede tääkide toetusel Eestis 1918.a. tuli võimule rahvuslik kodanlus, püüdis see teha kõik, mis võimalik, et eesti rahva südameist välja põletada sõprustunne eesrindliku vene rahva vastu, kes endalt oli kukutanud kapitalismi ikke ja oma vabaduse eest visalt võitles kogu maailma reaktsiooni vastu. Kuid ka paarkümmend aastat kodanlikku diktatuuri ei suutnud lämmatada eesti rahva sümpaatiat ja poolehoiutunnet oma põlise liitlase, suure vene rahva vastu. 1940.a. kukutas eesti töötav rahvas reaktsioonilise kodanliku valitsuse ning taastas nõukogude võimu. Eesti NSV vastuvõtmine paljurahvuselise NSV Liidu koosseisu avas eesti rahvale kõik võimalused oma tootlike jõudude, oma majanduse, kultuuri ja ühiskonnaelu igakülgseks väljaarendamiseks. Suure eesrindliku vene rahva juhtimisel likvideeris eesti rahvas oma maal kapitalistliku rõhumissüsteemi, ehitas üles sotsialistliku ühiskonna ja sammub koos kõigi teiste nõukogude rahvastega vastu kommunismile.

2. Lõunaeestlaste kauaaegsed ja eriti lähedased sidemed venelastega.

Lõunaeestlased on oma geograafilise asendi tõttu kõige esimestena läänemeresoome hõimudest jõudnud kokkupuudetesse idaslaavlastega. Juba muistsel ajal elasid nad kõrvuti krivitšitega, seisid tihedas ühenduses Pihkva ja Novgorodiga ning kuulusid otseselt Kiievi riigi koosseisu. Alates nendest varastest aegadest on Kagu-Eesti olnud üheks peamiseks väravaks, mille kaudu toimus eestlaste suhtlemine ida pool elunevate venelaste-

ga. Siitkaudu tungisid eesti aladele ka vene kultuuri viljastavad mõjud.[1] Järgnevatel sajanditel Lõuna-Eesti tähtsus kahe naaberrahva vahelises suhtlemises kasvab veelgi. Siinsed alad muutusid peamiseks tegevusareeniks eesti-vene liitlasvägedele XIII saj. vabadusvõitluse ajal.

Pärast Baltimaade vallutamist saksa feodaalide poolt läks Lõuna-Eesti Tartu piiskopkonnale, mille idapiir kulges umbes Vastseliina-Piusa-Mäda-Võhandu jõe joonel. Vaatamata korduvatele katsetele ei suutnud sakslased siit kaugemale tungida, Pihkvamaa piirid jäid puutumatuks. Kõige kagupoolsem osa eestlastest, kes elas nimetatud piirijoonest ida pool, jäi edasi ühendusse Pihkvaga ning võttis vastu vene õigeusu. Piirialana tuli Kagu-Eestil olla järgnevatel sajanditel korduvalt sõdade tallermaaks, sest vaenulik tegevus ordu ja Pihkva vahel kestis kogu XIV-XV sajandi. Tartu piiskopkonna pool oli piirikindluseks Vastseliina, Pihkva pool Vana- ja hiljem Uus-Irboska. XV saj. lõpul asutatud Petseri kloster muutus järgneval sajandil tähtsa usulise keskuse kõrval ka tugevaks sõjaliseks kindluseks. Ühtlasi on kloostril vene kultuuri tsentrumina olnud suur mõju ümberkaudsetele aladele. Kloostri ümber tekkis tihe vene asustus ning suurenes vene mõju naabruses elunevatele eestlastele.

Kui Pihkva XVI saj. alguses lõplikult liideti tugevneva Vene riigiga, läks ka Pihkva maade hulka kuuluv eestlaste (nn. setude) asumisala Vene riigi koosseisu, kuhu see siit alates kuulus vaheaegadeta kuni 1920.aastani. Pärast Venele ebasoodsat

1 I aastatuhande keskel asutatud Rõuge linnuse kaevamisel leiti rohkesti keraamikat, mis on väga sarnane Pihkva ümbruse ja Valgevene keraamikale. Vt. H.M o o r a, Arheoloogilised väliuurimised Eesti NSV-s 1952.aastal. ENSV TA Toimetised 1953 nr. 1, lk. 63.

lõppenud Liivi sõda säilitas Pihkvamaa oma endised piirid ning Vastseliina jäi edasigi piirikindluseks. Ka siis, kui Peeter I võidud Põhjasõjas ühendasid kogu eestlaste ala Vene riigiga, jäid setud administratiivselt ikkagi ühendusse Pihkva kubermanguga, kuuludes ainult väga lühikest aega Liivimaa külge.

Kasutades olukorda, haaras eesti kodanlus Tartu rahuga 1920.a. endale põlised vene alad Pihkva järvest lääne poole koos Petseri ja Irboska linnaga, millest kodanliku Eesti Vabariigi koosseisus moodustati Petseri maakond.

Kuigi Eesti oli nüüdsest alates paarikümne aasta jooksul Venemaast traataiaga eraldatud, ei katkenud sellegipärast eestlaste ja venelaste suhtlemine. Piirialadel elas palju venelasi, kellega eestlastel jätkus tihe läbikäimine. Petserimaa rahvuslikus koostises moodustasid venelased ligi kaks kolmandikku, kuna nn. setud ja eestlased kokku ainult ühe kolmandiku. Vaatamata setude elamispiirkondades asutatud eesti koolidele ning eesti asjaajamiskeelele, võistles tugevneva eestipoolse mõjuga edukalt endiselt intensiivne vene mõju, mistõttu kodanlikus Eestiski jätkus kohati eelmistel sajanditel alanud setude venestumise protsess.

Enne kui vaatlust jätkata, tuleb peatuda setudel. Kes on setud? Mis tingis selle omapärase etnilise rühma kujunemise Eesti kaguosas ?

Ajalooliselt on setud arenenud lõuna-eesti hõimust, selle kõige kagupoolsemast harust. Seda ajaloolist ühtekuuluvust tõendab kõigepealt setu murrak, mis, vaatamata rohketele venepärasustele sõnavaras ja foneetikas, kuulub oma struktuurilt, s.t. sõnavara põhifondilt ja grammatiliselt ehituselt, lõuna-eesti võru

murde idapoolsesse rühma. Teiseks on setude etnograafias ja folkllooris tänapäevani säilinud rohkesti vanu soomeugrilisi nähtusi, mis naaberaladel on tihti juba kadunud.

Kuid setude ajalooline arenemine on toimunud teistsugustes ühiskondlikes ja majanduslikes tingimustes kui teistel eestlastel. Pihkvamaa läänepoolne osa oli põline segaasustusega ala, kus eestlased ja venelased elasid juba muistsest ajast sõbralikult külg külje kõrval. Alates Baltimaade vallutamisest orduvägede poolt oli Pihkva külge kuuluvate eestlaste tihedam läbikäimine teisele poole piiri jäänud sugurahvaga takistatud, sajandite vältel elasid nad vahetult vene kultuuri piirkonnas. Venelastega sidus siinseid eestlasi ühesugune majanduslik ja ühiskondlik elu, mida kinnitas sajanditepikkune poliitiline kokkukuuluvus ja ühine usund. Sõbraliku suhtlemise ja vastastikuse koostöö tulemusena tuli aegade jooksul rohkesti vene mõjustusi kohalike eestlaste ainelisse ja vaimsesse kultuuri. Lisaks sellele on siin säilinud, nagu juba öeldud, mitmeid vanu,soomeugrilisi jooni ning leidub mõningaid läti sugemeid. Nende eri komponentide ühtesulamise ja edasiarenemise tulemusena kujunesid aegamööda välja need iseloomulikud jooned, mis moodustavad setu rahvakultuuri omapära ja paistavad silma eesti üldrahvaliku kultuuri taustal.

Erilise pitseri kogu setude elule vajutab vene elemendi rohkus. Kogu setu materiaalne kultuur, olles arenenud sajandite jooksul käsikäes kohaliku vene kultuuriga, kannab tugevasti venepärast ilmet. Setu põlluharimine, karjakasvatus,kalastus kuulub lahutamatult ühte naabruses asuvate venelaste vastavate elualadega, äärmiselt rohkesti venelisi jooni on setu toidumajan-

duses ja koduse majapidamise alal, tugevasti veneilmeline on setu rahvariie, samuti ehituskunst ja elamusisustus.[x]

Vene mõju peegeldab ka setu vaimne kultuur ja suuline rahvaloome. Allpool on toodud rohkeid venepäraseid jooni setu pulma- ja matusekommetes, samuti teiste tähtpäevadega seoses olevaid ühiseid tavasid.[xx] Teineteisele väga lähedane on kagueesti ja vene rahvajuttude repertuaar,[1] samuti on rohkesti ühiseid elemente setu ja vene vanas rahvalaulus, eriti laulude ettekandeviisis ja meloodiates.[2]

Seejuures ei ole aga setud kunagi täielikult kaotanud sidemeid oma emarahvaga. Nagu juba eespool nägime, ei ole kontakt eestlaste ja venelaste vahel katkenud isegi neil sajandeil, kui neid eraldas poliitiline piir, seda enam kestis suhtlemine kummalgi pool piiri elavate eestlaste vahel. Setud ei kujuta endast mingit oma sugurahvast isoleeritud, võõrale etnilisele ja keelelisele mõjule jäägitult allutatud rahvakest, neid ei eralda teistest eestlastest järsk etnograafiline ega keeleline piir. Üleminek Lõuna-Eesti läänepoolsetelt aladelt kuni äärmise kaguni on sujuv ja märkamatu. Vahepealsed lülid seovad üheks tervikuks selle ala äärmisemadki osad. Samuti pidev ja katkematu on ka idapoolsete kultuurimõjude tungimine lääne poole. Kõige rohkem leidub vene kultuuri elemente setu aladel, kuid pideva vooluna on neid siit ka edasi liikunud. Osa on jäänud peatuma lähematele

---

[x] Vt. lähemalt III ptk., lk. 155 jj-d.

[xx] Vt. III ptk., lk. 188 jj-d.

1 Vt. Р. Я. В и й д а л е п п, Отражение эстонско-русских отношений в эстонских народных сказках, КСИЭ 1950, nr. 12, lk. 83-86.

2 Vt. Х. Т а м п е р е, Русские влияния на развитие эстонской народно-песенной мелодии, КСИЭ 1950, nr. 12, lk. 96-102.

naaberaladele , nagu Vastseliina, Räpina, Põlva, Rõuge jt., osa on levinud murrakualalt murrakualale kuni üle lõuna-eesti murdepiirigi. Mida kaugemale eesti aladele, seda vähem on sinna venepäraseid nähtusi ulatunud, ja vastupidi.

Niisiis tuleb setu kultuuri ja keelt (s.t. murrakut) käsitleda lahutamatus seoses kogu eesti, eriti lõuna-eesti kultuuri ja keelega (s.t. murdega). Kuid ometi erineb see rahvakild üksikult võttes niivõrd oma naaberalade elanikest, et see on õigustatult tuttavaks saanud eri nimetuse all - setud. Nad isegi nimetavad end ainult selliselt, tõmmates selge joone setude ja eestlaste vahele, kuigi tunnistavad, et setudki kuuluvad eestlaste hulka. Venelased tunnevad setusid poluvernikute, s.t. pooleusuliste nime all, sest tunnistades küll vene õigeusku, kõnelevad setud ometi eesti keelt.

Setude ja venelaste pikaajaline naabrus ning viimaste tugev kultuuriline mõju esimestele on loonud siin eriti soodsad tingimused kahe rahva ja nende poolt kõneldavate eri süsteemi keelte vastastikuste mõjustuste ja suhete jälgimiseks, sest siin on esindatud selle vastastikuse mõjustamisprotsessi peaaegu kõik astmed. Puhtsetu piirkondades ilmneb vene mõju ainult mõningates (olgugi suhteliselt rohketes) leksikaalsetes ja foneetilistes laenudes. Nende laenuliste elementide arv kasvab proportsionaalselt setu külade naabruses asetsevate vene külade läheduse ja rohkusega. Segaasustusega aladel suureneb venepäraste joonte arv sõnavaras ja foneetikas märgatavalt, kaksikkeelsetes külades kohtame juba eelastet täielikule assimileerumisele venelastega. Paljudes endistes setu külades on tänapäeval osa peresid juba täiesti omaks võtnud vene keele, teised tarvitavad veel mõlemat

keelt paralleelselt. Sajandi vahetusel nihkus etniline piir kaunis kiiresti setude kahjuks, eriti Pankjavitsa-Koväslova-Mantsi joonel ja Satserinna kandis. Siin näeme küliti juba täielikku ristumist vene keelega, kus setu murrak on järk-järgult kaotanud oma kvaliteedi, kuni lõpuks on täielikult sulanud vene keelde.

Marksistliku keeleteaduse järgi on ristumine pikaajaline, sadu aastaid kestev protsess, millele eelneb lühem või pikem kaksikkeelsuse periood.[1] Ka setu murraku ristumine vene keelega on toimunud pika aja vältel, olles kohati jõudnud juba lõpule, kuid enamasti on veel pooleli, esitades meile selle keerulise protsessi mitmesuguseid vaheastmeid. Nii on näit. Kuusenitsa tänapäeval juba täiesti vene küla, kuna Koväslova ja Saptja esindavad sellele eelnevat astet ning Herkovas võib märgata ainult tendentsi vene mõju kasvule.

Setus kui tüüpilisel segaasustusega alal esineb ristumist ka vastupidises suunas. Üksikud vene külad, mis asetsesid keset setu asustust, on tihti allunud eestipoolsele assimileerivale mõjule. Nii on näit. Uusvada külas võitnud täielikult setu murrak, ristumisprotsess on veel pooleli Küllatovas.[2]

Pole kahtlust, et tsaari-Venemaa rahvavaenuliku poliitika tingimusis oleksid setud lõpuks täielikult venestunud, sest sedasama saatust taotles tsaaripoliitika kõigile väikerahvastele. Rahvuste tekkimise protsessis tekkis allasurutud rahvaste võitlus oma õiguste ja tuleviku eest, nagu seda näeme Eestiski tekkivat XIX saj. teisel poolel. Setusid see eesti kodanlik rahvus-

~~lik liikumine peaaegu ei puudutanud. Eesti kodanlike haritlaste~~

1 Vt. J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1953, lk. 54 jj.

2 Andmed setu külade kohta on enamikus võetud artiklist E.M a r k u s, Changes on the Esto-Russian Etnographical Frontier in Petserimaa, ÕESA 1936, lk. 164-176; osalt on toetutud ka isiklikele tähelepanekutele.

lik liikumine peaaegu ei puudutanud. Eesti kodanlike haritlaste mannetud katsed setudele vaimuvalgust pakkuda ja nende rahvuslikku eneseteadvust äratada jäid rahvale võõraks ning kukkusid armetult läbi. [1] Kodanlikus Eestis jäi Petserimaa üheks mahajäänumaks kolkaks, mille vaimupimedus ja primitiivsed olud sobisid hästi anekdootideks ning turistide huvi äratamiseks, kuid mille likvideerimiseks peaaegu midagi ette ei võetud. Nagu öeldud, jätkus setude assimileerumine venelastega kodanlikus Eestiski, kuigi mõnevõrra pidurdus.

Alles nõukogude korra ajal lahendati end. Petserimaa küsimus Eesti NSV ja Vene FNSV vahel vastastikuse arusaamise ja mõlema rahva huvide arvestamise seisukohalt. End. Meremäe ja Järvesuu vald kui puhtsetu alad liideti Eesti NSV-ga, ülekaalukalt venelastega asustatud piirkonnad läksid Pihkva oblasti külge. Setu rahvakild pääses väljasuremise ohust, pääses kiratsemisest oma väikestel maalapikestel ja muutus eesti sotsialistliku rahvuse täieõiguslikuks osaks, lülitudes koos kõigi teiste nõukogude rahvastega kommunistliku ühiskonna ülesehitamise hiiglatöösse.

Ka praegu võib üksikutes vene alade keskel asetsevates setu külades jätkuda assimileerumine venelastega ja vastupidi, kuid nagu ütleb J.V. Stalin: "Kahtlemata võivad üksikud rahvused sattuda ja kindlasti satuvadki assimileerumisprotsessi. Selliseid protsesse on olnud ka varem. Kuid asi seisab selles, et ühtede rahvuste assimileerumisprotsess ei tee võimatuks, vaid eeldab terve rea elujõuliste ja arenevate rahvuste tugevnemise ja arenemise vastupidist protsessi, sest üksikute rahvuste

1 Vt. W. B u c k, Petseri eestlased. Äratrükk "Postimehest", Tartu 19o9, lk. 36 jj. ning lk. 42.

assimileerumine kui osaline protsess on rahvuste arenemise kui üldise protsessi tulemus." [1]

Oma asendi ja ajaloolise saatuse tõttu on setu murrakuala olnud peamiseks venepoolsete mõjustuste vastuvõtjaks ja edasitoimetajaks läänepoolsetele aladele. Peale Setu ala on vene mõju eriti tugev Räpinas, kus samuti on olemas põline vene asustus. [2] Pärast Põhjasõda asus Räpinasse eriti rohkesti venelasi ning elav elanike vahetumine kummalgi pool järve asetsevate alade vahel kestis hiljemgi. Kolmandaks alaks, mis on olnud vahetus suhtlemises venelastega, on Võnnu murrakualale kuuluv Piirissaar. Juba XV sajandil elas siin nii rohkesti venelasi, et saarele ehitati 1459.a. vene kirik. [3]

Allpool on igal üksikjuhtumil lähemalt jälgitud, mis osas ja milliseid mõjustusi on lõuna-eesti murdealad venelastelt saanud. Siin oli meie ülesandeks ainult ära näidata, et Vene ja Eesti, eriti aga Pihkva ja Lõuna-Eesti sõprusel on sügavad ajaloolised juured. See sõprus, mis on jätnud sügavaid jälgi kummagi rahva kultuuri, on aegade jooksul kasvanud ja tugevnenud, on läbi teinud mitu tuleproovi, kuni avanes kogu oma võimsuses nõukogude sotsialistlike rahvuste viljakas koostöös ja vastastikuses vennalikus abistamises.

---

1 J. V. S t a l i n, Ida rahvaste ülikooli poliitilistest ülesannetest, Teosed VII, lk. 135.

2 Vt. A. G r o n s k i ja O. R i s s, Vene ja Eesti rahva sõpruse ajaloost, lk. 8.

3 Vt. Исторический Вестник LXLV , Петербург 1896, lk. 605-628.

3. Põliste venepoolsete mõjustuste kajastumine eesti keeles.

a) Slaavi ja vana-vene laenud eesti sõnavaras.

Kauaaegne ja elav läbikäimine eestlaste ja nende naabruses asuvate venelaste vahel ei saanud jääda kajastumata nende rahvaste suhtlemisvahendis - keeles, sest keel on see vahend ja tööriist, mille abil inimesed üksteisega suhtlevad, mõtteid vahetavad ja vastastikuse mõistmise saavutavad. [1] Seepärast ka kahe rahva vastastikusel suhtlemisel nende rahvaste keeled mõjustavad vastastikku teineteist, lähenevad teineteisele, peegeldades teise keele mõjul keeles toimunud muutustes kahe rahva vahel valitsenud ajaloolisi suhteid. Kõik nähtused keeles on seoses rahva ajalooga, kuid sõltuvalt keele eri külgede arenemise spetsiifikast on see seos ühtedel juhtudel vahetu ja otsene, teistel juhtudel äärmiselt keeruline ja kaudne. [2] Keele sõnavara kui keele kõige muutuvam ja liikuvam osa registreerib vahetult ja otsekohe kõik rahva elus esinevad vähegi märkimisväärsed sündmused. Teisest küljest säilitab keel oma püsiva iseloomu tõttu tänapäevale väga kaugest minevikust pärinevaid nähtusigi.

Esimesed kokkupuuted läänemeresoome ja idaslaavi hõimude vahel ulatuvad ajaloos juba nii kaugesse minevikku, mil polnud veel kujunenud ei eesti ega vene rahvast. Kuid tänapäeva eesti keeles leidub suur hulk slaavi päritoluga sõnu, mis on keelde tulnud juba neil varastel aegadel. Laensõnade olemasolu keeles on kõige kindlamaks ja ümberlükkamatumaks tõendiks vastavate rahvaste suhtlemise kohta minevikus. L.Bulahhovski ütleb, et

1 J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 42.

2 Vt. Б. А. Серебренников, К проблеме связи явлений языка с историей общества, ВЯ 1958, nr. 1, lk. 51.

keeleteadus on võrdlev-ajaloolise meetodi abil "... võimeline täiesti objektiivsete ja suhteliselt väheste tunnuste alusel osutama suhtlemise iseloomu ja teid, mis harilikult libiseb ära kultuuri-ajaloolaselt või mis teistel juhtumitel nõuab keeleteaduse kokkusurutud andmete asemel suurt hulka ajaloolisi tõendeid."[1]

Ka eesti keeles leiduvad vanad slaavi ja vana-vene laensõnad on asendamatu väärtusega ajaloolised dokumendid, mis kõnelevad meile selgemalt kui mingid muud tollest ajast pärinevad arheoloogia ja ajaloo andmed muistsete eestlaste ja venelaste vahel valitsenud suhetest, venelaste poolt tulnud mõjustuste laadist ja nende levimise teedest.

Arheoloogia andmete kõrval on eesti keeles leiduvad vanimad slaavi laenud kõige paremaks tunnistuseks selle kohta, et esimesed kokkupuuted läänemeresoomlaste ja slaavlaste vahel leidsid aset juba enne meie ajaarvamise algust. Seda tõendavad seesugused iidsed laensõnad, nagu idaslaavlasi tähistav nimetus venelane < *venedä, härjarakendi nimetus ike < *iges - иго, gen. *игеса (< *игеса), ehitustehnika alalt hirs - жердь (< жьрдь) jt.[2]

Eriti rohkesti hakkab slaavi laensõnu tulema läänemeresoome keeltesse alates I aastatuhande keskpaigast, mil idaslaavi hõimud muutuvad juba eestlaste püsivateks naabriteks. Kiievi riigi tekkimisega ja ühtse vana-vene rahva kujunemisega IX - X sajandil muutuvad venelaste ja eestlaste suhted veelgi tihedamateks ja mitmekülgsemateks. Majandusliku ja ühiskondliku arenemise poolest kaugemale jõudnud venelased avaldasid suurt viljastavat mõju naabruses elavatele eestlastele, nagu seda näitavad sel peri-

---

1 Vt. Л.А. Булаховский, Сравнительно-исторический метод и изучение славянских языков в свете высказаний И.В.Сталина, ВТИЯ, lk. 264.

2 Vt. P. Ariste, Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist, "Looming" 1952, nr. 6, lk. 700-703.

oodil eesti keelde tulnud arvukad ja kultuuriliselt tähtsad laensõnad.

Vanemate laenude alal võime välja tõsta vähemalt kolm laenukihti: 1) meie ajaarvamise alguse paiku tulnud esimesed slaavi laenud, mille puhul on veel raske öelda, millistelt slaavlastelt need on laenatud, 2) vanad idaslaavi laenud ja 3) vanavene keelest IX - XIII sajandini tulnud laensõnad.

Käesoleva töö ülesandeks ei ole lähemalt peatuda neil vanematel laenukihtidel, mida on käsitlenud prof. P. Ariste eespool tsiteeritud artiklis. Allpool vaatleme ainult põgusalt, missuguste laenudega on eesti sõnavara neil aegadel täienenud ning missugust valgust need heidavad eestlaste ja venelaste vahel valitsenud ajaloolistele suhetele.

Vanad laenud j a h i n d u s e j a k a l a s t u s e alalt, nagu hurt - хорт (< хъртъ), kaits -котцы (< котьци), sääs(k) - vana-vene сѣмка , und - уда tunnistavad mitmetest täiendustest eesti kalastuses.

Mitmed olulised laensõnad osutavad, et eestlased õppisid vene naabritelt arenenumat p õ l l u h a r i m i st. Sellelt alalt on eesti sõnavarra tulnud järgmisi uusi sõnu: sirp - серп (< сьрпъ), sahk - соха , vigel - pihkvamurdeline *вигла , vn. вила , loog - луг , lina - лён (< льнъ), naat - vanavene *нать.

R a k e n d u s e ja h o b u s õ i d u k i t e nimetustest pärinevad käsitletavast ajajärgust laensõnad rangid - vanasl. съпронгъ , saan - сани , look - лука.

Põlistest k a u b a n d u s l i k e s t suhetest idapoolsete aladega kõnelevad juba muistsel ajal eesti keelde tul-

nud laenud, nagu turg- торг (< търгъ), määr -мера (< мѣра), päsmer - безмен , pund ning hilisem puud - vn. пуд , tuhkur, tõhk - vana-vn. дъхорь , naarits - норица , soobel - соболь, lõuna-e. lasits ~ lahits 'nirk' - ласица , raatsima- рачить.

V e e s õ i d u k i t e nimetustest pärinevad sellest ajajärgust sõnad lodi - лодья ja lootsik - лодка .

Laensõnade järgi otsustades on eesti e h i t u s t e h- n i k a idasalaavlaste mõjul oluliselt täienenud. Viimaste mõju peegeldavad praeguses eesti keeles leiduvad idaslaavi ja vene laenud, nagu aken - окно (<*окъно), tuba - vanasl. истъба lava, lavits - лава, лавица , päts (ahi) - печь , värav , lõuna-e. värräi g. väräjä - верея , tulp - столб (<*стълбъ , *стълпъ) ; tapper - топор .

M a j a p i d a m i s t a r v e t e alalt on vanu laene lusikas, lõuna-e. luhits ~ lohets - ложка (< лъжька, лъжица); vaagen - ваганки , liud - блюдо ; lõuna-e. mugel, mügel 'see- bisoop' - pihkvamurdeline *мыгло , vn. мыло.

T o i d u v a l m i s t a m i s e alalt on vene pärit- oluga sõnu kama - комы , piirak(as)- пирог , lõuna-e. sõir - сыр ; ravima - стравить.

Tähelepandav on vanade vene laenude rohkus k a n g a- k u d u m i s e j a r i i e t u s e alal: koonal - кудель, lõuna-e. kootsel - кужель , värten- веретено (<*вертьно), piird - бердо (<*бърдо), pasm(as) - пасмо , niit - нить , lõuna-e. pal'tan ~ pal'tnas ~ pal'knas 'kangarull' - полотно (<*полтьно) , kaatsad - гачи , kaltsad 'püksid' - коломa

(< *колма), kasukas - кожух , saabas - сапог ,kalits - калита.

Vana-Vene arenenum ühiskondlik elu on mõjustanud tolleaegset eestlastegi elukorraldust. Seoses sellega on tulnud eesti keelde laensõnad, nagu sundija, sundima 'kohut mõistma ' -судить vaba, vabadus - свобода , raja - край , tõlk ~ tulk, tõlkima~ tulkima -толковать ,vanavn. тълкъ , uulits - улица jt.

Ka r i s t i u s u g a on eestlased tutvunud kõige enne vene naabrite kaudu. Vana-vene keelest on eesti keel laenanud sõnad rist, ristima - крест (< крьстъ), papp - поп , pagan - поганый, nädal-неделя. Samuti on tulnud esimesed h a r i d u s e alged venelastelt, nagu osutab sõna raamat -грамота.

Ühiskondlikult ja majanduslikult kiiresti arenevate idaslaavi hõimude naabrus, eriti aga tihedad sidemed kultuuriliselt kõrgel seisva Vana-Vene riigiga soodustasid eestlastegi kultuuri täienemist ja kiirendasid selle arenemist. Esitatud sõnalaenudes säilib tänapäevani kajastus kahe naaberrahva vahel valitsenud ajaloolistest suhetest.

Peale eelmainitute on juba neil varastel aegadel eesti keelde tulnud rohkesti muid vene laensõnu, mis ei tarvitse seoses olla otseste kultuurilaenudega. Selliseid igapäevase elu sfääridesse kuuluvaid laensõnu on näit. virb - верба (< върба), vits - вица , laad - лад , tusk - тоска (< тъска), kurb - скорбь (< *скърбь), võlu - волхв (< вълхвъ), vihur - вихорь , varblane - воробей , lõuna-e. loos g. loosu,loosik 'üleujutatav heinamaa, kinnikasvanud jõekäär' - лужа , lõuna-e. perv, perges - берег (< *бергъ) , pajatama - баять , mässama, mässima - мешать jt.

Vanad slaavi ja vene laenud tõendavad, et suhted eesti ja idapoolsete naaberhõimude vahel on olnud sõbralikud ja mitmekülgsed. Vastavalt sellele, kuidas eestlaste aineline ja vaimne kultuur rikastus oma idanaabriga suhtlemisel uute esemete ja mõistetega, täienes ka eesti keel suure hulga uute sõnadega, millest enamik on saanud eesti sõnavara lahutamatuks osaks ning on läinud eesti sõnavara põhifondi.

Et käsitletaval perioodil polnud veel katkenud side üksikute läänemeresoome rahvaste vahel, on enamik selleaegseid vene laene tuntud kõikides läänemeresoome keeltes. Kõige enam vanu slaavi ja vene laene leidub aga eesti keeles ning lõuna-eesti murdes on neid rohkem kui põhja-eesti omas,[1] sest eestlased, ning eriti just lõunaeestlased, on kõige kauem ja pidevamalt olnud vene kultuuri otsesemõjupiirkonnas.

b) Vene foneetika mõju lõuna-eesti murrete häälikulisele ehitusele.

Erinevalt sõnavarast, mis reageerib vahetult ühiskonnas toimuvatele muutustele, on häälikulise süsteemi muutumises ja arenemises määravaks jõuks mitmesugused sisemised tegurid. Välisele, muukeelsele mõjule osutab keele foneetiline ehitus harilikult õige tugevat vastupanu.[2] Üldreeglina kohanevad muukeelsed laensõnadki neid laenava keele foneetilise ehitusega ning siin kehtivate häälikuseadustega. Ainult väga pikaajaline ja intensiiv-

1 Vt. P. A r i s t e, Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist, "Looming" 1952, nr.6, lk.7o4.

2 Vt. Б. А. С е р е б р е н н и к о в, К проблеме связи явлений языка с историей общества, ВЯ 1953, nr. 1, lk. 42-45 ja Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 213 jj.

ne teise keele mõju võib jätta jälgi mõjustatava keele häälikulisse süsteemi. Seepärast saab ka vene keele mõjust eesti foneetikale kõnelda ainult kõige idapoolsemates murrakutes, kus kontakt venelastega ja vene keelega on olnud otsene ja kauaaegne.

Lõuna-eesti kagumurrakud, mis eesti murrete hulgast on kõige enam vastu võtnud vene leksikaalseid laene, on ka oma foneetilise ehituse poolest tugevasti lähenenud vene keelele. Juba W.Hupel on juhtinud tähelepanu asjaolule, et kagu-eesti murrakute erijoonte kujunemisel on kaasa mõjunud vene keele naabrus.[1] Üksikasjalisemalt on seda vene mõju iseloomustanud F. J. Wiedemann, osutades venepärase ɨ - ja ы-hääliku esinemisele kagu-eesti murrakutes.[2]

Kõige enam venepäraseid jooni leidub setu murraku häälikulises ehituses, millest eriti väljapaistvad on järgmised:

1. Eesti keeles tundmatud helilised klusiilid b, d, g ja z võivad esineda nii vene laensõnades, mille kohta on näiteid tagapool, kui ka eesti omades sõnades (aig 'aeg', edägidę 'õhtuti', leib, hobęzę, ümbre, pezä, orz 'õrs', hirmza 'hirmus'). Külades, kus vene mõju on eriti tugev (näit. Saptja, Vorohvka), võib hääldusliku ületaotluse tõttu ka eesti algupärane p, t, k muutuda sõna algul heliliseks, kui eelnev sõna lõpeb helilise häälikuga (męrza bõlę 'mõrsja poole', tęzęt püt ga nizāttę 'teisel pool ka niisamuti');

2. võõrhäälikud š, ž, f võivad esineda isegi eesti omades sõnades (kožilažę, ažį, parzitę, vīžo āza? 'viisu aasad', palofka? 'palukad, pohlad'). Vrd. II ptk. § 27.

3. venepärase ɤ- või sellele lähedase ɦ-hääliku esinemine

---

1 Vt. W. H u p e l, TN I, lk. 264.

2 Vt. F.J. W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 52 ja 84.

(ìɲm, ɲōmuš, kütm, taut, paṭṭema ' paluma');

4. konsonantide palatalisatsioon on täiesti venepärane:
a) eesvokaalide ees võivad kõik konsonandid palataliseeruda, ka siis, kui nad seisavad sõna algul (kerk 'pink, järi', kivi, külge, lehM, läp̄ 'linaligu', nühkmä 'nühkimä', peřve pât, piɲk 'kühvel', setto, siimä?, sälgä, tintte (p. pl.), tükkülе 'tükile', ubina? 'õunad', lehmiga 'lehmadega', hari, hahita? 'ahelad');
b) palatalisatsioon on eesti keelele omasest sageli tugevam (nʲuhR 'nüri', rʲihM, rʲäbüze 'rääbise', vʲihM, sēbiga, süäme);
c) konsonantühendis on palataliseeritud ka järelkomponent (väikene, palo 'palju', piñni (part.), oppize 'õpivad', nüššik 'lüpsik', kuibiga?, pilvi, katski 'katki', tats 'laps'); d) palataliseeritud konsonandi järel seisva eesvokaali moodustuskoht nihkub tihti tahapoole (käuma 'käima', kütm ~ kjoɲm, küñnetti : /tema/ kjünD 'künnab', nägo 'nägu', pähN 'pähn, pärn', püt 'pütt', sʲüümaig 'söömaaeg', siɲmus 'silmus');

5. diftongide (nii algupäraste kui hiliste) esimene komponent on harilikult pikenenud (kaiv 'kaev', leibä, eigę 'õige', paenu? 'põgenenud', aotda 'ajuti', ialinę 'ealine', jouD 'jõud');

6. esimese silbi lühike vokaal on sageli muutunud poolpikaks (otg 'õlg', halja, hand 'saba', hinDa, sarv, korjama, tehN 'lõhn', ahju, pak : pakku, piɲkkazę? 'pilkavad', kassi? 'kasida', kätte, patta (ill.), vętma, savvu (part.), 'suitsu');

7. pearõhulise silbi lühikese keskkõrge vokaali e, o, ö ees kuuldub tihti venepärane kõrgem eellöök (ʲeto-aiG 'eluaeg', ʲeläi : ʲeläjä 'elajas, loom', ʲezä 'isa', pᵘoig 'poeg', ᵘoi 'oli', kᵘokko, sᵘögi, lᵘözę 'lööb'), mis esineb mõnikord ka i puhul(ʲik);

8. vene ы-lähedase i-hääliku esinemine (nina 'nina', indza 'õnnis', riŋga? 'rõngad', sina, iks 'ikka');

9. sõnaalgulise kri- > kri- ~ kre- muutus (kriim 'kriim', kriit g. kriDi 'kriit', kreps 'kriips', krilma 'krillima', kriŋGle 'kringel' jt.). Vt. II ptk. § 55.

Mitmed esitatud venepärastest foneetilistest erijoontest iseloomustavad peale setu murraku teisigi kagu-eesti murrakuid, üksikud jooned ulatuvad võru murde lääneosadessegi.

Teatavasti esineb kogu lõuna-eesti murdes hoopis tugevam ja laialdasem konsonantide palatalisatsioon kui see on omane põhja-eesti murretele. Võru murdes on palatalisatsioon väga sarnane eespool esitatud setu murraku omaga ning on arenenud ilmselt vene keele mõjul (Räp köstre 'köster', härG, palo 'palju'; Rõu narts, käkkitti 'peideti'; Har nʲappuGa 'näpuga'; Urv sümavahe 'söömavahe').

Lühikese vokaali ja diftongi esimese komponendi pikenemist poolpikaks võib kuulda veel Rõuge idapoolses osas (valGe, loi, nalja, um 'on', saiZma 'seisma', vei. Ka eesti l-ist tagapoolsem ɬ-häälik ulatub veel rõuge murrakualale (küɬm, viɬɬan 'suurrätik'). Tagavokaalses naabruses esineb seesugust tagapoolsemat ɬ-i isegi veel hargla murrakus.

Tervel võru murde alal esineb kõrvuti e-ga venepärane i-häälik (Plv kinelɬes 'kõneleb'; Rõu kiik, iks; Har siZar 'sõsar, õde', siale' sõjale', mihe 'leivaastja'; Urv sis''siis', hirma 'hõõruma').

Muutus kri- > kri- ~ kre- käib läbi kogu võru murdest. Idapoolsetes murrakutes on nähtus järjekindlam, lääne pool juhuslikum (Vas krehvli 'krihvel', kriiDine; Räp kriZ ~ kriZ 'kalamõrd'; Plv kreim 'raud pealmises veskikivis, põhja-e. (k)rim, krips 'kriips', kristjan 'Kristjan'; Rõu kriit, kritselDamma; Kan kris-

taľ 'kristall'; Krl kristjâń). Sõna kriŋ̀Gli ~ kreŋ̀Gli on sel kujul tuntud setu murrakust kuni Hargla, Karula ja Urvasteni.

Muidugi tuleb siinjuures silmas pidada seda, et toodud foneetiliste erijoonte esinemine eesti murretes pole harilikult absoluutne, vaid ikkagi enam või vähem sporaadiline, mitmesugustest teguritest sõltuv. Rääkimata teistest murrakutest on ka setu murrakus venepäraste joonte esinemine ebaühtlane. Aladel, kus vene mõju on tugevam,(Saptja, Vorohvka, Herkova jt.), on kohaliku murraku foneetiline ehitus vene omale lähedasem kui otsesest ~~mõjust~~ vene naabrusest kaugemates külades. Nii on ž-d ja š-d märgitud peamiselt Vorohvkast. Samuti oleneb selliste äärmise võõrapärasuse, nagu helilise b, d, g,z esinemine tihti murdekõneleja juures avalduva vene mõju suurusest ja teiste häälikute naabrusest ega ole harilikult kunagi järjekindel.

Võimalik, et vene foneetika mõju lõuna-eesti murdele ulatub veelgi sügavamale. Nii on näiteks ka lõuna-eesti murdele iseloomulikku sõnaalgulist afrikaati ts- (tsiga, tsälk) peetud tekkinuks vene sõnade analoogial,[1] kuigi see tõenäoliselt on juba vanem nähtus.

x x

x

Keelelised andmed kõnelevad vaieldamatult eestlaste iidsetest sidemetest vene rahvaga ja vene keelega. Vene keele mõjul lõuna-eesti foneetilises süsteemis toimunud nihked, mis ulatuvad kagumurrakutest tublisti kaugemale, ning eespool toodud vanad

---

[1] Vt. K e t t u n e n EKÄ, lk. 93.

slaavi ja vene laensõnad, millest enamik on täielikult kodunenud kogu eesti keeles, on kõige kindlamad tunnistajad, et venepoolne mõju eestlastele on olnud pikaajaline ja intensiivne. Nagu nägime, võimaldab nende laensõnade sisuline analüüs heita pilku ka muistsete vene–eesti suhete iseloomule ning pakub olulist abi seda ajajärku käsitlevale ajalooteadusele. Teatavasti ei piirdu vene–eesti keelelised suhted nende varaste aegadega, vaid venepoolseid mõjustusi on eesti keelde tulnud pidevalt aastasadade vältel kuni meie päevini.

Allpool ongi meie ülesandeks jälgida, missuguseid järeldusi saame teha sõnavaralise materjali alusel hilisemate ajastute kohta. Püüame leida vastused küsimustele: mis laadi on olnud eestlaste ja venelaste jätkuvad suhted ning kuidas need kajastuvad eesti keelde tulnud vene laensõnades? Missugused on olnud need teed ja kanalid, mida mööda vene mõju tungis Eesti alale? Milline on olnud vene laensõnade saatus eesti keeles ning kas ja kuivõrd nad on suutnud kaasa aidata eesti sõnavara rikastumisele ja edasiarenemisele?

II peatükk.

VENE LAENSÕNADE HÄÄLIKULINE KUJU LÕUNA-EESTI MURRETES.

1. Laensõnade foneetilise külje uurimise tähtsus.

J.V. Stalin, rõhutades keele suurt püsivust, näitab, et "keele struktuur, tema grammatiline ehitus ja sõnavara põhifond on rea ajastute produkt", et "tänapäeva keele elemendid rajati juba kauges minevikus, enne orjapidamise ajastut."[1] Keele sõnavara põhifondiga ja grammatilise ehitusega on tihedasti seotud keele foneetika, sõnade ja vormide häälikuline külg. Nii nagu keele sõnavara ja grammatilist ehitust, mis on küll lakkamatus arenemise ja muutumise protsessis, ometi iseloomustab suur püsivus, nii toimub ka keele foneetikas uue tekkimine ja vana kadumine pidevalt, kuid aegamööda ja märkamatult. "Foneetilised muutused saavad harilikult märgatavaks alles pikema ajavahemiku kestel, mis ületab kaugelt ühe inimese eluea piirid. See keele foneetilise süsteemi, sõnade ja vormide foneetilise külje püsivus on muidugi otseses seoses keele sõnavara põhifondi ja grammatilise ehituse püsivusega."[2]

Keele foneetilise struktuuri aeglase, kuid pideva arenemise ja püsiva iseloomu tõttu esinevad keeles kõrvuti väga erineva vanusega nähtused. Paljud tänapäeva eesti keelele omased jooned on fikseeritud juba meie vanimates kirjalikes ülestähendustes XIII

---

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 48 jj.

[2] T š e r n õ h ИГРЯ, lk. 4.

sajandist (Läti Henriku kroonika, Liber Census Daniae), teised nähtused on keele hilisema arenemise tulemus. Et häälikulise külje arenemine toimub igas keeles temale omaste seaduste alusel, võib laenav keel laensõnades säilitada selliseid foneetilisi nähtusi, mis laenu andvas keeles eneses on tema arenemise sisemiste seaduste tagajärjel aegade jooksul juba kadunud. Nii näiteks kinnitavad eesti ja soome keeles leiduvad varased slaavi laenud (und, koonal jt.) tõsiasja, et vana-vene keeles olid olemas nasaalsed vokaalid, mis vene keelest on hiljem kadunud.[1] Vanad leksikaalsed laenud on sagedasti asendamatuks materjaliks keele ajaloo möödunud etappide uurimisel.

Vanemad laensõnad ulatuvad harilikult kaugesse minevikku, millest puuduvad kirjalikud mälestusmärgid. Seepärast on laensõnad tähtsaks kriteeriumiks muistsete rahvaste kokkupuudete aja ja koha dateerimisel. Peaasjalikult laensõnade häälikulise võrdlemise najal on saadud näidata, et eestlaste esivanematel olid vanimad kokkupuuted baltlastega, seejärel slaavlaste ja muistsete germaanlastega. Eespool nägime, milline tähtsus on vanadel slaavi ja vene laensõnadel idaslaavlaste ja läänemeresoomlaste suhete selgitamisele.

Vanemate laensõnade kõrval on aga ka hilisemate laenude uurimine keeleteadusele suure tähtsusega. Siin on seosed laensõna ja selle lähtekuju vahel selgemad ning laenamise ühiskondlik ja psühholoogiline tagapõhi kergemini jälgitav kui vanemate laenude puhul. Mida laenatakse ja mispärast, missuguse häälikulise kuju omandavad teist süsteemi keelest laenatud sõnad laenavas keeles, kuivõrd nad säilitavad oma algupärase ilme ja kui-

---

[1] Vt. Tsernõh ИГРЯ, lk. 61 jj.

võrd muganevad laenava keele iseloomuga, milliste häälikutega asendatakse oma keeles tundmatud häälikud ja häälikuühendid - kõik need ja paljud teised probleemid, mis kerkivad laensõnade käsitlemisel, aitavad ühtlasi selgitada keele arenemise sisemisi seadusi, mis ongi nõukogude keeleteadlaste peaülesandeks.

Edasi võimaldab laensõnade häälikuline kõrvutamine vastavate sõnadega laenu andvas keeles kindlaks määrata rahvastevaheliste mõjustuste levimise teid ja suundi. Laensõnade häälikulises vastavuses algupärastele häälikutele ja häälikuühenditele valitseb harilikult küllaltki kindel seaduspärasus ning see lubabki võrdlemisi täpselt näidata, missuguste hõimudega või missugust murret kõnelejatega vastaval rahval on olnud kokkupuuteid. Vanemate slaavi laenude uurimisel saadud keelelised andmed ühtivad ajalooliste tõekspidamistega, et kõige varasemad läänemeresoomlaste ja idaslaavlaste kokkupuuted toimusid lõuna-eesti ja krivitšite hõimu vahel. Vanimad mõjustused on tunginud eesti keelde nn. Pihkva värava kaudu, kust levisid edasi hõimult hõimule. Pisut hiljem on läänemeresoome hõimudel alanud suhtlemine Novgorodi sloveenidega, nagu tõendavad siitkaudu tulnud laensõnad, mida leidub eriti rohkesti vadja keeles.[1]

Lõuna-eesti murretest kirjapandud hilisemate vene laensõnade häälikuline analüüs peab selgitama, missuguste Vene aladega on Eesti lõunaosa elanikkudel olnud suhteid nende edaspidise ajaloo jooksul, missugustest vene murretest on laensõnu tulnud eesti keelde ja kuidas nad on siin muutunud vastavalt eesti keele (resp. lõuna-eesti murde) arenemise sisemistele seadustele.

---

[1] vt. P. A r i s t e, Läänemere vanadest hõimudest, "Edasi" 17.V 51, lk. 2-3.

2. Konsonandid.

a) Klusiilid.

1. S õ n a a l g u l vokaali ees on vene teenuisklusiilid p, t, k laensõnades lõuna-eesti murretes üldiselt püsinud: pārUs 'puri' - пáрус , parok ~ po·roGa 'jääpragu' - vene murdeline порóга , pûGnits 'nööp' - пýговица , päťtìn 'noodaveoköis' - пятúна ; t́jōrǩka ~ t́ōřgà 'riivraud' - тёрка , torBa ~ tork 'hobuse peakott' - тóрба , täťtä 'isa' - тя́тя ; kaBak 'kõrts' - кабáк , kiBitka ~ kiǩpIǩkas 'kinnine sõiduk' - кибúтка , koštàŕ g. kostra 'luste' - кострá , kuǩpàros 'vitriol' - купорóс jne.

Vene sõnaalgulise k- asendamise kohta h-ga vt. § 39.

2. Vaheldus t́śeDrat́ś ~ keDrat́s 'vihik' - тетрáдь põhineb vene murdeil. Kesk-suurvene murretes, mille hulka kuulub ka pihkva murre, on ḱ, ǵ > t́, d́ õige harilik. Nii hääldatakse murdeti т̀ирпи́ч , т̀и́но ' кирпи́ч , кино ', р̀екá aga р̀ети́ jne. Vt. A v a n e s s o v ОРД 162 jj. Eesti murretes kajastub see häälikuvaheldus uuemas laensõnas keǩkà ~ tepkamüt́s 'sonimüts' - кéпка ning vananenud sõnas kilok ~ tilok 'savist kätepesunõu' - гилёк.

Seoses sellega on arusaadav ka vastupidine muutus t́ > ḱ, mida näeme sõnas t́śeDrat́ś ~ keDrat́s. Lisanäiteid vene murrete kohta vt. S o b o l e v s k i, Лекции , lk. 132 jj.

3. Nagu vokaali ees nii on ka helilise konsonandi ees sõna algul vene p, t, k lõuna-e. idamurretes üldiselt püsinud. Mul-

gi murdes on sõnaalgulisest konsonantühendist säilinud ainult viimane konsonant.

Ühendites pl-, pr-, tr-, kl-, kr- on klusiil alati säilinud: plīt̀ 'paas; keedukolle' — пли́та́ , plot̆nik̀ 'puusepp' — пло́тник ; prâZnik̀ 'pidu' — пра́здник , prīstań 'sadam' — при́стань , trah̀tęŕ 'linnakõrts' — murdeline трахте́р , trubà, trūp̀ 'korsten; ahjulõõrid; soemüür' — труба́ ; klehits 'võrgukäbi' — кле́щица , kleì 'liim' — клей ; kravat̆ 'labasäng; primitiivne voodi' — кро́ва́ть , kriìska ~ kriškà 'korstnakaas' — кры́шка, kriuk̀ ~ kriuh̆kà 'kelmus; vigur' — крюк jne.

kl-ühendis näeme harva ka klusiili kadu, näit. lāt̀ka 'ree seljatugi; ree laiendusraam' — кла́дка.

Sekundaarne kaksikkonsonant on tekkinud setu sõnas pl. poDrUske? ~ produske ~ pròt̀ski? 'pruutneitsi' — murdeline по́дружка , kus teise silbi vokaali helituks muutumise tõttu on toimunud häälikute ümberpaigutumisi. Ebaootuspäraselt kohtame kaksikkonsonanti ka sõnas prījest 'ülesõidukoht (raudteel)' — перее́зд.

Teenuisklusiili ja liikvida vahelise vokaali kao tõttu tekkinud sõnaalgulise kaksikkonsonandi kohta vt. § 64.

Puhuti näeme klusiili teket helilise konsonandi ette taotleva analoogia tõttu, näit. pl. riuha? (hrl.) ~ kriuha? (juh.) 'kurnipulgad' — рю́ха (vr. kriuk ~ kriuhka). Ka heliline konsonant võib olla hiljem juurde tekkinud: kronòvalD̆ 'täkulõikaja' — конова́л harilikkude kujude konòvalD̆ ~ kunòvalD̆ kõrval (vrd. kronu), samuti kohati esinev kraikka ~ kroik̆kù 'muistne primitiivne säng' — ко́йка ,kus on arvatavasti assotsieerunud samatähenduslik kravat̆, kuna harilikud vasted vene sõnale on koik̆kà,koĭGas̀.

Ühendites kn-, kv- on klusiil kadunud, sest seda ei toeta eesti omade sõnade analoogia, näit. nūť 'piits, kantsik' — кнут, varťsêr 'korter' — murdeline квартéра , vaš ' kali' — квас, vàsńa 'leivamõhk' — квашня́ jne.

4. Vene helilised b, d, g, sõna algul on vastavalt eesti keele iseloomule lõuna-e. murretes asendatud harilikult vastavate teenuisklusiilidega, mis, nagu algupärasedki, on püsinud nii vokaali kui konsonandi ees: pařZnik̀ 'hobuseparisnik' — бары́шник , pazлęk̀ ~ paZlik̀ ~ paZlak̀ 'tuisumüts' — башлы́к , poľdaťtama ~ poľDaťta(m̆)ma 'lobisema; putrama' — болта́ть , pl.prōGi? 'püksid' — брю́ки ; tęššäťťìn ~ tęššäťtīń 'pinnamõõt' — десяти́на, pl. tuB́initsa? 'kaluri nahkkindad' — дубле́ницы , tūmaťtam̆ma 'mõtlema' — ду́мать ; pl. kāruze? 'punased palmitsetud nöörid rahvariietel' — га́рус , kłoňhò ~ klūhò 'kurt' — глухо́й , kr^{i}ēBèń 'kamm; linaraats' — гре́бень , kuľaťta(m̆)ma 'lõbutsema; puhkama; laisklema' — гуля́ть , pl. kuZìD 'mutinooda köied' — гужи́ (pl.n.).

Sõnas krūš ' pirn' — гру́ша kohtame ebaootuspärast häälikuvaheldust Se Tona külas, kus sõna esineb kujul prūs̀ g. prūzà.

5. Setu külades, kus vene mõju on eriti tugev (näit. Koväzlova, Saptja, Herkova, Satserinna jm.), võib sõna algul kuulda ka helilisi klusiile, kuid siingi ei tarvitse nende esinemine olla järjekindel: bāŋkka ~ pānk̆ka 'purk, (plekk-)karp' — ба́нка , bābà ~ pāBà 'vanaema; vanaeit' — ба́ба , boлnī·tsa ~ baľńītsa ~ pàľńtsa 'haigla' — больни́ца , būk̀va ~ pūk̀va 'kirjatäht' — бу́ква ; dēdà ~ tęDà 'vanamees; vanaisa' — дед , druž̌ina ~ trušsîn ~ trūZęn 'noodaselts' — дружи́на , pl. kīra? ~ gīra?

'kaaluvihid; kellapommid' — ги́ря jne.

Samuti sõnas bl̥ežjàn 'ahv' — murdeline облезья́на , kus esimene rõhuta vokaal on välja langenud.

Mõningates eriti venestunud setu külades võib taotleva häälduse tõttu esineda helilisi klusiile ka algselt p-, t-, k- algulistes (eesti omadeski) sõnades. Nii on märgitud b^{u}ōskanép 'isane kanep' vrd. по́сконь ; kn̥āš kõrval ka gn̥ääs 'vürst' (hrv.) — князь jne. Vrd. I ptk., lk. 43.

Sõnas varets 'loss' — дворе́ц on klusiil helilise konsonandi eest kadunud, sest eesti keeles taolist konsonantühendit dv- sõna algul ei esine.

6. Lõuna-vene- ja valgevenepärase joonena võib pihkva murdes esineda frikatiivne γ-häälik põhja-vene g (г) asemel. Näit. EKA 546 Lezgi γɔ̄ɔva· ' голова ', na γɔrmo·škė ' на гармошке , γladi· ' гляди ', pɔγɔrɔda·m ' по городам ', bɔγa·tɔ̄j ' богатый ', koγda· ' когда '; ERA, Vene 10, 122 мохуци ' могучий ', 123 тахды ' тогда ' jne. Mõningates sõnades oli selline hääldus kuni Oktoobrirevolutsioonini normiks ka vene kirjakeeles. Vt. A v a n e s s o v ОРД 137.

Setu murrakusse tulnud vene laensõnades antakse pihkva murdele omast γ-d edasi h-ga: hòspoD́, hòspaDi 'issand (hüüdsõnana)' — госпо́дь , го́споди , hä̆rmòń 'lõõtspill' — гармо́нь ; poh ~ pohò 'jumal' (lstk.) — бог , pohaDeĺnä 'vaestemaja' — богаде́льня , vrd. EKA 546,3 Lezgi vbɔγɔde·ĺńu; āh́ent 'agent' — а́ге́нт , jehī·pta 'egiptuse' — Еги́пет g. -пта jne.

7. Setus tuntud rahvusvaheliste sõnade jamnā·ǵsik̆ka 'gümnastika ' — гимна́стика , i·ňnerāt ~ i·ňnarāt 'kindral' —

генера́л häälikulisel kujul on samuti lähtekoht vene murretes, kus võõrsõnades eesvokaali ees seisev ǵ > j, näit. jенара́л , j имна́зиа . Vt. A v a n e s s o v ОРД 163 ja S o b o l e v s k i, Лекции , lk. 127.

8. S õ n a s e e s vokaalide vahel on vene teenuisklusiilid p, t, k lõuna-e. idamurretes edasi antud vastava lühikese geminaadiga, näit. ku·p̆pàros̀ 'vitriol' — купоро́с , krēp̆pośt ~ krep̆pastu 'kindlus' — кре́пость ; tät̆tä 'isa' — тя́тя , vat̆tak̀ 'suguselts; jõuk, kamp' — вата́га , pät̆tìn 'noodaveoköis' — пяти́на , pl. pät̆ternä? 'nöörist jalanõud' — пятерня́ ; tak̆kàn 'teeklaas' — стака́н , sakkō·л ~ sak̆kùĺ 'mitmest sügavveemõrrast koosnev püünis' — зако́л , t́jok̆koĺnik̀ 'klaassepp' — стеко́льник , lę̄kka ~ lįik̆kà 'noodatähis' — лы́ко , linik̆ka ~ li·neik̆ka 'joonlaud; pikkvanker' — лине́йка , kufai·kka 'vattkuub' — куфа́йка jne.

Mõnel juhul, eriti pika vokaali v. diftongi järel, kuuldub geminaadi kõrval ka vastavat helitut meediaklusiili: mat̆tòr ~ maDô·ŕ 'mootor' — мото́р , hōdà ~ h^{u}ōt̆tà 'himu, tahtmine' — охо́та , hūt̆tę̀ŕ g. hūt̆tęŕi ~ hūdęri 'üksiktalu' — ху́тор , kaittan ~ kaĭDàn 'peenike põimitud nöör' — гаита́н , h^{u}ōkkUs̀ ~ hōGośḱ 'vigur, temp' — фо́кус , jāk̆kàŕ ~ jā̆kri ~ jā̆gri ~ jāgę̀ŕ g. jāgęri 'ankur' — я́корь , koik̆kà ~ koĭGas̀ g. koikka ' lihtne magamisase' — ко́йка , leikka ~ leĭGas̀ 'trehter' — ле́йка , sarak̆k^{u}ōfka ~ soroGofka 'teat. suurusega viinapudel' — сороко́вка , Se pap̆ṕiroska ~ hrl. paBeros̀ 'pabeross' — папиро́са , kāp̆pat̆ta? ~ kāBat̆ta(m̆)ma 'kaevama' — копа́ть.

Toodud esinemus vastab täielikult eesti keeles kehtivale foneetilisele seaduspärasusele, et vokaalide vahel saab seista

ainult meedia- või geminaatklusiil, mitte aga üksikklusiil (vrd. ę̆ŭnap̆pū ~ ę̆ŭnaBū). Vt. A r i s t e EKF 72 ja 119.

9. Klusiilide k ~ p vaheldust näeme sõnades sak̆kuska ~ sap̆puska, mulgis saGusḱ ~ saBusḱ 'suupiste; nahatäis' – заку́ска. Ka Põhja-Eestis esineb samas sõnas murrakuti p ~ B-list elementi (vt. sõnaloetelus kaart nr. 38), mis eeldab sel nähtusel laiemat tagapõhja. Vaheldust k ~ p (G ~ B) esineb teisteski laensõnades, näit. roGusk ~ roBusḱ ' rogusk' – рого́жка , kus b̥-listel vormidel on lai levikuulatus (vt. sõnaloetelus kaart nr. 37). Samuti tunnevad karjala murded mõlemaid kujusid rokoska ~ roposka (vt. "Venäläisiä lainasanoja", "Virittäjä" 1908, lk. 59 ja V. R u o p p i l a, Poikkeuksellisten äännevaihtelutapausten tarkastelua, "Virittäjä" 1938, lk. 206).

Sõna pit̆tìn ~ pī̆tnä 'siirupijook' – сби́тень esineb rahvalauludes ka kujul pī̆kna ~ pī̆pna, nii et siin koguni k ~ p ~ t vaheldus. L ö n n r o t i sõnaraamat tunneb soome keelest kuju piikkinä, murdeti esineb ka piittinä (vt. J. K/a l i m a/, Eräs venäläinen lainasana, "Virittäjä" 1907, lk. 151). Soome uurija J.Kalima peab piikkinä kuju rahvaetümoloogiliseks, oletades seost piikki-sõnaga. Tõenäoliselt on aga siin tegemist häälikuvaheldusega juba vene murretes, kus ḱ > t́ ja ümberpöördult on harilik. Vt. § 2.

10. Helilise konsonandi l-, m-, n-, r-i järel on vene üksikklusiil p, t, k uuemates laensõnades asendatud vastava geminaadiga: kolppak̀ 'kõrvadega müts; ahjukumm' – калпа́к , kamp̆pa'nja ~ kumppā'ńja 'kamp, salk; artell' – компа́ния , lēntta 'pärg. vanik' – ле́нта , karttus̀(tuBak̀) 'pakitubakas' – карту́з;

pr'aлkkà 'linaropsimislaud' — murdeline запрялка , kaťtalkka 'vaalipuu' — каталка , karamelkka(s) 'kompvek' — карамелька , kleijoŋkka 'vahariie' — клеёнка , leža ŋkka ~ leZeŋkka 'lamaahi' — лежанка , pl. paťsiŋkka? ~ paťťi.ŋkka 'tanksaapad' — ботинка , lõmkka 'munaveeretamismäng' — лумка , saǩkęro.mkka 'pisikabiin paadi päras' — закормка (g), sẽrkkal ~ serǩkàl 'peegel' — зеркало , kuzerǩka 'ämmaemad' — акушерка , pavẽ.rǩka 'loendus (sõjaväes)' — поверка jne.

Geminaat selles positsioonis esineb peamiselt kitsama levikuga hilisemates laensõnades, mis pole veel täielikult muganenud eesti keele süsteemiga. Tihti on neis rõhkki veel püsinud esimesest silbist kaugemal.

11. Eesti murretes laiemalt levinud ja enam kodunenud laensõnades on l—, m—, n—, r—i järel seisev vene üksikklusiil nõrgenenud harilikult vastavaks meediaks, millega paralleelselt võib murrakuti siiski esineda ka geminaat: Se kaťppak ~ Vas, Plv kaľBak 'joodik; näruselt riides käiv inimene' — колпак , tserppak (hrv.) ~ tšeřBak (hrl.) 'villkopp, kaevupang' — черпак , Se karťtohk ~ Räp kařDohk ~ Vas, Rõu pl. kařDokka? 'kartul' — vene murdeline кжк картофка , trelkka ~ trēlkka ~ trêlGa 'sibulaputk; raudteepööre' — стрелка , vēлkka 'tuulamismasin' ~ vēлgaťtaťma 'vilja tuulama' — веялка , palkkõ.vnik ~ poľGo(v)nik 'polkovnik' — полковник , Räp kośselǩka ~ Plv kośselGa 'heinamärss' — кошелька, Se nośselǩka ~ lõuna-e. hrl. nośselGa 'kanderaam' — носилки, sedjolkka ~ seDolk ~ seDolGa 'sedelgas' — седелка , Se maťsa.lǩka ~ Räp maťselǩka ~ ma.ťselGa 'pesemisnuustik' — мочалка , tjõrǩka ~ tǫrǩkà ~ törřGà 'riivraud' — тёрка , Se pārkka ~ Võn parǩkà ~ pařGà 'suur vene' — барка , porkkaťtaťma ~ pořGaťta(ť)ma

'lobisema' — боркáть , Se teerǩkastę ~ Räp, Rõu tsiǩGaš 'ukraina härg' — чeркáсский /бык/ , maho.rǩka ~ ma.ĥhorkka ~ ma.horGa 'tubakasort' — махóрка , Se maňnerǩka ~ Vas maňnelǩka ~ Räp, Võn, Ote maňnerG(a) ~ Kan maňnilGa 'mannerg' — манéрка , Se šarttā. ~ Räp saǩDà 'lutsumänd' — шартá .

Ainult meediaklusiiliga on märgitud: laṁBatka 'ripplamp' — лампáдка , kiǩBIts 'telliskivi' — кирпúч , poǏDaťta(m̆)ma ~ poǏdaťtama 'lobisema; pùtrama' — болтáть , poǏDùn 'viljastamata muna' — болтýн , seǩDuk ~ seǩDohk 'pikk-kuub' — сeртýк ; pl. vīBęrGa? 'teise aasta sibulad' — выборка .

12. Helilise konsonandi ees silbi lõpul on laensõnades klusiil harilikult poolpikk: sukmaṅ 'setu naiste kalevist pihtseelik' — сукмáн , pūkva 'kirjatäht' — бýква , tīkva 'kõrvits' — тыквa ; kuťja? 'teat.ж matusetoit' — кутья́ , hōtnik 'tahtja, himutseja' — охóтник , plōtna 'tihe, turd' — плóтный , trūtna 'isamesilane; laisk inimene' — трýтня (g. sg.); satvor ~ satvor 'püssilukk' — затвóр .

Selle esinemuse kõrval võib kuulda ka meediaklusiili, eriti pikemates sõnades: taBlona 'piimaga keedetud vedel puder' vrd. топлёнка , suBrik ~ su.Bretka 'ühine ketrusõhtu' — супрядки ; pātnitsa ~ pāDnitsa 'teat. kirikupüha' — пятница , plotnik ~ plûDnik 'puusepp' — плóтник , nutrets ~ nuDrets 'peitmunandiline täkk' — нутрéц , tseDrats 'vihik' — тетрáдь ; alati hītra 'kaval, tark' — хúтрый , kuid verbi pr. 3. p. sg. hītraťtaš ~ hīDraťtaš 'kaupleb, hangeldab'.

13. Vene hääldusе kohaselt jääb dentaalklusiil s-i ja teise konsonandi vahel hääldamata, vrd. EKA 546 Lezgi izve.sno, kre.snoj xot, pra.znik jne. Vt ka ГРЯ I, lk. 82. Seepärast esi-

nevad vastavad sõnad lõuna-e. murreteski harilikult ilma klusiilita, näit. prâZnik ~ prāsnik ~ praZnik 'pidu, püha' –праздник , tsēsna 'aus, süütu' – чéстный , pl. mussiDZa? 'paadi laudpõhi' – мостница , pa.vestka ~ pa.veska 'kohtukutse' – повéстка .

st–ühendi kohta vt. § 28.

14. Konsonantühend –tk– on laensõnus püsinud üldiselt samal kujul kui vene keeles, murrakuti võib esimene komponent ka nõrgeneda: lātka 'savipann' – лáтка , kl^{i}ētka ~ kletka ~ kleť-kà 'puur; puuriida ots' – клéтка , perehvātka 'hommikueine'–пере-хвáтка .

Selle kõrval märkame sõnuti ka assimilatsiooni: kiBitka ~ kippIkkas 'kinnine sõiduk' – кибúтка , su.Bretka ~ suBrik 'külanoorte ühine ketrusõhtu' – murdeti сýпритки , сýпредки , raga.tka ~ raDatka ~ raDaǩka ~ raDaŋkka '6–haruline ankur; tõkkepuu' – рогáтка .

Mõnikord kohtame laensõnus just –tk– ebaootuspärast teket, näit. moloǩkas ~ molohk ~ molotka 'piima ja kamatoit' – молокó , veruk ~ voruk ~ vorutka 'jäme inetu nöör' – верёвка . Siin võiks olla tegemist vene häälduse taotleva analoogiaga, kuna eesti omades sõnades on lõuna-e. murdes seaduspärane tk > kk.

Ühendis –pk– võib esimene komponent nõrgeneda: ts^{i}ēpka ~ tsipka 'uksehaak; võrgukudumiskonks' – цéпка , topka ~ toǩpà 'napsiklaas' – стóпка , säpka ~ saǩpà 'uksepiida ülemine põikpuu' – шáпка , keǩpà 'sonimüts' – кéпка .

15. Vene helilised b, d, g, sõna sees on lõuna-e. murretes edasi antud vastavate helitute meediatega, sest eesti kéél ei tunne helilisi klusiile: jaBlik ~ jaBlok 'õun; kartul' –яблок/о/ ,

pa.ràBaň 'trumm' – бараба́н ; lâDna 'lahke, ladus' – ла́дный , kraňDaš 'pliiats' – каранда́ш, pihkva murdes кранда́ш ; paGòr 'pootshaak' – баго́р jne.

Neis setu külades, kus vene mõju on eriti tugev, võib kuulda ka helilisi klusiile: āzbūk 'aabits' – а́збука , rubets 'lõhe jääs' – рубе́ц , òbrok 'naturaalrent' – обро́к , am̆bàŕ 'ait' – амба́р , moĺebin ~ mo.ĺeBin 'palvus,palve' – моле́бен jne.

16. Enam kodunenud vene laensõnad võivad alluda lõuna-e. murretele iseloomulikule geminatsioonile, kus meediaklusiil vaheldub lühikese geminaadiga: tap̆pùn ~ tabùń 'hobusekari' – табу́н , ap̆pàŕ ~ aBàr g. aBara 'kalapüünis' – обора́ , kr^{i}ēBèń ~kreppeń 'kamm; linaraats' – гре́бень , räBik ~ räp̆pik g. räBiGu 'kalurikuub; setu naiste üleriie' – ряби́к , kiBitka ~ kip̆ṕIk̆kas 'kinnine sõiduk' – киби́тка ; hut̆tìl pl. huDìla? 'hobuse suurauad' – удила́ , put̆tàŕ g. pudara 'suur lodi' – буда́ра , pok̆kàn g. pogana 'ropp, kasimatu; roojane' – пога́ный , rak̆kàŹ g. ragàZe ~ raGaś(k) g. raGas(k)i 'rogusk' – раго́за ~рого́жка ; tśiGùń ~ tsik̆kùn g. tsiGuni 'malm(pott)' – чугу́н , murdeti цигу́н .

17. Meedia -D- võib laensõnades teatavas asendis, eriti nik-liite eel pikeneda murrakuti poolpikaks teenuisklusiiliks: nasl̂e.tńik 'troonipärija' – насле́дник , peredńik ~ peretnik 'nahk-põll' – пере́дник , uŕädńik ~ uŕätnik 'politseinik (tsaariajal)' – уря́дник .

See pikenemine võib olla toimunud juba vene murretes, sest vastasel korral oleks d (vene д) pidanud assimileeruma järgneva n-iga (н -iga), nagu seda näemegi peegelduvat setu ühes variandis perenik. Nimelt on paljudes Eesti naabruses asuvates põhja-suur-

vene murretes ja pihkva murdes toimunud dn > nn, näit. ла́нно , анна́ < ладно , одна́ (vt. A v a n e s s o v ОРД 167 jj. ning 233). Kolpino murrakus esineb урянник 'уря́дник ', vt. S o b o l e v s k i, Опыт , lk. 30. Seesuguse assimilatsiooniga tuleb tõenäoliselt seletada ka sõnakujusid kolonik̀ ~ koĺunik̀ ~ koĺenik̀ 'väikemaapidaja; kandimees; abiline noodapüügil' — голо́дник .

18. Sõnas kaBak̀ ~ kavak̀ 'kõrts' — каба́к hargla murrakus esinev vaheldus B ~ v on võru murde lääneosas tuntud teistelgi juhtudel, vrd. tuvak̀ 'tubak'. Vrd. § 44.

Võimalik, et juhusliku häälikute vahetamisega on tegemist sõnades puGnà p.pl. pukǹę 'ruutumasti kaart' — vrd. бу́бна ja priDàn(a) ~ priGana 'kaasavara' — прида́ное , kuigi viimane sõna esineb G-liselt ka rannamurde alal haljala murrakus.

Murrakuti on -G- kadunud sõnas pûGnits ~ pûńits 'nahknööp' — пу́говица , murdeti пу́гвица .

19. Vene häälduses muutuvad helilised konsonandid helitu hääliku ees samuti helituks. Laensõnades antakse selline häälik edasi nagu harilik teenuisklusiil, näit. jūp̀ka ~ jup̀ka 'seelik' — ю́бка , pāp̀ka 'ämmamoor' — ба́бка ; h^{u}ōt̀ka, selle kõrval metateetiline oudak̀ 'külakoosolek' — схо́дка , pl. peŕotka ' vankri esimesed rattad' — передка́ (g.sg.), pūt̀ka ~ puťkà 'osmik, majake' — бу́дка jne. Omapärane astmevaheldus on tekkinud sõnas ŕit̀k g. ridà p. rit̀ka 'rõigas' — ре́дька.

Kuna eesti keel ei tunne helilist b, d, g-d ja z-d, on mõlemad vene helilised konsonandid muutunud helituks sõnades ros̀poinik̀ — разбо́йник , murdeti розбо́йник , patporkka 'kokkuköidetud noodalina alumise selise küljes' vrd. подбо́ра , vak̀sal

~ Se va.gzàĺ 'jaamahoone' — вокза́л jne.

20. S õ n a l õ p p u sattunud p, t, k, ja b, d, g esinemus on laensõnades täiesti ühtlane. Klusiil allub selles asendis lõuna-e. tavalisele astmevaheldusele, nimelt

a) pearõhulise lühikese silbi järel vaheldub pikk klusiil lühikese geminaadiga (skeem k̄ : k̆k : k̀k) : pɫot̄ p.sg. pɫot̀ta 'parv' — плот , kᵘot̄ ~ kot̄ g. kot̆tà 'saapalabak, tuhvel' — коты́ , pi̯k̄ pl. pi̯k̆ka? 'härg' — бык ;

b) pearõhulise pika silbi järel vaheldub poolpikk klusiil meediaga (skeem k̀ : G : k̀k) : trū̂p̀ g. trūBà ~ trūBì 'soemüür' — труба́ ; plīt̀ g. plīdà ~ plīDì 'paas; keedukolle' — пли́та́ , krūtta ~ krūt̀ g. krūdà 'järsk, äkiline' — круто́й , ḿʲōt̀ g. ḿʲōdù 'mõdu' — мёд ; māk̀ g. māGę̀ 'moon' — мак , tsâik̆ka ~ tsâik̀ pl. tsâiga? 'kajakas' — ча́йка , kriuk̀ g. kriŭGà 'temp, vigur' — крюк , śɔɫk̀ g. śɔɫ̆gà 'siid' — шёлк , nᵘōrkka ~ nɔ̂ork̀ g. nɔ̂ɔr̆Ga 'nirk' — но́рка , pɫūk̀ g. pɫūgà 'sahk' — плуг , śǟk̀ (~ sâG) g. śǟGà 'kõveraotsaline ritv kalapüügil' — сяг .

Erandeid sellest esinemusest leidub vähem kodunenud laensõnade hulgas, kus vene rõhulisele vokaalile vastava vokaali kvantiteet pole veel lõplikult kindlaks kujunenud, näit. kōp̀ g. kop̆pà 'vallakoosolek' — скоп , tsēp̀ in. tsep̆pah 'järjekord, saba' — цепь , krānt̀ g. krāntta ~ krant̀ g. krant̆tà 'kraan' — кран , valgevenes кр крант , kilk̀́ pl. kil̆gí? kõrval ka kīĺkki? 'kilu' — ки́лька jt;

c) kaas- ja nõrgarõhulise silbi järel vaheldub poolpikk klusiil obliikvakäändeis lühikese geminaadi või meediaga nagu üldiselt lõuna-e. murdes (skeem k̀ : k̆k ~ G): hoɫop̆ pl. hoɫob́I?

~ holoppi 'ori; lihtsameelne inimene' — холо́п ; kaZet g. kaZeDa ~ kaZetta 'ajaleht' —газе́та , k^{u}ōmot g. k^{u}ōmoda ~ k^{u}ōmotta 'tuba'— ко́мната , palat g. palaDi ~ polut ~ polutti '(magamis)lavats; loomasõim' — полáти , savot g. savoda 'vabrik, tehas' — завóд ; kaBak g. —kku ~ kavak g. —Gu 'kõrts' — кабáк , suDak g. —kku ~ —Gu 'koha(kala)' — судáк , obrok g. obroga 'rent, maks', pottak g. pottaGu 'kangastelgede tagavõlla pööramispuu' — подтя́г .

21. Teatavatel juhtudel võib vene sõnalõpuline —k lõuna—e. murretes kaduda: koZok(g. koZoka) ~ koZo ~ kōZa 'aknapiit' — кося́к , volok ~ volo 'mõrd' — во́лок , harö ~ harökkenę 'tuhkur' — хоре́к , tsolo(h)kna ~ tsolo(h)k ~ tsolokkenę ~ tsolo 'süstik' — челно́к , murdeti челонок . Viimased juhtumid näitavad, et vene deminutiive moodustavat sufiksit —(o)k on laensõnus ka lõuna—e. murretes sellasena käsitatud, kuid on moodustatud deminutiiv omakeelse kene—liitega, mille kõrvale on tekkinud sufiksita harö, tsolo, nende eeskujul ka koZo, volo. Vrd. §128.

22. Vene laensõnades on häälikute n—i ja s—i vahele lõuna—e. murdeis tihti tekkinud dentaalklusiil: Se bi.nzin ~ piňDzin 'bensiin' — бензи́н , haňZa ~ hans ~ ants 'puskar' — ханжа́ , pints g. piňZi 'pension' — пе́нсия . Eesti murretes ja ühiskeeles üldiselt tuntud piňDZak ~ piňDZak ~ piňZak 'kuub' on lähtunud vene kõnekeelsest kujust пинжа́к . Murrakuti võib eesti keeles dentaalklusiil puududa, nagu see eesti kolme konsonandi ühendis on tavaline. Vrd. § 38.

Dentaalklusiil võib tekkida ka s— (< ж) hääliku ette, näit. lůZna ~ lūsna ~ lůDZna ~ lůtskna, lūtsnik 'kinnikasvanud jõekäär' — лужина , лужник , loska ~ lotska 'varavahe; põrandatala' — ло́жка.

Harilik on p teke m—i ja k vahele: pl. lämpku? 'kanderihmad' — ля́мка , rümpka ~ rumpka 'napsiklaas' — ро́мка , sump—

ka ~ sòmpka 'kaelkott' — су́мка . Labiaalklusiil võib tekkida ka m-i ja r-i vahele: som̆Brak̀ 'loomade ülesostja (Venemaalt)' — самря́к , сомря́к .

23. Lõpetades klusiilide käsitlemist tuleb peatuda veel ühel pihkva murde erijoonel, mis peegeldub ka vene laensõnades kagu-e. murretes. Nimelt iseloomustab kesk-suurvene murde pihkva rühma nn. dzekanje ja tsekanje (дзеканье , цеканье), s.t. palataliseeritud afrikaadi d́ź, t́ś hääldamine t́, d́ asemel. See nähtus ühendab pihkva murret valgevene keelega, kus dzekanje on kirjakeele normiks. Vt. A v a n e s s o v ОРД 136 ja 233. Olgu lisatud, et eesti-vene murretes esineb dzekanje ka Piirissaarel ja ulatub Mustvee ümbruses asuvatesse vene küladesse. Dzekanje kohta vene murretes vt. S o b o l e v s k i , Лекции , lk. 134.

Dzekanje, tsekanje kohta leidub hulgaliselt näiteid lõunaeesti kagumurrakutes (Se, Räp, Võn) esinevates vene laensõnades, kuid siin on mõlemad nähtused harilikult kokku langenud ja kahe afrikaadi d́ź ja t́ś asemel esineb palataliseeritud helitu afrikaat t́ś (mõnel juhul on märgitud ka ts): tsîatra ~ tśijā.tra 'teater' — теа́тр , tśeDrat́ś ~ kedrat́ś 'vihik' — тетра́дь , кетра́дь , ~~xxxx~~ t́śe.zurni ~ te.zurni 'korrapidaja, valvur' — дежу́рный , tśūska 'jääauk võrkude sisselaskmiseks' — тю́шка , tät̆sok̀ ~ tśä̯t̆sok̀ 'köster' — дьячо́к , djāk̆kàn ~ tśää̯k̆kàn 'köster' — дья́кон ; tśet́śvert̀ (Se) ~ tsèt̆vert̀ (V,T) 'õõnesmõõt' — че́тверть , arttel̆ja ~ artsē.l ~ ä.rt̆sèl 'artell' — арте́ль , vart̆ŝer in. vaŕD́Źerah 'korter' — кварти́ра , murdeline кварте́ра , pat̆siŋkka ~ pat̆ti.ŋkka? (pl.) 'tanksaapad' — боти́нка , pit̆sernâ. ~ pi.t̆sernä 'suur 5-mehe paat' — пятерня́ , laft́śik̆ka 'kalamõõdusaan' — murdeline лахти́нка , ла́фтия , pātśka ~ pāt́śuška

~ bā̀tjuška 'isake, preester' — ба́тька , ба́тюшка , ka.řłatsī.s̀ 'sarlak' — скарлати́на , plûdsma 'hulkuma, luusima' — блуди́ть , kraťsina- ~ krāsna-pālkka 'laste peitemäng' — кра́деная па́лка.

b) Spirandid.

24. Vokaalide ees sõna algul on vene s- (c) laensõnades üldiselt püsinud: sařrai ~ saràì 'küün; heinakuhja katus' — сара́й, savēt̀ 'külanõukogu' — сове́т , śińeńìk 'värval' —сини́льник jne.

Vene heliline z-(з-) on samas asendis muutunud s-iks: savot̀ 'tehas' — заво́д , sàìma 'riigilaen' — за́йма (gen.), śērkkal 'peegel' — зе́ркало jne.

Lõuna-e. rohkete ts-alguliste sõnade eeskujul on tekkinud afrikaat ka sõnades tśⁱētska ~ sētska 'kapsaraud' — се́чка , sorò ~ tsorò 'teat. suurusega viinapudel' — сороко́вка , sōruťta(m̆)ma ~ tsōruťtam̆ma 'raiskama, kaotama' — сори́ть , śerakna~ tserâ 'tuletikk' — се́рянка .

25. Konsonandi eest sõna algult on s- (ka s < з ja s <ш) peale väheste erandite kadunud: hᵘōtka 'külakoosolek' — схо́дка , kᵘòlńìk 'kooliõpilane' — шко́льник ,līvap̆pū 'ploomipuu' — сли́ва , luẑìma 'teenima' (sõjaväes)' — служи́ть , mēnà '(tööliste) vahetus' — сме́на , pìtnä ~ piťtìn 'siirupijook' — сби́тень , piťski 'tuletikk' — спи́чки (pl.), tārast́ 'külavanem' — ста́роста , tāvits ~ tęh̆vits 'puutaldrik' — ста́вец , tōròś 'kojamees; kooliteenija' — сто́рож , tįĭrà ~ tįìr 'mast; kuhjavarras' — сты́ря ~ штыр , vēẑä 'värske' — све́жий jne.

Ajaliselt hilisemates või haruldasemates laensõnades võib s- konsonandi ees püsida, näit. słᵘôn 'elevant' — слон , smōtra

'ülevaatus (sõjaväes)' – смотр , staťavoi ~ ta'ťavoi 'lauaviin' – столовóй , stoiǩkà 'lett' – стóйка , svitsar 'ukseboidja' – швейцáр.

26. Sõna sees vokaalide vahel on vene –s– (–ѕ–) edasi antud ss–iga, sest eesti üksik –s– samas asendis moodustatakse tunduvalt väiksema intensiivsusega: kraššin ~ karaššin – karaššir 'petrooleum' – murdeline карасúн ~карасúр , nošselǩka ~ nošsolǩka 'kanderaam' –носúлки , rišsUťtama 'joonistama' –рисовáть, prušsaǩ 'prussakas' – прусáк.

Vene z–le (–з–) samas asendis vastab poolheliline –Z– (setus küliti ka heliline –z–): kaZaǩ ~ kazaǩ 'kasakas' – казáк, kõZèr ~ kõZèr 'trump; nahatäis' – кóзырь , kaZeť 'ajaleht' – газéта , paZjõm ~ paẐom ~ paẐom 'väetis' – позóм jne.

Vastavalt lõuna–e. murdele võib laensõnade nominatiivis toimuda geminatsioon algselt 3–silbiste oma sõnade eeskujul: pušsèr g. puZera 'põis' – пузырь.

27. Sageli on aga laensõnades algupärase s–i ja z–i jätkajad –ss– ja –Z– segunenud ning esinevad läbisegi isegi samades sõnades, näit. vēššeľ ~ vēZèl 'rõõmus, lõbus' – вéсел , krāssò ~ krāẐo 'punase lehma nimi' – красúха , prūZà ~ prošsà 'hirss' – прóсо , māsselits ~ māZelits 'võinädal' – мáсленица ; rôZvaň ~ roàsvaň 'lai regi' – рóзвальни , maẐû'riǩ ~ mašsū'riǩ 'kelm, varas' – мазýрик , prâznik ~ prāšnik 'pidu, püha' – прáздник jne.

Sõnas Se Vrh blež̀an 'ahv' – обезьúна , murdeti облезьúна on –ž– pärit pihkvamurdelisest häälduses, kus s ja z asemel

võivad esineda ś ja ź ning š́ ja ž́ vahelised häälikud. Vene transkriptsioonis märgitakse neid c", ɜ" . Vt. A v a n e s s o v ОРД 135 jj. ning 233 ja S o b o l e v s k i , Опыт , lk. 30. Vrd. I ptk., lk. 43 ja 46.

28. Üksikjuhtumeil vastab vokaalide vahel vene sibilandile lõuna-e. murdeis -h-, rihIts g. rihiDZä 'luhamõrd' - рúсец ~ рúзец , samuti klehits 'võrgukäbi' - клéщица ~ клéшица. Vaheldus s ~ h esineb ka varasemas laensõnas laZits ~ lahits ~ laihts 'nirk' - лáсица . Kõigil neil juhtumeil on ss > h seletatav tõenäoliselt dissimilatsiooniga, sest kõik on ts-lõpulised sõnad.

29. Konsonandi ees vastab sõnasisesele s-ile harilikult pool-pikk -s̀-, mis võib aga ka lüheneda ning samuti alluda eesti astmevaheldusele: māsèa 'söögiõli' - мáсло , kīsìla 'kaerakile' - кúслый , кисéль , jāsìli ~ jasìli 'loomasõim' - йсли , suZìà 'siirupijook' - сýсло , krę̀sÌI? ~ kreZìà 'ree seljatugi; sõiduregi' - крéсло , rasìpor 'purje põikpuu' - распóр , k^{u}oštàr g. k^{u}oštra 'luste' - кострá , verst g. verštà - верстá , prōštà ~ pro'stoi 'lihtne, liht' - простóй jne.

Konsonantühend -st- laensõnades harilikult püsib, kuid ühel juhul näeme setu murrakus vene -ст- asemel ühendit hts nahtsi (pühà) 'teat. kirikutähtpäev' - Настасья ~ Настасéя.

30. Sõna lõpus saab lõuna-e. murdes olla ainult pikk või pool-pikk -s (pearõhulise pika silbi järel ka -Z), mis võtab osa astmevaheldusest samadel alustel kui klusiilidki (vt. § 20):

koš g. košsà 'juuksepats' – коса́ , pās, pässapäiv ~ pāZapäiv 'teat. kirikupüha' – спас , kāruṣ pl. kāruZę? ~ kārušsę? 'põimpael rahvariietel' – га́рус , ku'pparoṣ g. –Zę 'vitriol' – купоро́с ; rēṣ g. rēZà 'nuga-ader' – рез , touṣ ~ tûZ g. tūZà ~ tūṣ g. tūšsi 'äss' – туз , pâZ ~ pâẑ g. pāZà ~ pāZi 'varavahe' – паз, maroṣ g. –šsę 'külmahaldjas' – моро́з jne.

31. Susisevate häälikute olukord on pihkva murdes äärmiselt kirju. Nagu nähtub XIV–XV saj. kroonikatest, oli juba vanale pihkva murdele omane kõikuvus ž ~ z ja š ~ s tarvitamises (vt. S o b o l e v s k i , Лекции , lk. 36, K a r i n s k i ЯП 178). Vrd. ka tänapäeva pihkva murdes selliseid sõnakujusid, nagu ERA, Vene 9, 635 Ivanovo–Boloto цяска 'чашка', ERA, Vene 10, 198 презьде 'прежде', ружьё 'ружьё', ERA, Vene 8, 282 Kulje pl. дождй 'дожди' jne.

Vene keeles on häälikud š (ш) ja ž (ж) üldiselt nn. kõvad, s.t. nad ei palataliseeru ning nende järel saab esineda ainult vokaal o, a, u, ь (mitte i ega e). Samuti on lugu harilikult kohalikes pihkva murrakutes, näit. EKA 546 Lezgi ra'nšį 'раньше', spraš'ival 'спрашивал', do'žžįk 'дождик', mužįki' 'мужики'; ERA, Vene 14, 454 Kiršino жытель , ERA, Vene 15, 185 Ljubnitsa жызнь , такжы , / три / аршына jne.

Lõuna–e. murretesse tulnud vene laensõnades on vene š (ш) ja ž (ж) esinemus väga kirev.[1]

Sõna algul antakse vene š– (ш) ja ž– (ж) laensõnades eda–

---

1 Et eesti keeles vene ш,ж,ш",ж" ning с,з ja с",з" antakse edasi sama s–häälikuga, on raske öelda, milline neist on olnud mingi laensõna aluseks vene murdes ja seepärast lähtume siin ikka vene kirjakeele pruugist.

si s-häälikuga (setus võivad mõnikord š-ja ž- püsida): saŽeàŽ 'hagudest osmik' – шала́ш , sinèl ~ sinèl – шине́ль , siin ~ pl. šīna? 'rattarehv' – ши́на , Se šarttā· ~ Räp sařDà 'lutsumänd' – шарта́ ; sērep 'liisk' – же́ребей , sivà 'ruttu' – жи́во , žura·f-ka ~ su·rahVka 'tüüri käepide' – жура́вка jne.

32. Sõna sees vastab vene š-le vokaalide vahel -ss- (-ss-), konsonandi ees -š- : mässäk 'kott' – мешо́к , resso·tka 'võre, rest' – решётка , sossila ~ so·ssila 'hark talvisel noodapüügil' – соши́ла , kosli ~ kossel̆Ga 'heinamärss' –коше́ль/ка/ ; krosma 'tükeldama, hakkima' – кроши́ть , jūška 'ahjupelt' – ю́шка , mōškas 'leheparasiit' – мо́шка , plōska 'kauss' – пло́шка .

Setu külades võib kuulda ka š – d (~ š –d) : kūšanja 'toit' – ку́шанье, kuòška 'suur ankur' –ко́шка , vašna ~ vasna 'leivamõhk' – квашня́ .

Nagu algupärase s-i puhul võis laensõnus esineda vaheldus ss (s) ~ Z, nii ka š > ss (s) ~ Z, eriti r-hääliku järel: arššin ~ arssin ~ ařZin 'arssin' – арши́н , verššok ~ verssok ~ veřZok 'verssok' – вершо́к , tařZi ~ taršsi 'vanem; (ehitus-)meister' – ста́рший , kořZok 'keedupott' – горшо́к , pàršnik ~ pařZnik 'hobuseparisnik' – бары́шник , perssa ~ perZà 'tihe võrk noodapäras' – пе́рша , līšna ~ līsna ~ liZnà 'üleliigne' – ли́шний, viZnappū 'kirss' – ви́шня , kuŽerkka ~ kušserkka 'ämmaemand' – акуше́рка jne.

33. Vene ž-d samas asendis esindab nii vokaalide vahel kui ka heliliste konsonantide kõrval harilikult -Ž- (setus ka -z- või -ž-), mis nagu eesti oma poolheliline Z võib vahelduda lühikese

geminaadiga vastavalt lõuna–e. murdes kehtivale seaduspärasusele: kēžа ~ kēzà 'toit kaerajahust ja veest' – murdeline кежь, kožan 'vihmamantel' – кожáн , nūžа 'puudus, häda' – нýжа , tō–žo ~ tōžo 'ka' – тóже , murdeti тóжо , vēžä ~ vⁱēžä 'värske' – свéжий , lužima 'teenima (sõjaväes)' – служúть, pl. trâžniGa? ~ tražnik 'politsei' – стрáжник , sappožnik 'kingsepp' – сапóжник; trušsin g. tružina ~ trūžen ~ družina 'noodaselts' – дружúна, ležaŋkka ~ leZeŋkka ~ leZänkkä ~ ležò ~ leže 'lamaahi' – лежáнка, kuzà pl. g. kušsę(Ga) 'mõrrasuu' – кýжа , nⁱēžna 'õrn, hellitatud' – нéжный , reZà 'hõre võrk – рéжа . Vrd. § 68.

Helitu konsonandi ees harilikult –š– : trōška? ~ troška 'troska' – дрóжки , trūška ~ drūška 'saajavanem' – дружка.

Kuigi meil kasutada olnud andmetel š ja ž on pihkva murdes alati kõvad häälikud, kõnelevad Kagu–Eestis leiduvad vene laensõnad sageli vastupidist keelt. Nagu ülaltoodud näidetest selgub, tuleb sageli eeldada lähtumist pehmetest või vähemalt poolpehmetest häälikutest. Vrd. A v a n e s s o v ОРД 135.

34. Laensõnade lõpul esindab vene š–d ja ž–d –s ~ –š (~ ž), mis on niisamasuguses vahelduses kui algupäranegi –s : koš g. kossi 'vähikahv' – кош , krūš g. krūžà ~ krūssà 'pirn' – грýша, nôž ~ nûž g. nōži 'kandam, saak' – нóша , saššaž 'hagudest osmik' – шалáш , kraňDas g. –že 'pliiats' – карандáш ; kliis g. kliižà 'mulla–, lumekamp' – глúжа , meres g. –ze 'teat. kalapüünis' – мерéжа , rakkaž g. raGaže 'rogusk' – рагóза , рогóжа jne.

35. Eesti naabruses asuvad vene murded kuuluvad nn. tsokanje–

(цоканье) murrete rühma, s.t. afrikaadid tš (ч) ja ts (ц) on neis murretes kokku langenud ühes, käesoleval juhul afrikaadis ts. Põhjapoolsetes tsokanje-murretes on harilik pehme afrikaat t́ś (ц́), novgorodi ja kesk-suurvene murdes on ts üldiselt kõva, kuigi siin võib esineda ka poolpehme afrikaat, mida vene transkriptsioonis märgitakse ц̀ . Vt. A v a n e s s o v ОРД 131 jj.

Pihkva läänemurrakutes, kust lõuna-e. murded on ammutanud enamiku laensõnu, esineb kohati palataliseerumatu afrikaat, näit. EKA 546 Lezgi tsi̯ta·jut́ 'читают' , xo·tsẹ̀t '- хочет', dotska 'дочка ', nots 'ночь '; ERA, Vene 13 Vana-Irboska мацыха 'мачиха', пальцык ' пальчик' jne. Kohati on aga afrikaat pehme, palataliseeritud, näit. ERA, Vene 10 Lissitški цясовня 'часовня', нацьнуть ' начнут', руцька ' ручка'; ERA, Vene 9, 635 Ivanovo-Boloto цюлок ' чулок'; ERA, Vene 8, 285 Kulje цястые 'частые' jne.

Laensõnade algul esinev afrikaat on alati palataliseeritud, sest see on lõuna-e. murdes tuttav paljudest oma sõnadestki (t́śirk̀, t́śaGama jpt.). Sõnaalgulise afrikaadi kohta laensõnades on rohkesti näiteid: t́śäiǩkà 'kajakas' - ча́йка , tserp̌pak̀ ~ t́śeřBak̀ 'villkopp; kaevupang' - черпа́к , t́śolok̀na ~ t́śolok̀ 'süstik' - челно́к , murdeti челонок, t́śugùn ~ t́śigun 'malm-(pada)' - чугу́н , murdeti чигу́н, цигу́н , t́śūDà 'ime' - чу́до; pl. t́śap̌poska? 'kaelakeed' - цепо́чка , t́śᵢēpka ~ t́śīpka 'uksehaak; võrgukudumisvahend' - це́пка , tsirkkun 'kilk' - чирку́н, murdeti циркун jne.

Eesvokaalide (ä, e, i) esinemine afrikaadi järel näitab, et tuleb eeldada pehmet afrikaati juba vene murrakuis, kust laenud on lähtunud. Vt. ka § 68.

Üksikjuhtumeil on märgitud siiski ka i̯-häälikut kõrvuti i̯-

ga, näit. tsironik̀ ~ tsi̯runik̀ 'juuksur' — цирю́льник , цырю́льник, tśigànD́ ~ tśi̯gàn (kuid ikkagi tś—!) 'mustlane' — цыга́н , murdeti цига́н . Vt. K o l o s s o v, Обзор, lk. 155 ja A v a n e s s o v ОРД 51.

36. Sõna sees esineb samuti harilikult —tś—: poťskà ~ poťska 'vaat, tünn' — бо́чка , tāťska 'käru' — та́чка , u·ťśińja ~ uťsìn 'õppus' — уче́нье , peťsorǩka 'ahjukapp, —auk' — печу́рка . maťsaлǩka ~ maťsälkka ~ maťśoťǩka 'pesunuustik' — моча́лка.

Sporaadiliselt võib setust kuulda ka tš-d: Se kŕūťška ~ kŕūťska ~ hrl. kruťski 'õngekonks! temp, koerus' — крючо́к, —чка, mätšik̀ 'pall' — мя́чик , Se podrä·tšik̀ ~ Räp po·Drätś(nik̀) ~ Krl puDräšsik̀ '(ehitus)ettevõtja' — подря́дчик.

Palataliseerimata ts-d näivad esindavat laensõnad, nagu ve·ťserǩka ~ veťsorǩka 'pulma eelõhtu' — вечо́рки , moťśi̯l ~ moťsìl 'linaligu' — мочи́ло , tśiēťska ~ sētska 'kapsaraud' — се́чка . peťsať 'pitsat' — печа́ть ; fiťsèŕ 'ohvitser' — офице́р jmt.

Eespool toodud karula variandis puDräšsik̀ — подря́дчик näeme afrikaadi asendamist geminaatkonsonandiga. Hoopis harilikum on afrikaadi sulu kadumine n-hääliku ees, näit. kiťtasnik̀ 'setu naiste pihtseelik' — кита́ечник, кита́ешник, trāppęsnik̀ 'räbalas riides inimene' — тряпи́чник , seřDesnik̀ 'vankritelg' — серде́чник , śēnasna 'õhtujumalateenistus' — все́ночная , всенощная .Siin peegeldub meile vene murretest tuntud nähtus tšn > šn > šn, tsokanje-murretes tšn > tśn > śn > sn. Vt. A v a n e s s o v ОРД 134.

37. Sõna lõpus seisev —ts on vene laensõnades eesti keeles üldiselt palataliseerimata: klāts 'nooda seliste ots' — кляч , kĺūťš ~ kĺūts 'paaditull' — ключ , māts 'pall; käkk' — мяч , kiřBĺts pl. kiřBĺDZä? 'telliskivi' — кирпи́ч ; karĺts ~ koŕets g. —tsa 'leiliviskamisnõu, kibu' — коре́ц , soppets g. —DZa

'tüür' – сопе́ц , sēnits g. sēntse ~ sēnDZe 'eeskoda; rehealune' – се́нцы , uGurits 'kurk' – огуре́ц jt.

Erandlikult on setu murrakust palatalisatsiooniga märgitud sõnad, nagu jälts pl. jältsä? 'teat. kala' – еле́ц , ельца́ (gen.), karäts adj. 'äge, äkiline' – горя́чий , kaZnats 'kloostri varahoidja' – казначе́й.

38. Vene kirjakeeles щ-ga (ka сч-ga ja зч-ga) märgitava häälikuühendi hääldus võib vene murretes olla väga erinev. Siin on võimalik ш́ч́, с́ц́, ш̄, ш́, с̄́ jne. Vt. A v a n e s s o v ОРД 127–130. Ka pihkva läänemurrakutest on seda konsonantühendit märgitud mitmel viisil, näit. EKA 546 Lezgi kraššę·njo 'крещение , ni·ššim 'нищим ', zaššitnik 'защитник ', svaššenik 'священник ', zbo·riššo 'сборище '; ERA, Vene 13 Vana-Irboska женшшина , свяшшенник ; ERA, Vene 10, 144 Ussadištše нисьцие, 'нищие ', ERA, Vene 8 Linnaste женсцина , свясце́нник ; Višnjakovo помесцик ' помещик'; Lisje тёсца~ тёсьця 'тёща, просцение ' прощение' jne.

Laensõnade algul esindab seda konsonantühendit s- : seb-joŋkka 'kivikillustik' – щебёнка , sot 'aru; arve, võlg' – счёт.

Sõna keskel vokaalide vahel vastab sellele harilikult -ss-, harvemini -sts- : r^{u}ōssa 'metsasalu' – ро́ща , prošsąt-tamma 'jumalaga jätma, (a)tšišsina 'puhastatud viin' – очи́щенное, pri·kkassik 'äriteenija; tööülevaataja' – прика́зчик , izvossik ~ isvostsik 'voorimees' – изво́зчик , restsik 'puude märkimisraud' – ре́зчик jne.

Sõna klehits kohta vt. § 28.

Konsonandi n, m, r järel esineb laensõnades vene štš asemel harilikult üksik s (Z), kusjuures sibilandi ette võib

tekkida dentaalklusiil: saɫomZik̀ 'mgi kirikuametnik' – псало́мщик, teňDZik̀ ~ teňZik̀ '(ohvitseri) teener' – денщи́к , kar̆man̆tsik̀ ~ kar̀manDsik̀ ~ karmansik̀ 'suli, varas' – карма́нщик , trahter̆šnik̀ ~ trahtertsnik̀ 'kõrtsmik' – тракти́рщик , pra·por̆sik̀ ~ prāpporšt-sik̀ 'lipnik' – пра́порщик . Vrd. § 22.

Sõna lõppu sattunud –štš > s̀ : tavā·ris̀ ~ ta·varis 'seltsimees' – това́рищ , prāl̆Is̀ g. prāl̆iZa 'tiik, veekogu pesupesemiseks' – пра́льнище.

39. Vene x on tugevasti erinev eesti h-häälikust. Kui esimene on velaar-palataalne ahtushäälik, on eesti h kõrihäälik, moodustatud äärmiselt avara ahtusega ning sarnanedes oma artikulatsioonilt vokaalidele (vt. A r i s t e EKF 39). Seetõttu on laensõnades vene x asendatud mitmetegi häälikute või häälikuühenditega, mis just tundusid paremini vastavat võõrale hääldusele.

Sõna algul esindab vene x-d lõuna-e. murretes harilikult h-, mis võru murde lääneosas ja tartu murdes, kus sõnaalguline h- on kadunud, puudub: haD̂ima 'käima, minema' – ходи́ть , ha·lat̆ 'preestrikuub' – хала́т , haňẐa ~ han̂s ~ aňZ̀a ~ ant̀s 'puskar' – ханжа́ , har̂ö ~ har̆ökkęnę 'tuhkur' – хорёк , hīt̀ra 'kaval, tark' – хи́трый jne.

h on kadunud helilise klusiili eest sõnades лор̆ 'askeldus, mure' – хло́поты , r̆ʲôn 'rõigas' – хрён.

Eesti keeles tundmatu velaar-palataalne ahtushäälik ɣ võib olla laensõnades asendatud velaar-palataalse sulghääliku k-ga : hoɫop̆ ~ hol̆op̀ ~ ol̆op̀ ~ kolup̀ 'pärisori; lihtsameelne, rumal' – холо́п , kɫop̆pets ~ klop̆pits 'poisijõnglane' – хло́пец, kruštàn 'kristall' – хруста́ль . Et vene x ja к oraalne moodus-

tuskoht on sama, võib mõnikord juba vene murretes esineda k-asemel h- . See nähtus kajastub ka setus: kar̂i ~ hor̂i 'koi' - корь, murdeti хорь, ha·ℓh̆ho:s̆ 'kolhoos' - колхóз , murdeti холхóз.

Vokaaliga algavates vene laensõnades võib Lõuna-Eestis kohata sõna algul h-d teiste h-alguliste sõnade analoogial: hut̆tìl pl. huDìla? 'hobuse suurauad' - удилá , huh̆kà ~ uh̆kà 'vedel supp' - ухá , har̆Girei ~ arh̆ir̆eì· 'piiskop' - архиерéй , hurat̀nik̀ ~ urätnik̀ 'politseinik (tsaari͡ajal)' - урядник , ärmäk̀ ~ här̆mäk̀ 'avar ülekuub' - армяк jt.

40. Sõna keskel vokaalide vahel ja helilise konsonandi l-i, r-i järel esindab vene x-d a) -h̆h- , mis võib olla lühenenud h-ks : kℓoh̆hò ~ klūhò 'kurt' - глухóй , luh̆hàn̆ ~ лohàn̆ 'kolmjalg loomajoogi kogumiseks' - лохáнь , mah̆hor̆kka ~ mahor̆kka ~ ma·horGa 'teat. tubakasort' - махóрка , mahat̆tama ~ ma mah̆hat̆tęℓℓę 'kätega vehkima' - махáть , paruh̆ha 'toit tindikaladest ja tangudest' - парýха , pohòva 'meeste kaabu' - пухóвая /шляпа/, arh̆himàndri ~ arh̆imandrī·t̀ 'kloostriülem' - архимандрит, ha·ℓh̆hō:s̆ ~ ko·lhô·Z̆ 'kolhoos' - колхóз.

Vene x asendamine h̆h-ga on omane eriti setu murrakule, mis oma foneetiliselt süsteemilt on vene keelele lähemal kui teised eesti murded.

b) Vanemates ja laiema levikuga laensõnades vastab vene x-le harilikult hk : suh̆kàr̆ (hrl.) ~ Se suh̆hàr ~ suhar̆ (hrv.) 'leivakuivik' - сухáрь , Võn, Ran plah̆kà ~ Se plāh̆hà ~ plāhà ~ plahà 'katkilõhutud puuhalg; võrgulina tükid, millest koosneb noodapära' - плáха , puh̆kà ~ puhk 'karusnahkne äär mütsil, kasukal jm.' - опýшка , murdeti опýха , uh̆kà 'vedel supp' - ухá,

nuh̀k̄ma 'nuuskima' ~ nuhuťtam̆ma 'nuusutama' – ню́хать.

c) -kk-, -G- : Võn Piiris kolkkô·s 'kolhoos' – колхо́з , arh̄ir̄ei̇ ~ hařGirei 'piiskop' – архиере́й.

Helilise konsonandi ees vastab vene x -le üksik -h̀- ~ -h- : kūh̀ni 'köök' –ку́хня , pl. puh̀ła?, p. sg. puh̆łast 'kohe, kobe' – пу́хлый , pohmel̄ä 'kassiahastus' – похме́лье , krahmała – крахма́л.

Erandiks on siin eestlaste kohta tarvitatav sõimunimetus tśuh̀kna – чухна́ , kus vene x > hk.

Üksikjuhtumil h ~ f, näit. r^{u}ōhlaĭla? ~ rōflahe 'kohevili, kerkvel' – ро́хлый . Lõuna-e. murretes leidub mitmeid näiteid vene f-hääliku asendamise kohta h-ga (vt. § 41 ja §42), seepärast pole võimatu ka vastupidine nähtus, liiati, et sel on tugipunkt ka vene murretes (vt. A v a n e s s o v ОРД 126).

Sõna lõppu sattunud -h on laensõnades pikk v. poolpikk, mis setus vaheldub obliikvakäändeis lühikese geminaadi või ~~kon~~ üksikkonsonandiga: sah̄ g. sah̆hà 'harkader' – соха́ , ṛiuh̀ pl. ṛiuh̆ha? ~ r̄iuha? 'kurnipulgad' – рю́ха, ma·nah̀ g. manah̆ha 'munk' – мона́х.

41. Dentilabiaalne ahtushäälik f on eesti keele häälikulisele süsteemile võõras. Laensõnades asendatakse vene f (ф) teiste häälikute v. häälikuühenditega. Ainult setu murrakus võib isikuti kuulda f-häälikut.

Teisest küljest on aga f ka vene keeles hiline häälik, kodunenud alles teistest keeltest tulnud laensõnadega. Seepärast näeme vene murretes tihti f-i asendamist χv-, χf või χ-ga.

Vene dialektoloogide arvates on vaheldus f ~ χv ~ χ omane eriti lõuna-vene murdele (vt. A v a n e s s o v ОРД 124-126 ja K o l o s s o v , Обзор, lk. 171), Sobolevski tunneb seda ka Pihkva kubermangu lõunaosast (vt. S o b o l e v s k i , Опыт, lk. 31 ja Лекции, lk. 127-129; vrd. K a r i n s k i ЯП 179 jj. ja 201 jj.). Nimetatud nähtus hõlmab aga ka alasid lääne pool Pihkva järve. Prof. P. Ariste teateil iseloomustab pihkva murret sõnaalgulise f > χ. Teisest küljest näeme siin ka vastupidist nähtust, vrd. vn. хутор- pihkva murdes футор jne.

Pihkva läänemurrakutele omane sõnaalgulise f > χ peegeldub eredalt ka kagu-e. murrakutesse tulnud vene laensõnades, kus χ asendatakse h-ga : haňZa ~ haňZà 'jäme, labane voodilinariie' -фа́нза , pihkva murdes ханжа́ , hīlkka 'trääs' - фи́лька , hīt̆-hēbel 'veltveebel' - фельдфе́бель , h^{u}ōkkUs 'temp, vigur' - фо́кус , h^{u}ōrtka 'ventilaatorikaas' - фо́ртка , h^{u}òrm 'kuju, vorm' - фо́рма , Se h̆ōdòr 'mehenimi' - Фео́дор , Räp hilip 'mehenimi' - Фили́п. Vt. A r i s t e FP 43.

Kõrvuti h-ga võib sõna algul kuulda v-d, (setus ka f-i): vaňnàř ~ hunàř 'latern' - фона́рь , vuřlo ~ vuřlè ~ huřleť ~ huřlu ~ huřjeť ~ huřjù 'logeleja, päevavaras' - фурле́й , фурле́йт, fiťsèř ~ viťsèr 'ohvitser' - офице́р , f̆eršša ~ veršsèl 'velsker' - murdelised фе́ршал , фе́ршел , vurašk 'muistne viltkübar' - фура́жка , vūrà 'plaanvanker' - фу́ра .

Helilise konsonandi ees sõna algul on see (f > χ >) h- setu murrakusse tulnud laensõnades kadunud : lāGà 'lähker' - фля́га ,хля́га , rolla(päiv) 'teat. kalendritähtpäev' - Флора́, murdeti Фрола́.

42. Sõna keskel ja lõpul esindab vene f-i laensõnades harilikult hv (setus isikuti ka f) : kufai'kka ~ vuhvaikka 'vattkuub' -куфа́йка , фуфа́йка , kahVtan ~ kaftā'n 'pealiskuub' -кафта́н, sarahvan ~ saraffan 'sarahvan' - сарафа́н , puhvetsik 'einelaua-pidaja' - бу́фе́тчик , tihV g. tihvi 'tüüfus' - тиф . Sõnas krahvin ~ karavin 'karahvin' - графи́н esineb murrakuti -v-.

Sõnade eeskujul, kus -hv- on häälikuseaduslik, on kravat kõrvale tekkinud variant krahvat 'labasäng, primitiivne voodi' - крова́ть, samuti tāvits ~ tehvits 'puutaldrik' - ста́вец.

Sõnuti esineb sõna keskel vene f-i asemel -h- (vokaalide vahel ka -hh-): kuht g. kuhti ~ Se Värs ka kuft g. kufti 'naiste pluus, jakk' - ко́фта , murdeti кохта , Se tilihhon, Plv telehun 'telefon' - теле́фо́н . Vrd. § 46.

43. Heliline dentilabiaalne ahtushäälik v on sõna algul laensõnades püsinud : vât 'heinakeeritis' - вал , verst 'vana pikkusmõõt - верста́ , viZnappu 'kirss' - ви́шня , vippatka 'hobuse jalahaigus' - выпадка (g. sg.) jne.

Sõnas jun ~ jon 'vingerjas' - вьюн on eesti keelele ebaharilik häälikuühend vj- lihtsustunud viimase komponendi kasuks.

v-kadu sõna algusest näeme ka laensõnas sēnasna 'õhtune jumalateenistus' - все́нощная , mis teel on välditud eesti keelele tundmatut käsikkonsonanti sõna algul.

Vene murretes võib sõna algusse vokaali a, o, u, harva ka e ette tekkida siirdehäälik v-. Vt. K o l o s s o v , Обзор, lk. 129. Sama nähtust kohtame Se Varesmäel laensõnas vakrû'Zna 'ringkonna-' - окружно́й . Lisatagu siinjuures, et Se Vilo külast on märgitud nimisõna ōkrut 'piirkond, vald' - о́круг,

ilma v̰-ta. Vrd. § 65.

44. Sõna keskel vokaali ees on v̰- samuti kõikjal püsinud ning võib osa võtta lõuna-e. murretele omasest geminatsioonist: kaɫava 'vallavanem' - голова́ , pravvìɫ , pl. praviɫa? 'vankri juhivits' - прави́ло , voDòvik 'noodaregi' - водови́к , prītva 'habemenuga' - бри́тва , pūkva 'kirjatäht' - бу́ква.

Sõnuti võib kohata v̰ ~ B vaheldust : kravat̆ ~ kraBat̆ ~ krap̆pat̆ 'primitiivne voodi' - крова́ть , kor̆và ~ kor̆Bak 'särjepoeg' - горьва , kevet̆s̆k ~ keBet̆s̆k 'süsiku pool, kääv - кивца́ , kivot̀ ~ kiBot̀ 'pühasekapp' - киво́т .

Selline v̰-hääliku asendamine b̰-ga on Lõuna-Eestis tuntud laiemaltki (vrd. Se saňnà laBà 'saunalava'). Astmevahelduslikes sõnades on toimunud tihti tugeva astme üldistus (Se ma^{k}␣kül̆bä 'ma külvan', Vas var̆Bas̀ 'varvas', kur̆Bastus 'kurvastus', Räp tar̀Bis 'tarvis' jt.). Vrd. § 18.

Sõnades paboi ~ pap̆poi g. paboja 'tanu, paarätik' - пово́й, ver̆bìn 'piginöör' - ве́рвина võib see vaheldus baseeruda juba vene murretel, kus esinevad kujud побойник ja верби́на.

45. Pihkva murdele iseloomulik joon, mis ühtlasi seob seda murret valgevene keelega ja lõuna-suurvene murdega, nimelt konsonandi ees seisva v̰ > ṵ peegeldub ka reas lõuna-e. murretesse tulnud laensõnades: uɫas̀ 'karja kaitsepühak' - Влас , murdeti Уласий , audot̆ja 'setu naisenimi' - Авдо́тья (< Евдоки́я), auDak̆kei 'kalendritähtpäev l. III' - Евдоке́й , murdeti Авдаки́я, лаùrẹvẹ /leht/, selle kõrval ka metateetilised ɫàrvova ~ arɫovi 'loorberi-' - ла́вровый.

Vokaliseerumine on võinud saada vaheastmeks v̆ täielikule kaole: M polkkounik̀ ~ lõuna-e. hrl. polGonik̀ ~ polkkōnik̀ 'polkovnik' – полко́вник , korò̀na 'paastu ajal keelatud toit' – murdeline ско́ровное , ivàn̆skorona ~ ivàn̆skorovna 'teat. kirkupüha' – Ива́н ско́ровный , tsaššòn 'kabel' – часо́вня , mītrosk 'surnute mälestuspäev' –Дмитриевская, Митровская /суббота/.

Selle esinemuse kõrval kohtame laensõnus samas positsioonis ka v̆ püsi: r^{u}ōvna 'võrdselt' – ро́вно , rovnaťťamma 'võrdseks tegema' –ровня́ть , sprāvnik 'teat. tsaariaegne ametnik' – испра́вник jt.

46. Vastavalt vene keele üldisele seadusele muutub heliline konsonant helitu ees samuti helituks. Nii muutub ka heliline dentilabiaalne ahtushäälik –v̆– helitu konsonandi ees vastavaks helituks ahtushäälikuks –f̆ (лафка , трафка). Mõningates murretes, eriti põhja- ja lõuna vahelistes siirdemurretes, võib aga f̆-i asemel esineda x̆ (лахка , трахка). Vt. A v a n e s s o v ОРД 145 ja 147 ning K u z n e t s o v РД 57 jj.

Laensõnade hulgas on rohkesti näiteid –vk– (vene –вк–) ühendi kohta, mida lõuna-e. murretes esindab vk ~ hvk ~ hk > k (setus kuuleb ka fk-d): atstāfka ~ atstahvku ~ atstauhki ~ atstahku ~ atstāvka ~ atstāvik̀ 'eru' – отста́вка , pl. korävka? karehka? 'väikesed särje- v. ahvenapojad' – murdeline горя́вка, lâfka ~ ťāvka ~ g. lāvikko 'kiosk, müügiputka' – ла́вка , lōfka ~ lōhvka ~ lōhka 'ilus, nägus, lahke' – ло́вкий , sarakk^{u}ō·fka ~ sorokóvka ~ sorokkohka 'teat. suurusega viinapudel' – сорока́вка , žurafka ~ su·rahvka ~ su·ravka 'tüüri käsipuu' – жура́вка, prāvkkakkęnę 'tõend, tunnistus' –спра́вка , tę·rovka 'purjekas' – сты́ровка , karťtohk ~ kaŕDohk ~ pl. kaŕDokka? 'kartul' – mur-

deline картóвка, картофка , verohka ~ verohk ~ veruk 'jäme nöör' – верёвка ; vrd. ka kohanimi vorohka ~ vorohvka – vn.

Näeme, et eesti keeles on võõrast häälikuühendit fk mitmeti püütud kohandada oma keelega. Harilikult fk > hvk > hk, mõnikord on v ja k vahele tekkinud vokaal (atstāvik, lāvikko), v on kas vokaliseerunud ja tulnud h ette (atstauhki) või on hoopis kadunud (pl. laštokka? ~ lastkas 'särgi kaenlakiil' – ластовка, veruk ~ verokkas – верёвка), kusjuures laensõna on siirdunud eesti k–, kas–lõpuliste sõnade tüüpi.

Lõuna–e. kagumurretes (Se, Räp, osalt ka Vas, Plv) on hk vastupidi võinud üldistuda ka algupäraselt k–lõpulistesse sõnadesse. Näit. kriuk ~ kriuhka 'temp, vigur' – крюк , molohk ~ molokkas 'piima– ja kamatoit' – молоко , tolokna ~ tolohkna ~ tolok 'vedel kamatoit' – толокно , tsolokna ~ tsolohkna ~ tsolohk ~ tsolok 'süstik' – челнок , murrakuti чёлонок , g. –нка, serDuk ~ serDohk 'pikk–kuub' – сертук , verZok ~ verZohk 'versok' – вершок , linnofk ~ linohk 'linask' – линёк , kattelok ~ kattelohvk 'sõdurikatlake' – котелок , po'roGa ~ porok ~ porohka 'jääpragu' – murdeline порóга . Vrd. IV ptk., lk. 235.

Küsimus sellest, kas fk > hk on toimunud täielikult alles eesti pinnal või võib vähemalt mõnede sõnade puhul (vrd. kartohk, verohka, millest v–lisi vorme pole eesti murretes registreeritud) oletada otsest laenamist vene murretest, peab jääma siinkohal lahtiseks, sest Eesti naabruses asuvatest vene murretest puudub võrdlusmaterjal.

c) Nasaalid.

Laensõnades on m-häälik kõikjal püsinud: mā̆k 'moon' -мак, meres̆ 'teat. kalapüünis' - мере́жа , mā̀ts 'pall; käkk' - мяч, lomima 'puruks muljuma' - ломи́ть , sàima 'riigilaen' -за́йма (g. sg.), am̆ba̋r 'ait' -амба́р , sõm g. sõmà 'mgi kala' -сом jne.

Vokaalidevaheline -m- võib lõuna-e. murretes gemineeruda samadel tingimustel kui teisedki konsonandid: lim̆mòn pl. lim̆mona? ~ limᵘõ·na 'sidrun' -лимо́н , näm̆moi ~ nämoja 'tumm' - немо́й , tum̆màn g. tumana 'udu, somp' - тума́н.

Peale selle esineb reas laensõnus veel m ~ mm, milline nähtus on tuttav kõikides eesti murretes teistegi sõnade puhul: kam̆manD(u) ~ kamanDu 'kamp, seltskond; käsklus' - кома́нда , kam̆manDa(m̆)ma ~ kamanDa(m̆)ma 'käsutama; talitama' -кома́ндовать, ka·mandi·r ~ kam̆manDīr 'komandör' - командир , kam̆mis̀ 'komisjon' - комиссия , karamel̆kka(s̀) ~ kram̆mel 'kompvek' - карамель/ка/, po·m̆minan̆ja 'surnumälestamine' - поминанье , sam̆mavâr ~ samavâr 'teemasin' - самова́р.

48. Nasaal n on samuti üldiselt püsinud: nēGà 'hellik, hell inimene' - не́га , nos̆selk̆ka ~ no·s̆silGi 'kanderaam' - носи́лки, kan̆ama 'jooksma, liduma' -гоня́ть , sinenik̀ 'värval' -сини́льник , kaldun ~ kalDû·n 'nõid' - колду́н jne.

Vokaalidevaheline -n- võib laensõnades alluda samale geminatsioonile, mis esineb Lõuna-Eestis kõigi konsonantide puhul: kan̆na̋V g. kanava 'kaevatud kraav' - кана́ва , van̆na̋r g. van̆nari ~ hunari 'latern' - фона́рь.

n ~ nn vaheldust näeme sõnades i·ňnerāł 'kindral' – генерáл, murdeti jенерал , liňnofk ~ linohk 'linask' – линёк , maňeska ~ maňisk ~ maňnüsk̆ 'manisk' – манúшка , maňnerGa ~ maňnerk̆ka 'mannerg' – манéрка.

49. Klusiilide k ja g ees on n laensõnades harilikult muutunud velaar–palataalseks nasaaliks, nagu see on eesti keelele omane: àŋglija 'Inglismaa' – Áнглия , krīŋkka 'savist piimapott' – крынка, jārmaŋk̀ 'laat' – ярманка , pat̆ti·ŋkka 'tanksaabas' – ботúнка.

Uuemates laenudes võib setus n püsida: bāŋkka ~ pānk̆kà 'purk' – бáнка , tōňkka 'võrgukivi v. –pulla nöör' – тóнька, kleijoŋk̆ka ~ kleĭjonk̆ka 'vahariie' – клеёнка , płasti·nkka 'heliplaat' – пластúнка.

Mõnel juhul on laensõnades klusiil ja nasaal vahetanud kohad, näit. tsołokna ~ tsolohkna 'süstik' – челнóк, , murrakuti челонок g. – нка, seroŋk̆kas ~ serakna 'tuletikk' – сéрянка . Eeskujuks võis siin olla tolokna ~ tolohkna 'vedel kamatoit' – толокнó.

Sõnuti näeme nasaali teket klusiili ette: ragatka ~ raDak̆ka ~ raDaŋkka 'tõkkepuu' – рогáтка , porok̀ ~ po·roGa ~ po·roŋGa 'jääpragu' – murdeline порóга, prānik̀ ~ prāniŋG 'küpsis' – пря́ник . ŋ–hääliku teke k ette esineb lõuna–e. omadeski sõnades, vrd. Rõu haĭnaŋG 'heinategu', suňniŋG 'sunnik' jne.

50. Real juhtumitel on n foneetilistel põhjustel konsonandi järelt kadunud: kᵘōmot̀ g. kᵘōmoda ~ in. komnudah 'tuba' – кóмната , prālīs̀ 'tiik, veekogu pesu pesemiseks' – прáльнище ,

tsõl ~ tsõlna 'küna, väike lootsik' – чёлн , pl. mussiDZa? 'paadi laudadest põhi' – мостница , vīēsta 'kindlasti' – вёстно. Sõna tolokna ~ tolohka ~ tolok 'vedel kamatoit' – толокно́ toetub ilmselt seesugustele eeskujudele, nagu tsolok(na) – челно́к molohk – молоко́ jt. Vrd. § 49.

Sõnas pomīkka? 'surnute mälestuspidu' – поми́нка on n-i kao vaheastmeks toenäoliselt olnud -ŋ-, mis aga vokaali helituks muutumise järel teise nasaali naabrusse sattunud kadus.

Sõnalõpulise n-i asemel näeme kagu-e. murrakutes vene laensõnades sageli l-häälikut, näit. Se krīēBen ~ kreppen ~ Vas krēnel g. krēneli 'linaraats' – гре́бень , Se tappun ~ tabun ~ Plv tappul g. taBuli 'hobusekari' – табу́н , Se piňDzin ~ piňDZil 'bensiin' – бензи́н.

Pihkva murrakutes Petseri ümbruses on selline n > l üsna harilik. Näit. VS ovī·л 'овин' guvlō· ~ guvnō·, slǫtkī· 'снетки' jne. Samast allikast pärineva teate järgi ligineb siin isikuti n-i häädamine sageli niivõrd l-i omale, et neid on raske eraldada. Vrd. § 53.

Sõnalõpulise n-i kohta vt. ka § 126.

d) Liikvidad.

51. Vene palataliseerimata л erineb tugevasti eesti l-hääälikust, kuna tema moodustamisel tekib lisaks dentaalsele sulule veel postlingvaalne ahtus veelumil (vt. A v a n e s s o v ОРД 138 ja A r i s t e EKF 46). Seesugust venepärast л-i võib esineda ainult setu ning osalt räpina ja vastseliina murrakus, kuid siingi on tema õigemaks märgiks ɫ . Teistes murrakutes

asendatakse vene л eesti l-iga (vrd. I ptk., lk. 43 ja 45): ŧāVka ~ lāVka 'müügiputka' – ла́вка , kaлùn ~ kalùn 'suur, nüri kirves' – колу́н , vâŧ ~ vâl 'heinakeeritis' – вал jne.

Vene palataliseeritud ĺ (ль) on üldiselt säilitanud palatalisatsiooni eestigi keeles: ĺēĐèń 'traatkahv jäätükkide tõstmiseks' – ле́день , kuĺaťta(m̆)ma 'puhkama; laisklema; lõbutsema' – гуля́ть , naťśaĺnik̀ '(jaama)ülem' – нача́льник jne.

Sõnuti võib aga eesti murretes seista ĺ seal, kus vene keeles on л ja ümberpöördult esineb setu murrakus mõnikord ŧ sõnades, kus algselt on -ль-: hoŧòp̆ ~ holòp̆ ~ (h)oĺòp̆ 'pärisori; rumal inimene' – холо́п , kuŧàk ~ kulàk ~ koĺàk 'rusikas; rusikahoop; kulak' – кула́к , poĺ̆daťtama ~ poĺ̆Daťta(m̆)ma 'lobisema; puterdama' – болта́ть , bolnītsa ~ baĺ̆ńītsa 'haigla' – больни́ца , tśoĺ ~ tsoĺ̆na 'küna, väike lootsik' – чёлн , kлeimo ~ kŧeĭmò 'märk, jälg' – клеймо́ , t́joḱkoŧńik̀ 'klaassepp' – стеко́льник jt. Vrd. §59

Osalt võib see ŧ ~ ĺ vaheldus lähtuda juba vene murretest, kus samuti esineb л ~ ль segiminekut. Vt. V l a d i m i r o v, Несколько данных , lk. 730.

Vokaalidevaheline -l- võib lõuna-e. murrete iseloomu kohaselt teat. tingimustel gemineeruda: kaĺ̆lìn g. kaĺ̆lina 'lodjapuu' – кали́на , kaĺ̆luska ~ kaĺ̆leśk ~ kaĺeska? 'kerge sõiduvanker' – коля́ска , kriŧŧaś ~ krē·ŧęśsa 'kliiros' – murdeline кры́лос , saŧŧàZ g. saŧaZi 'okstest osmik' – шала́ш , taŧŧàŕ g. taŧŧàŕi 'tisler' – murdeline столя́рь , vaĺ̆lęrjâń 'palderjan' – валериа́на.

52. Palataliseeritud ĺ on laensõnades n-i ees tihti kadunud: kadinits 'viirukipann' – кади́льница , kruštàn; pl. kruštanaťsE 'kristall; kristalne' – хруста́ль ; хруста́льный , rôzvań g. -vańi ~ -vańni 'lai regi' – ро́звальни , śińeńik̀ ~ śinińik̀ 'värval' – сини́льник , tiràńik̀ 'käterätik' – утира́льник , tsiro-

nik̀ 'juuksur' – цирю́льник . Samuti ka māsselits ~ māZenits ~ maZnits 'võinädal' – ма́сленица , tubinits ~ pl. tuBinitsa? '/kaluri/ nahkkindad' – дубле́ницы . Siin on tegemist assimilatsiooninähtusega, kus kahe hääliku moodustuskohad on niivõrd teineteisele lähenenud, et säilis ainult üks, n-häälik. Vrd. ka n ~ l vaheldust pihkva murdes, millest oli juttu eespool §50.

53. Mitmel puhul kohtame laensõnades l ~ n vaheldust: päĭlùn ~ pälìn ~ päňnùl ~ pänùl 'koirohi' – пелы́нь , leDeŋkka ~ neDelkkas; leDìnits ~ neDènits 'jäätükist kelk; (palgi)kelk' – ледя́нка, ледени́ца , pīelò ~ piňnô 'valge lehma nimi' – бе́лый , krēsla ~ kręsla ~ kręšna 'sõiduregi; reekorv' – кре́сло.

Mõningaid näiteid ka l ~ r vahelduse kohta: tuuĕkkas ~ tūrkkas 'vankri raudtelg' – ту́лка , sedjoĕkka ~ seDolkka ~ seDulk̀ ~ seDrakka ~ seDruk̆ 'sedelgas' – седёлка , samuti eelmises lõigus käsitletud metateetilise neDolkka kõrval ka neDorGas, soBùl ~ pl. soBorI? 'ahvenamaim' vrd. соболёк.

Huvitavat vaheldust l ~ j näeme hargla murrakus sõnas huřleť ~ huřlû ~ huřjeť ~ huřjù , mujal kõikjal vuřlè 'päevavaras' – фурле́й, фурле́йт.

54. Tremulant r on laensõnades kõikjal püsinud: rân g. rānà 'haav' – ра́на , rubets 'jääpragu' – рубе́ц , mèrnik ~ meřnik 'suur nõu' – ме́рник , jārUs 'kivikangur; kiht' – я́рус , porok ~ po'roGa 'jääpragu' – murdeline поро́га.

Vastavalt lõuna-e. murrete iseloomule võib r laensõnades gemineeruda: korUt̀ ~ kořrUt̀ g. korùDa 'jääauk' – коры́то , peřrìl g. perilä 'ree seljatagune' – пери́ла , sařraì g. saraja 'küün; heinakuhja katus' – сара́й , tařrik̀ ~ tarik̀ 'vanamees' – стари́к , parašk pl. paŕuski? ~ pařruśki? 'baranka' – бара́шки.

55. Vana-pihkva murdes oli r̰ nn. kõva häälik (vt. K a r i n s k i ЯП 180 jj-d.). Praegu on enamikus pihkva murrakuis naabersuurvene murrete mõjul r̰-i endine iseloom kaduma läinud ja ta võib seista ka eesvokaalide ees, kus ta palataliseerub. Murrakutes, kus on säilinud vana-pihkva murde erijooni, võib kohata tänapäevalgi kõva r̰-i juhtumeid (vt. K a r i n s k i , Очерки, lk. 33). Teatavasti kuuluvad Eesti lähimas naabruses asuvad, Pihkva järve äärsed vene murrakud just vana-pihkva murde jätkajate hulka (vt. S o b o l e v s k i , Лекции, lk. 36). Seepärast leidub ka kagu-e. murrakutesse tulnud vene laensõnade hulgas terve rida sõnu, milles peegeldub kõva, palataliseerumatu r̰. Ühendi кри ~ кры vaheldumine on tuntud vene keeles laiemaltki (vt. A v a n e s s o v ОРД 52) ning nagu eespool nägime, kipub ka kagu-e. murretes sõnaalguline kr̰i-ühend muutuma tagapoolsemaks (vt. I ptk., lk. 45 jj.). Laensõnades ilmneb mainitud tendents ka kr̰e-ga algavates sõnades: kr̰ēsla ~ kr̰eZlà ~ kr̰ęsla ~ kr̰ęšna ~ kr̰eškà ~ kr̰ęškà 'sõiduregi; reekorup' – кре́сло , kr̰ēppost ~ kr̰eppost ~ kr̰ęppastu 'kindlus; kinnitusakt' – кре́пость , kr̰ìmZa 'mgi arstim' –кри́мза , кры́мза , kr̰īŋkka ~ kr̰iŋkkà 'savist piimapott' –кри́нка , murdeti кры́нка , kr̰iĕas ~ kr̰ęlts 'kliiros' – кли́рос , murdeti кры́лос . Peale nende näivad palataliseerumata r̰-i peegeldavat järgmised sõnad: pl. kr̰ōba? 'teat. seen' – подгрёб ; ko·ruška ~ kōruska 'suur tint /kala/' – ко́рюшка , r̰eZà ~ r̰ęZà 'hõre võrk abara külgedel' – ре́жа.

Palataliseerumatu r̰-i esinemine seob nimetatud pihkva murrakuid ühtlasi valgevene murretega, kus r̰-i palataliseerumisvõime on kaduma läinud. Vt. L o m t j e v БЯ 42.

Teisest küljest on laensõnades küllalt näiteid ka palatali-

seeritud r-i kohta: reš̆so·ˋtka 'võre, rest' – решётка , r̆iˋtk 'rõigas' – ре́дька , har̆ö(k̆kęnę) 'tuhkur' – хорёк , räp̆piˋk ~ r̆ap̆piˋk 'kalurikuub; setu naiste üleriie' – ряби́к , koräVka ~ karehka?, kor̆và 'särje-, ahvenapoeg' – горя́вка , горьва́ . Vrd. § 96 ja 97.

56. Sõnuti kohtame r ~ l (~ n) vaheldust: pl. pii̯r̆Ik̆ka? ~ pii̯l̆Ikka? ~ pīl̆kka? 'pügalpulk' – би́рка , maňnerGa ~ maňnilGa 'plekknõu' – мане́рка , peť̆sor̆kka ~ peť̆sonk̆ka ~ pęť̆sołk̆ka 'ahjuauk' – печу́рка . Viimane variant peť̆sołk̆ka ilmselt seD̆jolkka – седёлка jt. mõjul.

Dissimilatsiooni tõttu on r kadunud sõnas prip̆pets ~ trip̆pats 'aisa kõrvale rakendatud /hobune/' – припря́жка.

e) Palatalisatsioon.

57. Vene keeles on palatalisatsioon palju tugevam ja üldisem kui eesti keeles. Eesvokaalide ees palataliseeruvad vene keeles kõik konsonandid, ning ümberpöördult saab nn. kõva konsonandi järel seista ainult vokaal o, a, u, i̯ (mitte i, e) ning nn. pehme järel ainult i, e, a, o, u (mitte i̯) (vt. K u z n e t s o v РД 39 – 43).

Eesti ühiskeeles palataliseeruvad ainult t, d, n, l, s ja osalt r. Lõuna-e. idamurretes, mille foneetikale vene keel on avaldanud tugevat mõju, esineb palatalisatsiooni märksa enam. Eriti rohkesti on palatalisatsiooni setu murrakus, kus sellele alluvad kõik konsonandid nii sõna alguses, keskel kui lõpus, kuna ühiskeeles esineb palatalisatsiooni ~~enamikusxmurretes~~ ainult

esimese ja teise silbi piiril. Eesti kirjakeeles ja enamikus murretes on konsonantühendis palataliseeritud esimene häälik, setus ka viimane. (Palatalisatsiooni kohta eesti keeles vt. A r i s t e EKF 77-83; vrd. ka I ptk., lk. 44jj).

Setu murrakusse tulnud vene laensõnades on konsonantide palatalisatsioon harilikult säilinud. Mida kaugemale läände on laensõna eesti keeles ulatunud, seda suuremaid kõikumisi võib esineda algupärases palatalisatsioonisüsteemis nagu üldsegi laensõnade häälikulises vastavuses.

S õ n a a l g u l on konsonantide palatalisatsioon vene laensõnades setu murrakus harilikult püsinud, teistes lõuna-e. murrakutes enamasti kadunud: Se kŕūtška ~ krūtsḱ ~ kriutska ~ Vas, Krl, Puh krut̀ski 'õngekonks; vigur, temp' -крючо́к ,-чка , Se l̂eikka ~ leikka ~ V hrl. leikkà 'trehter' - ле́йка , Se ĺezô ~ Räp, Rõu leZô 'lamaahi' - лежа́нка , Se ṕerò ~ Räp però 'tüür' - перо́ , Se ŕitk ~ Vas, Räp ritk 'rõigas' -ре́дька , Se g. sénDZe ~ n.sg. sēnine ~ sēnits ~ Räp, Plv sēnine 'eeskoda; rehealune' -се́ни ,се́нцы , Se trêлkka ~ Har trelkka 'osuti; raudteepööre' - стре́лка jne.

Labiaalsed konsonandid m ja p on sõna algul teistest sagedamini palatalisatsiooni kaotanud, esinedes setu murrakuski tavaliselt palataliseerimatult : meres(k) 'kalavõrk' - мере́жа , perednik̀ '(nahk)põll' - пере́дник , päťtìn 'noodaveoköis' - пяти́на jne.

58. S õ n a k e s k e l on palatalisatsioon kagu-e. murrakutes enamasti püsinud, kaugemal on võinud ka kaduda: Se sedjolkka ~ seD́olk̀ ~ Räp śeDolGa ~ Plv seDolGa 'sedelgas' - седёлка, , T kańama 'jooksma, liduma' - гоня́ть , Se kaŕIts ~ Räp, Plv ko-

rets ~ korets ' veetõstmisnõu, kibu ' – корéц ; Räp mannerGa ~ hrl. mannerG(a) 'mannerg' – манéрка , Se kaleska? ~ Räp kalesk ~ Har kalluska ~ Krl kallesk 'sõiduvanker' – колúска , Se soppets ~ Räp soppets~ soppits 'tüür' – сопéц , Se kattetok ~ Rõu kattelok ~ Krl; Urv; Võn kattalok 'katelok' – котелóк , kirBIts 'telliskivi' – кирпúч , Se tiŋG ~ Plv; Rõu tiŋG '1/4 kopikat' – дéньга , Se postel ~ Räp põstel 'voodikott' – постéль jne.

Nõrgemat palatalisatsiooni on setu murrakus tihti märgitud koronalisatsioonina: Se kreppeń ~ krʲēBeń ~ Vas kreBen '(lina)kamm' – грéбень , Se määts ~ hrl. māts 'pall; käkk; kangarull' – мяч , sērep g. sērebi 'liisk' – жéребий , tiliňhoň 'telefon' – телефóн , kaZet 'ajaleht' – газéта jne.

59. Alati ei vasta aga laensõnades valitsev palatalisatsiooni olukord vene keele omale. Nii puudub setu murrakus sageli palatalisatsioon sel juhul, kui vene keeles sõna lõpeb helilise konsonandi +я ühendiga: kîr pl. kīra? 'kaaluviht; kellapomm' – гúря , poina 'tapamaja' – бóйня , kruppen g. –a 'kartuli ja tangu supp' – крупéня , tuut pl. tūta? 'pirnisort' – дýля . Selle kõrval võib aga palatalisatsioon samas asendis ka püsida: puura ~ puro 'tuulispea' – бýря , saDna ~ sâDnʲa 'kalakumm' – садня , pohaDelnä 'vaestemaja' – богадéльня , vašna ~ vaśna 'leivamõhk' – квашня́ jne. Vrd. § 100.

Lõuna–e. murretesse tulnud vene laensõnades esineb tihti ka ebaootuspärast palatalisatsiooni: roBottama ~ raBottama ~ räBotta(m)ma 'kiiresti, kuid ülepeakaela töötama' – рабóтать , работáть, pūtka ~ putka '(vahi)majake; koerakuut' – бýдка , pe–

rehvātka 'hommikueine' – перехва́тка , vōška ~ voška ~ vōska 'ree laiendusraam; koorem' – во́зка , mahorkka ~ maho'rkka 'tubakasort – махо́рка , tāvokkęnę 'puutaldrik' – ставо́к , leDeŋkka 'jäätükist kelk' – ледя́нка , leZeŋkka ' lamaahi' – лежа́нка jne.

60. S õ n a l õ p u l on vene palataliseeritud konsonant säilitanud harilikult oma kvaliteedi ka lõuna-e. murretes: artte'l ~ artse'l ~ artsē'l 'artell' – арте́ль , kuĭ ~ kûl 'suur jahukott, kuli'– куль , prĭstań 'sadam' – при́стань , pušsęr g. puZęra 'põis' – пузы́рь , vaňnar g. -i 'latern' – фона́рь , suňkar 'leivakuivik' – сухарь jne.

Lisaks sellele võivad aga sõna lõppu sattunult laensõnades palataliseeruda kõik konsonandid hoolimata sõna tüvevokaalist ja palatalisatsiooni puudumisest vene keeles. Näit. māk g. māGę 'moon' – мак , vaksal 'jaamahoone' – вокза́л , prĭ'jom g. prĭ'joma 'nekrutite sõjaväkke võtmine' – приём , plĭn g. plĭni 'pannkook' – блин , karman 'tasku' – карма́н , appar g. aBara 'kalapüünis' – обора́ , kaňnaV g. kanava 'kaevatud kraav' – кана́ва jne.

Sõna lõpukonsonandi sage palatalisatsioon laensõnades seletub lõuna-e. murde iseloomuga. Teatavasti on lõuna-e. murdes palatalisatsioon selles positsioonis harilik (vrd. Se vaššar, sülĭlem, kiňnaš; Rõu ruňmal, ořrav, hoppęń, kaňnęl, lāDęv, pęDęr jt.).

t ja d palatalisatsiooni kohta vt. § 23, susisevate häälikute š, ž, ts, tš ja štš kohta § 31–38, l-i kohta § 51–52 ja r-i kohta § 55.

3. Vokaalid.

Vene vokalismis valitseb väga kirev olukord. Üksiku vokaali kvaliteet sõnas sõltub ühelt poolt rõhusuhetest, teiselt poolt naaberhäälikute kvaliteedist, peamiselt naaberkonsonantide nn. pehmusest või kõvadusest. Lähemalt vt. A v a n e s s o v ОРД 39–41 ja K u z n e t s o v РД 33 jj.

Lõuna-e. murdesse tulnud vene laensõnades on rõhk harilikult siirdunud esimesele silbile, kuid vene vokalismi kirevus peegeldub teataval määral ka laensõnades. Seepärast tuleb meil allpool ikka arvestada seda, kas vaadeldav häälik esineb algupäraselt rõhulises või rõhutus silbis.

61. Esimese silbi vene rõhulisele a̰-le vastab laensõnades harilikult pikk ā (~ â): bāŋkka 'purk' – банка , kāp̀ 'väike kapp' – шкап , lāvka 'müügiputka, kiosk' – лавка , māk̆ 'moon' – мак , pālkka 'kepp' – палка , pārùs 'puri' – парус , pāttak̀ 'siirup' – патока rân g. rānà 'haav' – рана , vâl g. vālù 'heinakeeritis' – вал , vālkka 'põllurull' – валька jne.

Selle esinemuse kõrval näeme murrakuti lühikest a̰-d (setus ka poolpikka à-d): bràt ~ prat 'vennike' – брат , kārnits ~ kar̆nits 'viljamõõt' – гарнец , krānt ~ krant 'kraan' – кран , rāvin(a) ~ ravìn 'purje põikpuu' – равина , Se pārkka ~ Võn par̆kà 'raske vene' – барка , prāpporstsik ~ pra'porsik 'lipnik' – прапорщик , tāt̆ska ~ tatska 'käru' – тачка jne.

Ainult lühikese vokaaliga on märgitud klanima 'manguma, paluma' – клáняться , pl. lastoĕka? 'särgi kaenlakiil' – лáстовка , pl. mat̆tige? 'adraväädid' – мáтики , mat̆skà 'vanaeit' – мáтка , murdeti мáчка , ranets ~ ranits – рáнец jmt.

See laensõnades esinev kõikumine pika ja lühikese vokaali vahel on täiesti arusaadav, sest vene rõhuline vokaal ei vasta täpselt ei ühele ega teisele, teda võiks märkida poolpikkusega. Vene foneetika mõjul võib selline poolpikk vokaal esineda ka setu murrakus nii laensõnades vene rõhulise vokaali vastena kui ka eesti omades sõnades lühikese vokaali asemel (sàrv, hànd jt.). Vt. I ptk., lk. 44 jj.

62. Järgsilpide rõhuline a esineb laensõnades tavaliselt lühikese või poolpikana, kuna dünaamiline rõhk on siirdunud esimesele silbile: kaññàv 'kaevatud kraav'– канáва , kravaṭ 'voodi' –кровáть ,trubà 'korsten' – трубá , tumàn ~ tuṃmàn 'udu' – туман , priDàn 'kaasavara' – приданое , puṭṭàr g. puDàra 'lodi' –будáра jne.

63. Sõnas palaṭ ~ poloṭ ~ poluṭ '(magamis–)lavats' –полáти teises silbis esinev a ~ o (u) vaheldus lähtub juba vene murretest, Esimese silbi o on mõjustanud ka teise silbi vokaali, nii et murdeti on toimunud assimilatsioon esimese kasuks. Vt. K o l o s s o v, Обзор , lk. 65 jj. Sama nähtusega on tegemist ka räpina variandis roGotka ~ Se raGa'tka 'lutsumänd; tõkkepuu' – рогáтка ning sõnades põvòr 'kokk' – пóвар ja kᵘōmoṭ ~ in. kommnudah 'tuba' – кóмната , kus teise silbi a on algselt rõhutu.

64. Esimese rõhutu silbi a on laensõnades püsinud lühikesena: aṃbàr 'ait' – амбáр , kaḷḷin g. kaḷḷina 'lodjapuu' – калúна , kaZeṭ 'ajaleht' – газéта , maḥorǩka ~ maññorǩka ~ maho'rkka 'tu-

bakasort' – махóрка , pravvi'e 'vankri juhivits' – правúло jne.

Lehmanimes krāžo ~ krāsso – красёха näeme erandlikult pikka vokaali, kuid meelitus– ja hüüdnimede arenemine käib tihti eri teid. Vrd. § 103.

Pikemates sõnades, kus rõhk algupäraselt on lõpusilbil, võib esimese rõhutu silbi vokaal klusiili ja helilise konsonandi vahelt olla kadunud: kramməl ~ karamelkka 'kompvek' – карамéль/ка/, krassin (hrl.) ~ karassin (hrv.) ~ ka'rassē'r 'petrooleum' – керосúн , murdeti карасúн, карасúр , kraNDas 'pliiats' – карандáш , pihkva murdes крандáш . Nagu osutab viimane sõna, on toodud sõnakujud tõenäoliselt sellistena laenatudki, sest teise rõhueelse silbi vokaali redutseerumine ja kadu on vene murretes tuntud nähtus (vrd. с'ел нъпрахóт, сърхарку). Vt. A v a n e s s o v ОРД 107.

65. Vokaaliga algava sõna ette võib vene murretes tekkida j, eriti sel juhul, kui eelmine sõna lõppes samuti vokaaliga. Vt. K o l o s s o v, Обзор , lk. 129. Vene keele kaudu tulnud sõnades näeme seesugust jotatsiooni järgmistel juhtudel: Se Vrh jaltàr 'altar' – алтáрь , murdeti ялтáрь , jeraplān 'aeroplaan' – аэроплáн , murdeti jероплáн , jikkadēmja 'akadeemia' – академúя , pihkva murdes икадемия.

66. Vene okanje–murretes on säilinud algupärane o reas po–poз–algulistes sõnades, kus kirjakeeles traditsiooni kohaselt kirjutatakse a. Lõuna–Eestis kodunenud laensõnadest peegeldavad seda nähtust sõnad rovnattamma 'võrdseks tegema, võrdselt jaotama' – равнúть , murdeti ровнúть , rospoinik 'ropp, korratu ini–

mene' – разбо́йник , murdeti розбо́йник, roBoŧtam̆ma 'kiiresti, kuid lohakalt töötama' – рабо́тать , murdeti робота́ть . Vt. ka A v a n e s s o v ОРД 64, S o b o l e v s k i, Опыт , lk. 32.

67. Järgsilpide rõhutu a on laensõnades harilikult säilitanud oma kvaliteedi: būłkka 'sai' – бу́лка , pārkka ~ park̆ka 'pargas' – ба́рка , prīstań 'sadam' – при́стань jne. Vrd. § 120–124.

a ~ u vaheldust näeme sõnas łādàn ~ łādùn 'viiruk' – ла́дан. .

Vene rõhutute vokaalide reduktsioon peegeldub laensõnades łāzęri (päìv) 'teat. kirikutähtpäev' – Ла́зарь ja proìmę (mulk̀) 'käeauk (kitasnikul) ' – про́йма ,kus järgsilpide a asemel esineb ę.

68. On tuntud tõsiasi, et vene keeles palataliseeritud konsonantide järel seisvate vokaalide moodustuskoht nihkub samuti palaatumi poole, eriti sel juhul, kui vokaal asub kahe nn. pehme konsonandi vahel. Vt. A v a n e s s o v ОРД 54. Lõuna-e. murretes on seesugust eespoolsemat a-häälikut märgitud harilikult ä-ga või ka ą-ga. Eriti tihti esineb see laensõnades afrikaadi tś järel, lähtugu viimane siis vene ц-st või ч-st: tsâi g. tśāju 'tee' – ча́й , tśaššòn ~ tśäššòn 'kabel, palvemaja' – часо́вня , tśārak̀ ~ tśārak̀ ~ tsärk̀ ~ tśark̀ 'viinapits' – ча́рка , naťśalnik̀ ~ tśälnik̀ '(jaama)ülem' – нача́льник , murdeti нацяльник, tśālà ~ tśālà 'valkjaspunast karva hobune' – чалый. Vrd. § 35–36.

Samuti häälikuühendi щ vaste šs-i järel: praššài˙ ~ praššäi˙ 'jumalaga' – проща́й , prošsąťta- ~ präššäťta- 'jumalaga jätma' – проща́ться . Vrd. § 38.

Seesugust eespoolset a̰-häälikut võib tihti kuulda vene š̰-le ja ž̰-le vastava s̰-i ning z̰-i järel, mis sunnib arvama, et laenu andvas murdes nimetatud häälikud on olnud pehmed: säpka ~ sa̰pkà 'ukseavause ülemine põikpuu' – шапка , piňDžäk ~ piňDzak 'kuub' – пиджак , haňža ~ (h)aňžà 'puskar' – ханжа , leža̰ttama ~ leža̰ttä(m̰)mä 'lamama' – лежать . Vrd. § 31-33.

Mitmel puhul esineb aga lõuna-e. murretes ä̰ ebaootuspäraselt, s.t. siis, kui vene keeles on a̰ kõvade konsonantide naabruses: artte·ĺja ~ artsē·l ~ ä·rtsèl 'artell' – артель , àŋgeĺja ~ p. äŋgeĺli 'evangeelium' – евангелие , peřDänkko 'berdanipüss' – берданка , härmoň 'lõõtspill' – гармонь , lātka ~ lätka 'ree laiendusraam' кладка.

69. Esimese, algupäraselt rõhulise silbi ḛ on laensõnades harilikult pikk ē (setus ka i-ē): lēDeň 'traddist kahv jäätükkide tõstmiseks' – ледень , lēntta 'pärg, vanik' – лента , rēs g. rēža 'talust eemalolev niidutükk' – рез , отрез, sēnits ~ sēnine 'eeskoda; rehealune' – сени ,сенница, sērep 'liisk' – жеребей, ts^i-ētska ~ sētska 'kapsaraud' – сечка , v^i-ēžä ~ vēža 'värske' – свежий, vēssel 'rõõmus, lõbus' – весел jne.

Pika vokaali kõrval võib esineda ka lühikest: Se kl^i-ētka ~ hrl. kletka 'puur; puuriida ots' – клетка , kr^i-ēveň ~ krepp̆eň 'kamm; linaraats' – гребень , mernik ~ meřnik 'suur vaat' – мерник, sērkkal ~ serkkal 'peegel' – зеркало , trēlga ~ trēlkka ~ trelkka 'sibulaputk; raudteepööre /-me/' – стрелка , tsēp in. tsep̆pa 'järjekord, saba' – цепь , tsētvert ~ tsetvert 'õõnesmõõt' – четверть.

Setus esinev i̯e võib ühelt poolt küll tähistada eelneva konsonandi tugevat palatalisatsiooni, kuid võib ka lähtuda juba vene keelest. Enamikus põhja-suurvene murretes, samuti reas kesk-suurvene murdes, esineb rõhulises silbis pehme konsonandi järel ja kõva konsonandi ees kinnine e (ê) või diftong ie (ie), millel mõlemal võib esineda rida vaheastmeid, Pehmete konsonantide vahel esineb samas positsioonis i. Vt. A v a n e s s o v ОРД 56 jj.

Nagu esitatud näiteist nähtub, võib vene e laensõnades säilitada oma kvaliteedi ka algupäraselt pehmete konsonantide vahel, kuigi ei puudu näiteid e > i kohta samas asendis, näit. ŕitk g. ŕidà 'rõigas' – ре́дька , tēlkka ~ tīlkka 'pinsol' – сте́лька , tiŋG ~ teŋG '1/4 kopikat' – де́ньга , деньга́. Samuti kuulub siia sõna u'tsiǹja ~ utsìn 'õppus' – уче́нье , kus rõhk on algselt teisel silbil.

Sõnas ts'ēpka ~ tsīpka 'uksehaak; konks, võrgukudumisel' – це́пка peegeldub põhja-suurvene novgorodi murdest tuntud nähtus, et e > i esineb ka kõva konsonandi ees.

70. Vaheldust e ~ ę kohtame sõnas leznäk ~ lęZnaḳ 'rohtunud koht järves' – лесня́к , serenkka ~ serakna ~ sęrekna 'tuletikk' – се́рянка , серенка ja veṭ ~ veṭta ~ vęṭ ~ vęṭta 'ometi, ju' – ведь.

Vahelduse e ~ ę kohta r–hääliku järel vt. § 55.

Sõnas räZoṭtamma ~ räZimä 'nüri noaga lõikama' – ре́зать, (–рязать) seletub ä l. silbis tõenäoliselt vene murretes tuntud nähtusega, et endise я asemel võib seista я. Vt. K o l o s s o v, Обзор , lk. 17 jj.

71. Järgsilpide rõhuline e on laensõnades lõuna-e. murdes harilikult edasi antud lühikese v. poolpika vokaaliga: kalena 'sugupõlv' – коле́но , kruppèn 'kartuli ja tangu supp' –крупе́ня , rubets 'jääpragu' – рубе́ц , poštel 'voodikott' –посте́ль , seřDesnìk 'vankritelg' –серде́чник , perednìk ~ peretnìk ~ perenìk 'nahkpõll' – пере́дник jne.

Mõningad laensõnad on säilitanud rõhu esimesest silbist kaugemal, mis juhtumil on võimalik pikk vokaal järgsilbis: artteľja ~ artsē·l ~ ärťsèl ~ artte·ľ 'artell' –арте́ль , karameľkka ~ karamēlkka 'kompvek' –карамéлька , pavē·rkka 'loendus (sõjaväes)' – пове́рка , savēt g. savē·tta 'nõukogu' – сове́т.

72. Rõhueelsete silpide vokalism on vene keeles väga mitmekesine. Eriti huvipakkuv on aga just keskkõrge vokaal e, mille puhul esinevad murdeti seesugused vene vokalismi iseloomustavad nähtused, nagu ekanje, jokanje, ikanje, mitut liiki jakanje jne. Kesk-suurvene murret, mille hulka kuulub laensõnade peamine allikas – pihkva murre, iseloomustab tugev jakanje, selle kõrval ka ekanje ja ikanje. Vt. A v a n e s s o v ОРД 75 – 110 ja 233.

Vene laensõnades on olukord veelgi kirevam, sest laenud võivad olla tulnud mitmetest murrakutest ning alistuda mitmetelegi erisugustele mõjustustele. Seepärast on allpool lähtutud vene kirjakeelsest kujust, millega võrdlevalt on vaadeldud laensõnade vokalismi.

Esimese rõhutu silbi e võib laensõnades olla püsinud, näit. leẑäťtä(m̆)mä 'lamama' – лежа́ть , mereš(k) 'teat. kalapüünis' – мере́жа , penäťtäm̆mä 'hurjutama; taga rääkima' – пеня́ть , pe·rò 'tüür' – перо́ , peťsat 'pitsat' – печа́ть , sevok 'tippsibulad' –

севóк , seřDohk 'pikk-kuub' - сертýк , venets 'pärg' - венéц jne.

Laensõna absoluutses alguses on e tavaliselt joteeritud, nagu see on omane vene keelele: jehīpta 'egiptuse' - Египта (g. sg.), jermᵘòl 'lõõtspill' - murdeline ермóлия. Mõnel juhul on aga jotatsioon kadunud: eřžaťtama 'rahutult istuma, nihelema' - ёрзать, ерзыхáть, eřmòň, eřmùl, eřmèl 'lõõtspill' - murdeline ермóния , ермóлия, edröna ~ jedrona /kamřsuń/ 'setu meeste riietusese' - едрёный.

73. Väga tihti näeme siiski rõhueelses silbis e asemel i-d : bi'ńzĭn ~ pińDzĭń 'bensiin' - бензúн , te'zurni ~ ťizurna 'korrapidaja' - дежýрный, pi'hoťta 'jalavägi' - пехóта , peřril g. perilä ~ piřilä? 'saanikorup' - перúла , pristᵘòȼ 'altar' - престóл, rivî'zjä 'revisjon' - ревúзия , tsîatra ~ tsijā'tra 'teater' - театр , trivoGa ~ trⁱeȼōga 'rahutus, mäss' - тревóга, veřohka ~ veruk ~ viruk 'jäme inetu nöör' - верёвка , leDìnits ~ neDenits 'jäätükist kelk' - леденúца , g. inžińjēra 'insener' - инженéр .

Kaxkamgemalxesimesestxrõhueelsesxsilbis

Ikanje (иканье), s.t. e > i esimeses rõhueelses silbis hoolimata sellest, kas järgneb kõva või pehme konsonant, on levinud kesk-suurvene akanje-murretes ning iseloomustab samuti nn. moskva häälduse, mis on aluseks vene rahvuskeele häälduse. Vt. A v a n e s s o v ОРД 77.

Muutus e > i esineb ka kaugemal esimesest rõhueelsest silbist: kirašsìn 'petrooleum' - керосúн , ti'řpuDā:ť 'rahvasaadik' - депутáт , ti'liňhoň 'telefon' - телефóн , priťsedā'ťteĭ 'esimees' - председáтель.

74. Kõrvuti ikanjega kajastub vene laensõnades ka jakanje-nähtus. Tugevaks jakanjeks (сильное яканье) nimetatakse vene foneetikas nähtust, kus rõhueelse silbi vokaal e > я (a) hoolimata järgneva konsonandi ja rõhulise vokaali kvaliteedist. Tugev jakanje on omane pihkva murdele. Vt. A v a n e s s o v ОРД 87 jj. ning 233. Laensõnades peegeldub jakanje järgmistes sõnades: jälts 'teat. kala' – елéц , jäřmòn ~ jàrmoň ~ jàrmoл 'lõõtspill' – murdeline ермóния, ермóлия, mäšsäk ~ mä·šsok 'kott' – мешóк , pihkva murdes мяшок, nämoja ~ näm̆moi 'tumm' – немóй, pihkva murdes нямой , päňnül ~ päľlün ~ pälìn 'koirohi' – пелы́нь, räZiŋkka 'kumm' – рези́нка , tseřppak ~ tsⁱērBak ~ tsäřBak 'kaevupang; villkopp' – черпáк , pl. tsäpposka? ~ tsäpposka? 'kaelakeed' – цепóчка , pihkva murdes цапочка , tsärnil 'tint' – черни́ла , pleťtänits 'nööri keere' – плетени́ца , pihkva murdes плетяница.

75. Järgsilpide rõhutu e võib laensõnades püsida: krⁱēBèň 'kamm; linaraats' – грéбень, lēDèň 'traadist kahv jäätükkide tõstmiseks' – лéдень jne.

Harilikult muutub aga järgsilpide rõhutu e vene hääldusesi-lähedaseks häälikuks, mis kajastub ka laensõnades: molebìn 'palvus' – молéбен , ùrvin 'loodlaud' – у́ровень , marᵘō·Žina 'jäätis' – морóженое , piťtìn 'siirupijook' – сби́тень . Samuti kârnits ~ kařnits ~ kařnets 'viljamõõt' – гáрнец , kiťtaˌits 'hiinlane' – китáец , kloppets ~ kloppits 'poisijõmpsikas' – хлóпец, tāvIts 'puutaldrik' – стáвец , ranets ~ raňits – рáнец, mille eeskujul ka kařits ~ kořets 'puust kibu' – корéц , kumanits 'teat. mäng' – куманéц , soppits ~ soppets 'tüür' – сопéц, u·Gurits 'kurk' – огурéц , aBare·ts ~ aBarits 'abar' – оборéц,

kus vene keeles e on rõhuline.

Sõnas tubiñits pl. tuBinitsa? 'nahkkindad' – дубле́ницы võis rõhuline e > i järgneva silbi i mõjul.

e kadu kohtame sõnas kiťtasnik 'setu naiste pihtseelik' – кита́ешник, кита́ечник.

76. Vene rõhulisele ë-le vastab lõuna-e. vene laensõnades kas jo või o (~ ö), kusjuures eelnev konsonant on harilikult palataliseeritud: jōš ~ jōšIk 'siil' – ёж, ёжик, mʲōt 'mõdu' – мёд, šolk g. šolGa ~ söľGa 'siid' –шёлк, sost 'pikk ritv' – шест, murdeti шост, tšol ~ tsolna 'väike lootsik, küna' – чёлн, ťjōrkka ~ ťjorkka ~ tʲöörkka ~ ťörga 'riiv(raud)' – тёрка, harö ~ harokkene 'tuhkur' –хорёк, verohka ~ verokkas ~ veruk 'jäme, inetu nöör' – верёвка, pazjōm ~ pazom ~ šōma 'väetis' –позём, prī·jom 'nekrutite sõjaväkke võtmine' – приём, seb-joŋkka 'kivikillustik' – щебёнка, sedjolkka ~ seDolk ~ šeDolGa ~ seDulk ~ seDelkkas 'sedelgas' – седёлка, taBlona 'piimaga keedetud puder' –топлёна, kilokkas 'savist kätepesunõu' – гилёк, kleijoŋkka 'vahariie' – клеёнка, liňnofk ~ linohk 'linask' – линёк, rešso·tka 'võre, rest' –решётка, kaňok 'uisk' – конёк, päreBür g. –Bōra 'teat. kala' – беребёр, meron 'teat. kala' – мерён.

Samuti võib vene jokanje murretes ka rõhutu e kõva konsonandi ees olla hääldatud ë-na. Vt. S o b o l e v s k i, Опыт, lk. 32, A v a n e s s o v ОРД 72 – 75. See murdeline joon avaldub ka vene laensõnades Lõuna-Eestis: ťjōkla 'klaas' – стекло́, murdeti стёкло́, ťjokkolňik 'klaassepp' – стеко́льник, tšolokna ~ tšolohk ~ tsölokkas 'süstik' – челно́к, murdeti

челонок, pl. perotka? 'vankri esirattad' – передка (g. sg.), seroŋkkas ~ serenkka 'tuletikk' – серенка , solgun ~ solgun 'seljakott, leivakott' – шелгун.

77. Vene nimisõnaliite –je (– ье) asemel esineb laensõnades setu murrakus harilikult –ja: kūšanja 'toit' – кушанье , u·t-sinja 'õppus' – ученье , varenja 'keedis' – варенье , vīzenjä 'teat. kirikutähtpäev' – вздвиженье , kulanja ~ kulanje 'tantsuõhtu' – гуляньe , pohmelä 'kassiahastus, pohmelus' – похмелье, sakkevja 'kahva võru' – саковье , paltsinja 'tagavaraväelane' – ополчение, ополченье , pomminanja 'surnute mälestamine' – поминанье . Vrd. algupäraseid ия-, ья –lõpulisi sõnu §98.

78. Esimese rõhulise silbi i–le vastab Lõuna–Eestis vene laensõnades harilikult pikk ī (~ii)[1] : hītra ~ hiitra ~ heitra 'kaval, tark' – хитрый ,kīr, pl. kīra? 'kaaluvihid; kellapommid' – гиря, kīsla 'kaerakile' vrd. кислый , kiit 'valaskala' – кит , klīn g. klīna 'kiil, siil' – клин , līvappu 'ploom' – слива , plīt g. plīda 'paas' – плита , siin pl. sīna? 'rattarehv' – шина.

Selle kõrval võib esineda sõnuti ja murdeti ka lühikest i–d : kilk pl. kilgi ~ kīlkki? 'kilu' – килька , kits g. kitzi? 'hülss' – гильза , līsna ~ lizna 'üleliigne' – лишний , mirna ~ mirna 'valvel!' – смирно , pītnä ~ pitnä ~ pittin 'siirupi-

---

1 Siin on säilitatud KKI murdekogudes esinev märkimisviis –ii– , kuigi õigem oleks –īi– (vrd. Vas heitra). Käesoleval juhul on meil tegemist võru murde lõuna– ja kagumurrakutes (Har, Rõu, Vas, Se) esineva lätipärase foneetilise erijoonega, et ülipikad kõrged vokaalid ī, ū, ō kipuvad saama madalamat diftongilist eellööki. Nähtus on hästi tuntud leivu murdes. Vrd. § 106.

jook' – сби́тень , pit̆ski 'tuletikk' – спи́чки (pl.), prīstań ~ pristań 'sadam' – при́стань , sivà 'ruttu' – жи́во , kiřmas ~ kiřmask 'külapidu' – ки́рмаш.

Vene kirjakeeles ja enamikus murretes saab i esineda ainult sõna algul ja pehme konsonandi järel, kuna aga kõvakxx konsonandi järel hääldatakse i asemel i̯. Kõikumisi i ja i̯ vahel võib esineda k järel (vt. A v a n e s s o v ОРД 50), mis peegeldub ka laensõnas kī̯là ~ kīla(s̀) 'sõnnikuveotalgul viimaseks jääv hobuseajaja' – ки́ла.

i esinemuse kohta r-hääliku järel vt. § 55; i kohta algupärase š, ž ja afrikaat ts järel vt. § 31–33, 35–36.

79. Vene rõhuline i esimesest silbist kaugemal on laensõnades edasi antud harilikult lühikese v. poolpika i-ga: kal̆lìn 'lodjapuu' – кали́на , prav̆vìt 'vankri juhivits' – прави́ло , voDovìk 'noodaveosaan' – водови́к jne.

Kui rõhk on laensõnas säilinud algupärasel silbil, võib vene i-le kaugemal sõnas vastata laensõnades pikk ī: (na)lītška 'akna väline raamistik' – нали́чка , rivî·zjä 'revisjon' – реви́зия , tsarī·tsa 'keisrinna' – цари́ца.

Kui rõhk on kandunud esimesele silbile, esineb kaugemal sõnas vene rõhulise i asemel laensõnades tihti e: kiBitka ~ kiBetka 'kinnine sõiduk' – киби́тка , mańesk(a) ~ mańisk – мани́шка , mot̆sìl ~ mot̆selGas̀ 'linaligu' – мочи́ло , pl. pat̆ti"ŋkka? ~ pat̆teŋkka? 'tanksaapad' – боти́нка , sinińik ~ śińeńik 'värval' – сини́льник , trāp̆pęsnik 'räbalas riides inimene' – тряпи́чник , kiřGes̀ 'prussakas' – кирги́з , muňdèr ~ mùnDer 'univorm' – мунди́р . Viimase sõna puhul tuleb arvestada teiste er-, el-lõpuliste sõnade analoogiat (vr. number, kelder jt.). Vt. § 122.

80. Esimese rõhutu silbi i on laensõnades tavaliselt edasi antud lühikese i-ga : izvoššik 'voorimees' - извóзчик , kirBIts 'telliskivi' - кирпи́ч , limmon 'sidrun' - лимóн , linnofk ~ linohk 'linask' - линёк jne.

Harvadel juhtumitel, enamasti j-hääliku ees, võib aga algupäraselt rõhutu i asemel esineda pikk Ī : kīijor ~ kiijur ~ keijur [1] 'jämedaotsaline nui' - кибóра , pījofk 'verekaan' - пиявка , prī-jom 'nekrutite sõjaväkke võtmine' - приём.

81. Setu, vastseliina ja räpina murrakule on iseloomulik, et helitu konsonandi ees rõhutu silbi i (ka u) võib muutuda helituks ja isegi kaduda. Vene laensõnades võib see nähtus esineda nii algupäraselt rõhutus kui ka rõhulises asendis: molitva 'palvus' - молúтва , balnītsa ~ palntsa 'haigla' - больни́ца , pl. pomīkka? pomkka? 'surnu mälestuspidu' - поми́нка , prānīk 'küpsis' - пря́ник, kr^{u}ōlīk pl. kr^{u}ōlikku? ~ kr^{u}ōlikki? 'kodujänes' - кро́лик , prālīs g. prāliza 'tiik, veekogu pesu pesemiseks' - пра́льнице , suttit-tamma ~ suttamine 'süüdistama, taga rääkima' - суди́ть , lāttamma : lādiDa 'korraldama, seadma' - ла́дить , pōrttamma 'vaidlema' - спо́рить , jāvīttama 'teatama, üles andma' - явúть , morīttamma 'näljutama' - мори́ть . Vrd. § 91.

Häälikute s-i (< з , < ж) ja n-i vahel on i kadu tuntud laiemaltki. Harilikult on seejuures hääldamise hõlbustamiseks kahe alveolaarse hääliku vahele tekkinud dentaalklusiil, mõnikord ka velaar-palataalklusiil: pentska 'tulemasin' - бензúнка , karstna 'juurtest korv' - корзúна , lûsna ~ lûDZna ~ lûtskna 'veeloik; madal koht heinamaal' - лу́жина . Vrd. § 22.

---

1. Vt. joonealune märkus lk. 102.

82. Esimeses silbis vastab vene rõhulisele o-le laensõnades pikk ō (setus ka ^{u}ō) : h^{u}ōtka 'külakoosolek' – схо́дка , k^{u}ōzła 'saagimispukk' –ко́злы , kōZęř 'trump /kaardimängus/; nahatäis' – ко́зырь , lōfka ~ lōhVka 'osav; ilus, hea' – ло́вкий , pōлkka 'riiul' – по́лка , r^{u}ōssa 'metsasalu' – ро́ща , r^{u}ōvna 'võrdselt' – ро́вно , vōrut ~ vōrup 'noodapöör' – во́рот ~во́роп jne.

Murrakuti võib esineda kas pikk või lühike vokaal sõnades ko·ruška ~ kōruska 'suurt sorti tint' – ко́рюшка , potskà ~ pōtska 'vaat' – бо́чка , pr^{u}ōsta ~ pro·stoi 'lihtne' – просто́й , rôzvaň ~ rosvaň 'lai regi' – ро́звальни , s^{u}ōtnik ~ sotnik 'kümnik' – со́тник , tōrba ~ tòrba ~ tořBa(s) 'hobuse peakott' – то́рба , trōška? ~ troškà 'kerge sõiduvanker' – дро́жки , vōška ~ voškà 'reeraam; koorem' – во́зка , Se vōlą ~ hrl. volì 'vabadus; meelevald' – во́ля.

Tihti esineb laensõna ainult lühivokaalselt (setus ka poolpikk vokaal) : k^{u}ōlňik 'kooliõpilane' – шко́льник , k^{u}ot ~ kot g. kottà 'saapalabak' – ко́ты , otpusk 'puhkus' – о́тпуск , volna 'era-, tsiviil-' – во́льный , volok 'kalamõrd' – во́лок.

Setu diftongiline ^{u}o peegeldab vene murretes esinevat hääldust ўо. Vt. K u z n e t s o v РД 35.

83. Rõhulist o-d kaugemal sõnas antakse seevastu laensõnades edasi harilikult lühikese o-ga, kuna rõhk on siirdunud esimesele silbile: paGòr 'pootshaak' – баго́р , però 'sulg; tüür' – перо́, raspor 'purje põikpuu' – распо́р , savot 'tehas' – заво́д jne.

Algupärase rõhu püsides võib vastav vokaal olla laensõnades pikk : atskō· 'teat. kaardimäng' – очко́ , izvossik ~ izvō·stsik 'voorimees' – изво́зчик , satvō·r ~ satvor 'püssilukk' – затво́р,

sak̆kō·л ~ sak̆kòl' 'sügavveemõrdadest koosnev püünis' – зако́л , lim̆mòn pl. lim̆mona? ~ lim^{u}ō·na? 'sidrun' – лимо́н , patkō·Vka 'hobuseraud' – подко́вка.

84. Mõnedel juhtumitel võib vene rõhulise o asemel laensõnades esineda u (~ ū) : prūZa ~ g. prošsà 'hirss' – про́со , plòt̀nik̀ ~ plot̆nik̀ ~ plōtniŋk̀ ~ plut̆nik̀ ~ plûDnik̀ 'puusepp' – пло́тник, kłop̆pets ~ klup̆pets 'poisijõnglane' – хло́пец , kup̆pets 'kupits' – ко́пец , kuh̆t g. kuh̆tì 'pluus, jakk' – ко́фта . Mõnedes sõnades võib o > u lähtuda juba vene murretest (vrd. K o l o s s o v , Обзор , lk. 101 jj.).

85. Teatavasti jagunevad vene murded rõhutute silpide vokalismi poolest kahte suurde rühma : okanje-murreteks ja akanje-murreteks. (Lähemalt vt. A v a n e s s o v ОРД 62 jj.). Alati ei saa aga tõmmata teravat piirjoont mõlema ala vahele. Kuigi põhja-suurvene murretes valitseb üldiselt okanje, lõuna-suurvene ning kesk-suurvene murretes akanje, võib kummalgi pool esineda teise süsteemi kuuluvaid murrakuid. Nii kuulub pihkva murre üldiselt akanje-murrete hulka, moodustades aga ühtlasi üleminekuala okanjelt akanjele. Nõukogude dialektoloogide poolt on siin hiljuti avastatud mitmeid huvitavaid üleminekutüüpe, mis ulatuvad muide ka Peipsi järve idakaldal asuvasse oudova murdesse (vt. ВЯ 1952, nr. 6, lk. 35 ja kaart lk. 43). Keeruline olukord okanje-akanje suhtes valitseb ka Pihkva järve äärsetes vene murrakutes (vt. S o b o l e v s k i , Опыт , lk. 30).

Vastavalt näeme ka Lõuna-Eestis kodunenud vene laensõnade vokalismis suurt kirevust. Et laensõnad on tulnud eri aegadel ja eri

murrakutest, ei saa nende põhjal kindlaks määrata mingeid tüüpe, ning allpool on laensõnad esitatud võrreldult vene kirjapildiga.

Küllaltki harilik on esimese rõhutu silbi o püsi: hoɫop̆ 'ori; rumal inimene' -холо́п , kolot̀(ka) 'puupakk' -коло́да , коло́дка, kᵘòrm 'paadipära' -корма́ , kor̆Zok̀ 'keedupott' -горшо́к, korUt̀ ~ kort̀ 'jääauk nooda sisselaskmiseks' -коры́то , koẑan 'presendist vihmakuub' -кожа́н , kos̆li ~ kos̆selGa 'heinamärss' - коше́ль(ка) , kos̄ g. kos̆sà 'juuksepats' -коса́ , kᵘoštàr̆ g. kᵘòstra 'luste' -костра́ , kòstkàs 'päternakudumise konks' - косты́к, lomima 'puruks muljuma' -ломи́ть , molotka ~ molohk 'vedel piima ja kamatoit' -молоко́ , op̆pàr̆ 'kört keeva vee sisse lastud rukkijahust' -оба́ра , опа́ра , poDrä·tšik̀ ~ po·Drätšnik̀ ~ poDret̆s 'ettevõtja' -подря́дчик , pok̆kàn 'ropp, must; roojane' -пога́ный, pol̆dat̆tama ~ pol̆Dat̆ta(m̆)ma 'lobisema; pudrutades kõnelema' -болта́ть , sop̆p̆ets 'tüür' -сопе́ц , tolòkna ~ tolohkna 'vedel kamatoit' - толокно́ , voDovik̀ 'noodaveoregi' - водови́к jne.

86. Murrakuti võib o-liste kujude kõrval esineda ka a-lisi: kolp̆pak̀ ~ kalp̆pak̀ ~ kal̆Bak̀ 'ahjukumm; lohakas inimene' -колпа́к, pl. oštaski? ~ aštatski? 'kollasest nahast vene saapad' -оста́ши, kar̆Its ~ kor̆ets 'puust veetõstmisnõu, kibu' - коре́ц , poroGa ~ porok̀ ~ parok̀ 'jääpragu' - murdeline поро́га, poròvik̀ ~ paravik̀ 'puravik' - борови́к , palat̆ ~ polot̀ ~ polut̀ 'magamislava' - пола́ти, roGotka ~ raGa·tka ~ raDak̆ka 'tõkkepuu' -рога́тка , rak̆kàẑ ~ raGàẑ ~ raGàsk ~ roGosk̆ 'rogusk' -рагóза ~ рогóжа ~ рогóжка.

Suur hulk sõnu on lõuna-e. murretes tuntud ainult a-lisel kujul: haD̂ima 'käima, minema' -ходи́ть , harò ~ harök̆kęnę 'tuhkur' -хорёк , atsi·šsina ~ atsìssin 'puhastatud viin' -очи́щенное,

atstāfka ~ atstaȟku 'eru' – отста́вка , kaňama, kaňaťtaǐma 'jooksma; ajama, kihutama' – гоня́ть , kaťťelok̀ 'sõdurikatlake' – котело́к, kravať ~ krāvat̀ 'muistne magamisase, primitiivne voodi' – крова́ть , kalena 'sugupõlv' – коле́но , kaľeska 'kerge sõiduvanker' – коля́ска , kaǐmanD(u) 'jõuk, kamp, seltskond' – кома́нда , maťsalǩka 'pesemisnuustik' – моча́лка , paɫaňja 'sula koht järve jääs' – murdeline полонья́, paťteŋkka ~ paťti·ŋkka 'tanksaapad' – боти́нка, savē·t̀ 'nõukogu' – сове́т , staɫavoi ~ ta·lavoi 'lauaviin' – столовой , taɫɫàř 'tisler' – murdeline стола́рь, varatnik̀ 'krae' – воротни́к , varets 'loss' – дворе́ц , vaZuk̀ 'suur saan' – возо́к jne.

Erandliku esinemusega on Se pęrk̀nas ~ Rõu pęrk̀na ~ Har poř-Gęn ~ Ran pęřGèn g. pęrk̀ne 'porgand' – борка́н, kus vene o vastena esinev ę peegeldab tõenäoliselt vene rõhutu, redutseeritud vokaali hääldust.

87. Ebatäieliku okanjega murretes võib sõna algul teises ja kaugemas rõhueelses silbis esineda o asemel u, s.t. redutseeritud vokaali labialiseerumine. Vt. K u z n e t s o v РД 42 ja A v a n e s s o v ОРД 109. See ukanje-nähtus on väga tuntud pihkva murdes, kus sageli esineb rõhutu o > u. Vt. S o b o l e v s k i , Опыт , lk. 29.

Laensõnadest peegeldavad seda nähtust sõnad hunàř ~ vaňnàr 'latern' – фона́рь , лohàň ~ luňhàň 'kolmjalg loomadele joogi kogumiseks' – лоха́нь , pohaDeľnä ~ puhaDeľnä 'vaestemaja' – богаде́льня, poľvaňD ~ puľvaňD 'tedrepetis; rumal inimene' – болва́н , kulaťsk 'rõngassai, baranka' – кола́ч , kamppa·ňja ~ kumppā·ňja 'jõuk, salk; seltskond' – компа́ния , pl. mušsiDZa? 'paadi laudpõhi' –

мостни́ца , konòvalD ~ kunòvalD 'täkulõikaja' – конова́л , kuřZò 'teat. kanatõug' – коршу́нья , sušsèt 'naaber' – сосе́д, pihkva murdes сусе́д, uGurits 'kurk' – огуре́ц , murdeti угуре́цjne.

88. Järgsilpide rõhutut o-d esindab laensõnades harilikult a : djākkàń ~ tiakkan 'köster' – дья́кон ,диа́кон, suZlà 'siirupijook' – су́сло , lę̄kka 'noodatähis' – лы́ко , miřnà ~ mìrna valvel!' – сми́рно , tārasť 'külavanem' – ста́роста , tśūDà 'ime' – чу́до.

Kõrvuti a-ga võib samas positsioonis seista ka ę : jāǩkàř jāgęř 'ankur' – я́корь , hūťtòř ~ hūttęř 'üksiktalu' – ху́тор, pāttàk ~ pāťtęk 'siirup' – па́тока , saǩkęvja 'kahva võru' – са́ковье.

Nii a kui ę peegeldavad vene rõhutu o redutseeritud hääldust (vt. lähemalt A v a n e s s o v ОРД 118 jj.).

Harvemini näeme laensõnades rõhutu o püsi järgsilpides: krēppośt ~ kreppast(u) 'kindlus; kinnitusakt' – кре́пость , mīlostiŋǩka 'almus, armuand' – ми́лостынька , pōłoga 'eesriie' – по́лог , sāGovin 'paastu eelpäev' – за́говины.

Pikemates sõnades, kus rõhk on algupäraselt esimesel silbil, võib vene keeles teise silbi o kaduda. Laensõnadest peegeldavad seda nähtust sõnad pûGnits 'nahknööp' – пу́говица , murdeti пу́гвица ja ùrvin 'loodlaud' – у́ровень.

89. Vene rõhuline u esimeses silbis on laensõnades edasi antud enamasti pika ū-ga (~ uu ~ ou) [1] : būłkka 'sai' – бу́лка, krūš

---

1 Vt. joonealune märkus lk. 102.

'pirn' – гру́ша , kūrits 'teat. kalapüünis' – ку́рица , nūẑa ~ nuuẑa 'puudus, tarve, häda' – ну́жа , pūstus 'jõukas üksiktalu; mahajäetud talu' – пу́стошь , trūska 'saajavanem' – дру́жка, ~~xxxxxxxx~~ tsuut 'pisut, natuke' – чуть , tuut pl. tūta? 'teat. pirnisort' – ду́ля , tuutkkas 'vankripuss' – ту́лка , tūmattamma 'mõtlema' – ду́мать , tous ~ tûẑ ~ tūs 'äss kaardimängus' – туз jne.

Selle kõrval võib esineda ka lühike (setus ka poolpikk) u: kuĺ ~ kûĺ 'teat. suurusega jahukott' – куль , kūrnik ~ kùrnik 'munakook' – ку́рник , pūkva ~ pukva 'kirjatäht' – бу́ква , pūtka ~ putka 'vahimajake' – бу́дка , puẑo 'pudelike; väike härg' – пу́зо , puura ~ puro 'tuulispea, maru' – бу́ря , suBrik ~ su·Bretka 'külanoorte ühine ketrusõhtu' – су́прядки , suZla 'siirupijook' – су́сло , urvin 'loodlaud' – у́ровень jne.

90. Kaugemal sõnas on lühike vokaal vene rõhulise u vastena harilik: karttus 'teat. tubakasort' – карту́з , poĺDun 'viljastamata muna' – болту́н , sakkUsk ~ sakkuska 'suupiste' – заку́ска, sotgun ~ šalkkun 'leivakott' – шелгу́н ,шалгу́н , tappun ~ tabun 'hobusekari' – табу́н jne.

Ainult sõnuti võib esineda samas asendis pikk ū, kui rõhk on püsinud vanal kohal: ka·tdun ~ kalDû·n 'nõid, tark' –колду́н, ka·raʿuĺ ~ karaʿūĺ 'valve, vahipost' – карау́л , maZū·rik ~ maššurik 'kaabakas, kelm' – мазу́рик.

91. Vene rõhutule u-le vastab laensõnus üldiselt lühike u : kruppen 'kartuli ja tangu supp' – крупе́ня , kufai·kka ~ puhvai·kka 'vattkuub' – куфа́йка ,фуфа́йка , kutja 'teat. matusetoit'

-кутья́ , puťtàř 'suur lodi' -буда́ра , tšuťàn 'sahver' -чула́н, uťsiňja ~ uťsìn 'õppus' -уче́нье . Vrd. § 103.

Setu murrakus võib teise silbi konsonantidevaheline u muutuda helituks: h^{u}ōkkUs 'temp, vigur' -фо́кус , pārUs ~ pārus 'puri' - па́рус . Vrd. § 81.

92. Reas laensõnus esineb u ~ o vaheldus, millest vähemalt mõned juhtumid põhinevad juba vene murretel, näit. žurafka ~ su·rahVka ~ soŕąhVka 'tüüri käsipuu' -жура́вка . Pihkva murdes on vastav tüvi o-line : жора́в . Vt. K o l o s s o v , Обзор, lk. 45.

Edasi suňkàř ~ soňkàř 'leivakuivik' -суха́рь , pohòva /kâB/ 'muistne postipoiste peakate' - пухо́вая /шляпа/ , kloňhò ~ kluňhò ~ klūhò 'kurt' - глухо́й , vrd. гло́хнуть , kuťàk ~ kolàk 'rusikas; rusikahoop; külakurnaja' - кула́к.

Algupäraselt rõhulises silbis esineb sama muutus sõnades lōmkka 'munaveeretamismäng' -лу́нка , лу́мка , sumpka ~ sompka 'kaelkott' - су́мка , peťšorkka 'ahjuauk' - печу́рка.

93. Vene i̯ (ы)-häälik esimeses rõhulises silbis on laensõnades edasi antud kas i̯i ~ ī̯ või ka lühikese i̯-ga, nagu esineb kõikumist teistegi vokaalide kvantiteedis. Näit. kлi̯is 'mulla-, lumekamakas' - глы́жа , lę̆kka ~ li̯iǩkà 'noodatähis' - лы́ко , pl. mi̯išli? 'kunsttükk, nõidus' - мысль , ti̯ĭrà ~ ti̯îr ~ tę̂r 'mast; kuhjavarras' - стыря ~ стыр ~ штыр , krī̯ŋkka ~ kri̯ŋǩkà 'savist piimapott' - кры́нка , rî̯Gama ~ rę̂gama 'raskelt hingama' - рыга́ть, - ры́гивать, ti̯kva ~ tī̯kva 'kõrvits' - ты́ква , pi̯k̄ 'härg' - бык, ti̯k̄ 'tääk' -штык , vi̯ppatka 'hobuse jalahaigus' - выпадка (g. sg.).

Algupäraselt rõhutus asendis alati lühike vokaal: rįšsak̀ 'võidusõiduhobune' -рыса́к , pętka ~ pįtk 'linatuust prooviks' - пытка́ (g. sg.).

Üksiksõnus võib vene į- (ы-)le vastata murdeti ī : Se, Vas, Plv krįiska ~ Har, Krl krīska ~ krīZa? 'korstnakaas' -кры́шка , samuti ka o : pįttattama ~ pottattama 'katsetama, proovima' - пыта́ть.

Vene i ~ į vaheldusest johtuvaid kõikumisi laensõnus vt. § 35 ja 55.

94. Kuna järgsilpides saab lõuna-e. murretes esineda ainult ę (mitte ę ega į), on laensõnades vene į kaugemal sõnas muutunud harilikult ę-ks (~ į) : pl. kaštęli? 'kargud' -косты́ль, V kōZęr̃ ~ T kōZer̃ 'trump (kaardimängus); nahatäis' - ко́зырь , lōDęr̃ 'logard, päevavaras' - ло́дырь, māštįr̃ ~ māster 'klooster' - монасты́рь, koppįl 'saapaliist' -копы́л jne.

Sõnuti võib mõnedes laensõnades vene į-le vastata ka i, näit. mīlostiŋkka 'almus, armuand' - ми́лостынька ja pritt̃ik 'varb, ritv' - прити́к . Sõnas korrItta ~ kort g. kortta ~ korrUt g. koruDa on vokaali helituks muutumine ja kadu olnud vaheastmeks teises murrakus u tekkele. Arvestades vene į lähedust eesti i-le, on esimese asendamine viimasega täiesti arusaadav. Vrd. § 124.

95. Vene kirjakeeles ю -ga märgitavale häälikuühendile sõna algul ja sõna sees vokaali järel vastab laensõnades ju ~ jū, harva jo : jūpka ~ jupka ~ jopka (hrv.) 'seelik' - ю́бка , jūška 'korstnakaas' -/в/ю́шка, kīijor ~ kīijur̃ 'jämedaotsaline nui' - кию́ра . Samuti ka sõnas jun̄ ~ jon̄ 'vingerjas' - вьюн , kus v- sõna algult on kadunud.

96. Konsonandi järel esindab vene ю -d kas u (~ ū), kus-juures eelnev konsonant on palataliseeritud, või ü. See esinemus vastab täielikult vene foneetilisele seaduspärasusele, mille järgi pehme konsonandi järel seisva u artikulatsioonikoht nihkub ettepoole, eriti sel juhul, kui u on pehmete konsonantide vahel. Vt. A v a n e s s o v ОРД 52 jj.

Laensõnades võib murrakuti u ~ ü eelse konsonandi palatalisatsioon kaduda: rümpka ~ rumpka 'viinaklaas' – рюмка , tsūska 'jääauk' – тюшка , pr. 3. p. sg. lūttas ~ lüllüttäs 'äiutama' – люлюкать, bātjuška ~ pātsuska ~ pattuska ~ pattüska 'isake, preester' – бáтюшка , nuhkma 'nuuskima', nuhutta(m)ma 'nuusutama' – нюхать , türm 'vangla' – тюрмá . Vrd. § 54.

Vormide klūts pl. klūDZa? ~ klūDZä? 'paaditull' kõrval on Räp Meerapalus ja Piirissaarel tuntud klöts 'väike, ühe paari aerudega paat', mis mõlemad lähtuvad vene sõnast ключ . Sõnas klöts on toimunud kõrge labialiseeritud vokaali madaldumine.

97. Kui ühel juhul võib konsonandi palataliseeritus u (< ю) ees kaduda, siis teisel juhul võib see laensõnas areneda iseseisvaks häälikuks, nii et vene ю -le (u) vastab sel korral diftong iu, näit. riuh pl. riuha? 'kurnipulk' – рюха , kriuk 'temp, vigur' – крюк , krūtška ~ krūtsk ~ krūtska ~ krutski kõrval ka kriutska ja isegi kritsok '(õnge)konks; temp, vigur' – крючóк.

98. Vene sõna-alguline я on laensõnus edasi antud ja-ga (rõhulises asendis harilikult jā-) : jaBlok ~ jaBlik 'õun; kartul' – яблок/o/ , jākkar 'ankur' – якорь , jārmank ~ jarmark 'aasta-

laat' – я́рманка ~ я́рмарка , jārUs̀ 'kivikangur; kiht' – я́рус, jās̀li ~ jas̀li 'loomasõim' – я́сли, jâm 'jaam' – ям.

Murrakuti võib esineda laensõnades ja- kõrval ka jä- : jāv́Ĭttama ~ jāvĭttämä 'teatama, üles andma' vrd. яви́ть , või isegi ä : jāZì /kala/ ~ äs̄ 'säinas' – язь , võimalikult ka ärmäk̀ 'meeste lai ülekuub' – армя́к , murdeti ярмя́к. Vrd. § 132.

Samuti on vokaali järel seisev я ja -ия ning -ья ühendid laensõnades edasi antud ja-ga (~ jä-ga) : puĭjàn 'sõimusõna (eriti looma kohta)' – буя́н , paťtareĭja ~ paťtarēja 'patarei' – батаре́я , reijäťtämä ~ reĭjeťtama ~ rījaťtama 'laveerima, ristlema' – рея́ть , revî·zjä 'revisjon' – реви́зия , kimnāZija 'gümnaasium' – гимна́зия , kamppa·ńja 'jõuk, salk; artell' – компа́ния, kuťja 'teat. matusetoit' – кутья́ , paťańja 'sula koht järve jääs' – murdeline полонья́ .

Vene я on kadunud laensõnas vēлkka 'tuulamismasin' – ве́ялка .

99. Konsonandile järgnev vene я on esimeses rõhulises silbis lõuna-e. murretes asendatud ā-ga, kusjuures eelnev konsonant on sagedasti palataliseeritud : djāk̆kàń ~ tsääk̆kàn 'köster' – дья́кон, klāts̀ 'nooda selise ots, kuhu kinnitatakse veoköis' – кляч , krāt̀ka 'ristamisi asetatud puud paadi päral' – гря́дка, lāGà 'lähker' – фля́га , murdeti хля́га, māts̀ 'pall; käkk' – мяч , prālīt́s 'koonlalaud; linaropsimislaud' – пря́лица , prāлkka ~ prālkka ~ prʲалk̆kà 'linaropsimislaud' – murdeline запря́лка, prāńĭk ~ prāńik̀ 'küpsis' – пря́ник , rāt̀ 'rida' – ряд , sāk̀ 'kõveraotsaline kepp talvisel kalapüügil' – сяг , vās̀ka 'nööritäis

barankasid' – свя́зка , vä̀tka 'jõulu ja uusaasta vaheline aeg' – свя́тки.

Haruldasem on samas asendis lühike ä : pl. lämpku? 'kanderihmad' –ля́мка , tättä 'isa' – тя́тя.

100. Vene rõhulisele я–le kaugemal esimest silpi vastab laensõnades harilikult lühike ä (ka ą̈, ą), harvemini a, ühtlasi on eelnev konsonant enamasti palataliseeritud: kańama, kańattama 'jooksma; ajama, kihutama' – гоня́ть, kudrą̈ ~ kudrąva 'lokkis, kähar' – кудря́вый , kulą̈ńja ~ kulańje 'külapidu' – гуля́нье, kulättamma ~ kuląttamma ~ kulatta(m̆)ma 'lõbutsema; puhkama; laisklema' – гуля́ть , pottąk g. pottaGu ~ pottäk g. pottägu 'kangastelgede tagavõlla pööramispuu' – подтя́г , tessätnik 'kümnik' – деся́тник , u·rädnik ~ urą̈tnik ~ uratnik ~ uraDnik 'politsei' – уря́дник , valatta– ~ vālątta– 'trullima /maad/; vaalima /tainast/' – валя́ть.

Samal viisil on lõuna–e. murretes edasi antud vene rõhutu я, olgu siis esimeses silbis või kaugemal sõnas : pättin 'noodaveoköis' – пяти́на , rąDottama 'tööle paigutama' – ряди́ть, plettänits 'nöörikeere' – плетяни́ца , räppik ~ rappik 'kalurikuub; setu naiste üleriie' – ряби́к , tessjättin ~ tessättīn 'pinnamõõt' – десяти́на, kuBe·rna 'kubermang' – губе́рния , murdeti губерня , serakna 'tuletikk' – се́рянка , vōlą , kuid laiemalt levinud kujus voli 'vabadus' – во́ля.

Vene a–hääliku kohta pehme konsonandi järel vt. A v a n e s s o v. ОРД 54 jj. Vrd. § 68.

101. Ülaltoodud ootuspärase esinemuse kõrval võib üksikutes

laensõnades seista vene я asemel e : tätsok ~ tetšok 'köster' – дьячóк , podrä·tšik ~ po·Dräts(nik) ~ poDrets 'ettevõtja' – подря́дчик , kaleska 'kerge sõiduvanker' – коля́ска , murdeti колёска , le·Denkka(s) 'jäätükist kelk' – ледя́нка . Vähemalt mõned toodud juhtumitest võivad põhineda juba vene murretel. Vt. A v a n e s s o v ОРД 55 jj. ja 73 – 75.

Teises rõhueelses silbis pehme konsonandi järel seisev a (я) on vene akanje-murretes kas redutseerunud või muutunud i-taoliseks häälikuks (vt. A v a n e s s o v ОРД 110). Taoline muutus peegeldub Piirissaarel esinevas laensõnas pi·tsernä '5 mehe paat' – пятерня́ . Samale vene sõnale läheb tagasi kogu Lõuna- ja Ida-Eestis tuntud pättern pl. pätternä? 'nöörist heegeldatud jalanõu'. Häälikulise kuju poolest toetub see põhja-suurvene murretele, kus a samas asendis võib püsida. Nagu eespool nägime, on laensõnades sel puhul seaduspäraselt ä.

Rõhujärgses silbis pehme konsonandi järel on vene vokalismis võimalikud mitmesugused redutseerumised ja muutused. Vt. A v a n e s s o v ОРД 116 – 122. Vene я-häälikut selles asendis esindab laensõnades i : klanima 'paluma, manguma' – кла́няться, kūhni 'köök' – ку́хня.

102. Vene i-lõpulised diftongid esimeses silbis ja sõna lõpul on Lõuna-Eestis üldiselt püsinud : sàima 'riigilaen' – за́йма (g. sg.) kaittan 'põimitud nöör' – гайта́н , sarrai g. saraja 'küün; heinakuhja katus' – сара́й , tsäi 'tee' – ча́й , tsäikka 'kajakas' – ча́йка ; leikka ~ leik g. leiGu 'trehter' – ле́йка, klèi g. kleija 'liim' – кле́й , koikka ~ koiGas 'magamisnari, lihtne voodi' – ко́йка , pòina ~ pojòna 'tapamaja' – бо́йня , proim 'käiseauk' – про́йма , paippoi ~ paboi g. pabòja 'tanu,

pearätik' – пово́й jne.

Kaugemal esimest silpi konsonandi ees seisev diftong on laensõnades harilikult asendatud üksikvokaaliga emma-kumma komponendi kasuks: koppèk ~ koppìk 'kopikas' – копе́йка, li'nikka ~ li'neikka 'joonlaud; pikkvanker' – лине́йка, kelènik 'kloostriülema teener' – келе́йник; rospoinìk ~ rosponik 'korratu, lohakas inimene' – разбо́йник.

Sõna lõpult on diftong kadunud sõnas kaZnatś 'kloostri varahoidja' – казначе́й.

4. Laensõnade kohanemine laenava keele struktuuriga.

Nagu õpetab J.V. Stalin, areneb iga keel temale omaste arenemise sisemiste seaduste alusel, millele alluvad nii keele grammatiline ehitus ja sõnavara põhifond kui ka keele üldine sõnavara ja foneetiline struktuur. Keele arenemise sisemised seadused kindlustavad keele rahvusliku omapära säilimise keele ajaloolise arenemise protsessis ja määravad ära keele kvaliteedi. Keele arenemise sisemistest seadustest oleneb sõnavara kui keele liikuvama ja muutuvama osa vahekord ja vastastikused suhted keele püsiva alusega – sõnavara põhifondi ja grammatilise ehitusega. "Sest lakkamatult tekkivad uued sõnad on nende moodustamise ja kõnes kasutamise protsessis allutatud samadele keele arenemise sisemistele seadustele, millest sõltub olemasoleva keele põhiliste elementide arenemise iseloom ja suund."[1] Nende seadustega kohanevad

---

1 В.В. Виноградов, Значение работ И.В. Сталина для развития советского языкознания, Вопр. языкозн., 1k. 37.

niihästi oma keele pinnal tekkinud uued sõnad kui ka teistest keeltest laenatud sõnad. Seepärast ei saa ka ükski keel temale vajalikke uusi sõnu teistest keeltest lihtsalt mehhaaniliselt üle võtta, vaid "muukeelsed, laenatud sõnad kujunevad ümber oma häälikuliselt ilmelt, grammatiliselt struktuurilt ja tähenduslikult sisult, vastavalt neid laenanud keele sisemistele seadustele."[1]

Eespool oleme korduvalt näinud, kuidas lõuna-eesti murretesse tulnud vene laensõnad muganevad neis murretes kehtivate grammatiliste ja foneetiliste normidega. Kõige enam venepärast ilmet säilitavad laensõnad Kagu-Eestis, eeskätt setu murrakus, kus vene mõjustus on pidev ja intensiivne, nii et teatavat sõna võidakse üha uuesti laenata. Ühtlasi on ka need murrakud ise häälikuliselt vene keelele mitmeti lähemal kui nendest lääne pool asuvad eesti murrakud. Nii nagu vene laensõnade levimise tsentrum on kõige kagupoolsemates eesti murrakutes, nii kasvab ka venepäraste foneetiliste erijoonte arv kagu suunas, saavutades maksimumi setu murrakus.[x] Kuid seegi ala pole olnud ühesuguselt vastuvõtlik vene mõjule. Tugevasti vene keelega ristunud aladel, kus elanikkond on kaksikkeelne, esineb vene laensõnu eriti rohkesti ja eriti venepärasel kujul. Vene keele otsesest mõjust suhteliselt kaugemates külades alluvad laensõnad kiiremini ja täielikumalt eesti keele normidele (vrd. Se Sap drūška ~ Se Lep trūška 'saajavõnem' – дружка , Se Vrh žura'fka ~ Se Tona su'rahvka ~ su'ravka 'tüüri käepide' – журавка jne.).

---

1 V. V i n o g r a d o v , J.V. Stalini töödest keeleteaduse küsimustes, Tallinn 1951, lk. 81.

x Vt. I ptk., lk. 43 jj.

Mida kaugemale laensõna eesti murretes on tunginud, mida igapäevasem ja harilikum ta kõnekeeles on ,seda kaugem on ta enamasti oma algkujust, seda lähemalt on ta liitunud eesti oma sõnatüüpidega ja seda täielikumalt allub ta eesti keele arenemise sisemistele seadustele.

a) Rõhk.

103. Üheks esmaseks teguriks, mis muudab vene keelest, nagu üldsegi liikuva dünaamilise rõhuga keeltest tulnud laensõnad eestlasele kodusemaks, on r õ h u toomine esimesele silbile. See on üldine seaduspärasus, millele alluvad kõik laensõnad, välja arvatud kõige uuemad. Viimased on eriti setu murrakus võinud säilitada algupärase rõhu, näit. Se sakkō·л ~ Räp saǩkòl ~ Ran saǩkùl 'mitmest mõrrast koosnev suurpüünis' – зако́л , Se podrä·tšik ~ Räp po·Drätsnik ~ Plv po·Dräts 'ettevõtja' – подря́дчик , Se šarttā· ~ Räp sa·řDa 'lutsumänd' – шарта́ jne. Rõhk ongi tihti ainus tegur, mis eraldab laensõnu vene sõnadest. Vrd. Se ku·лak ~ vn. кула́к , lõuna-e. ka·rman ~ vn. карма́н , Har ki·Bitka ~ vn. киби́тка , Se pe·rednik ~ vn. пере́дник , Räp so·ppets ~ vn. сопе́ц , Se tru·ba ~ vn. труба́ jne.

Rõhu siirdumine laensõnades esimesele silbile toob endaga kaasa mitmesuguseid teisi muutusi ja nähtusi. Pearõhu kandumisega esimesele silbile võib siin toimuda algselt rõhutu vokaali sekundaarne pikenemine, näit. karman ~ kārman 'tasku' – карма́н, kravať ~ krāvať 'labasäng; primitiivne voodi' – крова́ть , ḱīǐjòr 'jämedaotsaline nui' – кию́ра , pōlaǩkęnę 'poolakas' – поля́к, trūp ~ trūBà 'ahjulõõr; soemüür' – труба́ , kāBaťta(m̆)ma 'kaevama' – копа́ть jpt.

Kui rõhk on nihkunud esimesele silbile, võib kagu-e. murrakutes teises silbis helitu konsonandi ees seisev i ja u muutuda helituks ja kaduda samuti kui algupäraselt rõhutus asendis seisvad vokaalidki, näit. baĺńītsa ~ pàĺńtsa 'haigla' - больни́ца , mol̂tva 'palvus' - моли́тва , jāvĺttama 'teatama, üles andma' -яви́ть , kap̆pusta ~ kap̆pUst ~ kàpst pl. kàpsta? 'kapsas' - капу́ста jt.

Rõhuoludest oleneb suurel määral lõpuvokaali püsi või kadu laensõnades (vt. § 105 - 106). Rõhu siirdumisega esimesele silbile tekkis pikemate sõnade järgsilpides eriti soodne olukord mitmesuguseks häälikute koondumiseks ja kadumiseks üksikust vokaalist kuni tervete silpideni. Vene хло́поты , mis häälikuliselt on eesti keelele väga võõras, on setu murrakus lühenenud ühesilbiseks: лор̆́ p. лòрр̆́i 'mure, askeldus, tüli'. Vene мутни́к esineb eesti keeles kujul mut̆́ g. mut̆ti 'teat. kalapüünis'; laensõna kuk̆sìn kõrvale on tekkinud kodusem kuk̀s̆́ g. kuk̆sì - кукши́н . Ühtlasi on laensõna tähendus tänapäevastunud. Kui kuk̆sìn tähendab setus vananenud sõnana pudelitaolist savinõu, ulatub kuks̆́ plekknõu (petrooleumi-, tökati-, piimanõu) tähenduses rõuge murrakualani. Vas, Plv jaňDàv 'muistne vasknõu' kõrval on tõenäoliselt vene päritolu ka Võn janṫ g. jaňDà 'leiliviskamisnõu (puust)' - яндова́ . Koos häälikulise muganemisega on toimunud jällegi ka tähenduse nihkumine enam igapäevasesse sfääri.

Eesti keele seisukohalt raskepärase sarak̆k^{u}ō·fka ~ sorok̆koh̆́ka ~ soruk̆kohVka 'teat. suurusega viinapudel' - сороко́вка kõrvale on tekkinud kogu eesti keelealal tuttavaks saanud sorù, lõuna-e. sorò ~ tsorò; ležaŋkka ~ leZeŋkka 'lamaahi' - лежа́нка on kagu-e. murretes üldisemalt tuntud nimetuse all leẑo; kuřZò

'püsti sulgedega kana' lähtub vene sõnast коршу́нья , krāẑô ~ krāsso 'punase lehma nimi' on lühenenud sõnast красёха jne. Laensõnade võõrapäraste lõppude asendamise kohta laenavas keeles tuttavamatega tuuakse näiteid allpool.

Rõhusuhetest sõltub ka laensõna sisehäälikute olukord, nende allumine laenavas keeles kehtivatele seaduspärasustele ning kogu sõna liitumine keeles olemasolevate morfoloogiliste ja sõnatuletuslike tüüpidega. Vt. § 121 - 123.

Vene laensõnade kodundamisel eesti keelega, nende allutamisel eesti keele arenemise sisemistele seadustele on olnud määrava tähtsusega vene rõhusuhete asendamine eesti keeles kehtivatega - pearõhu siirmine järgsilpidelt esimesele silbile.

104. Selle üldise seaduspärasuse kõrval kohtame vene laensõnades ka teistsugust tendentsi, nimelt võib esimene rõhutu silp (v. vokaal) kaduda. Eriti harilik on selline kadu kolme- ja enamsilbistes sõnades, harvemini esineb ka kahesilbistes: bleẑjàn 'ahv' - обезья́на , murdeti /о/блезья́на , fiťsęr̆ 'ohvitser' - офице́р , hōdà ~ h^{u}ōťtà 'tahtmine, himu' - охо́та , iẑvoš̆sik̀ ~ voš̆sik̀ 'voorimees' - изво́зчик , ka·ťotka 'sõjaväeambulants' - около́тка (g. sg.), ko·lhoẑ ~ (h)ōš̆ g. (h)ōẑi 'kolhoos' - колхо́з , pl. krōba? 'krõmpsseen' - подгрёб/а/ , kumak̀ ~ māk̀ g. māGę̀ ~ mākkę 'punane puuvillane lõng' - кума́к , kuẑerk̆ka 'ämmaemand' - акуше́рка , māštįr̆ ~ māstri 'klooster' - монасты́рь, pihkva murdes намасты́рь , nalī·tška ~ lītška 'akna välisraamistik' - нали́чка , naťsal̆nik̀ ~ ťsäl̆nik̀ '(jaama)ülem' - нача́льник, pap̆p̆iroska ~ pirošk ~ pērošk 'pabeross' - папиро́ска , paẑjōm ~ paẑom ~ šōmà 'väetis' - позём , pel̆sin 'apelsin' - апельси́н,

puňkà 'karusnahast ääris (kasukal, mütsil jne.)' – murdeline опýха , tiranik̀ 'käterätik' – утира́льник , atsiššina ~ tsiš-šina 'puhastatud viin' – очи́щенное , pr̄alkka ~ prālkka 'lina-ropsimislaud' – pihkva murdes запря́лка jt.

T. Murnikova suulistel andmetel on rõhutu silbi v. vokaali kadu sõna algusest pihkva murdes väga harilik (фице́р < офице́р, пельси́н < апельси́н , куше́рка < акуше́рка jne.), nii et osa sõnu võib olla ülaltoodud kujul laenatudki. Kuid real juhtumeil on lühenemine toimunud kahtlemata alles eesti keeles.

Pikemates sõnades võib kaduda isegi mitu silpi sõna algusest, nii et säilib ainult rõhuline silp, nagu tešš'ättìn ~ tešsättīn ~ tîn g. tīnù 'teat. pinnamõõt' – десяти́на , klöťs g. klötsì 'ühe paari aerudega paat' – одноклю́чин/к/а jt.

b) Tüvevokaalid.

aa) Substantiivid.

105. Eesti keele arenemise sisemiste seaduste alusel on toimunud enamikus murretes, sealhulgas kogu lõuna-eesti murdes, nn. lõpukadu. Lõpuvokaal on kadunud kõigis kolme- ja enamasilbistes sõnades ning kahesilbistes sõnades siis, kui nende l. silp oli pikk ja teine lahtine.

Lõuna-e. murretes enam kodunenud vene laensõnad on samuti muganenud selle seaduspärasusega. Harilikult on kadunud vokaal vene a-lõpuliste naissoost sõnade lõpult: āzbūk g. āzbūkka 'aabits' – а́збука, kaľlìn g. kaľlina 'lodjapuu' – кали́на , kaňnaŭ g. kanava 'kaevatud kraav' – кана́ва , kareť g. kareda 'tõld' – каре́та , kaŭDohk g. kaŭDohka 'kartul' – карто́вка ,

kaZet g. kaZeDa 'ajaleht' – газе́та , kīĭjùr ~ kīĭjòr g. kīĭjora 'jämedaotsaline nui' – кию́ра , klehits g. -a 'võrgukäbi' – кле́щица , kᵘōmot g. kᵘōmoda 'tuba' – ко́мната , kūrits g. -a 'teat. kalapüünis' – ку́рица , oppàr g. oBara 'kört keeva vee sisse lastud rukkijahust' – оба́ра , truššìn g. -a 'noodaselts' – дружи́на, (h)añZa ~ hañš 'puskar' – ханжа́ , koš g. kossà 'juuksepats' – коса́ , krūš g. krūssà 'pirn' – гру́ша , ṙitk g. ṙidà 'rõigas' – ре́дька , tšäikka ~ tšäik g. tšäĭgà 'kajakas' – ча́йка jne.

Kadunud vokaal säilib harilikult sõna tüvevokaalina.

Lõpuvokaal on kadunud ka sõnades, mis vene keeles on я-lõpulised, nagu kruppèn g. kruppena 'kartuli ja tangu supp' – крупе́ня , tšaššòn g. -a 'kabel, palvemaja' – часо́вня jt., kus tüvevokaaliks on samuti -a.

Ka vene o-lõpulised kesksoost sõnad saavad tüvevokaaliks -a : korUt g. koruDa 'auk jääs nooda sisselaskmiseks' – коры́то, pravvìl g. pravila 'vankri juhivits' – прави́ло , šērkkal g. serkla 'peegel' – зе́ркало jne.

Vokaal on kadunud ka vene pluraalsete sõnade lõpult, millest algselt a- ja ы - lõpulistel on laensõnades tüvevokaaliks samuti -a : tšärnil g. -a 'tint' – черни́ла , sāGovin g. -viñna 'paastu eelpäev' – за́говины , tubinits pl. -nitsa? 'nahkkindad' – дубле́ницы.

106. Hilisemates ja vähem kodunenud laensõnades võib sõna lõpuvokaal püsida, eriti sel korral, kui pole toimunud rõhu siirdumist ette: bàtjuška ~ paťtüska 'isake, preester' – ба́тюшка, kufai'kka ~ vuhvaikka 'vattkuub' – куфа́йка, фуфа́йка , kaťàva

'vallavanem' – голова́ , kleĭjoŋĸka 'vahariie' – клеёнка , kō-ruska ~ ko'ruška 'suur tint' – ко́рюшка , li'niĸka ~ li'neikka 'joonlaud; pikkvanker' – лине́йка , maŋnerGa ~ maŋnilGa 'plekk-nõu' – мане́рка, pavē'rkka 'loendus (sõjaväes)' – пове́рка , palm-tsa ~ baĺnĭtsa 'haigla' – больни́ца , pi'tsernä '5-mehe paat' – пятерня́ (selle kõrval aga samast vene allikast lähtunud laialdase levikuga pättern pl. pätternä? 'nöörist heelgeldatud jalanõud'), jūpka ~ jupka 'seelik' – ю́бка , Se krĭiska ~ Har krĭsk g. krĭZa 'korstnakaas' – крышка , lēntta 'pärg, vanik' – ле́нта , loška ' palgivara; põrandatala' – ло́жка , lĕkka~ lĭiĸka 'noodatähis' – лы́ко , r^{u}ōssa 'metsasalu' – ро́ща , sērk-ka ~ serga 'kõrvarõngas' – серьга́ , soima 'suur purjekas' – со́йма , stoikka '(kaupluse) lett' – сто́йка , tjōrkka ~ tŏrga 'riiv(raud)' – тёрка , trūška 'saajavanem' – дружка , v^{i}ērba 'urbadega paju' – ве́рба jne.

Vene pluraalsete sõnade lõpul on vokaali püsimise korral vene ы asendatud a-ga: k^{u}ōźla 'puusaagimispukk' – ко́злы.

107. Vene meessoost sõnadel, mis lõpevad konsonandiga, on genitiiv a-lõpuline. Laensõnades see a tüvevokaalina harilikult püsib: fiťser g. fiťsera 'ohvitser' – офице́р , karĭts g. kariDZa ~ korets g. -a 'puust nõu vee tõstmiseks; leiliviskamis-nõu' – коре́ц , kattelok g. -kka 'sõdurikatlake' – котело́к , kriuk g. kriŭGa 'temp, vigur; kius' – крюк , paran g. parana 'noodapöör' – бара́н , plūk g. plūga 'raudsahk' – плуг , sa-vē't g. savē'tta 'külade koosolek; külanõukogu' – сове́т , sa-vot g. savoDa 'vabrik' – заво́д , solk g. soĺga 'siid' – шёлк , soppets g. soppeDZa 'tüür' – копе́ц , sāk g. sāGa 'kõveraotsaline ne ritv' – сяг, takkan g. takkana 'teeklaas' – стакан,

~~ke xixx taixisei kooxaxüügixixx~~ tuŭmmàn g. tumana 'udu, vina' – тума́н , tiìir g. tiĭrà 'kuhjavarras; mast' – стыр , шты́р , uGurits g. –a 'kurk /–i/ – огуре́ц jne.

Vene diftongilõpulised meessoost sõnad käänduvad enamasti lõuna–e. katai : kadaja tüübi eeskujul, näit. saŭrai g. saraja 'kuur, küün; heinakuhja katus' – сара́й , klèi g. kleĭjà 'liim' – кле́й , paŭpoi g. pabòja 'naiste peakate' – пово́й , kloŭhoi g. kloŭhoja 'kurt' – глухо́й jt.

108. Peenendusmärgiga – ь lõppevates vene meessoost sõnades, millel genitiivis on – я, on tagavokaalsetes sõnades lõuna–e. murretes tüvevokaaliks samuti –a: kruštàn g. kruštana 'kristall' – хруста́ль , paŭnamar g. –mara 'kirikuteener' – пономарь , pušsèr g. puZera 'põis' – пузырь.

Eesvokaalsetes sõnades on samas asendis –ä: kreppeń g. krepenä , mille kõrval ka kr^{i}ēBèn g. kr^{i}ēBena ~ krēbeni 'linaraats; laevakiil' – гре́бень , lēDeń g. lēDenä 'traatkahv jäätükkide tõstmiseks' – ле́день.

Samuti esineb –ä tüvevokaalina oodatava –a asemel ka teistes eesvokaalsetes laensõnades, näit. jälìts pl. jälìtsä? 'teat. kala' – елец g. ельца , kiŭrBIts pl. kiŭrBiDZä? 'telliskivi' – кирпи́ч , klāts g. klāDZà 'nooda seliseid ühendav nöör' – кляч , klūìts pl. klūDZa? ~ klūDZä? 'paaditull' – ключ , māts g. māDZà, selle kõrval setus ka g. mātsi 'pall; käkk; kera' – мяч ,peŭril g. perilä 'ree seljatugi' – пери́ла , prālIts g. –ä 'linaropsimislaud; koonlaud' – пря́лица , pättìn g. –ä 'noodavedamisköis' – пяти́на , veŭbìn g. –ä 'piginöör' – ве́рвина , Se; Plv tùrm g. tùŭmà ~ hrl. tùŭmì 'vangla' – тюрма́ jt.

109. Nagu esitatust nähtub, on enamik vene laensõnu lõuna-e. murdes a-tüvelised: Eriti harilik on a-tüvi vene laensõnades setu murrakus. Siin on ka paljud rahvusvahelised sõnad tulnud vene keele vahendusel ning esinevad seetõttu a-tüvelistena, kuna nad teistes lõuna-e. murretes sõltuvad eesti kirjakeelsetest kujudest. Näit. Se ähent pl. ähentta? 'agent' – агент , ädres g. ädreza 'aadress' – адрес , atjuttänt p. atjuttä'ntta 'adjutant' – адъютант , agranuom pl. agranõma? 'agronoom' – агроном , pl. parada? ~ apparätta? 'aparaat' – апарат , g. inžinjē'ra 'insener' – инженер , pelsin pl. pelsina? 'apelsin' – апельсин , pratsent g, pratsenDa 'protsent' – процент jpt.

110. Tüvevokaal –i on ootuspärane neis laensõnades, mis lähtuvad vene ь-lõpulistest naissoost sõnadest, näit. kravat g. –tti 'labasäng; primitiivne voodi'– кровать , pristan g. –i 'sadam' – пристань , petsat g. petsaDi 'templijäljend, pitser' – печать , trân g. trāni 'rämps, praht' – дрянь , tset g. tsettì 'pinnamõõt' – четь jne.

Ka vene ия-lõpulisi sõnu näeme laensõnadena harilikult i-tüvelistena, näit. kammis g. –ssi 'sõjaväekomisjon' – комиссия , kantselär g. –lāri 'kantselei' – канцелярия , Samuti on i-tüvi oodatav vene i-lõpulistes pluraalsetes sõnades, nagu palat g. palaDi 'labasäng; loomasõim' – полати , vôZvan g. –vani ~ –vanni 'lai regi' – рóзвальни jt.

Sellest reeglipärasest esinemusest võib aga murrakuti olla kõrvalekaldumisi, näit. Se postel g. –i ~ Räp pōstel g. –a 'voodikott' – постель . Vastu ootust esineb a-tüvi ka sõnas tsēp in. tseppah 'järjekord, saba' – цепь.

111. Vastupidi võib aga murrakuti esineda i-tüvi terves reas laensõnades, kus vene keele alusel ootaks a-d, näit. holop̆ g. holop̆pi 'pärisori; rumal inimene' - холóп (vrd. kańep̀ g. -p̆pi), hūt̆tęŕ g. -i 'krunditalu' - хýтор, kōZęŕ g. kōZęŕi 'trump; nahatäis' - кóзырь, Se kant̆tor̆ g. kanttora ~ Rõu g. kańDori 'vallamaja; täitevkomitee' - контóра (vrd. e. kontor g. -i), Se sak̆ko·л g. sak̆kō·ла ~ Piiris sak̆ko·l g. sak̆kō·li ~ Räp sak̆kòl̆ g. sak̆koli 'sügavveemõrdadest koosnev püünis' - закóл, Se, Vas tš̆uGùn g. tš̆uGuna ~ hrl. tsiGuń g. tsiGuni '(malm)pott' - чугýн, murdeti цигýн, koš̆ g. koš̆sì 'vähikahv' - кош (vrd. kaš̆ g. kaš̆sì, loš̆ g. loš̆sì), kul̆ g. kul̆lì ~ kûl̆ g. kūlì 'suur roguskikott; jahukott' - куль (vrd. samakõlalised eesti sõnad), trūp̀ g. trūBà ~ trūBì 'soemüür' - трубá, plīt̀ g. plīDà 'paas' ~ plīDì 'keedukolle' - плúтá, Se, Vas pâZ g. pāZà ~ Räp pâZ̆ g. pāZì 'varavahe' - паз, kuh̆t g. kuh̆tì 'naiste pluus, jakk' - кóфта, Se tešsät̆t̆ìn g. -t̆ìn̆na ~ Plv tešsät̆tīń g. -tīni ~ hrl. tîn g. tīnù 'pinnamõõt' - десятúна, pa·ràBań g. -Bań̆ńi 'trumm' - барабáн (vrd. pań̆ g. pań̆ni), kàrmań̆ g. -mani ~ -mań̆ni 'tasku' - кармáн, sùkmań̆ g. -mań̆ni 'setu naiste kalevist pihtseelik' - сукмáн jne.

Näeme, et laensõnade tüvevokaali suhtes võib valitseda suuri kõikumisi. Laensõnad püüavad liituda eesti keeles tuntud morfoloogiliste tüüpidega, keeletarvitajail võivad seejuures tekkida mitmesugusedki assotsiatsioonid. Ühtlasi avaldab mõju ka laenu andev keel - ja nii võib teatav laensõna eri murretes ja murrakutes saada hoopiski erineva tüvevokaali. Kagu-e. murrakutes, kus vene naabrus on pidevalt mõju avaldamas, toetuvad laensõnad tugevamini vene keelele, kaugemal alluvad nad seda kergemini eesti oma käänamistüüpidele.

Setu ja osalt räpina murrakus esineb sõnalõpulise i ~ e vaheldus, seepärast võib ka sama sõna esineda kord i-, kord e-tüveliselt, näit. Se am̆bàr̆ g. am̆bari ~ am̆bàrè 'ait' - амба́р, suh̆kàr̆ g. suh̆kari ~ soh̆kare 'leivakuivik' - суха́рь , vaňnàr g. -i ~ -e 'latern' - фона́рь , kraňDàs g. kraňDaZi ~ kranDaZe 'pliiats' - каранда́ш , mereš g. mereZi ~ pl. mereZe? 'kalavõrk' - мере́жа jne.

112. us-, os-lõpulised kahe- ja enamasilbi[redacted]sed laensõnad on harilikult liitunud katus-, raskus-, kirjutus-tüüpi sõnaperega, saades genitiivi lõpuks Ze ~ šse (Zę ~ šsę) : Se tōròš g. tōroZa ~ hrl. tōruš g. -šse 'kojamees; raudteevaht' - сто́рож, Se pārùs g. -Za ~ -Zę ~ -šsę 'puri' - па́рус , kārùs pl. -Zę? ~ -šsę? 'palmitsetud nöör rahvariietel' - га́рус , pūstùs g. -Zę 'jõukas üksiktalu; mahajäetud talu' - пу́стошь , kup̆paròs g. -Zę 'vitriol' - купоро́с.

113. Suur rühm laensõnu, mille nominatiivi lõpul on poolpikk -k̀, käänduvad eesti sõnade hunnik, kuusik eeskujul u-tüveliselt: kaBak̀ g. -k̆ku 'kõrts' - каба́к , kumak̀ g. -k̆ku ~ -Gu (~ -Go), (aga māk̀ g. māGę) 'punane puuvillane lõng' - кума́к , mäšsäk̀ g. -Gu 'kott' - мешо́к , pur̆lak̀ g. -Gu 'rändtööline; poisijõmpsikas' - бурла́к , suDak̀ g. -k̆ku ~-Go 'koha' - суда́к , Se pāt̆tęk̀ g. -k̆ka ~ pāt̆tak̀ g. -k̆ku 'siirup' - па́тока , Krl t́sark̀ g. t́sar̆Gà kõrval Plv tšärk̀ g. tšär̆Gù, kuid hrl. t́šārak̀ g. -k̆ku ~ -Gu 'viinapits' - ча́рка , kus samuti näeme siirdumist tuttavasse tüüpi.

nik-, vik-lõpuliste laensõnade käänamises esineb lõuna-e,

murrakutes suuri kõikumisi : Se plȍtnik g. -nikka ~ -niga ~ Har plotnik g. -nikka ~ Vas plõtniŋk g. -niŋGi 'ehituspuusepp' – плóтник , Se urädnik g. -niga ~ -nikka ~ -nikki ~ Har hurat-nik g. -nikka ~ Puh urā·Dnik g. -kku 'külapolitseinik (tsaari-ajal)' – урядник , kittasnik g. -niGa ~ -nikku ~ -nikki 'setu naiste pihtseelik' – китаéчник , Se porovik pl. -vikka ~ -vik-ku? ~ -vikki? ~ Har paravik g. -vikki 'puravik' – боровúк jne.

114. Lisaks eelmistele leidub Lõuna-Eestis murrakuti veel mõningaid u-tüvelisi laensõnu, näit. Se, Plv leikka ~ leik g. leikka ~ Har, Urv leik g. leiGu 'trehter' – лéйка , Räp vâr g. vāra ~ Se vāru 'pigi' – вар , kammanDu ~ kammanD g. kamanDu 'jõuk, salk, seltskond; käsklus' – кома́нда, m^{j}õt g. m^{j}õdu 'mõdu' – мёд , vâl g. vālu 'heinakeeritis' – вал , tsäi g. tsāju 'tee' – чай , tolk g. toIGu 'aru, taip' – толк jt.

Osalt võivad needki sõnad tugineda eestipoolsele analoogia-le (vaal – kaal), kuid osalt võib tüve u lähtuda vene obliikva-käänetest (vrd. /подавать/ команду, мёду , чаю jne.

115. Alati ei tarvitse laensõna baseeruda vene nominatiivi kujul, vaid laenu lähtekujuks võib olla ka mõni teine kääne. Mitmel puhul esineb laensõna Lõuna-Eestis vokaalilõpulisena, kuna vene keeles on sõna konsonandiga lõppev. Sel juhul on laenu lähtealuseks olnud harilikult vene genitiivivorm, vrd. ka·ttotka 'sõjaväeambulants' – окóлóток , -тка , kēza 'toit kaerajahust ja veest' – кеж , -а , paZom ~ sõma 'väetis' – позём , -а , pe-rotka 'vankri esirattad koos teljega' – передóк , -дка , pitnä ~ pitnä 'siirupijook' – сóитень , -тня , petka ~ pitk g. -a 'proo-

viks kuivama pandud linapeo' – пытóк , -тка , sàima 'riigilaen' – заём , займá , trūtna 'isamesilane; laisk inimene' –трýтень, -тня jt.

Küsimus sellest, kas sõnu laenatakse ka obliikvakäändeis, on tekitanud keeleteadlaste hulgas mitmesuguseid arvamusi. Ühelt poolt on tahetud seda üldse eitada, väites, et laenu aluseks saab olla ainult ainsuse või mitmuse nominatiiv[1], või möönatakse, et väga üksikuil juhtumeil võib esineda sõnade laenamist ka kõrvalkäänetes.[2] Teiselt poolt peetakse võimalikuks sõna laenamist mis tahes vormis.[3]

Vene laensõnad lõuna-e. murdes lähtuvad valdavas enamikus vene ainsuse nominatiivist. Kuid nagu osutavad eespool toodud näited, leidub selle kõrval sõnu, mis tuginevad vene genitiivsele kujule. Mõnede sõnade puhul tuleb arvestada lähtekujuna ka mitmuse nominatiivi, näit. pìtski 'tuletikk' – спи́чка , pl. спички. Laensõna varieerumine murrakuti võib osalt seletuda just eri käänete mõjuga, näit. Räp kriťsok – крючóк ~ Se krūtska ~ krūtsk – g. крючкá ~ Vas kruťski – pl. крючки́ . Ülaltoodud pìtnä kõrval esineb murrakuti pittìn, mis lähtub vene nominatiivist сби́тень jne.

bb) Adjektiivid.

116. Vene keelest laenatud omadussõnade tüvevokaaliks on lõuna-e. murretes kõige sagedamini –a : hìtra 'kaval, tark' – хи́трый kudrą̂ ~ kudrą̂va 'lokkis, kähar' – кудря́вый , lâDna ~ laDnà

---

[1] Vt. В.А.Серебренников, Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 208-213.
[2] Vt. Л.А. Булаховский, Введение в языкознание II, Москва 1953, lk 123.
[3] Vt. O.Jespersen, Die Sprache, Heidelberg 1925, lk. 195.

'mõnus, lahke' – ла́дный , lī̀sna ~ liZnà 'üleliigne' – ли́шний , pohòva (kâB) 'muistne postipoiste müts' – пухо́вая /шляпа/ , pôrna (päìv) 'teat. kirikutähtpäev' – сбо́рное /воскресенье/ , prâvna 'ilus, korralik' – спра́вный , pr^{u}ōštà ~ pro·̀stoi 'lihtne, labane' – просто́й , pūštà 'tühi' – пусто́й , tōbra ~ toBrà 'hea' – до́брый , tsēsna 'aus, süütu' – че́стный , vēZä 'värske' – све́жий , vol̀na 'era-, tsiviil-' – во́льный.

Samuti ka omadussõnalised nimisõnad: atsiššina 'puskar' – очи́щенное , mar^{u}ō·Źina 'jäätis' – моро́женое , rûtna ~ r^{u}ōtne 'rooduülem' – ро́тный , s^{u}ōtska 'tsaariaegne politseiülem' – со́тский , tiZurna ~ tśe·Zurni 'valvur, korrapidaja' – дежу́рный , tsā́tà ~ tsā̧là 'valkjaspunakat karva , "rublatükiline" hobune' – ча́лый .

Sarnaselt noomenitele võib ka adjektiivide lõpult -a kaduda, säilides vaid tüvevokaalina: pokkàn g. pogana 'ropp, roojane;must' – пога́ный , pulàn g. pulana 'võik /hobune/' – була́ный , vēšsèl g. vēsselą 'lõbus, rõõmus' – весёлый, krūtta ~ krūt g. krūda 'järsk, äkiline' – круто́й , pańat pl. pańàda? 'tunnismees' – понято́й , priDana ~ priDàn g. priDana 'kaasavara' – прида́ное.

Taolised lühikesed adjektiivid esinevad ka põhja-suurvene murretes ning samuti kesk-suurvene pihkva rühmas, kus intervokaalse ji kao tõttu on võimalikud sellised nais- ja kesksoost adjektiivid, nagu до́браја > до́браа > до́бра > доброје > до́броэ > до́бро .

⊢———. Vt. A v a n e s s o v ОРД 213 ja 233, K o l o s s o v, Обзор , lk. 226. Ka Pihkva järve läänekaldal asuvais vene külades Ljubnitsas, Kolpinos jm. on tuntud sama nähtus. Vt. S o b o l e v s k i, Опыт , lk. 30 jj.

Lõuna-e. murretes on a-lõpp vene keelest laenatud adjektiivides üldistunud. Ühtlasi võisid siin kaasa mõjuda vene adjektiivide lühivormid (pr^{u}ōštà vrd. vn. прóсто , pūstà vrd. vn. пýсто , vēššèĕ vrd. vn. вéсел jt.).

Paaril juhtumil näeme lõuna-e. murretes adjektiivides o-lõppu: kt'oňňò ~ klūňò 'kurt' - глухóй , p^{i}ēt'ò 'valge lehma nimi' - бéлый .

117. Eesti murretes vähem tuntud, harvemini esinevad omadussõnad võivad säilitada venepärase lõpu: Se kt'oňňoi g. kt'oňňoja (hrv., hrl. on клоňňò) 'kurt' - глухóй , nämmoi ~ nämoja 'tumm' - немóй , miravoì 'rahukohus (tsaariajal)' - мировóй , karatskoi 'linnakool (tsaariajal)' - городскóй , stalavoi ~ ta'lavoi 'lauaviin' - столовóй , lamavoì ~ la'mavoì 'veovanker' - ломовóй jne.

cc) Verbid.

118. Enamik vene keelest laenatud verbe kuulub kirjutamatüüpi. Vene infinitiivi lõpust on ära jäetud peenendusmärk -ь ning liidetud vene infinitiivi tunnusele -t (- т) eesti keeles paljudes tegusõnades harilik tama-lõpp: jāvĭttămma ~ jāvĭttämä 'teatama, üles andma' vrd. явúть , ku'lăttа(m̆)ma 'lõbutsema, puhkama' - гулять , leZättämmä 'lamama, pikutama; laisklema' - лежáть , māZattămma 'tõrvama /noota/' - мáзать , poĭdattama ~ poĭDattămma 'lobisema; pudrutades kõnelema' - болтáть , pōrttămma 'vaidlema' - спóрить , prossattămma 'juma-

laga jätma' — прощáться , prāDIttämä ~ prāttämä 'ketrama' — прядáть , rovnattamma 'võrdselt jaotama' — ровнять , sutti-ttamma ~ suDItta- ~ sutta- 'hukka mõistma; sundima, käskima' — судúть , tūmattamma 'mõtlema' — дýмать , torosta(m)ma 'paadilaudade vahesid tihendama' — дорóжить jne.

Sama tüübi alla on viidud ka vene keeles овать-, ывать-lõpulised verbid: rissUttama 'joonistama' — рисовáть , pereh-vādittama 'einestama' — перехвáтывать.

119. Teine rühm verbe on sellised, kus vene infinitiivi tüvele on liidetud eesti infinitiivi tunnus —ma. Need on ena-mikus i-tüvelised elama- v. õppima-tüüpi verbid: haDima 'käi-ma, minema' — ходúть , klanima 'paluma, manguma' — клáняться , krošma 'peeneks raiuma' — крошúть , lomima 'puruks muljuma' — ломúть , luZima, selle kõrval murrakuti tüssItta? 'teeni-ma (sunduslikult)' — служúть , neZima ~ nesmä 'tõstma, kok-ku kandma' vrd. нести , носúть , plûdsma 'hulkuma; luusima' — блудúть.

Ka mõningaid a-tüvelisi verbe: kanama 'jooksma, liduma', selle kõrval ka kanattamma 'ajama, kihutama', mis mõlemad läh-tuvad vene sõnast гонять , petsattama 'pitseerima' — печа-тáть , roBottamma 'kiiresti ja ülepeakaela töötama' — рабó-тать , murdeline роботáть . Siia kuulub ka ka(m)manDa(m)ma 'käsutama; talitama, õiendama' — командовать.

120. Rida laenatud verbe on läinud hakkama-tüübi alla: kleijàda? 'liimida' — клеúть , pâzama ~ pāssama, mille kõr-val murrakuti pâsma 'palki varama' — пазúть , râname: rāna-

da? 'haavama' – ра́нить . Viimased kaks sõna on muutunud a–tüvelisteks tõenäoliselt vastavate nimisõnade mõjul (vrd. pâZ g. pāZà, râr g. rānà). Edasi kuuluvad siia tüüpi rîGama ~ rêgama 'raskelt hingama; rögistama' vrd. рыга́ть , tolkkama 'taipama, aru saama' – толкова́ть , vâlama : vālaŭta 'heina kokku riisuma' – ва́ливать , вали́ть . Samadele vene sõnadele läheb tagasi ka valaŭttama ~ vālaŭtta– 'trullima /maad/; vaalima /tainast/'.

Eri murrakutes võib laensõna liituda erisuguste verbitüüpidega, näit. koŕmiŭttama ~ koŕmitsĕmma ~ koŕmĕnDama 'söötma; tagavara korjama' – корми́ть , penäŭttämmä ~ penäŭtteĭlemä 'hurjutama; taga rääkima' – пеня́ть , räZoŭttämma ~ räZima 'lõikama; murima, ära purustama' – ре́зать jne.

c) Sisehäälikud.

121. Eespool üksikute häälikute käsitluse juures on korduvalt juhitud tähelepanu asjaolule, et seoses pearõhu siirdumisega esimesele silbile võib laensõna ka oma sisehäälikute poolest alluda lõuna–e. murretes kehtivatele sisemistele seadustele. Üheks eesti keelt iseloomustavaks seaduspärasuseks on astmevaheldus, millele alluvad ka paljud laiema levikuga ja enam kodunenud vene laensõnad, nagu plīt g. plīdà ~ plīDi 'paekiviplaat; pliit' – плита́ , kriuk g. kriŭGà 'temp, vigur' – крюк , māts g. māDZä 'pall; käkk; kangarull' – мяч , koštàr g. kostra 'luste' – кострá , krīsk g. krīZà 'korstnakaas' – крышка , rik g. riDà 'rõigas' – ре́дька , vâl g. vālù 'heinakeeritis' – вал jne.

Algselt kolmesilbistes sõnades, mille esimene silp oli lühike ja viimane lahtine, on lõuna-e. murretes toimunud vokaalidevahelise konsonandi geminatsioon. Selle seaduspärasusega on muganenud ka rida enam kodunenud vene laensõnu, näit. puťtàŕ g. pudara 'suur lodi' - будáра , tsiǩkùn g. tsiGuni 'malmpott' - чугýн , murdeti цигýн , oppàr g. obara 'keeva vee sisse lastud rukkijahu kört' - обáра , pravvìt pl. pravita? 'vankri juhivits' - правúло , tuǩmàn g. tumana 'udu, vine' - тумáн , kaňnàV́ g. kanava 'kaevatud kraav' - канáва , sattàŹ g. sataZi 'okstest osmik' - шалáш , peřrìl g. perilä 'ree seljatagune' - перúла , truššìn g. truZina 'noodaselts' - дружúна jt. Vt. lisanäiteid § 16, 26, 47, 48, 51, 54.

Samuti võib laensõnades esineda geminatsioon ainsuse ja mitmuse partitiivis, mitmuse genitiivis ja ainsuse illatiivis, nagu see on omane lõuna-e. murdele. Näit. in. kořBoh, ill. korppo 'küürus, küüru' - горб , kuZà g.pl. kuššę(Gà) 'mõrrasuu' - кýжа , però,p.sg. peřrò 'tüür' - перó , pl. krōba?, p.pl. krūppę 'krõmpsseen' - подгрёб/а/ , leZò, p.sg. leššò 'lamaahi' - лежáнка jne.

122 Number-tüüpi sõnades on lõuna-e. murdes tihti genitiivne vorm üldistunud ka nominatiivi (vrd. meìstri, korštna). Kõlaliselt lähedastes laensõnades on sageli tekkinud samalaadsed vormid: jāǩkàŕ g. jāǩkaŕi ja jāgęŕ g. jāgęri kõrval on harilikud ka n.sg. jāǩre ~ jāǩri ~ jâgri 'ankur' - я́корь , koššèĺ ~ kośli ~ kòsle 'heinamärss' - кошéль , kubernāťtaŕ ~ ku·Bernā:Ďri 'kuberner' - кубернáтор , māštįŕ g. māštįra kõrval ka māstri 'klooster' - монастырь , murdeti намастырь , rûBli 'rubla' - рýбель , Se muňder g. -a ~ Plv muňDre ~ Har; Rõu muňDri 'univorm' - мундúр.

Vastupidi on mõned venekeelsed sõnakujud tundunud lõuna-eestlasele genitiivsetena ning nendele on moodustatud lõuna-e. murretes sekundaarne nominatiivne vorm: kᵘoštàŕ g. kᵘòstra 'luste' – костра́ , poťśkà kõrval murdeti pōťsIk̀ g, pōťska 'tünn, vaat' – бо́чка ; Se pl. sōška?, Räp n.sg. sōDsIk̀ pl. sōs̀ke? 'võrguvabed' – со́шка ,kus vene kuju on käsitatud mitmuslikuna. Samuti pii̯ŕIk̆kas ~ pl. pii̯lIkka? 'pügalpulk' – би́рка , kus ka- lõpulisele, mitmuslikuks peetud vormile on moodustatud sekundaarne kas-lõpuline ainsuse nominatiiv. Vrd. § 140.

Laensõnade muganemisest keeles olemasolevate sõnatüüpidega tunnistab ka see, et paljud laensõnad on viidud eesti sisekaoliste sõnade kategooriasse. Näit. kop̆pek̀ ~ kop̆pik̀ g. kop̀ka 'kopikas' – копе́йка , śērkkal g. serk̀la 'peegel' – зе́ркало , sak̆kùl, kom. pl. sak̆kulDeGa 'sügavveemõrdadest koosnev püünis' – зако́л jne.

123. Lõuna- e. murretes on keskkõrged pikad vokaalid tugevas astmes kõrgenenud (ō : û, ō : û, ē : î). Vene rõhuline vokaal, mis laensõnades võib olla edasi antud pika või ülipikana, on mõnel juhul allunud samale vaheldusele, mis kehtib eesti omades sõnades. Näit. pl. krōba?, p.pl. krū̯ppę 'krõmpsseen' – подгрёб , nû̯Ź g. nōZì 'kandam, saak' – но́ша , Se pôrna- ~ Plv pôrna- ~ Vas pûrna(päìv) 'teat. kirikupüha' – сбо́рное /воскресенье/ , pl. prōĠi?, pl.g. prū̯kkę 'püksid' – брю́ки , päreBûr g. -Bōra 'teat. kala' – беребра́ , беребёрка , taravîr g. -vēri 'vanausuline' – старове́р jt.

d) Tuletusliited.

124. Lõuna-e. murretes tarvitusele tulnud vene laensõnade hulgas leiame rohkesti näiteid selle kohta, kuidas laensõnad oma lõppude poolest kohanevad laenava keelega. Rearõhu siirdumine esimesele silbile lõi eriti pikemates sõnades head tingimused võõrapäraste või vähetuntud sõnalõppude asendamiseks tuttavamatega. Nii on vene keeles tihti esinev lõpp -ka lõuna-e. murretes sagedasti asendatud eesti keeles harilikuma kas- ~ k-lõpuga (vrd. liblik ~ liblikas). Seetõttu on võinud osa vene ka- ja k-lõpulisi sõnu saada lõuna-e. murretes uue sufiksi -kas: karamelkka ~ karamelkkas 'kompvek' – карамелька , kiBitka ~ kiBetkas ~ kippikkas ~ kippik 'kinnine sõiduk; sõiduki kate' – кибитка , kiook ~ kiokkas 'muistne savist kätepesunõu' – гилёк , koikka ~ koiGas g. koikka 'magamisnari; lihtne voodi' – койка , kostkas 'nöörist viiskude punumise konks' – костык , leikka ~ leik g. leikka ~ g. leiGu ~ leiGas 'trehter' – лейка , möskas 'maakirp' – мошка, tuukkas g. tuukka 'vankripuss' – тулка , tsi'Garkkas 'pabeross' – цыгарка jne.

as-lõpuliste sõnade sarja on murrakuti viidud sõnad, nagu motsil ~ motselGas 'linaligu' – мочило , kappust ~ kapst ~ kapstas g. kapsta 'kapsas' – капуста, kila ~ kilas 'viimaseks jääv sõnnikuvedaja' – кила , seroŋkkas ~ serakha, nende kõrval ka võõrapärase lõpu hoopis kaotanud tserä 'tuletikk' – серянка jt.

Vene ka-lõpu ärajätmist näeme murrakuti ka sõnades raGatka ~ raGat 'tõkkepuu' – рогатка , palatka ~ palat 'telk; puldan' – палатка.

Eesti ik-liiteliste sõnade perega on liitunud murrakuti sellised laensõnad, nagu tatrik 'tatar' – татарка , jaBlok ~ jaBlak

jaBlik 'õun' (halv.) – яблок/о/ , paZlęk ~ paZlak ~ paZlok ~ paZlik 'tuisumüts' – башлык , priťtik 'latt, varb' – притык, voštsik ~ voZmik 'täi' (lstk.) – вошь , вошка jt.

Mitmed vene ka-lõpulised sõnad on viidud eesti u-lõpuliste rühma. Näit. koiǩkà ~ koiǩkù 'magamisnari' – койка , säpka ~ säpku 'uksepiida ülemine põikpuu' – шапка , taťskà ~ taťskù 'käru' – тачка . Samuti sõnad kreZlà ~ kreZlù ~ kreška ~ krešku 'ree seljatugi; sõiduregi' – кресло , pāBà ~ pāBù ~ paBù 'vanaema; ämmamoor' – баба jt.

125. Vene nimisõnu tuletav liide -сть on setu murrakusse tulnud laensõnades võinud asenduda tuttavama us-liitega, näit. hītrost ~ hītrus 'vigur, temp' – хитрость . Samatähenduslik hūōkkus ~ hōkkost – фокус võib aga saada just eelmises sõnas kõrvale jäetud lõpu. Selle kõrval murrakuti hōGosk, mis on läinud sk-sufiksiga sõnade rühma nagu ka sõna tārast ~ tārask 'külavanem' – староста . Vt. lisanäiteid IV ptk., lk. 236. Se krēppost kõrval esineb teistes murrakutes ka kreppastu 'kindlus' – крепость , kus võõrale st-liitele on lisandunud vokaal.

126. Vene n-lõpulistes sõnades näeme lõuna-e. murretes tihti nd-liidet: põGanD 'kirumis- ja sõimusõna' – погань , puǐjàn ~ puǐjanD 'halvustav sõna (eriti looma kohta)' – буян , poǐvanD ~ puǐvanD 'tedrepetis; rumal inimene' – болван , tsigàn ~ tsiGanD ~ tsigànD 'mustlane' – цыган , tsugùn ~ tsuGunD 'malm(pott)' – чугун.

127. Lõuna-e. ai-lõpuliste sõnade perega (kaťtai, jaǐlai) on

liitunud enamikus murretes laensõna sar̆rai g. saraja 'kuur, küün, katusealune' – сара́й . Murdeti on võinud genitiivne kuju saraja üldistuda nominatiivi (Se, Plv, Ote) või on sõna üle läinud as-sõnade rühma. Nii sarajas̀ (Plv, Har, TMr), mille kõrval võib esineda ka sar̆ràm g. sarama (Plv). Setu murrakus on võõrapärase saŧàŹ g. saŧaZi 'okstest onn' – шала́ш kõrvale tekkinud ai-lõpuline vorm: sal̆lai g. salàja. Samuti sõnas pr̨ìstaì 'kohtutäitur' – при́став . Siin kohtame teiselt poolt huvitavat nähtust, et vene pärisnimede ov-lõpp on mõjustanud laensõna häälikulist kuju: prìstof, nagu ka ühes õige hiliseski laensõnas sanàk̆kov ~ sa·mak̆kōn 'puskar, koduaetud viin' – самого́н.

Heaks näiteks selle kohta, kuidas eri murrakutes on leitud isesuguseid võimalusi võõrakõlalise sõna kodundamiseks, on sõnad leDeŋ́kka ~ ledeŋ̆kkas̀ ~ leZaŋG ~ leštak̀ ~ neDeĺk̆kas̀ ~ neDolkka ~ neDorGas ~ neDè ~ neDò 'jääst kelk; palgikelk; adrapagu' – ледя́нка ja Räp tor̆Bà ~ Se tòrBa ~ tor̆Bas̀ ~ tor̆bàń ~ Vas, Rõu tor̆Bak̀ ~ Vas torp̀ ~ San, M tork̀ g. tor̆Gà 'hobuse peakott' – то́рба.

128. Laenav keel otsib pidevalt vahendeid, kuidas teistest keeltest laenatud elemente muuta oma keele organismi osadeks, nii et laenatud sõnad ei tunduks keeles võõrkehadena. Oleme juba korduvalt täheldanud, kuidas eesti keelele võõrad häälikuühendid ja sõnaliited on asendatud tuttavamatega, et vene laensõnad saaksid liituda lõuna-e. murretes juba olemas olevate sõnaperede ja -tüüpidega.

Eespool nägime, et vene deminutiivi хорёк 'tuhkur' alusel on setus tekkinud deminutiivne vorm omakeelse lõpuga: haŕök̆kęnę. Vt. § 21. Taolisi näiteid, kus eesti deminutiivi lõpp -kene on

liitunud vene tüvele, on veel: tāvok̆kęnę ~ tęh̆vok̆kęnę 'puutaldrik' vrd. ставо́к , tsip̄ ~ tsip̆pak̆kęnę ~~vrdx~~ 'kanapoeg' – vrd. цы́пка , kulok̆kęnę 'tuvikene' – гу́ленька, hospoDIk̆kęnę 'jumalukene!' vrd. го́споди , Vene поля́к 'poolakas' esineb Lõuna-Eestis kujul pōlak̆kęnę jne.

129. Eesti omadussõnaliited -ne, -lane asendavad laensõnades venepäraseid lõppe, näit.: pumasnanę ~ pumastanę 'puuvillane' vrd. бума́жный , raGaZine ~ roGùZine 'roguskist' – рагози́ный , рози́ный, рого́жный, tumànane ~ tum̆manę 'udune' – тума́ный , tsiGunin̆nę 'malmist' – чугунный , tjōkłanę 'klaasist' vrd. стекля́нный , sołkkanę ~ sołgane 'siidist' vrd. шёлковый . Viimase kahe sõna puhul võib isegi arvata, et vene adjektiivne vorm on olnud ainult kaudseks eeskujuks, kuna lõuna-e. murretes on nimetatud adjektiivid tuletatud omakeelsete liidete abil vastavatest laenulistest nimisõnadest tjōkla, sołk g. sołgà. Vt. IV ptk., lk. 230 jj.

Eestipärane sufiks -ne esineb ka sõnas sēnine g. sēniDZe (~ sēnDZe) ~ sēnits 'eeskoda; rehealune' vrd. се́ни , се́нница , се́нцы.

130. Laensõnalised adverbid esinevad valdavas enamikus lõunaeestiliste adverbilõppudega: mir̆nà ~ mìrnahe 'valvel!' vrd. сми́рно , r^{u}ōvna ~ rôvnahe 'võrdselt' vrd. ро́вно , pł^{u}ōtnahe 'tihedalt, kindlalt' vrd. пло́тно , poganahe 'ropult, mustalt' vrd. adj. пога́ный , tsēsnahe 'ilusti, viisakalt' ~ tsēste 'tõepoolest, tõesti', vrd. че́стно , rōflahe ~ r^{u}ōhlaĭla? 'kohevili, kerkvel' vrd. vene adjektiiv ро́хлый , h^{u}ōDast ~ hōttastę 'meeleldi, isuga' vrd. охо́тно , nûZnast 'hädasti' vrd. ну́жно , tsūt̆ ~ tsûutkęnę

~ tsŭ̀tkeze 'natuke, pisut' vrd. чуть , Se vōlu ~ Räp volonalę 'külluses, piisavalt' – ввóлю jne.

131. Sagedasti näeme, kuidas vene keelest laenatud sõnade kasutamisel mõjuvad kaasa mitmesugused psühholoogilised tegurid ja oma keelest tuntud sõnade analoogia. Nii on võinud tekkida sellised kontaminatsioonilised sõnakujud, nagu Se ɬōnivant̂, mis on tekkinud samas murrakus tuntud sõnade elivant̆ ja sɬᵘôn – слон liitumise tulemusena. Sõnas tubak̆kī·rk̆ka 'tubakatoos' vrd. vene табакéрка on kontamineerunud eesti tubak ja vene sõna järgosis -kéрka, murdeti -тúрка . Vene клéй , mille vasteks on Se kl̂ei g. kleĭjà, on eesti liim mõjustusel andnud paralleelkuju kɬi̯ìm g. kɬi̯ĭmì ~ kl̂im, kuigi siin võiks arvesse tulla ka sõnaalgulise kaksikkonsonantsuse teke taotleva analoogia tõttu, mis setu murrakus pole tundmatu (vrd. kli̯s̄ 'läbiaetud piim').

Sõna krut̆ska ~ krut̆ski ~ krut̆sik̀ 'vigur, temp' – крючóк, esineb Krl ja San murrakutes ka kujul krut̆stük̄, kus on olnud eeskujuks eesti samatähenduslik kunsttükk. Hariliku tuBiñitsa? kõrval leidub murrakuti ka kujusid tuBina kinDa? ~ tuBinaha? 'suured nahkkindad' vrd. дублéницы.

Se bᵘōskañep̀ 'isane kanep, koeras' kuulub juba rahvaetümoloogiliste moodustiste hulka. Vene sõna пóсконь lõpuosa hääliku-line sarnasus eesti kañep̀-sõnale (vrd. rõhutu o > a, palataliseeritud ñ !) ning tähenduslik lähedus soodustasid nende kahe sõna liitumist.

Rahvaetümoloogilise tõlgendamisega on tegemist ka uuemas laensõnas ti·p̆puDā:t̆ 'rahvasaadik' – депутáт , edasi Plv kālastok̆ 'kaelaside, lips' – гáлстук , Plv p̂ôlvär̆nik̀ ~ Se pl. pᵘòɬ-

veridze? 'pooleusuline, poluvernik' – половéрник , kra·ǩkujā:k ~ kraklijāk 'teat. tants' – краковя́к , Urv kaññalijalG ~ Se kanàlja 'teat. sõimusõna' – канáлья , Se munàvērska ~ muravēska 'glasuuritud, vaabatud /kauss/' – мурáвышка (g. sg.).

Samasse kuulub ka Kagu-Eestis üldiselt tuntud konòvalD ~ kunòvalD g. -valla 'täkulõikaja' – коновáл . Eesti keeles on selle etümoloogiliselt võõra sõna lõpposa ühendatud tuttava sõnaga vald g. valla. Räp murrakus on leitud ka sõna esiosale tõlgendus ja nii on tekkinud kuju kronòvalD g. -valDi (vrd. kronu 'vilets hobune'). Ilmselt on samakõlalise oma sõna poolt mõjustatud ka kogu Ida-Eestis tuntud laensõna vi(ñ)nüttüs ~ venittus 'hoone ülemine palgikord, murispuu' – венéц.

e) Vokaalharmoonia.

132. Teatav osa vene laensõnade kodunemisel on ka vokaalharmoonial, millel lõuna-e. murretes on tähtis koht. Mitmedki kõrvalekaldumised reeglipärasest esinemusest laensõnade vokalismis seletuvad vokaalharmoonia nõuetega.

Vene Я vastena laensõnades esinev ä on sagedasti mõju avaldanud naabersilpide vokalismile. Näit. ärmäk 'lai ülekuub' – армя́к , sitäŋkkä ~ setäŋkka 'õlgmatt' – ситя́нка , prämä 'otse' – прямо . Samuti on võinud mõjuda jakanje tõttu esinev ä : mässok ~ mässäk 'kott' – мешóк , murdeti мяшóк, pällün ~ pännül 'koirohi' – пелы́нь jt.

Teiselt poolt võib naabersilpide tagavokaalsuse tõttu ootuspärase ä asemel esineda tagavokaal, näit. rovnattamma 'võrdselt jaotama; ühtlustama' – ровня́ть , sombrak ~ sumbrāk 'loomade ülesostja' – самря́к ,сомря́к , kožok ~ kožo 'pajaakna laua pesa'

– косяк , puurâ ~ purô 'tuulispea, torm' – буря jt.

Vokaalharmoonia seaduse tõttu esineb murrakuti kas jāvĭttama(m̆)ma või jāvĭttämä 'teatama, üles andma' – являть , явить, leZăttämmä või leZăttama 'lamama, pikutama' – лежать , klūts g. klūdza või klūDZä 'paaditull' – ключ jne. Tüvevokaali sõltuvuse kohta sõna ees- või tagavokaalsusest vt. § 124.

Selle kõrval on aga vene laensõnade seas küllalt neid, mis seisavad oma vokalismi poolest lõuna-e. murdeis erandlikul kohal. Näit. kulăttama(m̆)ma ~ kulăttama(m̆)ma 'lõbutsema; puhkama; jõude olema; pummeldama' – гулять , natsä'lnik 'ülem, ülemus' – начальник , nämoja 'tumm' – немой, poDrätś ~ poDrätsnik 'ettevõtja' – подрядчик , räZoťtamma 'lõikama, murima' – резать , tsăsson ~ tsăsson 'kabel' – часовня , tsārak ~ tsărak 'peeker, viinapits' – чарка jne. Need sõnad ei ole veel täielikult muganenud lõuna-e. murretega.

5. Laensõnade häälikulisest analüüsist tulenevad järeldused.

Eespool nägime, kuidas laensõnad püüavad igati kohaneda laenava keele struktuuriga, Vene keele kaudu tulnud laensõnad liituvad aja jooksul nii foneetiliselt kui morfoloogiliselt lõuna-eesti murretes tuttavate sõnatüüpidega ja alluvad eesti keele sõnade muutmise reeglitele. Selles avaldub keele grammatiline ehituse suur püsivus ja tema seos keele sõnavaraga. Keele grammatika on see, mis reguleerib kõiki keelelisi nähtusi. Isegi teist süsteemi keelest tulnud sõna hakkab oma foneetilise kuju ja mor-

foloogilise ehituse poolest funktsioneerima laenava keele grammatika seaduste järgi.[1] Nagu eespool nägime, võivad eri murded ja murrakud leida erinevaid teid mingi laensõna kodundamiseks, kuid kõikjal valitseb ühtne tendents leida võõrale sõnale analoogiaid omast keelest.

Peamised momendid vene laensõnade mugandamiseks lõuna-eesti murretega võiks kokku võtta järgnevas: 1. dünaamilise rõhu siirmine esimesele silbile; 2. laensõnade allutamine eesti astmevaheldusele ja lõuna-eesti murretele omasele konsonantide geminatsioonile; 3. laensõnade kohandamine eesti keeles toimunud lõpu- ja sisekaoga; 4. laensõnade allutamine lõuna-e. murretes kehtivale deklinatsiooni- ja konjugatsioonisüsteemile; 5. võõrapäraste tuletuslõppude asendamine eesti keeles tuttavamatega; 6. laensõnade vokalismi kooskõlastamine vokaalharmooniaga; 7. kaksikkonsonantsus sõna algul püsib, kui esinev konsonantühend on lõuna-e. murretes tuntud (pl, pr, kl, kr, tr, ts). Kui aga sõna algul seisev konsonantühend on eesti keelele võõras (ps, dv, sh, sp, vs jt.), siis esimene komponent laensõnas harilikult kaob; 8. heliline b, d, g muutub sõna algul p, t, k-ks, sõna sees B, D, G-ks (välja arvatud setu murrak, kus helilised klusiilid võivad püsida); 9. võõrhäälikud š, ž, z > s, Z, f > v, h(v) (erandiks on jällegi setu murrak, kus nimetatud häälikud võivad püsida).

Sellise eestipärastumise teevad ühel või teisel määral läbi enam-vähem kõik vene laensõnad. Ajaliselt nooremad laenud säilitavad paremini oma venepäraseid jooni (algupärane rõhk, vene ad-

---

1 Vrd. В.В. Виноградов, Значение работ И.В. Сталина для развития советского языкознания, Вопр. языкозн., 1k. 40.

jektiivilõpp, võõrhäälikud jne.), kuna aga vanemaid ja igapäevasemaid laensõnu on tihti raske eraldada eesti omadest sõnadest. Seega võib laensõnade häälikulise külje uurimine anda olulisi kriteeriume laensõnade vanuse kindlaksmääramiseks. Samuti sõltub vene laensõna eestipärastumise aste sõna levikuulatusest. Nii esineb mingi laemsõna setu murrakus harilikult hoopis venepärasemal kujul kui näiteks Urvastes või Otepääl.

Missuguseid järeldusi võimaldab aga eesti keelde tulnud vene laensõnade häälikuline analüüs teha laensõnade levikusuundade kohta? Missuguste vene murrete vahendusel on vene kultuuri ja keele mõju Lõuna-Eestisse tunginud?

Lõuna-eesti murrete geograafilline asend eeldab nende murrete lähemaid kokkupuuteid kesk-suurvene murde pihkva rühmaga, eelkõige Pihkva järve äärsete kohalike vene murretega ning räpina ja võnnu murraku kaudu ka üle Peipsi asuva oudova murrakuga, mis kuulub novgorodi murde hulka.

Eelnev häälikuline analüüs näitas, et enamik lõuna-e. murretes esinevaid vene laensõnu on tulnud, nagu võis ooodatagi, pihkva murdest, esmajoones muidugi kohalikest vene murrakutest, millega setu ja räpina murrakul on otsene side. Lõuna-Eestis kodunenud vene laensõnades kajastuvad seesugused pihkva murdele iseloomulikud jooned, nagu dzekanje (~ tsekanje), tsokanje, siis okanje ja akanje paralleelne esinemine, ukanje, tugeva jakanje korval ka ikanje ja jokanje, konsonandi ees seisva v > u, lühike adjektiivilõpp ja mitmed üksiknähtused, millele on tähelepanu juhitud eespool. Peale selle on Pihkva järve äärsed vene murrakud säilitanud mitmeid vana-pihkva murdele iseloomulikke nähtusi, mis peegelduvad

ka eesti murretesse tulnud laensõnades (näit. rohked palatali-seerimata r̃-i juhtumid).

Eriti selgelt kajastuvad need pihkva murde jooned vene laensõnades kagu-eesti murrakutes. Kaugemal lääne pool ja tartu murdes on võinud laensõnade häälikulisele küljele mõju avaldada ka nende sõnalaenude põhjaeestilised kujud.

Pihkva murre, mis moodustab üleminekuala põhja-suurvene murde ja valgevene murrete vahel, omab lisaks ühiseid jooni ka lõuna-suurvene murdega. Seetõttu kohtuvad siin mitmed vastakadki tendentsid ja põimuvad üksteisega erinevad murdejooned. Eriti kirev on meile lähimate, pihkva läänemurrakute häälikuline ehitus. Selle ala kohta kirjutas omal ajal juba Sobolevski: "Pihkva järve rannikumurded on vähemalt osalt akanje-murded. Rõhueelses silbis valitseb neis tugev akanje (muide võib mõnikord rõhueelses silbis kuulduda ka o̲-lähedane häälik), kuid rohujärgsetes silpides o̲ ja e̲ enamasti püsivad. Teised jooned moodustavad kireva segu akanje- ja okanje-murrete erijoontest, kuid peale selle veel midagi sellist, millel on täielik sarnasus XIV-XV sajandi pihkva raamatute keelega."[1]

See häälikuliste erijoonte kirevus peegeldub selgesti ka pihkva murdest pärinevates laensõnades. Lisaks sellele on laensõnad tulnud pika aja vältel, erinevatest kohalikest murrakutest ning kannavad endas tihti väga mitmekesiseid nähtusi, mis laenavas keeles satuvad lisaks teist süsteemi keele arenemisseaduste

---

1 S o b o l e v s k i , Опыт , lk. 30. Lähemalt pihkva murde kohta vt. A v a n e s s o v ОРД 123, K u z n e t s o v РД 118 jj. ja Н.Каринский, ЯП , eriti lk. 199-207.

ja foneetilis-grammatiliste normide mõjusfääri. Seepärast on täiesti arusaadav, et laensõnade puhul ei saa taotleda alati tähttähelist vastavust oma lähtekujudele, rääkimata nõudest, et laensõnad peaksid täiesti puhtalt ja eranditult peegeldama laenu andva keele foneetilisi seaduspärausi.[1] Sellest johtubki, et pihkva murdest tulnud laensõnad Lõuna-Eestis peegeldavad pihkva murde foneetilisi erijooni ainult sporaadiliselt, rohkete erandi-tega (tsekanje osaline esinemine, konsonandi ees seisva v > u kõrval ka v püsi samas asendis, pihkva murdele iseloomuliku dn > nn kohta leiduvate näidete vähesus jne.). Mõnel puhul on aga hoopis võimatu laensõnade põhjal kindlaks määrata teatava nähtuse esinemise piire ja seaduspärasusi (okanje-akanje vahekord, jakan-je, ikanje ja jokanje vahelised suhted, afrikaadi ts (Ц , ч) iseloom, vene š-d ja ž-d (Ш , Ж) esindava s-i (z) iseloom jt.).

Samuti tulevad laensõnade puhul enam kui kuskil mujal ar-vesse mitmesugused psühholoogilised tegurid. Keelde tulevad uued sõnad püüavad nii tähenduslikult kui häälikuliselt liituda keele senise sõnavaraga, siinjuures avaldab tugevat mõju kõlaliselt ja sisuliselt lähedaste sõnade analoogia ning sellega on ühtlasi avatud tee mitmesuguste kontaminatsiooniliste ja rahvaetümoloogi-liste moodustiste tekkimisele. Sageli esineb laensõnade puhul ka metateesi, võõraste ja harjumatute häälikuühendite asendamist suupärasematega (рога́тка - ragatka, radaka, ла́вровый - larvova ~ arlovi, схо́дка - hootka, oudak jne.), samuti ka väärkuulmist ja häälikute juhuslikku vahetamist (kavkorodnik - сковоро́дник,

---

1 Vrd. Л.А. Булаховский, Сравнительно-исторический метод и изучение славянских языков в свете высказываний И.В.Сталина, ВТИЯ, 1k. 239.

pridan ~ prigan – приданое , tõkva ~ tõkna – тыква jne.).

Eelöeldu ei tähenda aga kaugeltki seda, et laensõnade foneetilises vastavuses laenude lähtekujudele ei valitse mingit seaduspärasust või et laensõnade häälikuline uurimine ei anna mingeid praktilisi tulemusi. Kuigi laensõnad ei peegelda laenu andva keele foneetilist süsteemi tervikuna, jälgib iga üksik laensõna sagedasti ometi üllatava täpsusega oma lähtekuju häälikulist külge. Nagu me eespool nägime, toimub vene häälikute ja häälikuühendite asendamine eesti omadega laensõnades küllaltki kindla seaduspärasuse alusel. Selle vastavuse kindlaksmääramiseks ei piisa aga nende keelte üldiste seaduspärasuste tundmisest, vaid tuleb tähelepanelikult uurida mõlema keele murdeid ja murrakuid.

Lõuna-Eesti naabruses asetsevate vene murrete lähem jälgimine võiks pakkuda olulist lisa lõuna-e. murdesse tulnud vene laensõnade uurimisele. Seoses eeltöödega vene dialektoloogilise atlase teisele köitele, mis haarab just meid huvitavaid loode-vene murdeid, on tulnud mitmeid seniseid seisukohti nende murrete osas täpsustada. On selgunud isegi täiesti uusi asjaolusid (rõhueelse vokalismi uued tüübid oudova murdes jm.)[1], mis tõenäoliselt aitaksid mitmeid vene laensõnadeski esinevaid nähtusi paremini seletada. Kuid kahjuks ei ole kõik need materjalid veel avalikkusele kättesaadavad.

Kagu-eesti murrakutesse tulnud vene laensõnade häälikuline kuju esitab omaltki poolt pretensioone vene murdeuurimisele. Autoril kasutada olnud andmetel on š ja ž pihkva murdes palatali-

---

1 Vt. ВЯ 1952, nr. 5, lk. 130 ja nr. 6, lk. 35 jj-d.

seerumatud nagu vene kirjakeeleski. Laensõnades nõuab aga terve rida juhtumeid lähtumist vastavatest palataliseeritud häälikutest. Samuti eeldab rida üksiksõnu oma häälikulisele kujule vene murretes täpsemat vastet kui seda pakuvad senised sõnaraamatud ja muud allikad. Näit. kraššìn ~ karašsin – *красúн , карасин (керосин), piňDZàk ~ piňZak – пинжáк (пиджáк), nošselǩka ~ nossolkka – *носелка , *носёлка (носилки), tsolokna – *чёлонок g. *чёлонка (челнок), so*gùn – *шёлгун (шелгýн) jne. Mitmed nendest konstrueeritud sõnakujudest on kohalikes vene murrakutes ka tõepoolest olemas (карасúн , пинжáк , челонóк jt.). Need juhtumid näitavad, et laensõnade häälikuline uurimine omab teatavat tähtsust ka laenu andva keele jaoks.

Samuti võimaldavad laensõnades kajastuvad foneetilised erijooned mõnikord kindlaks määrata teatavate nähtuste levikut laenu andvas keeles eneses. Vrd. Se pĩtna ~ pĩkna, sm. piittinä ~ piikkina – сбúтень ~ сбúкень , Se blež̀an, vepsa oblesjan, komi öbležana – murdeline облезьяна (обезьян), Se kēžà, Kod kĩs g. kiäsä, karj. kiežu ~ kieža – murdeline кеж . Sõnaraamatute järgi esineb vn. лейка tähenduses 'trehter' ainult lõuna-vene murdes, kuid sõna laenamine selles tähenduses võru murdesse (vrd. leikka ~ leik ~ leiGas) osutab, et nimetatud tähendus peab vene murretes esinema laiemaltki. Eesti kuht g. kuhti lähimaks vasteks oleks vene кóхта , mis aga praeguste andmete kohaselt on lõunaveneline kuju. Mujal on juhitud tähelepanu veel mitmetele analoogilistele juhtumitele, mis kõik nõuavad kinnitust vene murdeuurimise uute saavutuste poolt.

Peale laenamise naabruses asetsevatest vene murretest tuleb paljude sõnade leviku puhul arvesse vene kirjakeelel baseeruva

vene kõnekeele mõju, millega puututi kokku sõjaväeteenistuses, ametiasutustes jm. Needki laensõnad, millest enamik on eesti keeles üldiselt tuttavaks saanud, on levinud suurelt osalt suulisel teel ning peegeldavad vene rahvuskeele häälduselе omaseid foneetilisi jooni, nagu akanje, ikanje jt. Vrd. atstahvku ~ atstahku 'eru' – отста́вка, teZurni ~ tiZurna 'korrapidaja' – дежу́рный, utsin 'õppus' – уче́нье, pa'vestka ~ pa'veska 'tõend' – пове́стка, palutska 'tööpalk' – полу́чка jne. Kagu-Eestis, eriti setu murrakus, võivad paljud viimati mainitud rühma kuuluvatest laensõnadestki toetuda otse kohalikule vene murdekujule (näit. tsekanjet peegeldavad variandid, nagu tse'Zurni – дежу́рный, tsetsvert – че́тверть jt.). Ka paljud hoopis hilised, nõukogudeaegsed laenud kannavad setu murrakus sagedasti oma erilist ilmet võrreldes teiste eesti murretega ja eesti rahvuskeelega. Vrd. ha'hhõs 'kolhoos', tippuDā:t 'deputaat', se'lsavet 'külanõukogu', saima 'riigilaen', pritsedā'ttel 'esimees' jt. Setu murrakusse on need sõnad tulnud vahetult naabruses asetsevatest vene murretest, kuna teistel murdealadel on olnud vahendajaks eesti kirjakeel ajakirjanduse, raadio jm. kaudu. Rida viimati mainitud sõnu esinebki otseste laenudena ainult vahetult vene aladega külgnevates murrakutes, eesti rahvuskeeles esinevad nad harilikult tõlgitud kujul.

Sellega lõpetaksime laensõnade häälikulise külje käsitluse ja asuksime vaatlema, missuguseid sisulisi järeldusi võimaldavad vene laensõnad teha vene ja eesti pikaajaliste suhete kohta.

III p e a t ü k k.

VENE LAENSÕNAD VENE-EESTI AJALOOLISTE SUHETE PEEGELDAJANA.

1. Laensõnad rahva ajaloo uurimise allikana.

Marksistliku keeleteaduse aluseks on tõekspidamine, et keel, inimeste tähtsaim suhtlemisvahend, on ühiskondlik nähtus, mis "... sünnib ja areneb ühiskonna sündimise ja arenemisega" ning "... sureb koos ühiskonna surmaga."[1] Arenedes ja täienedes sajandite vältel käsikäes ühiskonna arenemisega, tootmise ja kultuuri tõusuga, peegeldab keel, eriti aga keele sõnavara kui muutustele kõige tundlikum osa keelest, ühiskonna poolt läbikäidud ajaloo etappe. Kuid keele ja tema sõnavara arenemise tee erineb seejuures oluliselt pealisehituse arenemisest. Sõnavara muutumise iseärasuseks on, et siin edasiliikumine ei toimu vana hävitamise ja uue ehitamise teel, vaid peamiselt sõnavara pideva täienemise ja rikastumise suunas. "Sealjuures, vaatamata sellele, et keele sõnavarast langeb tavaliselt välja teatav hulk vananenud sõnu, lisandub temale palju suurem hulk uusi sõnu. Mis puutub aga sõnavara põhifondi, siis see säilib kõiges põhilises ja seda tarvitatakse keele sõnavara alusena."[2]

Oma alalhoidliku ja püsiva iseloomu tõttu saabki keel olla rahva ajaloo peegliks ning sellepärast pakubki keele leksikaalse koosseisu uurimine väärtuslikku materjali seda keelt kõneleva

---

1 J.S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 41.
2 sealsamas, lk. 46.

rahva kultuurilise taseme ja majandusliku arenemisastme kindlaksmääramiseks tema ajaloo möödunud etappidel. Keele sõnavara peegeldab suuremal või väiksemal määral rahva k o g u ajalugu, kõige vanematest aegadest kuni tänapäevani.[1] Seetõttu on ka rahvastevaheliste ajalooliste sidemete ja kokkupuudete jälgimisel sõnavara uurimine esmajärgulise tähtsusega.

Suhted naaberrahvaste vahel võivad ajaloo eri järkudel olla erisugused. Ühelt poolt õpivad rahvad üksteiselt uusi tootmisvõtteid, rikastavad oma ainelist ja vaimset kultuuri vastastikku uute elementidega, võitlevad koos ühise vaenlase vastu - taolised sõbralikud suhted on valitsenud harilikult näiteks eestlaste ja naabruses asuvate venelaste ning balti rahvaste vahel. Teiselt poolt võivad rahvastevahelised suhted kujuneda ka vaenulikeks. Need võivad olla allumise ja valitsemise suhted, mis baseeruvad ühe rahva rõhumisel teise poolt, ühe rahva vägivaldsel alistamisel ja orjastamisel teise poolt. Selline oli baltimaade rahvaste vahekord saksa röövvallutajatega.

Olgu suhted kahe rahva vahel olnud sõbralikud või vaenulikud, need on paratamatult jälgi jätnud kummagi rahva keelde. Ajaloo ühel või teisel etapil kohtunud kahe rahva kokkupuudete tunnistajaina säilivad nende rahvaste keeles vastastikused laensõnad, millel nende kokkupuudete iseloomu, aja ja koha määramisel on suur ajalooline ja kultuuriline väärtus.

Soome-ugri rahvaste seisukohalt on laensõnade uurimisel olnud eriti suur tähtsus, sest otsesed ajaloolised andmed nende rahvaste

---

1 Vt. Б.А. С е р е б р е н н и к о в, К проблеме связи явлений языка с историей общества, ВЯ 1953, nr. 1, lk. 45.

kaugema mineviku kohta on väga kasinad. Soome-ugri keelkonda kuuluvate keelte sõnavara võrdleva uurimise põhjal on saadud luua teatav pilt meie esivanemate kultuurilise taseme ja eluviiside kohta juba nii kauges minevikus, mille kohta muud allikad vaikivad. Laensõnade eri kihtide jälgimine üksikuis soome-ugri keelis võimaldab uurijail taastada neid keeli kõnelevate rahvaste ajaloolised liikumisteed ühe kultuuri mõjupiirkonnast teise, ühtede rahvaste naabrusest teiste juurde. Nendest kokkupuudetest soome-ugri keeltesse tulnud laensõnade lähem analüüs lubab teha oletusi soome-ugri rahvaste vahekordade iseloomu kohta ühe või teise naaberrahvaga, andes ühtlasi vastuse küsimusele, kuivõrd tihedad ja kestvad on olnud suhted nimetatud rahvaste vahel, missugusel kultuurilisel tasapinnal on olnud need vastastikku suhtlevad rahvad, mida meie eelkäijad on ühelt või teiselt naabrilt õppinud.

Muidugi on ajaloos kaugele tagasi ulatuvate vanemate laensõnade kultuurilooline ja ajalooline tähtsus kaugelt suurem kui lähemas minevikus keelde tulnud leksikaalsetel laenudel, sest hilisema aja kohta on uurijail kasutada juba otsesed ajaloolised materjalid ja mitmesugused kirjalikud allikad. Kuid ometi võib ka uuemate laensõnade jälgimine anda tänuväärt lisa olemasolevale faktilisele materjalile.

Rahva ajaloo uurijatele on keeleteaduse andmed tihti asendamatu väärtusega. Kuid täiesti võimatu on uurida keelt, tundmata seda keelt kõneleva rahva ajalugu. "Väljaspool ühiskonda ei ole keelt. Sellepärast võib keelest ja tema arenemise seadustest aru saada ainult sel juhul, kui teda uuritakse lahutamatus seoses ühiskonna ajalooga, rahva ajalooga, kellele kuulub uuritav keel ja kes on

selle keele looja ja kandja. "[1] Keele ja ühiskonna ajaloo lahutamatu seos avaldub eriti ilmekalt keele sõnavara kiires ja vahetus reageerimises ühiskonna elus ja tootmises toimuvatele muutustele. Sellepärast ei tohigi sõnavara ega selle koosseisu kuuluvaid laensõnu vaadelda isoleeritult, lahus rahva ajaloost. Laenamise põhjusi, laenude levimise teid ja suundi saab täielikult mõista alles siis, kui laensõnade tulekut keelde uuritakse lahutamatus seoses rahva ajaloolise minevikuga, pidades silmas kõiki neid ühiskondlikke ja majanduslikke tegureid, mis võimaldasid kahe rahva suhtlemist ja kultuurimõjude vastastikust vahetamist. Ainult ajaloolaste ja keeleteadlaste ühise koostööga on võimalik täiesti usaldatavalt ja täpselt taastada rahva ajaloolise arenemise tee ja tema suhted teiste rahvastega.

Eestlaste ja venelaste, eeskätt just lõunaeestlaste ja pihkvalaste põlised majanduslikud ja poliitilised sidemed on tõestatud juba küllaldase faktilise materjaliga. Seejuures on varasemate kokkupuudete iseloomu selgitamisel olnud väga oluline osa eesti keeles leiduvatel vanadel slaavi ja vana-vene laensõnadel. Huvi tohiks pakkuda aga ka hilisemate laenukihtide lähem vaatlemine, mis on käesoleva peatüki ülesandeks.

Parema ülevaate saamiseks on lõuna-eesti murretes leiduvad vene laensõnad esitatud allpool mõisteliste rühmadena, kusjuures on püütud jälgida ka laenamist põhjustanud ja soodustanud ühiskondlikke ning ajaloolisi tegureid. Ühtlasi peab laensõnade sisuline analüüs selgitama, mis laadi olid eestlaste ja venelaste jätkuvad suhted keeleliste andmete alusel, mis osas on vene mõju olnud kõige tugevam ja mida peamiselt on õpitud meie suurelt idanaabrilt.

---

1 J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 41.

2. Vene laensõnad vene-eesti majanduslike ja kultuuriliste suhete peegeldajatena.

a) Põllundus ja karjandus.

Põllundus ja karjandus kui rahvamajanduse põlised harud on põhiliselt välja kujunenud juba kauges minevikus. Seepärast on sellealaseid vene laene, mis kuuluvad ju suhteliselt hilisesse ajajärku, võrdlemisi vähe. Ometi osutavad siingi mõned viljelusalad tugevale vene mõjule.

Juba muistsest ajast oli end. Pihkva kubermangus ja end.Võrumaal kõige tulusamaks põllukultuuriks l i n a, mille kasvatamist ja harimist õpiti pihkva venelastelt. "Mis Eesti linaharimise ajaloos Viljandi, seda on Vene linaharimises Pihkva ja Petseri ümbrus on selles asjas Pihkvamaa tähtsam osa." [1] Pihkva linaharijad olid üle Venemaa kuulsad, neid kutsuti teistessegi kubermangudesse linakasvatamist õpetama. [2] Lõuna-Eestis olid linaharijatena hinnatud setud, kes rändasid talust tallu ja kelle kaudu vastavad tööriistad ning terminoloogia on levinud ka naaberaladel.Kagu-Eestis on üldiselt tarvitusel eriline ropsilaud - prälka, präälits ~ präänits, kuna mujal Eestis ropsiti linu harilikult põlvel. Nii ese ise kui ka selle nimetus on venepärane. Vene linakasvatajate mõju Kagu-Eesti linakasvatusele ilmneb veel laensõnades kreeben, kreebendama, (k)reetska (?). Kitsamalt setu murrakuga piirduvad sõnad motsil, põtk, põtatama.

Teine ala, kus eriti ilmekalt avaldub vene naabrite viljastav mõju eesti majanduselule, on a i a n d u s. Vene keelest on

---

1 W. B u c k, Petseri eestlased, lk. 16.

2 sealsamas, lk. 14.

tulnud sellised aedviljade nimetused, nagu kapsas ~ kapst(as) ~ kapusta, porgand ~ põrknas, varem üldiselt tarvitusel olnud, praegu Kagu-Eestiga piirduv ugurits, aiataime nimetus pälin ~ pänil; edasi veel kagueestilised sõnad, nagu kartohk, tõkva, maak, pooskanep, seemenits, sevok, trelka, võõberga.

Nende sõnade laenamine vene keelest lubab arvata, et ka nimetatud kultuurtaimi õpiti tundma venelastelt, tõenäoliselt vene aednikelt, kellega eestlastel oli kokkupuuteid juba XIV - XVI sajandil.[1] Hiljem need sidemed üha tihenevad. On andmeid, et veel möödunud sajandi esimesel poolel tulid kevadeti Tallinnasse vene aednikud, minnes sügisel jälle koju.[2] Ka koduse tubakakasvatuse ja kartulikasvatuse levikule aitasid kaasa vene aednikud ja sõjaväelased.[3]

Aiandus arenes eriti Pihkva ja Peipsi järve äärsetes väiketaludes, kellele kurgi- ja sibulakasvatus oli veel kodanlikus Eestis sageli peatuluallikaks. Nagu näitab sellealane terminoloogia, on vene aedviljakasvatajad olnud eestlastele paljus eeskujuks. Aedviljakasvatusega seoses on kagu-eesti murrakutesse tulnud vene laensõnadena veel taimehaiguste nimetused kiila, kiiur, taimeparasiidi nimetus mooskas; aiatööriistade nimetustest leika, tatska.

P u u v i l j a k a s v a t u s e alalt mainitagu laensõnu: visna(puu) ~ visla(puu), jablik ~ jablok ~ jõblak; setus veel kruuss, tuul, liiva(puu). Vööramaa viljadest: limon, kk (a)pelsin. M e s i n d u s t esindab sõna truutna.

T e r a v i l j a k a s v a t u s e g a seoses olev

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 69.

2. Vt. A.M o o r a, Эстонско-русские отношения в XУШ-XX вв. по данным этнографии, КСИЭ 1950, nr. 12, lk. 53.

3. Eesti NSV ajalugu, lk. 114.

terminoloogia on välja kujunenud juba varem. Sellealastest vene laenudest saab nimetada ainult: tatrik, aglets ning viljas kasvavate umbrohtude nimetusi kostar ~ koster ja ritk(hain).

H e i n a t ö ö alalt on olemas rida vene laensõnu, millest mitmed on levinud kogu Kagu-Eestis, näit. vaal, vaalama ~ vaalutama, jaar(us); edasi kitsama levikuga tõir, kolotka ~ kolo.

P õ l l u t ö ö r i i s t a d e osas on eestlased mõndagi õppinud oma vene naabritelt. Põhja-Eesti mandril kasutatav kurgedega ader on põline eestlaste ja idaslaavlaste ühine maaharimisriist. Hiljem , eriti XIX saj. levib Kagu-Eesti kaudu uus, sirgete käsipuudega adratüüp, mida tuntakse ka nimetuse all vene ader. Samaaegselt tuleb tarvitusele samadel aladel õhukese teraga ja sirge löega vene vikat, mis vana vikatitüübi on tõrjunud päris Lääne-Eestisse. [1]

Põlluharimise alale kuuluvad vene laensõnad piirduvad aga peamiselt setu murrakuga, näit. sahh, rees, matik, nedelkas, pluuk, vaalka, vaalatama, veelka, veelgatama, pasjom ~ sooma. Välja arvatud neli esimest, peegeldavad teised arenenumat põlluharimisviisi mitmete uute tööriistadega, mis võeti tarvitusele alles XIX saj. keskpaiku. [2]

Ka k a r j a m a j a n d u s e alalt on eesti keeles vähe vene laensõnu. Laiemalt levinud on ainult uueaegse, põrandast kõrgemale ehitatud, mitme veise jaoks mõeldud varvuline loomasõime nimetus palat ~ polut. Sellealaste laenude vähesuse juures hakkab silma, et loomasõime tähenduses esinevad lõuna-

---

1 Vt. A. M o o r a, Эстонско-русские отношения в XVII - XX вв. по данным этнографии, КСИЭ, 1950, nr. 12, lk. 52.
2 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 156.

eesti murretes ka laensõnad kravat ja jasli. Näib, et teatavat sõimetüüpi õpiti tundma eeskätt venelastelt.

Praegu juba vananenud sõna tsirgas ~ sirgas oli varem Eestis laialdaselt tuntud nuumhärja nimetusena. Seoses viinapõletamise arenemisega XVIII saj. teisest poolest alates hakkasid mõisnikud viinapraaga ärakasutamiseks loomi nuumama. Selleks osteti Peterburist ukraina härgi ning müüdi need hiljem nuumatult sinna tagasi. Eriti laienes Ida-Eestis nuumhärgade kasvatamine XIX saj. keskel. [1]

Teised sellealased laensõnad ei ulatu setu ja räpina murrakust kaugemale. K o d u l o o m a d e nimetustest leiame siin järgmisi: pusan~puso, põkk, paran, kroolik ja lehmanimed kraaso, peelo ~ pinno. K o d u l i n n u k a s v a t u s e alalt: kalanski [kana], kurso, tsipp-tsipakene, kuran ; poldun ; laiemalt on tuntud lastekeelne sõna petu.

Eraldi tuleb välja tõsta h o b u s e k a s v a t u s t, mis alalt on suhteliselt rohkesti laensõnu: pulan, rõssak, tsäälа, nudrets; tabun, võpatka, konovald. [x]

Kuni kodanliku korra lõpuni toimus eesti põllumajanduse arenemine väga ebaühtlaselt ja vastuoluliselt. Lõuna-Eesti põllumajanduses hakkasid kapitalistlikud suhted arenema varem kui mujal Eestis. "185o.-6o.aastail tõrjub Liivimaal raharent teorendi peaaegu täielikult välja" [2] ning " 8o-ndate aastate alguseks oli Lõuna-Eesti taludest müüdud umbes 6o%, Põhja-Eestis 16%." [3] End. Tartumaa lõunaosas ja Võrumaa põhja- ja lääneosas, kus põllumaad on rohkesti ja põllupind suhteliselt hea, tekkisid suured kulakutalud, kus võeti kasutusele järjest moodsamaid põllutöö-

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 114 ja 185.
2 G. N a a n, Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsiooniline olemus, lk. 23.
3 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 185.
x Hobusõidukite ja -rakenduse kohta vt.käesolev töö lk. 170.

riistu ja masinaid. Maast ilmajäänud külakehvikud oli sunnitud leppima viletsate ääremaadega ja olema kulakutele ekspluateerimisobjektiks.

End. Võrumaa kaguosas, kus põllupind on kehv ja järsuveeruline maastik harimiseks ebasoodne, puudusid eeldused suurtalundite tekkimiseks. Siin olid enamuses primitiivsete tootmisriistadega varustatud väikesed kehvad talumajapidamised, mis ei suutnud talupoega elatada, nii et viimane oli harilikult sunnitud otsima kõrvalteenistust. Nii arenes näit. Haanjas kodu-käsitöö ning XIX saj. teisel poolel said laialt tuntuks haanjalaste piibud ja viltkaabud, mida hiljem asendasid mööbliesemed, vokid, vankrid, reed, loogad jne.

Hoopis eri olukorras olid end. Pihkva kubermangus asuvad setud, kes elasid külakogukondadena nagu kogu Venemaa talupojad. Külakogukonna ühine asjaajamine peegeldub laensõnades: hootka, kopp, saveet. Hingemaa perioodiline ümberjaotamine, mis algul toimus vastavalt "hingede", s.t. meeste arvule, hiljem vastavalt sööjate arvule, kajastub laensõnades: reviisia~ viräviis, rovnatama, seerep, paaja, priigavor, rees. Valitseva hingemaasüsteemi tõttu oli setude põlluharimine väga algelisel järjel. Põldu oli taludel vähe, harilikult o,5 - 5 ha, seegi ribadena laiali pillatud. "On perekondasid, kus hinge pääle pool tiinu põldu tuleb, kuna heinamaa peaaegu täiesti puudub, nii et hobust pidada ei saa. " [1] Põllutöö ei suutnud rahvastikku elatada, seepärast on setud juba ammust-aega tuntud rändkaupmeestena, kes korjasid kaltse, konte ja kauplesid savinõudega. Osa väiketalunikke otsis lisateenistust lubjapõletamisest,vooris

---

1 W. B u c k, Petseri eestlased, lk. 13.

käimisest või tegeles kodutööndusega. Paljud olid sunnitud oma maakasutamise õiguse ära müüma ja linna siirduma või hoopis välja rändama.

Külas areneva diferentseerumise tõttu koondusid aegamööda mitme talu maad ühte kätte, talude arv jäi väiksemaks. Stolõpini maaseadusega 9. novembrist 1906 kiirendati külakogukonna lagunemise protsessi. Talupoeg sai õiguse oma hingemaad müüa, ta võis kogukonnast välja astuda ja asutada krunditalu.[1]

Vene laensõnad huutor, puustus [x] väljendavad juba külakogukonna lagunemist ja krunditalude moodustamist.

Kapitalismi kiirem arenemine Lõuna-Eestis oli üheks soodustavaks teguriks vene laensõnade levikule. Kulaklikud talud, kus hakati ehitama uusi hooneid, arendama põlluharimist ja karjamajandust, vajasid üha rohkem vaba tööjõudu. Seda andis maata jäänud külaproletariaat ja kõrvalteenistust otsivad väiketalupidajad. Harilikeks hooajatöölisteks kujunesid setud ja Peipsi-äärsed venelased, keda nende väikesed maalapid ei suutnud toita. Ka Venemaalt käisid paljud talupojad siin ulgtööl, töötades küll puuseppadena, müürseppadena, kiviraiujatena, kraavikaevajatena jne. Selliseid kaugelt tulnud vene töölisi on eesti murretes tuntud ka nime all purlakud. Vene ja setu rändtööliste kaudu levisid paljud vene laensõnad eelkõige Lõuna- ja Ida-Eestis, kuid ulatusid siit sagedasti kaugele lääne poolegi.

---

1 Vt. ÜK(b)P ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1951, lk. 90.

2 Tähenduses 'tühi, asustamata maa' oli sõna eesti keeles tarvitusel juba XVIII saj. alguses. XIX saj. sai ta murdeti uue tähenduse 'jõukas asundustalu, krunditalu'.

b) Kalastus.

Kalastusel on Lõuna-Eesti majanduselus võrdlemisi suur osatähtsus . Põhiliseks elatusalaks on kalapüük Pihkva ja Peipsi järve ranniku elanikele, samuti kalarikka Võrtsjärve ümbruse elanikele. Häid kalastamisvõimalusi pakuvad aga ka Lõuna-Eesti väikesed sisejärved ja jõed, eeskätt Emajõgi. Ühtlasi on kalastus üks neid elualasid, kus kõige selgemalt avaldub eestlaste ja venelaste viljakas koostöö ja vastastikune abistamine mitmete sajandite vältel.

Kuigi eestlased on Peipsil kalastanud juba iidsetest aegadest alates ja tundsid juba ammu paljusid tänapäevani kasutatavaid püüniseid ja püügiviise, hakati Peipsi kalarikkusi alles siis õieti kasutama, kui siia tulid vene kalurid. Juba XVI sajandil hakkas venelasi asuma Peipsi läänerannikule, eriti hoogsaks muutus aga uute elanike tulek XVII ja XVIII sajandil seoses patriarh Nikoni kirikureformiga ja Peeter I uuendustega. Peipsi rannikule asunud venelased tõid kaasa ajakohasemaid püügiviise ja võtsid siin kasutusele uusi, otstarbekamaid püügivahendeid. [1]

Pihkva järve läänekaldal on vene asustus põline, setu külad asuvad järvest eemal ja venelastega võrreldes ei ole setud kaluritena silmapaistvad. [2] Pihkva järve põhjaosas, Lobotka lahe ja Lämmijärve ääres asuvad eesti ja vene külad läbisegi nagu Peipsi ääreski.

Pihkva ja Peipsi järvel oli sajandite vältel tähtsaimaks püügiobjektiks tindikala, mille kui peamise paastutoidu järele oli Vene siseturul suur nõudmine. Vene kalurid võtsid Peipsil tarvitusele suuremõõtmelised ja tihedasilmalised tindinoodad,

---

1 Vt, Иссл. рыбол. I, lk. 4 ja 71 jj.

2 Vt. J. H u r t, Über die pleskauer esten oder die sogenanten setukesen, Helsingfors 19o4, lk. 14.

mida hiljem hakati kasutama ka teiste kalade püüdmiseks. Üleliia tihedate võrkudega püüti välja tohutul hulgal kalamaime, mille tõttu Peipsi kalarikkus tunduvalt vähenes [1] ja kalurid olid sunnitud otsima uusi püügikohti mujal. XIX saj. 3o-ndaist aastaist alates teevad Peipsi kalurid retki Võrtsjärvele, kus rentisid osa järve ja hakkasid harrastama küllaltki suurt püüki. [2] Tännassilma jõe, Viljandi järve ja Raudna jõe kaudu ulatusid Peipsi kalurite teed kuni Pärnu laheni. Iseäranis ettevõtlikud uute püügikohtade otsinguil olid Peipsi venelased, kellest on teada, et nad juba XVIII saj. teisel poolel käisid talviti kalastamas Saadjärvel. [3] Möödunud sajandi kolmandast aastakümnest alates kalastasid Peipsi venelased talviti Eesti kõigil vähegi tähtsail sisejärvedel. [4]

Eriline osa kogu Loode-Venemaa ja Eestigi kalastuse arenemises on olnud end. Tveri kubermangul, eeskätt siinsel linnakesel Ostaškovil. Ostaškovis oli arenenud võrgutööndus, mis koos Valdais ja end. Novgorodi kubermangus asuva Demjanski võrgutööndusega varustas ka Peipsi ja Pihkva järve ning Võrtsjärve kalureid võrkudega ja noodaosadega. [5] Peale selle olid ostaškovlased osavad kalurid, kelle kalastusteekonnad ulatusid Peipsile ja Soome lahele. Igal kevadel tulid Ostaškovi kalurid paatidega ja uute püünistega veeteed kaudu püügikohtadele, talve tulekul

---

1 Vt. W. H u p e l TN I, lk. 12o ja O.W.M a s i n g MNL 1823, lk. 67 - 69.

2 Vt. Иссл. рыбол. I, lk. 5 jj.

3 Vt. W. H u p e l TN I, lk. 122.

4 Vt. Иссл. рыбол. I, lk. 16 ja A. M o o r a, Эстонско- русские отношения в XVII - XX вв. по данным этнрграфии, KCИЭ 1950, nr. 12, lk. 47.

5 Vt. Иссл. рыбол. I, lk. 76 ja Н. В. П о н о м а р е в, Рыболовные снаряды и другие принадлежности рыбново лова, употребляемые в России, Вестник рыбопромышленности 1899, nr. 3, lk. 69.

müüsid varustuse kohalikele kaluritele ja sõitsid maad kaudu koju. Sellised retked on tuntud juba XVIII saj. teisel poolel, eriti harilikud olid nad aga XIX sajandil kuni selle viimase kümnendini. [1]

Neil asjaoludel on loomulik, et koos uute püüniste ja püügiviisidega, mida õpiti tundma vene kaluritelt, kodunes eesti keeles ka palju venepärast kalastusalast sõnavara. Eriti rohkesti vene termineid on kasutusel Pihkva ja Lämmijärve kaluritel setu, räpina ja võnnu murrakualal, kus eestlased ja venelased elavad külg külje kõrval ja juba ammust-aega käivad kalastamas ühiste artellide ja nootkondadena. Suur osa sellest sõnavarast on tuntud ja kasutusel ka Võrtsjärve kaluritel(rannu ja tarvastu murrakualal), kus aga vastav terminoloogia näitab suuremat kokkukuuluvust Peipsi lääneranniku omaga. See tõendab, et Võrtsjärvel on käinud kalastamas peamiselt Peipsi kalurid.

Vaatame nüüd, mis laadi on need lõuna-eesti kalastusalases terminoloogias kodunenud vene laensõnad ning milliseid kultuuriloolisi järeldusi võimaldab teha see keeleline ainestik.

V õ r g u k u d u m i s r i i s t a d e nimetustest on vene keelest setu murrakus tuntud klehits, tsiipka, vaalka.

V õ r k u d e r a k e n d a m i s e alalt on setu murrakus mitmeid laensõnu, näit. saditama, selle kõrval tõlkelaenuna istutama; edasi maasatama, vissitama, toonka, tavin. Sporka ~ podporka on tuntud eeskätt Võrtsjärve kaluritelt.

V õ r k u d e k u i v a t u s s e a d i s e i d tuntakse Pihkva järve äärsetes külades nimetuse all sooska(d).

---

1 Vt. Исск. рыбом. I, lk. 14–16 ja Eesti NSV ajalugu, lk.188.

A l g e l i s t e k ä s i p ü.ü g i r i i s t a d e nimetustest mainitagu Kagu-Eestist kiiur ja koss.

Õ n g e p ü ü g i alalt osutab vene mõjule laialt tuntud kruutska ~ kritsok ~ krutsik; edasi spetsiaalselt Peipsi vesikonnale omaste püüniste (ja nende osade) nimetused, nagu sikuska, kival(i), jaakar, rogotka, šarta-sorta. Tänapäeval on lutsumänd, mida tähistavad viimased kolm nimetust , püünisena juba tarvituselt kadunud ja sikuskapüükki ametlikult keelatud.

N o o t a d e s t on Lõuna-Eestis tuntud meres(ka) -nimeline pärata tõmbevõrk.

Venelaste eeskujul võtsid ka eesti kalurid tarvitusele suured noodad mitmesuguses tiheduses võrgulinaga noodapäras ja tiibadel, nagu seda tõendavad vene keelest pärinevad noodaosade nimetusedki: sutsok, plaaha~ plahka, lobutka, kleionka, perssa, klääts, pätin. Vastavad eestikeelsed nimetused puuduvad täiesti. Mitmed nendest noodaosadest ostetigi otse valmis kujul venelastelt.

Noodapüügiga seoses on veel laensõnad lõika, rovnatama. Noodapöör on setudel tuntud nimetuse all paran, tõlkelaenuna oinas ja pütt (vrd. бочка), Võrtsjärve ääres voorut ~ voorup.

Peipsil ja Võrtsjärvel üldiselt kasutatav püünis on mutt, millel tiibade jätkuks on võrguräbalatega ümbermässitud köied - kusid. Muttnooda pära kutsutakse meresiks. Keerdnooda harilikuks nimetuseks on Peipsil "raga", kohati tuntakse ka venepärast nimetust vorotok. Kogu idapoolses Eestis on sisevetel kasutusel kolme inimesega veetav tõmbevõrk kuurits.

M õ r r a nimetustest lähtuvad vene keelest kitsa levikuga volok ja rihits ning praegu Lämmi- ja Pihkva järvel suurpüünisena kasutatav sakol, mida tuntakse ka Võrtsjärvel. Mõrra osade

venepärastest nimetustest mainitagu korla, kusa, prikiikaxxsapinka, mis kõik piirduvad setu murrakualaga.

V õ r g u p ü ü g i alalt nimetatagu: meres, resentsa, Lõuna- ja Ida-Eestis üldiselt tuntud ,vana püünis abar ~ abarits ning selle osa resa.

K a l a p ü ü g i a b i r i i s t a d e nimetustest tuleb mainida: pagor, leeden, sakevja, sossila, sääg, sost, kräätka, mis on tarvitusel Lämmi- ja Pihkva järve kaluritel.

Eluskalade hoiukoht, kalakumm,on Lobotka lahe ääres tuntud nimetuse all sadna ~ sadok.

T a l v e p ü ü g i l kasutatavat noodaveosaani nimetatakse Peipsil vodovik, Võrtsjärvel vodanik; kalamõõdusaani nimetusena on Peipsilt märgitud lavtsika.

Nimetatagu ka talvepüügil jäässe raiutavaid noodaauke korut, tsuuska, mida tunnevad eeskätt setud.

Talvine noodapüük nõudis kindlat püüdjaskonda, kus iga liikme ülesanded on kindlaks määratud. Eestlastele oli nootkondade moodustamine tuntud juba ürgkogukondliku korra ajast. Venelaste kaudu tutvuti seesuguse organisatsiooni uueaegse tüübiga, kus liikmete vahekordi määrasid juba omanduslikud ja rahalised suhted. Venelastel kujunesid seesugused kapitalistlikel alustel rajanevad püüdjaskonnad välja juba varakult. Nende mõju eestlaste nootkondade moodustamisele peegeldavad vene keelest pärinevad nootkonna nimetused, nagu artelja ~ ärtsel, kampanja, trusin. Pihkva järvel olid harilikud segarahvusest nootkonnad, kus koos töötasid nii venelased kui eestlased. Nootkonna vanemaks oli siin hirsnik ~ sernik.

Peale võrkude osteti Ostaškovi kaupmeestelt veel mitmeid k a l u r i v a r u s t u s s e kuuluvaid esemeid, nagu saapaid, nahkkindaid ja -põlli, mida rändkaupmehed müütasid laatadel, ja Peipsi ning Pihkva järve rannaküladest.[1] Ostaškovi nimele vihjab varem kogu Ida-Eestis tuntud kalurisaabaste nimetus astaskid ~ ostaskid. Vastseliinas ja Rõuges tunti taolisi saapaid nimetuse all peresid ~ pereskid, sest neid toodi ka Pihkva järve ääres asuvast Peresi (Beresje) külast. Tuntud saabaste valmistamise keskus oli Vasknarva (Sõrenets), kus töötanud kingsepaperekonna nimest Golovin lähtub üle kogu maa levinud kaluri- ja veesaabaste nimetus kalavinskid.[2] Et selliseid pikasäärelisi, eriliselt õmmeldud tallaga saapaid on õpitud tundma just venelastelt, tõendab eesti keeles üldiselt esinev nimetus vene saapad.

Kaluri riietusesemete nimetustest pärinevad vene keelest veel perednik, tubinitsad, räbik, kosan, härmik, mis praegu kuuluvad enamasti juba arhaismide hulka.

Veesõidukeid, nagu paate, venesid, eriti aga lotje, osteti varem samuti venelastelt. Üheks tuntumaks ostukohaks oli Podlipka (Podlipje) küla Peipsi idarannikul end. Oudova maakonnas, kust toodi lotje ja paate ka Pihkva järvele ja viidi siitkaudu sisevetelegi. Kuni 1918.aastani veeti Peipsil kaupa peamiselt lotjadega. Sõja ajal vähenes lotjade arv tunduvalt ning hiljem tõrjusid aurulaevad nad täielikult välja. Veel sõidukõlvulistel lotjadel võeti purjed ja mast maha ning nad muudeti praamideks, millega aurikute järel veeti mitmesugust kaupa.[3]

---

1 Vt. A. M oora, Эстонско-русские отношения в XVII-XX вв. по данным этнографии, KSIE 1950, nr. 12, lk. 47.

2 Prof. P. Ariste suuline teade.

3 Vt. ERA II 257, 275/89 < Räpina.

V e e s õ i d u k i t e nimetustest pärinevad vene keelest Räpinas ja Piirissaarel tuntud tsoll ~ tsolna, tsoloka, klöts, pitserna. Suurematest sõidukitest Lämmi- ja Pihkva järvel kannavad vene keelest tulnud nimetusi parka, pudar, tõrovka, soima. Rohked paadi osade nimetused osutavad, et p a a d i e h i t u st on õpitud venelastelt, näit. korm, pero, sopits, surahvka, klüütskluuts, mussitsa, sakeromka. Täiuslikumale paadiehituse tehnikale viitavad kogu Peipsil ja Võrtsjärvel tuntud laensõnad toros(in)-torusk, vastav verb torostama. A.Moora teateil olid vanadel Võrtsjärve paatidel küljelauad üksteise peal, venelastelt õpiti ehitama paate "torustega", s.o. tihendusega. Mitmeid laensõnu p u r j e p a a d i g a seoses: tõir, raspor, ravin, paarus, reiatama ~ riiatama. Paadisõidu alalt veel verbid praavitama, perotama.

Terve rida a n k r u t e nimetusi: jaakar ~ jaagri, koška, ragatka, laapa 'ankruharu'. Edasi kanat 'jäme köis'. Ankruköie (ka muu köie) jätkamisviisina on tuntud ostassi sõlm, mis viitab ostaškovlaste mõjule võrgukudujatena ja kalapüüniste valmistajatena.

Vene päritoluga k a l a n i m e d e s t on kogu idapoolses Eestis tuntud sudak; kagu-e. murrakutega piirduvad junn, jaas~äss, linohk, koruska, jurlak, pärepöör; samuti haruldasemate kalade nimed, nagu meron, beluuga, soom ~ summakala, jälts. Väikeste kalamaimude kohta on ühiseid nimetusi: koravka ~ karehka ~ korbak, sobul.

Vene kalurite mõju eesti kalastuse arenemisele on olnud esmajärgulise tähtsusega. Venelaste kaudu levisid paremad püünised ja täiuslikum püügitehnika kogu Eestis, mida näitab mit-

mete üldiselt kasutatavate püüniste etnograafiline kokkukuuluvus vene omadega ja samuti paljude püüniste ning nende osade vene keelest pärinevad nimetused, mis on peale Peipsi tuntud ka Võrtsjärvel ja ulatuvad tihti Eesti läänerannikule ja saartelegi. [1]

Näib, et eriti palju on olnud venelastelt õppida talvepüügi organiseerimise osas ning nooda- ja mutipüügi alal. Vastavate püüniste ja nende osade, samuti püügi abiriistade ja muude püügioperatsiooniga seoses olevate nimetuste laenamine vene keelest peegeldab ilmekalt venepoolse mõju suurust ja ulatust. On iseloomustav, et näit. Piirissaarel, kus eestlased on juba vanast ajast tuntud tublide kaluritena, on paljud eeltoodud sõnad tuntud eestipärasel kujul (tuudiköied - mujal Peipsil ja Võrtsjärvel kuõsid, koha (kala) - mujal Ida-Eestis sudak jne.), kuna Võrtsjärvel, kus peamisteks kalastajateks olid Peipsi venelased, on suhteliselt hoopis enam venepärast terminoloogiat. [2]

Teine ala, kus on erakordselt rohkesti vene laensõnu ning mis on järelikult tugevasti allunud vene mõjule, on veesõit ja paadiehitus.

Kuigi tänapäeval on uued ajakohased püügi- ja sõiduvahendid mitmed endised püünised ja veesõidukid juba välja tõrjunud ning nende nimetusedki hakkavad ununema, on eespool toodud vene laensõnad tähtsad ajaloolised faktid, mis näitavad vene ja eesti rahva sõpruse kujunemist ning selle viljastavat mõju eesti majanduse arenemisele. Eespool oli vihjatud asjaolule, et Peipsil on välja kujunenud mõningaid omapäraseid püüniseid, mille levik piirdub selle veekogu lähema ümbrusega. Vene-eesti vastastikuste suhete

---

1 Vt. I. M a n n i n e n SE I, lk. lol-lo6.

2 Sellele asjaolule on juhtinud autori tähelepanu sm. A.Moora.

hindamise seisukohalt on tähelepandav, et kalastusalaste terminite seas on samuti rida seesuguseid, mis on omased ainult Peipsi vesikonnale, mida siin kasutatakse nii eestlaste kui venelaste poolt, kuid mis kummaski keeles palju kaugemale ei ulatu. Selliseid nimetusi on abar, räbik, sikuska, sarta, sernik jt. Vastastikuse suhtlemise tihedust tõendab ka see, et mõningaid sõnu on korduvalt vastastikku laenatud, näit. rihits < рызец, рысец < rüsa, sopits < сопец < saps jt.

Peipsi ja Pihkva järve kalastus arenes lahutamatus seoses Vene turu nõuetega ja saavutas enne I maailmasõda väga laia ulatuse. Nagu juba eespool tähendatud, harrastati eriti suurejooneliselt tindipüüki. Kuivatatud tinti veeti tonnide viisi Venemaale. Vene turu sulgumisega sattusid Peipsi ja Pihkva järve kalurid kodanlikus Eestis väga raskesse olukorda. Endisele suurpüügile kohandatud püünised jäid seisma, sest Eesti enda tindikalatarvitus oli minimaalne. Kalurid laostusid, uusi püüniseid ei jõutud muretseda. Endised õitsvad rannakülad muutusid kodanlikus Eestis unustatud ääremaaks, kust elanikud olid sunnitud massiliselt siirduma mitmesugustele juhuslikele töödele Eesti sisemaale, sest kalapüük end enam ei tasunud.

Alles nõukogude kord avas eesti kalamajanduse arenemisele uued perspektiivid ja Peipsigi kalastus on jõudnud jälle õitsengule, nüüd aga juba uuel, kõrgemal tasemel.

c) Liiklusvahendid ja transport.

Esimesed postijaamad rajati Eestis juba XVI saj.teisel poolel Ivan IV poolt, [1] mida tähistab ka sõna jaam tulek eesti

1 Vt. Eesti NSV ajalugu , lk. 83.

keelde. Kaubanduslike suhete arenemisega tõusis nende tähtsus eriti XVIII ja XIX sajandil, kuni raudtee- ja autobussiliiklus hobusepostiühenduse käesoleva sajandi esimesil aastakümneil välja tõrjus.

Postijaamade kaudu sai eesti keeles üldtuntuks terve rida h o b u s õ i d u k i t e nimetusi, nagu kaleska ~ kalluska, kibitka ~ kipikas, troska, edasi lineika, karet(ka), vasuk, vuura, lamavoi. Mõningate nimetuste levimist võisid soodustada ka end. mõisad, kus nimetatud sõidukeid kasutati.

Talupoja liiklusvahendeist on eesti r e g i allunud kõige enam venepoolsele mõjule. Venelaste eeskujul võeti XIX saj. algul endise kitsa reekorvi asemel kasutusele lai reelaam,[1] mida tähistavad laensõnad laatka, lebetka ~ lobutka (?), roosvan, voska. Juba varem oli tarvitusele tulnud reele kinnitatav varvuline seljatugi,[2] mille harilikult vene keelest pärinev nimetus, nagu kresla ~ kreska, kletka, perila, voska, osutab samuti eseme vene päritolule.

Kagu-e. murrakutes, eeskätt setu ja vastseliina murrakus, avaldub vene mõju ka v a n k r i ehituses, nagu seda tõendavad laensõnad pravil, tuulkas ~ tuurkas, serdesnik, perotka, batjuska, siin.

Hobuse r a k e n d u s e ja v a r u s t u s e alalt on mitmeid üle-eestilise levikuga laensõnu, nagu sedelgas ~ sedolk(a) ~ sedruk, torba ~ torp ~ tork, pripets ~ tripats. Kagu-Eestiga piirduvad kosli ~ kosselga, hudilad.

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 156.

2 Vt. W.H u p e l, Idiotikon, lk. 127.

Vene päritoluga nimetuse all oli v o o r i m ̆ e e s - isvostsik ~ vossik varem üldiselt tuntud. On huvitav, et lõuna-e. murrakutes on õigegi laialt tuntud nimetused kiil(as) ~ kõõla, povosnik, vuusnik, mis tähendavad põllult viimaseks tulema jäänud sõnnikuvedajat.

Kapitalismi arenemisega ja laia Vene siseturu tekkimisega algas XIX saj. 6o-ndail aastail Venemaal intensiivne r a u d t e e d e ehitamine. Eestis valmis esimese raudteeliinina 187o.a. Tallinn-Narva raudtee, 1876.a. avati Tapa-Tartu, 1887.a. Tartu-Valga ja 1889.a. Valga-Pihkva raudteeühendus.[1]

Vene raudteeametnike kaudu on eesti keelde tulnud terve rida vene laensõnu, millest lõuna-e. murdeis esinevad: vaksal, paravoss, poesd, relss ~ reelka, priest, tavarna, trelka, putka, toorus, tsälnik. Edasi veel mator 'mootorrong; auto'.

Esimene a u r u l a e v hakkas Peipsil kursseerima 1843.a.,[2] sellega ühenduses laensõnad: parahod, priistan.

Nimetatagu samas ühenduses ka mõningaid p a l g i p a r v e t u s e alale kuuluvaid laene: plott, plotatama, kovalka, ragat, sudna.

d) Kaubandus ja mõõdud.

Liivimaal tegutsesid vene kaupmehed juba XV - XVI sajandil.[3] Eriti suurenes siin aga vene kaupmeeste tegevus XVIII saj. lõpus ja XIX sajandil. Seoses kaubanduslik-rahaliste suhete arenemisega põllumajanduses ning tööstuse edenemisega kasvas üha kaubanduse osatähtsus ja laienes siseturg. Sisekaubanduses oli sel ajal

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu , lk. 189.
2 Vt. Иссл. рыбом. I, lk. 5.
3 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 68 jj.

suur tähtsus laatadel ja rändkaupmeestel. Vene laensõnad, nagu jaarmank ~ jarmark, laavka, parsnik, parsnitsema ~ parsendama, sombrak, prikassik, iseloomustavad hästi tolleaegset kaubandust ja vene ülesostjate osa selles. XVIII - XIX sajandil ja veel XX saj. alguseski olid Eestis hästi tuntud vene rändkaupmehed ja ülesostjad, kes maal ringi rännates kaubitsesid vene tööstustoodete ja käsitöösaadustega ning ostsid kokku toormaterjali. Laatadel tegutsesid suuremad ülesostjad, kes, nagu vihjab nimetus sombrak (vrd. kohanimi Samro), olid harilikult pärit teiselt poolt Peipsit. Kastikaupmehed ehk harjuskid, kohati tuntud ka purlakute nime all, olid tavaliselt vene väikekaupmehed, kes tulid siia isegi Tuula, Vladimiri ja Moskva kubermangudest.[1] Harjuskite kaudu levisid Eestis laialdaselt mitmesugused vene rahvakunsti tooted, mitmed uued kaubaartiklid ning sai tuttavaks rida vene laensõnu.

Teistest kaubandusalastest vene laensõnadest mainitagu veel laialdaselt tuntud sõna sott ning setu murrakust kladavoi, stoika, kiira.

Kaubandusega on tihedasti seotud m õ õ d u d. Vene riigil oli oma mõõtudesüsteem, mis tuli Baltimail tarvitusele XVIII sajandil ja kehtis Eestis kuni 1929. aastani, mil see asendati meetermõõdustikuga. Vene mõõtude nimetustest on lõuna-e. murretes esinenud: arssin, verssok, verst ~ virst, karnits ~ kaarnits, solotnik, tsett, tsetvert, tsetverik ~ veerik, tessatin ~ tiin, sott, kull ~ kuul, mernik.

R a h a ü h i k u t e nimetustest on venega ühised: teng ~ tingla, rubla ~ ruubli, kopik; pumask. Neist mõlemad esimesed olid Eestis tuntud juba XVI sajandil.

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 162.

e) Tööstus.

Üks vanemaid tööstusettevõtteid Eestis on Räpina paberivabrik, mis asutati 1740.aastal. Tollal oli see tüüpiline pärisorjuslik manufaktuur, mille tööjõu moodustasid algul 6 vene töölist Peterburist ja üks eestlane.[1] Hiljem toodi siia Venemaalt veelgi töölisi ja meistreid. Vabrik andis tööd ka paljudele kohalikele elanikele, kes seal töötasid meistritena, töölistena, abijõududena ja toormaterjali - närtsude kogujatena. Viimases ametis toimisid peamiselt setud, kes närtse vahetasid kohalike savitööstuse toodete vastu. Räpina paberivabrik, kus algusest peale on eesti ja vene töölised kõrvuti töötanud, on tublisti kaasa aidanud kahe naaberrahva ajaloolise sõpruse tugevnemisele ja kasvamisele. Räpina paberivabriku eesti tööliste kõnekeelest on märgitud rohkesti vene laensõnu vabriku sisseseade , tööriistade ja -võtete, töö organiseerimise ja paberisortide tähistamiseks, näit. seetska, kletka, nosselga, kartus, kuriitelnõi ~ kuritiin, taavits.

Muu tööstus ei olnud Lõuna-Eestis nimetamisväärne, olid ainult mõningad savinõudetööstused, mõisate juures viinavabrikud jne.

Tööstusalasest sõnavarast mainitagu veel eesti tööliste keskel laialt tuntud vene laensõnu meena, palutska; kitsama alaga piirdub savod.

f) Ehitused ja elamusisustus.

Eestile iseloomulikuks elamutüübiks on sajandite vältel olnud rehielamu.

Põhja- ja Lääne-Eestis püsib elurehi mõningal määral aja-

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 119.

kohastatud kujul tänapäevalgi hariliku elamuna. Lõuna-Eestis seevastu on rehielamud juba õige haruldased, elumaja asetseb harilikult rehest lahus. Setudel esineb rehetare ainult vastu end. Võrumaa piiri, idapoolsetes setu külades on rehielamu. täiesti tundmatu.[1]

Setu taluehitused erinevad üldse tunduvalt Lõuna-Eesti harilikkudest tüüpidest, kuuluvad aga see-eest otseselt kokku vene, eriti valgevene ehitustega. Venepärane on setu taluhoonete paigutus kolmes paralleelses reas või ka nelinurka, kusjuures hoonete vahed on suletud kõrge palktaraga. Kinnisesse hoovi viib kõrge, viilkatusega värav. Ka setu eluhoone ruumide jaotus, kus oluline koht on avaral esikul - seenits ~ seenine, sarnaneb venelaste omaga. Eluruumi keskne ese - ahi - on setudel täiesti venetüübiline, samuti kui akende paigutus toa seinteski. Venelastelt on setud õppinud omaehitusi lõigetega kaunistama, mida tõendab asjaolu, et selliseid ilustatud akende voodrilaudu - (na)liitska, räästalaudu jne. kohtab harilikul idapoolsetes setu külades, kuna lääne pool, end. Võrumaa piiri lähedal, neid peaaegu ei esine.[2] Elamuga seoses on setu murrakus vene laensõnu veel tsulan, koomot ~ komnut, kvarter ~ vartser, kosok, hoortka, tseepka. Kõrvalehitustest on tuntud vene nimetustega ambar, nuusnik, salas; laiema levikuga on sõnad sarai, putka ja seenine tähenduses 'rehealune'. E h i t u s m a t e r j a l i d e nimetustest on setu murrakus vene laenud kirbits, tjookla, pliit 'paas'.

Peale Setumaa ja Pihkva järve ranniku leidub vene tüüpi ehitaitusi Lõuna-Eestis harva, küll on aga rida venepäraseid ehitusde

1 Vt. I.M a n n i n e n, Setude ehitused, ERMA I 1925, lk. 61.

2 sealsamas, lk. 53-88 ja ERMA II 1926, lk. 103-128. Vrd. ka М.Н.К о с и ч, О постройках Белорусского крестьянина, Живая Старина 1906, выпуск I, lk. 77-88.

le levinud kaugele läändegi. Eesti vanemad taluehitused on ümmargustest palkidest nn. koerakaelanurkadega. Vene plotnikkude eeskujul hakati seinapalke tahuma ning tuli tarvitusele puhasnurk ehk nn. vene nurk.[1] Vene mõjule osutavad ka mitmete teiste e h i t u s d e t a i l i d e üldiselt tuntud nimetused, nagu loska, sapka ~ säpku, venitus ~ venits; kitsama levikuga on paas, vastav verb paasama. Vene ehituskunsti tutvustamisele ja sellealase terminoloogia levimisele aitasid kaasa vene ehitusmeistrid, puusepad ja müürsepad, kes rändasid mööda maad ehituselt ehitusele ja kelle oskused olid Baltimail juba XVIII saj. teisel poolel kõrgelt hinnatud.[2]

E h i t u s m e i s t r i ja e h i t u s t ö ö l i s t e nimetusena on kogu eesti keeles tuntud: podrätsik ~ podrets, plotnik, tarssi; setus lisaks: natsalnik, tallar, tjokolnik.

Mitmeid t ö ö r i i s t a d e nimetusi: krandas, urvin, tsert ~ tserk ning vastav verb tsertima ~ tserkma, edasi nosselga. Ehitustegevust tähistab veel verb tsäpendama.

Kuni viimase ajani on venelased olnud hinnatud pottseppadena. Vene a h j u m e i s t r i t e kaudu on mitmed vene keelest pärinevad terminid saanud üldiselt tuttavaks. Nii kannavad XIX sajandil tarvitusele tulnud suitsulõõrid kogu idapoolses Eestis nime truup, ajaliselt samasse kuulub ka pliit. Vene ahi, mille mõju avaldub kogu Ida-Eesti ahjutüübis, on andnud eesti keelde lisaks terve rea oma osade nimetusi: kriiska, juuska, lesanka ~ ~ leso, petsorka ~ pets(ok), kolpak, truba, ressotka, konetska.

---

1 Vt. W. H u p e l, TN II, lk. 32o.

2 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 119 ja W. H u p e l TN II, lk. 319 jj.

Nagu setu taluehitused oma välisilmelt sarnanevad vene ehitustega, nii on ka setu tare sisustusel palju sugulust vene, eriti valgevene elutoaga. Nimetatagu siin ahju paigutust suunaga vastu ust, riiulit - polka - ukseseinal, söögilauda diagonaalselt ahjule vastas asetsevas nurgas, kus asub ka pühakujude kapp-kivot ~ kibot, kätepesunõu - kilok - ukse kõrval, massiivseid pinke seina ääres, laia labasängi - paladi säng jm. Venelastel harilik, kõrgel lae all asetsev magamislava on setudel haruldane.[1]

Muust mööblist oli setu elutuba varem niisama vaene kui eesti talumajagi.

E l a m u s i s u s t u s e alale kuuluvaist vene laensõnust on kravat, koika ja palat ~ polut levinud kogu idapoolses Eestis; kõige kagupoolsemate murrakutega piirduvad polka, postel(ka) ja kaap.

g) Majapidamistarbed.

Rohkearvulised vene laensõnad majapidamisesemete ja igapäevaste majatarvete alal, millest mitmed sõnad on eesti murretes küllaltki laia levikuga, tõendavad omalt poolt vene-eesti kultuuriliste suhete tihedust. Enamik neist laensõnadest eeldab otseselt ka vastavate esemete tundmaõppimist ja tarvitusele tulekut venelastest naabrite kaudu.

Venelaste naabruses elavate setude ja Pihkva järve äärsete eestlaste majapidamisriistad on väga sarnased hende vene naabrite omadega. Kuid osa esemeid on saanud tuttavaks kaugemalgi, milles teatav osa oli laatadel ja vene rändkaupmeestel. Sel teel on näit. vene treitud ja värvitud puukausid ning - lusikad tunginud Põhja-Eesti aladelegi.

---

1 Vt. I. M a n n i n e n, Setude ehitused, ERMA II 1926, lk. 125-127 ja D. Z e l e n i n RV, lk. 273-277.

Kui hakata liigitama kagu-e. murrakutes leiduvaid selleala-seid vene laensõnu, hakkab silma s a v i n õ u d e nimetuste rohkus: laatka, krõnka, kuks(in), kilok(as) ~ tilok, plooska, muraveeska. Petseri ümbruses asus mitmeid savinõutööstusi, mille toodetega setud kauplesid kogu Eestis.

T e e j o o m i s n õ u d e s t : samovar, saharnits, tsäinik, tsaska, takan.

Mitmesuguste m u u d e n õ u d e nimetustest on kogu Eestis tuntud mannerg, karahvin, potska; võru murdes veel tsugun ~ tsigun, karits ~ korets, taavits ~ tõhvits, jandav ~ jant. Ainult setu alal on tuntud vasna, netsva, tserbak, korsok, luhan, lääga, banka, puso.

T e i s t e e s e m e t e nimetustest on laiema levikuga laenud matsalka, sumpka, mässak, leika. Setu murrakuga piirduvad: tseetska, tjorka, katalka (puul), sitjanka, solgun, tiranik, troopka, pritik, plaaha, koosla, pletanits, serkal, vannar ~ hunar.

Mitmesuguste t ö ö r i i s t a d e nimetustest toodagu: kalun, lämka, restsik, ruletka.

Siinkohal nimetatagu ka m a j a p i d a m i s e s t a r v i s m i n e v a i d a i n e i d, nagu krassin ~ karassin ~ karassir, bensiin (pindsin), klei, kuparos.

h) Toidud.

Toiduvalmistamise osas on eestlased venelastelt palju õppinud. Kogu Lõuna-Eestis (kuni end. Viljandi- ja Pärnumaani) hästi tuntud kohupiim ja kama on vene toite, kuid ühtlasi on need muutunud eestigi rahvuslikeks toitudeks, nagu Lõuna- ja Ida-Eestis üldiselt valmistatav kaerakilegi - kiisla ~ kissel.

Vene keelest pärinevatest t o i d u n i m e t u s t e s t

on lõuna-e. murretes laiemalt tuntud veel: määts, pliin, kokerg(e), ritk, tolokna, molok, uhka; ainult setu alal esinevad: keesa, krupen, kuurnik, obar, paruha, tablona; kalitka, varenja, kilk.

Mitmesuguseid s a i a t o o t e i d ja m a i u s t u s i: präänik, parask, kulatsk, bu(u)lka, karamelka ~ krammel, maroosina, paatak. Mitmed eeltoodud maiustustest on tõenäoliselt tuttavaks saanud laatade kaudu, kus neid müüdi. Samuti jeogid, nagu susla, pitin ~ piitna, mjoot(k)vass. Hiina teed, kagu-e. tsäi, õpiti tundma harjuskite kaudu.[1]

T o i d u a i n e t e s t nimetatagu: kruubid ~ krupi(d), krahmal, pruusa ~ prossa, maasla, poslamasla; v ü r t s i d e s t: laurev ~ arlov ~ labro ja uksus.

T o i t u d e g a ja t o i d u v a l m i s t a m i s e g a seoses veel: sakuska, kuušanja, perehvatka, perehvaaditama, vaalatama, tjorkatama.

i) Viinad ja tubakasaadused.

Venemaal kehtinud riikliku viinamonopoli tõttu on kogu eesti keeles kodunenud terve rida vene keelest pärinevaid viinasortide ja eriti viinamõõtude nimetusi.

V i i n a s o r t e: (a)tsissina, stalavoi, votka, nalifka; edasi hansa ~ hanss, samagonn.

V i i n a m õ õ t e: sorokohvka ~ soro, sotka, tsetvert, tsetvertnoi, topka, rumka, tsäärak ~ tsark.

V i i n a m ü ü g i g a seoses veel: kabak, kõrts, kõrtsmik, trahter, trahtersnik, puhvetsik; pohmel(ja).

---

[1] Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 162.

Rida laensõnu ka s u i t s e t a m i s e alalt, kust kõigepealt mitmeid t u b a k a s o r t i d e nimetusi, nagu mahorka, kartus(tubak), rubinka; edasi kils, pabeross ~ peerosk ~ pirosk, tsigarkas, plotski; tubakirka.

XIX saj. 60-ndail aastail laiemalt tarvitusele tulnud t u l e t i k u d[1] on lõuna-e. murretes tuntud samuti vene keelest pärinevate nimetustega: pitski, seronkas ~ serakna ~ tsera. Uuemal ajal on kasutusele võetud tulemasin - bentska.

j) Riietus ja ehted.

Rahva ainelisest kultuurist avaldub tema rahvuslik omapära kõige eredamalt rahvariides. Rahvariide traditsioon kujuneb välja sajandite vältel ning on välistele mõjustustele õigegi vastupidav. Kuid rahvariie ei ole midagi tardunut, vaid see areneb ja muutub koos kogu ainelise kultuuri arenemisega. Küllalt tugeva ja kestva mõju olemasolu korral mõne naaberrahva poolt võib rahvariie alluda vägagi olulistele muutustele. Setud, kes on elanud kogu aeg vene kultuuri piirkonnas, on peaaegu täielikult üle võtnud vana vene riidemoe, mis setude juures elab edasi veel tänapäevalgi ning on läbi teinud mitmeid edasisi arenguid. Juba setu vanem naisetülikond oli põhiliselt venepärane. Nimetatagu vaid pikkade, kitsaste suudega varrukatega särki, kus vajaduse korral võidi käed torgata läbi varruka keskel olevast august - proime mulgust. Viimase nimetuse all tunti ka rüü õlgade kohal olevaid käeavasid. Venepärast nimetust kandis ka naiste kerge, poolvillane ülerõivas - räbik, mis on kaunistatud punasest või roheli-

---

[1] Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 186.

sest villasest lõngast põimitud nööriga - kaarusega. Särgi kaunistamiseks kasutati punast puuvillast lõnga - maagelõnga ehk kumakut. Venepärane on ka setu abielunaiste komme kanda juukseid kahes patsis, kuna tüdrukud palmitsevad juuksed ühte patsi - kossa .[1] Peas kandsid setu neiud, nagu vene omadki, vanikut, mida tuntakse ka nimetuse all lenta.

Kui setu naiste vanem riidemood sisaldas rohkete vene joonte kõrval ikka veel mitmeid lõunaeestilisi osi, nagu linik, puusapõll, geomeetriline ornament jne., siis areneb setu rahvariie XIX saj. teisest poolest alates üha suurema venepärasuse suunas. Linase rüü kõrval, mille endine valge värv asendus nüüd tumesinisega, tuli tarvitusele rüüga samalõikeline puuvillane kitasnik ja villane sukman (hrl.) ~ sarahvan (hrv.). Kuni Esimese maailmasõjani olid need kuued selja taga ripnevate ebaloomulikult kitsaste ja pikkade kasutamatute varrukatega. Puusarätti asendas põll, mida kohati tunti venepärase nimetuse all perednik. Ka setu naiste uuem särk on lõikelt vene särgi tüüpi, kuigi tema kaunistused on omapärased. Üleriideks on ikka valge, poolvillane räbik.

Setu naise rikkalikest ehetest kannavad venepäraseid nimetusi tsäposkad ja seerka.

Setu meeste ülikond, mida kanti veel XIX saj. esimesel poolel, oli veelgi enam vene laadi. Särk sarnanes lõikelt täiesti vene särgiga. Sel olid laia, lahtise suuga varrukad, kaenla all kaenlalapp - lastok, püstkrae ja rinnasisselõige vasakul küljel. Jalas kanti harilikult kaatsu (varasem vene laen !), selle

---

1 Vt. A. v. T i d e b ö h l, Der Fischfang und die Fischer des Peipus-Sees. "Das Inland" 1857, nr. 23, veerg 380.

kõrval oli tuntud ka nimetus proogid - mingid peenemad püksid. Ülerõivaks oli põlvini ulatuv kuub - poolsärk, mille all jõukamad kandsid puuvillast kirjatud jedrona T kampsunit. Suuremaks ülerõivaks oli meestel maani ulatuv , nn. laia seljaga särk ehk ärmak.[1] P e a k a t e t e s t on setu meestel tuntud venepäraste nimetuste all kartus, kolpak, pohova [kaabu].

Setumaast kaugemal avaldub vene mõju eesti rahvariidele selle üksikuis detailides. Juba XVIII sajandil on Lõuna-Eestis tuntud maagelõnga ~ kumakut, XIX sajandil levib selle kasutamine laialdaselt kogu Ida- ja Lõuna-Eestis, nii tikitult kui ka sissekootult.[2] Puuvill-lõnga levikut soodustasid eriti harjuskid, kellelt seda osteti.[3] Venepärane on Kagu-Eestis meestel särgi pükste peal kandmise komme, samuti üleriiete kaunistamine punase või rohelise villase põimpaelaga, mille nimetuski - kaarus - on vene keelest. Kagu-eesti pearätikul on suur sarnasus valgevene omaga.[4]

Meeste rahvariie kaob XIX saj. keskel. Samal ajal hakkab ka naiste riietusse tulema linnamoelisi elemente. Möödunud sajandi lõpul muutuvad üldiseks laia seljaga, eest lahtikäivad sitsjakid - kuhti. Sajandi vahetuseks on rahvariie kõikjal Lõuna-Eestis peale Setumaa kadunud.

Teistest riietuse alale kuuluvatest laensõnadest on lõuna-eesti murretes vanad ja laia levikuga vene laenud karman, puugnits, puhka, serduk, paslik, kotad, päternad; setu murrakust

1 Setu rahvariiete kirjeldamisel on kasutatud ENSV TA Etnograafia Muuseumi poolt valmistatava eesti rahvariiete albumi käsikirja.

2 Vt. A. M o o p a , Эстонско-русские отношения в XУШ - XX вв. по данным этнографии, КСИЭ 1950 , nr. 12, lk. 51.

3 sealsamas, lk. 49 jj.

4 sealsamas, lk. 51.

lisaks varatnik, paboi, korpak; teistest murrakutest veel kolotkad, vurask.

Ka rida hilisemate, linnamoeliste riietusesemete nimetusi on tulnud vene keele kaudu, näit. pintsak, manisk, palto, kaalastok, kepka ~ tepka, jupka. Uuemad laenud on veel halat(ka), kahvtan, lõppeks ka fufaika ~ kuhvaika ~ puhvaika.

R i i d e s o r t i d e nimetustest on tulnud vene keelest järgmised: hansa, solk, kleionka, pumasnane; ragas(k) ~ rogusk.

K a n g a k u d u m i s e alal on eestlastel olnud mõndagi venelastelt õppida. Seda tõendavad juba mitmed eespool toodud vanad slaavi ja vana-vene laensõnad, kuid ka rida lõuna-e. murretes kodunenud hilisemaid vene laene, nagu tsolok(na), präälits, präänitsema, prääditama, lsoal kolo, koloda, kevetsk, potak, verehtin; taalka.

Ka k i n g s e p a t ö ö alalt on setu murrakusse tulnud mitmeid vene laensõnu. Nimetatagu kõigepealt juba sõna saposnik, siis veel rida töövahendite nimetusi, nagu koloda ~ kolotka, kopil, koba, kostkas, teelka ~ tiilka, vaar, verbin. Mõned sellealastest sõnadest on tuntud laiemaltki, näit. ruptsik, plitka.

k) Ühiskond ja administratsioon.

XIX saj. 80-ndail aastail sundis kapitalismi arenemine ja talurahvaliikumise tõus Eestis ja Lätis tsaarivalitsust pöörama suuremat tähelepanu Baltimaadele. Teostati rida reforme, mille eesmärgiks oli isevalitsuse kindlustamine ning kasvava töölis- ja talurahvaliikumise mahasurumine. "Kuid sisuliselt, kodanlike

reformidena, nõrgendasid nad siiski "balti erikorda" ja soodustasid kapitalismi arenemist. " [1]

1888.aasta politseireformiga kaotati senised haagi- ja sillakohtud, politseiametnikke hakkas nimetama ainult valitsusvõim. 1889.a. teostati kohtureform, seati sisse rahukohtud, Kuigi siin kohtunikke nimetas erinevalt sisekubermangudest otse kohtuminister, oli see võrreldes senini Baltimail kehtinud pärisorjusliku kohtukorraldusega siiski sammuks edasi. Ametlikuks keeleks sai senise saksa keele asemele nii ametiasutustes kui koolides vene keel. Kuigi tsaarivalitsus taotles keele- ja koolireformiga reaktsioonilisi eesmärke, püüdes sel teel eestlasi kiiresti venestada, oli see ometi tugevaks hoobiks kohalikule saksa klikile. "Laialdase vene keele oskuse tõusu tõttu need reformid aga ühtlasi soodustasid eestlaste suhtlemist venelastega ja eesrindliku vene kultuuri vahetu mõju suurenemist. " [2]

Nende reformidega seoses tuli Eestisse suur hulk vene ametnikke, kelle kaudu, nagu ka asutuste vene asjaajamiskeele ja juba maalegi levima hakkava eesti ajakirjanduse kaudu, on eesti keeles kiiresti kodunenud suur kiht uusi vene laensõnu. Setu murrakus on muidugi selgi alal vene laene rohkem kui teistes murrakutes, sest kuuludes Pihkva kubermangu, kehtis setude elamisaladel kogu aeg seesama kord, mis teistes Vene sisekubermangudeski.

Kõigepealt on vene keelest r i i g i v a l i t s e j a t e nimetused, nagu tsaar, tsariitsa, naslednik; edasi r i i g i a m e t n i k k u d e nimetustest järgmised: kubernaator, semskanatsalnik, natsalnik, spraavnik, (s)traa(z)snik, urädnik, sotnik,

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 2o5.

2 sealsamas.

sotska, taarast, tessatnik, vojevood, pristav, natarus, kalava, (s)talavoi, toorus, kasak.

Tsaariaegset a d m i n i s t r a t i i v s e t j a o t ust peegeldavad setu murrakus leiduvad laensõnad kuberna, miir, utsastka, prihot.

Tsaariaegsete a m e t i a s u t u s t e nimetustest: kantseläär, kreposti [jaoskond], miravoi, vakruusna [kohus], upraava, palat, senat, staan, kantor.

Ametlikust a s j a a j a m i s k e e l e s t pärinevad järgmised laensõnad: (k)viitants, paveska, (s)praavka(kene), penss , pajuk.

Omaaegset ü h i s k o n d l i k k u ja r i i k l i k k u k o r d a iseloomustavad veel seesugused laensõnad, nagu türm, obrok, posliin, pohadelna, piirikas, ragatka, holop, prikassik, panat, voola. Samuti kuulub sellealase sõnavara hulka eesti keeles üldiselt tuntud sõna võli.

Suurem osa siin esitatud laensõnu peegeldab omaaegse tsaristliku Venemaa administratiivset ja riiklikku korda. Tähelepandav on mitmesuguste politsei- ja kohtuametnike nimetuste rohkus. Need laensõnad, mis teataval ajajärgul moodustasid osa eesti keele aktiivsest sõnavarast, on enamikus kadunud käibelt koos tsarismi likvideerimisega ning elavad tänapäeval osaliselt veel ainult vanema põlvkonna passiivse sõnavara hulgas.

Nõukogude korra ajal vene keele kaudu eesti keelde tulnud suure sõnapere käsitlemine ulatub käesoleva töö raamidest välja. Juhitagu ainult tähelepanu asjaolule, et lisaks eesti keeles üldiselt kasutusele tulnud uutele sõnadele leidub lõuna-eesti kagumurrakutes, kus kontakt vene keelega on otsene ja tihe, veel rida

vene keelega ühiseid nõukogudeaegseid sõnu, nagu saveet, selsaveet, tipudaat, pritsedaatel, saima jt., mis eesti kirjakeeles esinevad harilikult tõlkelaenudena.

1) Haridusala.

Tsaari-Venemaal korraldas koolideküsimust kohalik semstvo. Pärast semstvote asutamist 1864.aastal hakatakse ka Pihkva oblastis koole avama, samuti hakkavad tööle mõned kirikukoolid. Kuid setudele jäid nii ühed kui teised võõraks, sest koolid olid venekeelsed, kuhu vene keelt mitteoskavatel setudel oli peaaegu võimatu pääseda. Seepärast oli ka kuni XIX saj. lõpuni kõige algelisemgi kooliharidus setudele võõras. Alles 189o.a. asutatakse Obinitsas kaheklassiline kihelkonnakool, kuhu hiljem avatakse ka pedagoogikaharu. [1] See on õieti esimene setu kool, kuid õpilasi oli selleski vähe ja põhiliselt jäid setud edasigi kirjaoskamatuteks. Seda põlist mahajäämust ei suutnud likvideerida kodanliku Eesti koolikorraldus, sest viimane ei loonud tingimusi koolikohustuse korralikuks täitmiseks ning Setumaa jäi kuni nõukogude võimu kehtestamiseni kodanliku Eesti vabariigi kõige mahajäänumaks ja harimatumaks kolkaks.

On tähelepandav, et kooliga seoses olev terminoloogia on setudel enamasti vene keelest, mida hilisemad eesti keelest pärinevad nimetused on ainult osaliselt suutnud tagaplaanile tõrjuda, sagedamini on aga ise pidanud leppima vähemolulise kohaga. Sellealaseid vene laensõnu on setu murrakus: aasbuk, puukva, tedrats ~ kedrats, krandas, taahvka, pero, linika, räsinka,

1 Vt. W. B u c k, Petseri eestlased, lk. 23 jj.

tsärnil, rissutama, koolnik.

Omaaegse vene k o o l i k o r r a l d u s e tõttu on osa sõnu tuttavad laiemaltki, näit. gimnaasia, gimnasist, garatskoi.

Siinkohal oleks sobiv nimetada setu murrakust ka selliseid laensõnu, nagu kaset, teater (tsiatra), telefon (tilihon).

m) Arstiabi ja tervishoid.

Ka arstiabiga seoses olevad vene laensõnad piirduvad peamiselt setu murrakuga, mis seletub samuti endise administratiivse jaotusega. Pihkva kubermangus, kus elasid setud, kuulus arstiabi korraldamine semstvote võimupiirkonda, kelle ülesandeks oli asutada mõisate juurde arstiabipunkte ja avada tarviduse korral haiglaid. Selle korralduse tõttu oli Venemaa sisekubermangudes arstiabi rahvale mõnevõrra kättesaadavam kui Baltimail, mille kohta veel 1908. aastal kuuleme, et kogu Vastseliina kihelkonnas pole ühtki arsti.[1]

Et setudel on olnud tegemist just vene arstidega ja haiglatega, osutab ka rida vene laensõnu, nagu palnitsa, verssel ~ feršal, kuserka, kraadusnik. Rahvapärastest arstiabiandjatest on tuntud paaba ~ paapka.

H a i g u s t e n i m e t u s t e s t on vene keelest: skarlatiina (karlatsiis), koller ~ haller, tihv, raak, nuuterna [haigus], raan ning vastav verb raanama.

A r s t i m i t e s t kannavad vene päritoluga nimetusi valerjan, glitseriin ja krõmsa.

---

1 Vt. "Päevaleht" 1908, nr. 27, lk. 3.

n) Sõjavägi.

Enamik sellealaseid vene laensõnu on eesti keelde tulnud XVIII ja XIX saj. jooksul, eriti pärast seda, kui 1796. aastal ka Baltimaad allutati nekrutite andmise kohustusele. Väeteenistus kestis tollal 25 aastat ja toimus äärmiselt rasketes tingimustes. "Kuid väeteenistuses, hoolimata selle raskustest, õppisid eesti talupojad lähemalt tundma Venemaad ja ta rahvaid, eelkõige aga vene rahvast, tema elu ja võitlust. Selle tagajärjel tekkis väeteenistuse läbiteinud erusoldatite näol XIX sajandil Eesti külas laiema silmaringiga mehi, kes talurahva rahutustes korduvalt etendasid juhtivat osa."[1]

Sõjaväeteenistusest vabanenud soldatid olid ka peamised vene keele mõistjad eesti külas, nende kaudu said eestlastele tuttavaks mitmed uued esemed ja mõisted, nende kaudu tungis rida vene laensõnu eesti keelde. Nii on peaaegu kogu tolleaegse sõjaväeelu alale kuuluv terminoloogia tulnud otse vene keelest.

Lõuna-e. murdes esinevaist vene laensõnadest toodagu siin eelkõige s õ j a v ä e l i s t e a u a s t m e t e ja a m e t i t e nimetused, nagu general (inneraal), polkovnik, podpolkovnik, kapitan, porutsik, praporstsik, roodna ~ roodnik, kamandir, fitser, tarssi, rasveetsik, kasak, tentsik, tesurni, karaul.

V ä e o s a d e ja s õ j a v ä e a s u t u s t e nimetustest: polk, rood, patarei, kalotka, priiom, kamiis, kasarm.

S õ j a l i s t e k i n d l u s t u s t e nimetusi : krepost, okoop.

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 138.

Sõjaväe r e l v a s t u s e ja v a r u s t u s e alalt: pulemjot, perdanko, satvor, muuska, tõkk ; ranits, katelok, palat(ka), paraban, paslik, patinka, sinel, serduk, munder; suhkar.

S õ j a l i n e õ p p u s ja k ä s k l u s e d: utsin, utsitama, kamandu, kamandama, mirna, paveerka.

M u u d e s t sellealastest t e r m i n i t e s t veel: atstahvku, volna, lusitama, otpusk, kuuhni.

Esitatud vene laensõnadest oli suur osa eesti kodanluse võimuloleku ajal määratud väljasuremisele, sest eesti kodanlikud natsionalistid püüdsid igal pool, nii ka keeles, kõike venelikku võimalikult vältida. Kodanliku Eesti sõjaväes kehtestati Lääne-Euroopa sõjavägedest ülevõetud terminoloogia. Nõukogude Armee kaudu on eesti keeles uuesti elustunud rida varasemast ajast tuntud termineid, eriti auastmete ja väeosade nimetusi, nagu polkovnik, podpolkovnik, komandör; polk, rood jt., milledest mõnel on eesti keeles juba õige pikk traditsioon.

o) Usund ja kommestik.

Eestlaste esimene tutvumine ristiusuga toimus teatavasti idaslaavlaste kaudu. Kui Eesti ja Liivi alad XIII sajandil läänest tulnud ristirüütlite poolt vägivaldselt ristiusustati, jäi see osa eestlastest, kes elas Pihkva maadel, ühendusse venelastega ja võttis vastu kreeka-katoliku usu. Nii tekkis setude ja teiste eestlaste vahele lisaks poliitilisele ja majanduslikule eraldatusele veel usundiline erinevus. Ometi jäi muukeelne kirik nii ühtedele kui teistele paljudeks sajanditeks võõraks ja endisaegsed kombed ning tavad elasid edasi kuni hilise ajani.

Kui XV saj. lõpul asutati Petseri klooster, suurenes tunduvalt vene kiriku mõju setudele, kuid vene keele oskamatuse tõttu, liiati veel, et kirikukeeleks oli slaavi keel, said setud üle võtta ainult välised kombed, kuna aga tõekspidamised jäid endisteks. Alles pärast 19o5.a. revolutsiooni hakati samme astuma, et setud saaksid omakeelse kiriku, kuid nagu näitab küsimuse korduv puudutamine tolleaegses ajakirjanduses, [1] ei nihkunud asi lubadusest kaugemale. Et kogu kiriku asjaajamine, jumalateenistus ja kiriklikud talitused toimusid vene keeles, on loomulik, et ka kogu usundi alale kuuluv terminoloogia on setudel pärit vene keelest.

1840-ndail aastail tekkis kogu Lõuna-Eestis talurahvaliikumine, mis avaldus massilises vene õigeusku siirdumises. 1848. aastaks, mil usuvahetusliikumine vaibus, oli 17% Lõuna-Eesti talurahvast, peamiselt just maata inimesed, läinud vene õigeusku. "Vaatamata liikumise usulisele vormile oli see põhiliselt eesti ja läti talurahva võitlus maa eest, saksa mõisnike ja pastorite võimu vastu. Usuvahetuslik liikumine aitas teatud määral kaasa eesti talurahva vabanemisele saksa pastorite vaimse ikke alt. Liikumises avaldus järjekordselt eesti rahva sõprus vene rahvaga. " [2] Uus usk ise jäi aga rahvale võõraks ega ole ka vastavaalast sõnavara (peale üksikute sõnade) muudes lõuna-e. murretes kui ainult setus.

Ü l d i s e k i r i k l i k u t e r m i n o l o o g i a alalt leidub siin vene laensõnadest järgmisi: hospod, poh(o), rai; maaster, troits, tsasson; krõllas, pristool, jaltar, prit-

---

1 Vt. "Petseri Postimees" 19o9-191o.

2 Eesti NSV ajalugu, lk. 166.

vor, raiska [väravad]; kadinits, kaditama, laadan, lambatka, kupel, kaitan, molebin, moltva, seenasna, riisa, korona, koronitsima, angelja, taraver, ruuga, veera jt.

K i r i k u a m e t n i k k u d e nimetustest pärinevad vene keelest: arhirei, batjuska, paatska, tääkan, tätsok, kasnats, manahh, panamar jt.

Mitmesugused perekondlikud sündmused, nagu abiellumine, lapse sünd jne. olid varem seotud vastavate kiriklike talitustega. Eriti suur on kiriku osa olnud inimese s u r m a j a m a t u s e t a l i t u s e puhul, mis väljendub reas vene laensõnades setu murrakus, nagu saavan, venets; proovod, proovotama.

Matmiskombed on aga harilikult väga püsivad ning peegeldavad seetõttu rahva tõekspidamisi väga kaugetest ajastutest, millele ristiusk on suutnud lisada ainult mõningal määral välist kommestikku, kuna rahvapärane tõlgendus on jäänud tihti endiseks. Setudel, kellel vanad rahvapärased tavad ja pruugid püsivad osalt veel tänapäevalgi, sisaldavad matmiskombed rohkesti ühiseid elemente muistsete eestlaste kommestikuga, kuid samuti on ühiseid jooni venelastega. Viimastest mainitagu surijale vee ja käterätiku asetamist aknalauale, et lahkunu hing end seal peseks. Samuti on mõlemale rahvale omane, et pott, millest koolnut pesti, lüüakse puruks. Pärast matmist kaetakse hauakünkale laud, kuigi pärissööming toimub hiljem kodus. Matusetoidud on venelastel ja setudel ühised, samuti komme katta laud ka surnule. Traditsioonilisteks matusetoitudeks on tingimata kutja ja kiisla. Nelikümmend päeva pärast matmist peetakse mälestuspidu - pomika, pominanja, pominalja.

Surnu itkmine esineb nii setudel kui venelastel kohustusliku austusavaldusena lahkunule. [1]

Samuti on setu ja vene p u l m a k o m m e t e s rohkesti ühiseid jooni, kuigi teiselt poolt on setu pulm säilitanud ka paljusid põliseid eestipäraseid tavasid. Mõlemal rahval on tuntud nn. kodu kaemine (vn. дымники , дымничание),mil mõrsja vanemad käivad enne lõplikku kihlust peigmehe majapidamisega tutvumas. Pulmaliste kutsumine toimub venelastel ja setudel väga sarnaselt. Kaasavara kohta on setudel vene laensõna pridan. Laulatuspäevaks on ikka olnud pühapäev, kesknädal või reede, kuid üldiselt on laulatustoiming pulmades ainult kõrvalise tähtsusega akt, eriti setudel, kellel laulatus toimub harilikult mitu päeva enne pulmi. Viimane komme pole võõras kohalikele venelastelegi. Pulma eelõhtul või tavalisemalt saajapäeva hommikul kutsutakse lisaks pulma saabunud sugulastele ka külarahvas sööma - "umaste lauda", mida tuntakse ka venepärase nimetuse all vetserka- ~ vetsorkalaud. Vene keelest on samuti mitmete setu pulma ametimeeste nimetused, nagu truuska, podruskid, tõlkelaenuna kosilaseveljed (kohalikel venelastel братенники, жаниховы братья). Kogu pulma protseduur, mida juhatab truuska, sisaldab palju üksikasju, millel on täpsed vasted vene pulmakommetes. Näit. mõrsja pea sugemine, peigmehele mõrsja kodus aseme ostmine truuska poolt jne. Kui saajarong saabub mõrsja ukse ette, laotab mõrsja ema peigmehe jalgade ette vaiba, mille nurkadele ja keskele viimane paneb raha. Väga sarnaselt venelastele toimub setudel peigmehe tuppa viimine truuska poolt. Mõlemal pool on kombeks, et

---

1 Vt. I. M a n n i n e n, Setude matusekommetest, EK 1924, lk. 10-19 ja D. Z e l e n i n RV, lk. 32o- 333.

mõrsja ja peigmees lauas ei söö. Peigmehe koju jõudes tulevad nii venelastel kui setudel noorpaarile vastu peigmehe isa ja ema, kasukad pahupidi seljas; mõnikord lastakse mõrsjal ka kasukale astuda jne.[1] Mitmed üksikjooned nimetatud kommetest on tuntud ka setude naaberaladel, nagu Räpinas ja mujal.

Muudest kommetest, mis kagueestlastel, eeskätt setudel, on ühised naabruses asuvate venelastega, nimetatagu paabaprasnikut, edasi rohkearvuliste kalendritähtpäevadega seoses olevaid kombeid. Venelaste eeskujul viivad setudki jõululaupäeval hallahaldjale - maros - õue kaerakiislit, et see suvel kaera ära ei hallaks.[2] Samuti pärineb venelastelt komme käia jõulude ajal kristoslaavitamas, mis seisneb selles, et lapsed käivad kolme-neljakesi rühmas majast majja, lambid või küünlad käes, lauldes kirikulaule ja korjates raha.

p) Kalender.

Religiooniga on tihedalt seotud setu kalender. Rohked kiriku- ja kalendritähtpäevad kannavad enamasti vene keelest pärinevaid nimetusi, olles tihedasti seotud vene õigeusuga. Näit. maasselits, saagovin, veto (reede), väätka (õhtud), poorna(päev), raadovits.

---

1 Vt. J. H u r t SL II, lk. 463-499; ERA II 278,lk.435-444 ja lk. 655-668 ning М.Ш и п и с, Свадебные песни и обряды из свадебной игры записанной в деревне Городище, Петсерского уезда в Эстонии, Petseris 1936; RKM, Vene 1, lk. 465-542; ERA, Vene 9, lk. 143 - 155 ja lk. 482 - 582.

2 Täpselt sama komme on tuntud iisaku segaasustusega alal. Vt. Ю. Т р у с м а н, Исаакские полуверцы в Эстляндской губернии. Временник Эстляндской губернии 1895,lk. 14.

Rohkeid t ä h t p ä e v a d e n i m e t u s i, mis lähtuvad vene pühakute nimedest: aleksei, ilja (päev), ilkandra, ivaanoskorona, laaseri(päev), luja(päev), makavei, migul(apäev), miitrosk, nahtsi(püha), oudakei, paass(apäev), päätnitsa, rolla-(päev), sorokasveet, ulase(päev), viisenja(päev) jt. vähem tuntud. Mitmed nimetatuist on saanud tuttavaks ka kaugemal setu murrakut ning on läinud kagu-e. rahvapärasesse ajaarvamisse, näit. poornapäev, saharipäev jt.

r) Mängud ja lõbustused.

Erilise ühistöö vormina on venelastel laialdaselt tuntud olnud külatüdrukute ühised ketrusõhtud, mis tavaliselt lõppesid lõbutsemise ja tantsuga. Sama komme on esinenud mitmel pool Eestiski. Eriti harilikud on istjad (vrd. vn. посиделки) setudel ja piirissaarlastel, [x] kus on tuntud ka venepärased nimetused subretka ~ subrik, igres. Harilik külanoorte tantsuõhtu esineb kogu Lõuna-Eestis nimetuse all kirmas, setus selle kõrval kulanje; sugulaste kokkutulekut kutsutakse praasnik.

Setu külades lõbutseti kõige enam nn. veeristimisõhtuil - väätka(õdagu) - jõulu ja kolmekuninga vahel. Sel ajal tööd ei tehtud, vaid noored kogunesid õhtuti kuhugi peresse tantsima ja mängima. Üheks harilikuks mänguks oli igruse (ilo) e.vojevooda. Mitmete setu laulumängude sõnad (näit.rida kaksamine, lina kakkumine jt.) viitavad nende vene algupärale, kuigi kohalikel venelastel on lõõtspill ja uuemaaegne tants vanad mängud juba varem välja tõrjunud. [1] Tänapäeval on ka setudel nimetatud män-

---

x Olgu lisatud, et seesama komme esineb väga sarnasel kujul ka Kihnu saarel, kus seda nimetatakse "üläljõstmine".

1 Vt. P. A r i s t e, Setu jõulumängudest, Album M.J.Eiseni 7o.sünnipäevaks, Tartus 1927, lk. 121-133.

gud juba minevikunähtuseks.

Ka setude varemalt harrastatud kevadine ühine osjas käimine - (osja)kopp oli seotud mitmesuguste tantsude ja mängudega. T a n t s u d e nimetustest on vene keelest: kasatšokk ~ kasatsk, krakovjakk ~ krakujaak, trapak.

Mitmesugustest m e e s t e ja p o i s t e m ä n g u d e s t on Lõuna-Eestis laialdaselt tuntud nn. muna auku ajamise mängud: kiila, kumanits, tsuura; mängus tarvitatav kepp - kiiur, paalka. Teistest mängudest veel riuhad, laste peitemäng kratsinapaalka. Venelaste poolt üldiselt harrastatav munaveeretamismäng on nimetuse all loomka setudelegi hästi tuntud. Vene keelest on lõppeks Kagu-Eestis esinev palli nimetus määts(ik) ning teatav kokkuleppeline hüüatus mitmesuguste mängude juures - tsuur, mis on eesti keeles laiemaltki tuntuks saanud. Vastav verb on tsuuritama. Vene laensõnadest kuulub mängude terminoloogia hulka veel Räpinas tuntud seerepit [heitmal.

M u u s i k a r i i s t a d e s t levis XIX saj. keskpaigast alates kogu Venemaal väga kiiresti lõõtspill,[1] mis sai populaarseks Eestiski. Kagu-e. murrakutes on see pill tuntud häälikuliselt väga varieeruvate nimetuste all: härmon ~ järmon ~ ermon ~ järmol ~ jermol ~ jõrmul ~ jõrga, mis kõik lähtuvad vene keelest. Teistest mänguriistade nimetustest veel puuben.

Laste m ä n g u- ja s p o r d i t ä r v e t e alalt kuuluvad siia sõnad kanok ja ledenka ~ ledenits ~ nedelka ~ nedo.

K a a r d i m ä n g u terminoloogiast on mitmeid nimetusi vene keelest, näit. atskoo, kooser, tuus, turak, kolot, pugna, holop, troek.

---

1 Vt. D. Z e l e n i n RV, lk. 351.

s) Perekond.

Perekondlikke suhteid tähistav sõnavara on tavaliselt välja kujunenud väga kauges minevikus, juba sugukondliku korra ajastul. Seda osa sõnavarast iseloomustab väga suur püsivus, need nimetused kuuluvad harilikult keele sõnavara põhifondi. Seepärast on ka täiesti arusaadav, et siiakuuluvaid hilisemaid laensõnu võib leiduda ainult üksikuid. Pikaajalise ja tugeva vene keele mõju all olnud setu murrakus on omade põliste sõnade kõrvale mõnikord astunud vene laensõnad, kuid sel juhul on viimastel ikka teatav hellitlev, meelitav varjund, näit. maama, täta, paaba, teeda, tsitsa(?), matska, tarik. Mõningad nendest sõnadest on lõuna-e. murretes laiemaltki tuttavad, esinedes siis harilikult lastekeele-sõnadena.

Siinkohal nimetatagu veel vene laene: kalena, [illegible]vatak, sussed, klopets, millest viimane on eesti keeles laia levikuga.

t) Kehaosad.

Kehaosade nimetused kuuluvad enamikus sõnavara põhifondi, olles väga püsiva iseloomuga. Ometi on mitmedki vene laensõnad lõuna-e. murrakutes endised põlised nimetused kõrvale tõrjunud. Nii on Kagu-Eestis täiesti kodunenud kulak, setu murrakus veel koss, kudra, pless. Naljatleva varjundiga sõnana on laialt tuntud koluva, setus lisaks kiila, uusad, puso, pusõr.

u) Loodus.

Pihkva ja Lämmijärve äärsetes murrakutes on rida vene laensõnu j ä r v e g a seoses olevate nähtuste tähistamiseks:

palanja, poroga ~ parok, rubets, vaal, kriin, lõsnak.

V e e k o g u d e g a seoses veel praalis, kanav, plavina ~ plaava ning luusna ~ luusnik, millest esimesed on tuntud ainult setu murrakus, kaks viimast ulatuvad aga üle kogu võru murde.

L o o d u s n ä h t u s t e alalt mainitagu setu murrakust puura ~ puro ja tuman.

Mitmesuguseid l o o d u s e-e s e m e i d tähistavad laensõnad krustan, pliit, sebjonka, jaarus ; m a a p i n n a g a on seoses sõnad donnits, klõiss.

T a i m e d e ja p u u d e nimetustest on vene päritolu sõnad kalin, veerba, lesnak; s e e n t e nimetustest krooba ja porovik ~ paravik. Siinsamas nimetatagu ka laensõna roossa 'hoiumets, park'.

P u t u k a t e nimedest on üle-eestilise levikuga prussak;võru murde piirides on tuntud kari ~ hori ja kirges; setu murrakus veel mooskas ja tsirkun.

M e t s l o o m i ja -l i n d e esindavad järgmised sõnad: harju(kene), joos ~ joosik, noorka; kulokene, tsäika. V õ õ r a m a a l o o m a d e s t blesjan, sloon ja kiit ~ kiita(kala).

v) Emotsionaalsed sõnad.

Keele sõnavara on lakkamatus arenemises ja muutumises. Pidevalt, kuigi aeglaselt, areneb keele häälikuline külg, samuti sõnade tähendus.Algupärasele neutraalsele tähendusele võib lisanduda uusi varjundeid,aegade jooksul võib sõna põhitähendus hoopiski ununeda ning sõna elab edasi ülekantud tähenduses.Vene keelest eesti keelde ülevõetud pejoratiivsete ja sõimusõnade

hulgas on mitmeid selliseid, millel algselt puudus halvustav tähendus, kuid mis selle on saanud juba vene keeles, näit. holop, kalpak ~ kalbak, masuurik, noorka, passatski, polvand ~ pulvand, vurle ~ hurlet ~ hurjet.

Kuid sagedasti näeme ka, et sõna saab halvustava varjundi alles teise keelde laenatult. Eesti keelde tulnud vene laensõnadest on tekkinud taoline tähenduslik edasiareng järgmistel: hodak ~ hadak, purlak, matska. Kagu-Eestis harilik kirumis- ja sõimusõna pokan lähtub vene adjektiivist.

Muudest vene keelest pärinevatest sõimu- ja halvatähenduslikest sõnadest esinevad Lõuna-Eestis veel hulugaan ~ ulikaan, kanalja ~ kannalijalg, karmantsik, looder, poogand, puian, rospoinik, truutna, trääpesnik, turak.

Sõimusõnadel kui erilise tundetooniga emotsionaalsetel sõnadel on omadus kiiresti levida. Ka siinkäsitletud sõnadest on enamik tuntud eesti keeles hoopis kaugemal kui ainult lõuna-e.murretes. Eufemistlikel põhjustel kasutatakse omakeelse sõna asemel tihti muukeelset väljendit, sest see ei mõju nii teravalt kui omakeelne harilik sõna, kuid on ühtlasi oma uudsuse tõttu tabavam ja väljendusrikkam kui kulunud vorm. Selle tõttu on ka sõimusõnade hulgas harilikult rohkesti laensõnu teistest keeltest.

õ) Rahvaste ja riikide nimed.

R a h v a s t e n i m e d e s t on vene keele kaudu tulnud poolakene ~ poolakas ja tatarlane levinud kogu eesti keeles. Setu murrakus on nendele lisaks veel araap, kitajets,

jehiipta ~ jepketi(rahvas) ning pejoratiivne tsuhkna.

Samuti esinevad mitmed r i i k i d e ja m a a k o h t a-d e nimed setu murrakus vene keelele lähedasel kujul, näit. Anglia, Kitaja, Ratseja ~ Rassiia, Šveeda, Krõmmil sõda l, Sibir, Kranštaat jne.

x x
x

Eespool püüdsime lõuna-eesti sõnavaras leiduvate vene laensõnade valgusel jälgida vene-eesti ajaloolisi ja kultuurilisi suhteid. Ühtlasi katsusime ära märkida neid teid, mida mööda venepoolsete mõjustuste tulek ja levik on toimunud. Võime öelda, et valdav enamik eesti keele sõnavarra läinud vene laensõnadest on tulnud eestlaste ja venelaste otsese suhtlemise tõttu kahe rahva piirialadel, kusjuures kagu-eesti murrakutel on vahendajana olnud tähtis osa. Pikaajalise ja sõbraliku suhtlemise tõttu vene naabritega on rohkeid vene elemente kodunenud nende alade materiaalses ja vaimses kultuuris, sadasid vene keelest pärinevaid sõnu ja väljendeid on leidnud tee nende murrakute sõnavarra, levides siitkaudu edasi kaugemale lääne poole.

Peale selle on paljude laensõnade levikule kaasa aidanud vene rändtöölised, kaupmehed, kalurid, aednikud, raudteeametnikud, ametiasutuste töötajad, vene vabrikutöölised ja teised vene rahva esindajad, kellega eestlastel XVIII - XX saj. oli rohkesti kokkupuuteid.

Vene rahvaga ja vene kultuuriga tutvusid eestlased ka omapoolsetel käikudel Vene aladele. Juba vanast ajast on Venemaa olnud kohaks, kuhu eesti talupoeg põgenes ülejõukäiva orjuse ja mõisniku tagakiusamise eest. Piirialadel ei ole liiklemine ja

elanike vahetus eestlaste ja venelaste vahel kunagi lakanud. Venelastega puututi kokku ka vooris käies. Lõuna-Eestile olid lähimateks linnadeks, kust käidi kaupa toomas, Riia ja Pihkva, viina veeti Peterburisse ja Ostrovisse.

Suur osatähtsus vene mõju levitamisel oli vene sõjaväes teeninud ja sealt vabanenud soldatitel, kelle kaudu paljud uued nähtused ja rohked uued sõnad said tuttavaks kogu eesti keelealal.

1863.a. antud passikorraldusega kindlustati talupoegade liikumisvabadus [1] ning seoses kapitalismi arenemisega eesti külas, talude kruntimisega ja vabadikukohtade massilise hävitamisega tekib külas suur rahvastiku liikuvus. Maata ja tööta jäänud inimesed siirdusid tööstusse, läksid metsa- ja ehitustöödele, otsisid tööd linnades ja teistes Venemaa kubermangudes. [2] Piirissaare ja Lämmijärve äärsetele kaluritele muutuvad harilikuks igasuvised kalastusteekonnad Kroonlinna alla ja Laadoga järvele, mis kestsid kuni Esimese maailmasõjani. Nendel käikudel puututi otseselt kokku vene rahvaga ja vene keelega ning sel teel tuli eesti keelde rida uusi vene laensõnu.

Nii mitmepalgelised kui on olnud vene ja eesti rahva suhted ajaloo jooksul, nii mitmekesised on ka olnud need teed ja kanalid, mida mööda vene mõju on pidevalt ulatunud Eesti alale. Vene laensõnad eesti (eriti lõuna-eesti) sõnavaras peegeldavad ilmekalt selle mõju suurust ja iseloomu.

Kuid kuigi sõnavara arenemine on tihedalt seotud ühiskonna arenemisega, on keelel siiski omad erilised sisemised arenemise

---

1 Vt. Eesti NSV ajalugu, lk. 184.
2 sealsamas, lk. 187.

seadused, mis juhivad ja suunavad ka sõnavara arenemist ja täienemist. Seepärast ei peegeldu ühiskonnas toimuvad muutused lihtsalt mehhaaniliselt muutustes keele sõnavaras, vaid iga uue sõna tarvituseletulek või kadumine sõltub väga mitmesugustest teguritest. Keeleteaduses on tuntud nähtus, et vaatamata mingi mõiste või eseme muutumisele, jääb selle keeleline väljend endiseks. Endise sõna tähendus laieneb ka uuele esemele või kandub sellele täielikult üle. Eriti püsivad on sõnavara põhifondi kuuluvad sõnad. Viimane asjaolu ehk seletabki seda teataval määral vastuolulist nähtust, et kuigi setu taluehitused on nii väliselt kui sisemiselt paigutuselt omandanud täiesti venepärase ilme, on sellealaseid vene laensõnu suhteliselt vähe. Kui kõrvale jätta ahju osade nimetused, tuleksid tõsisemalt arvesse ainult seenits, tsulan, kosok, liitska. Needki, välja arvatud esimene, tähistavad teisejärgulisi ehitusdetaile. Põhiline ehitusalane terminoloogia on aga setudel kõik eestiline.[1] Kahjuks ei ole meil siinkohal võimalik lähemalt peatuda küsimusel, miks on setu elamuga seoses olev sõnavara osutunud nii püsivaks vene keelelise mõju suhtes, kuna näit. riietuse alal tulevad uued venepärased rõivaosad setus tarvitusele koos nende vene nimetustega.

Lõpuks tahaks juhtida tähelepanu iseloomulikule nähtusele, et setu muinasjuttudes, rahvalauludes ja kõnekäändudes on nende traditsionaalse vormi tõttu säilinud terve rida vene laensõnu, mis igapäevases kõnekeeles tänapäeval juba puuduvad või on haruldased, näit. kalena 'sugu, suguvõsa', kamand 'salk, jõuk, seltskond', kaster 'talu, mõis, küla, linn', proogid 'püksid',

---

1 Sellele asjaolule on autori tähelepanu juhtinud sm. A. Moora.

pumas(k), 'paberraha', pumasnane ' puuvillane', solgun 'seljakott, kaelakott', tallar 'tisler', tuumatama ' mõtlema' jpt.

Iga laensõna, kuulugu ta tänapäeval juba arhaismide hulka, tähistab üht lõiku vene-eesti suhete kujunemise ajaloolisel teel.

3. Vene laensõnade vanus eesti keeles.

Sõltuvalt ajaloolistest tingimustest võib vene keelest pärinevad laensõnad jagada kahte suurde rühma: a) vanem laenukiht, mis on tulnud eesti keelde XV - XVII sajandini ja b) hilisemad vene laenud, mida hulgaliselt tuleb eesti keelde alates XVIII sajandi algusest kuni tänaseni. Kummaski laenukihis võib eraldada veel väiksemaid rühmi, kuigi üksikute laensõnade ajaline paigutamine ühte või teise gruppi valmistab tihti küllalt suuri raskusi. Samuti pole alati kerge eraldada vaadeldava perioodi varasemaid laene veel vanematest vana-vene laenudest. Ometi on meil nüüd laensõnade vanuse kindlaksmääramiseks peale foneetiliste kriteeriumide kasutada juba ka mitmeid muid otseseid ja kaudseid allikaid.

Eesti keeles leidub mõningaid suhteliselt vanu vene laene, mis aga ei ole saanud tulla enne XIV - XV sajandit, sest olles tatari päritolu, said nad vene keeleski koduneda alles mainitud sajandeil. Alates XVI - XVII sajandist tulevad laensõnade vanuse dateerimisel abiks eesti kirjakeele varased mälestusmärgid. Lõuna-Eesti seisukohalt on siin esmajärguline tähtsus J.Gutslaffi 1648.a. ilmunud grammatikal , tema umbes 1656.a. pärineval Vana Testamendi tõlke käsikirjal, edasi J.Clare käsikirjalisel lõuna-eesti murde sõnaraamatul 1730.aastast ja teistel

samast ajast pärinevatel teostel.

Üheks tugipunktiks laensõnade vanuse määramisel on lutsi keelesaare murre, mis on eraldunud setu murrakust Põhjasõja ajal XVIII sajandi algul, mil osa kagu-eesti rahvastikust siirdus praeguse Läti NSV territooriumile. Vene laensõna esinemine lutsi murdes kagu-eestile lähedasel häälikulisel kujul tõendab, et sõna oli siin tuntud hiljemalt XVII saj. lõpul. Kaudset tuge vene laenude ea selgitamisel võivad pakkuda ka teised eesti naaberkeeled, nagu läti keel, soome keel, omaaegne Baltikumi sakslaste keel jne. Lõppeks, nagu eespool juba rõhutatud, on suur tähtsus laensõnade häälikulisel võrdlemisel nende lähtekujudega, samuti tuleb arvestada laensõnade territoriaalset levikut. Vanemad laensõnad on harilikult paremini jõudnud kohaneda laenava keele foneetiliste ja grammatiliste normidega, alluvad täielikumalt neid laenanud keele arenemise sisemistele seadustele kui nooremad laenud, nad on harilikult suurema levikuga ja on sagedamini pääsenud keele sõnavara põhifondi kui hilisemad laenud.

Ülalnimetatud kriteeriume arvesse võttes võib lõuna-eesti murdes leiduvatest vene laensõnadest vanemateks pidada järgmisi: jaam, kabak, kapst(as), kari, karits, karman, kośt, kośtma, kupets, kõrts, kõrtsmik, nuhkima ~ nuhutama, pitsat, polvand, poolakene, porgand ~ põrknas, praavuma, proogid, prääditama, präälits, puhka, puugnits, puustus, pälin, pätern, ragas, ragasine, ritk, ruubel ~ rubla, seenits, siss, tatarlane, tatrik, teng, tolk, tseetska, tserbak, tsolokna, tsäärak, tubinits, täta, ugurits, vaal, vaalima, vaalustama, vasna, visnapuu jt.

Need laenud on tulnud vene keelest eesti keelde ajavahemikul XV - XVII sajandini, vähemalt esinevad need sõnad XVIII sa-

jandi algul eesti keeles juba oma praegusel kujul, mis eeldab pikemat või lühemat kodunemisperioodi enne seda. See küllaltki arvukas rühm sõnu, millega eesti murrete sõnavara on täienenud neil sajanditel, kui eestlased olid oma põlisest liitlasest ja naabrist - Venemaast - vägivaldselt lahutatud, on suurepäraseks tõendiks, et sel mõlemale rahvale raskel ja väliste sündmuste poolest kireval ajal Eesti ajaloolised sidemed Vene aladega mitte ainult kestsid edasi, vaid veel tihenesidki. Enamik neist laensõnadest on lõuna-eesti murdes üldtuntud, kuid paljude levik on eesti keeles hoopis laiem ning mitmed neist on läinud eesti rahvuskeele sõnavara põhifondi.

Alates XVIII sajandist suureneb märgatavalt vene laensõnade tulv eesti keelde, sest nüüd olid kõrvaldatud välised takistused, mis seni pidurdasid eesti ja vene rahva omavahelist suhtlemist. Vastavalt sellele, kuidas Eesti ala majandus üha tihedamini seostus Vene turuga, kuidas siin Vene riigivõim tugevnes ja suurenes otsene läbikäimine eestlaste ja venelaste vahel, täienes eesti murrete ja areneva kirjakeele sõnavara üha uute vene laenudega, mille hulk kasvas eriti tõhusalt XIX sajandil. W.Hupeli sõnaraamat 1780. ja 1818.aastast, "Beiträge" XIX saj. algupoolelt ning O.W. Masingi "Maarahva Nädalaleht " ja teised teosed registreerivad rohkesti uusi vene laensõnu, mis on eesti keelde tulnud XVIII saj. jooksul. Lõuna-Eestis esinevatest vene laenudest peab sellesse aega arvama järgmised: abar, arssin, jaakar ~ jaagri, kamand, karaul, karnits, kartohk, kasak, kibitka, kiisla, kormitama ~ kormitsema, kotad, kresla, kruubid, kulak, kumak ~ maage(lõng), laaditama, lesatama, liisna, luusna, mast 'võibolla', mutt, määts, noos, parsnik, perotama, pliin, plotnik,

pogan, pohmel, polk, polkovnik, poolvernik, porutsik, priipass, prikassik, pristav, purlak, puustalmaal, ragatka, rihits, rood, sedelgas, serduk, sopits, sudak, tentsik, tooros, trahter, troska, truup, tsigun, tsirgas, turak, utsin, utsitama, venitus, voli, votka jt.

Eesti tärkav kirjandus, mille viljelemine jäi mitmeks sajandiks saksa pastorite eesõiguseks, oli oma ühekülgse kirikliku sisu tõttu ja autorite puuduliku rahvakeele tundmise tõttu sõnavaralt väga piiratud ning ebarahvapärane. Samuti pakuvad ka esimesed sõnaraamatud väga juhuslikku ja nappi sõnavara, mistõttu selleaegne kirjakeel ei saagi õigesti ja vajaliku täpsusega peegeldada eesti sõnavara rikastumist vene laensõnadega. Alles F.J. Wiedemanni sõnaraamat haarab peaaegu kogu tolleaegse eesti rahvakeele leksikaalse rikkuse, kuid on täiesti tõenäoline, et paljud esmakordselt Wiedemanni poolt registreeritud vene laenud on eesti murretes ja üldrahvalikus keeles olnud tarvitusel märksa varem.

Teisest küljest on aga vene-eesti suhted kujunenud eriti lähedasteks ja mitmekesisteks just XIX sajandil, mistõttu sel perioodil vene laensõnade arv eesti keeles mitmekordistub. Eespool on puudutatud neid ühiskondlikke ja ajaloolisi põhjusi, mis tingisid sellise suhete tihenemise ja elavnemise (pärisorjuse kaotamine, talupoegade liikumisvabaduse kasv, kapitalistlike suhete arenemine, valitsuse reformid, eesti rahvusliku intelligentsi lähem tutvumine vene kultuuriga, töölisliikumise tekkimine, lõppeks vene kool, vene keele oskuse kasv jne.) ning mille tõttu XIX saj. kestel lõuna-eesti sõnavara rikastus selliste laensõnadega, nagu artell, astaskid, atsissina, isvostsik,

jupka, juuska, hansa, kahvtan, kalavinskid, kaleska, kanav, karassin, karmantsik, kaset, klänima, koika, konovald, koolnik, kooser, kosli, krandas, kravat, krepost, kriiska, krossima, krutski, kuhti, kul'atama, kull ~ kuul, kuparos, kuurits, laatka, laavka, ledenka~ledinits, leika , mahorka, manisk, matsalka, matska, meres, mernik, miravoi, mutitama, muting (laia leviku tõttu võivad kaks viimast olla ka vanemad), mässak, nosselka, obrok, otpusk, paarus, pajuk, palat, palat(ka), palto, parahod, parask, paslik, pavestka, penss, pintsak, pitski, pliit, podrätsik, porovik, potska, praasnik, priistan, prostoi, ranits, relss, robutama, roosvan, räsima ~ räsutama, sakuska, sapka, sarai, serkal, sikuska, soima, solotnik, sombrak, sorokohvka, sotnik, strasnik, sumka, susla, taavits , tessatiin ~ tiin, tesurni, toros, tsert, tsertima, tsetverik ~ veerik, tsetvert, tsirunik, vaaritama, vaksal, veruk(as), vet, voola jt.

Näeme, et laene on kõige mitmekesisema sisuga ning eesti keele sõnavara rikastamise seisukohalt ka erineva väärtusega. Enamik nimetatuist on peale lõuna-eesti tuntud teisteski murretes, suur osa ka eesti kirja- ja ühiskeeles, kuid eesti sõnavara põhifondi on nendest pääsenud vaid üksikud. Paljud sõnad sellest hilisest laenukihist on jäänud ainult murretesse, jõudmata eesti üldrahvaliku keele sõnavarra.

Eelnimetatuist võiks eraldada veel rühma kõige hilisemaid laensõnu, mis eesti keeles on kodunenud alles XIX - XX sajandi vahetusel või isegi XX saj. alguses, näit. huutor, karahvin, katelok, kufaika ~ fufaika, lamavoi, mannerg, maroosina, meena, palutska, patinka, pentska, pulemjot, sakol, savod, tilihon, veelka jt.

Setu murrakus on nende hiliste laensõnade arv mitu korda suurem. Olles iga päev otseses kontaktis vene keelega, on ka suur osa rahvusvahelisi sõnu tulnud setu murrakusse vene keele (õigemini vene murrete) vahendusel ning kannab selle pitserit (agranoom, inžinjeer, jikadeemija, binsin jpt.). Setu murrakule on sõnavara täiendamise esmaseks allikaks olnud vene keel ja on selleks jäänud ka praegu, kuna teised lõuna-e. murrakud osutavad juba tugevat eesti kirjakeele mõju.

4. Vene-eesti suhete laad ja iseloom keelelise materjali alusel.

Ühest keelest teise siirdunud laenuliste elemantide rohkus ja iseloom tunnistab tingimata ka ühe rahva see- või teistsugusest mõjust teisele rahvale, sest keel on lahutamatult seotud kogu ühiskonna ajalooga. Keele kui rahva ajaloo ühe allika uurimine aitab selgitada, " missuguste teiste rahvaste ja keeltega oli seotud rahvas - antud keele kandja; missuguseid mõjusid ta võttis neilt vastu ja missugust mõju avaldas ta neile ise." [1] Rahvastevaheliste suhete peamiseks kajastajaks on keele sõnavara, milles laensõnade näol säilib mälestusmärk kahe rahva kokkupuudete kohta ajaloo ühel või teisel etapil. Mida tihedam ja pikaajalisem on olnud kontakt kahe rahva vahel, seda sügavamaid jälgi on see jätnud suhtlevate rahvaste keelde.

---

1 V. V. V i n o g r a d o v, J.V.Stalini teos "Marksism ja keeleteaduse küsimused" ja nõukogude keeleteaduse areng, Tallinn 1952, lk. 8.

Eesti keeles kodunenud vene laensõnade uurimine viib meid järeldusele, mis on täielikus kooskõlas ajaloo ja etnograafia andmetega eesti ja vene rahva ajalooliste sidemete kohta: 1)suhtlemine venelastega on toimunud pika aja vältel, meie ajaarvamise algusest kuni tänapäevani , sest uusi sõnu on vene keelest eesti keelde tulnud pidevalt kogu selle perioodi kestel; 2) suhtlemine venelastega on olnud tihe ja mitmekülgne, mida tõendab laensõnade esinemine kõikidel ainelise ja vaimse kultuuri aladel.

Asudes vene laensõnu vaatlema sisulisest küljest, näeme, et venepoolseid laene on rohkesti seesugustel põhilistel elatusaladel, nagu põllundus, karjandus, kalastus, edasi kaubandus ja mitmesugused käsitööalad. Samuti on väga palju laensõnu mitmesugustelt igapäevase elu-olu aladelt, nagu ehitused, elamu, kodune majapidamine, toidumajandus, riietus jne. Täielikult valitseb vene keelest pärinev terminoloogia setudel usundi alal, suurelt osalt ka hariduse ja arstiabiga seoses. Mitmeid laensõnu on kommestiku, mängude ja lõbustuste alalt. Kogu see rohkearvuline vene keelest eesti keelde tulnud sõnavara kõneleb heanaaberlikest ja vastastikusel abistamisel ning viljakal koostööl põhinevaist suhetest eestlaste ja nende suure naaberrahva vahel.

Suur rühm sõnu, mis on seoses Vene tsaaririigi omaaegse ühiskondliku, riikliku ja sõjaväelise korraga, kajastab tolle suure politseiriigi ja rahvaste vangla ametiasutusi ja -isikuid (rohked politseiametnike nimed!), mis olid vaenulikud niihästi vene kui ka eesti töötavale rahvale. See terminoloogia on levinud ülevalt alla ega peegelda mingil moel eesti ja vene rahva tõelisi vahekordi käsitletaval perioodil. Mis puutub vene keelest ülevõetud sõimusõnadesse ja mitmesuguse pejoratiivse tähendusega

sõnadesse, siis need kui emotsionaalse värvinguga sõnad on saanud eesti keeles kiire leviku osaliseks just oma ilmekuse ja uudsuse tõttu. Teatavasti on selliste emotsionaalsete ja ekspressiivsete sõnade levimise põhjused ja teed harilikult hoopis teised kui neutraalse tähendusega sõnadel.

Kagu-eesti murrakutesse tulnud rohked laensõnad verbide, omadus- , määr- ja abisõnade hulgast tõendavad eriti intensiivset venepoolset mõju ning väga tihedat ja elavat läbikäimist kahe rahva vahel, sest nimetatud sõnaliike laenatakse suhteliselt harva. [1]

Eelöeldut kokku võttes võib laensõnade põhjal täie kindlusega väita, et 3) suhted eesti ja vene rahva vahel on olnud pidevalt sõbralikud ja heanaaberlikud ning on avaldanud suurt ja viljastavat mõju eesti majandusliku ja kultuurielu arenemisele.

Rahvastevahelised suhted on ikka vastastikused. Suhtlemisel naaberrahvastega, kokku puutudes naabrite kultuuriga ja majanduseluga õpivad rahvad üksteiselt uusi tootmisvõtteid, võtavad kasutusele uusi tootmisriistu , täiendavad oma rahvuskultuuri uute elementidega. Ühes sellega ka nende rahvaste keeled, mis on suhtlemisvahendiks omavahelisel läbikäimisel, rikastuvad ja täienevad naaberkeelte arvel.

Nii on ka eestlased ühelt poolt rikastanud oma kultuuri ja keelt suure vene rahva kultuurisaavutuste ja keele abil, kuid on teiselt poolt ka ise andnud elemente naabruses asuvate venelaste kultuuri ja keelde. Ometi on aga eestlastel oma võimsalt vene naabrilt olnud hoopis rohkem õppida kui nad on suutnud

---

1 Vt. Л. А. Булаховский, Введение в языкознание II, Москва 1953, lk. 122 - 124.

vastu pakkuda. Nii etnograafia kui keeleteaduse andmed räägivad, et eesti rahvuskultuur on venepoolseid laene vastu võtnud märksa rohkem kui ta on ise andnud. Eesti keelest on vene keelde läinud küll terve hulk laensõnu, kuid need piirduvad peamiselt kohalike piiriäärsete vene murrakutega, kuna vene laensõnadest on väga paljud kultuuriloolisel tähtsad laenud levinud kogu eesti keeles, rääkimata nendest rohkearvulistest laenudest, mis on kodunenud eesti ida- ja lõunamurretes.

Et laensõnad tulevad harilikult koos kultuuriliste mõjustustega, saab laensõnade esinemisest keeles teha järeldusi selle kohta, mida just on naabritelt õpitud , mis alal on kõige enam mõjustusi vastu võetud, missuguste elementidega täienes rahvuskultuur naaberrahvaste kultuuri kaudu.

Vene keelest lõuna-e. murretesse tulnud laensõnad tunnistavad, et eestlased on mitmel alal olnud venelaste õpilasteks: setu ja võru talupojad on mitmeid linaharimisvõtteid õppinud kuulsatelt pihkva linakasvatajatelt, vene aednikkude eeskujul on arenenud aedviljakasvatus, eriti Pihkva ja Peipsi järve läänerannikul, samuti osutavad vene mõjule mitmed heinatöö alale kuuluvad terminid. Hobusekasvatuse ja hobusõidukite osas on vene viljakas mõju eriti ilmne. Venelastelt on üle võetud uus rakendusviis, nende eeskujul on tarvitusele tulnud otstarbekam reetüüp. Vene paadiehitajatelt on õpitud ehitama tehniliselt täiuslikumaid paate, vene võrgukudujatelt on koos neilt ostetud võrguosadega üle võetud ka sellealased nimetused. Vene kalurite eeskujul on kasutusele võetud suured noodad ja sügavveemõrrad. Head organisatsiooni nõudva talvepüügiga seoses olev terminoloogia osutab Peipsil ja Võrtsjärvel tugevale vene mõjule. Ka kaluri varustusse

kuuluvaid esemeid on hangitud venelastelt. Kalastusalased laenud on kõige ilmekamaks tõendiks eestlaste ja venelaste sõbralikest suhetest, mis baseeruvad viljakal koostööl ja vastastikusel abistamisel, kus eestlased on palju õppinud oma idapoolselt naabrilt.

Vene ehituskunst ja pottsepis on vene ehitusmeistrite ja -tööliste kaudu saanud Eestis laialt tuntuks koos vastavate terminitega. Vene-eesti suhete tihedust ja sõbralikku iseloomu tõendavad ka need hulgalised laensõnad, mis on tulnud koos mitmesuguste igapäevase elu alale kuuluvate esemete ja mõistetega: venelaste eeskujul on eestlaste kodune majapidamine täienenud mitmete uute esemetega, nagu mitmesugused savinõud, malmkeedupotid, puutaldrikud ja -kausid jne.; on õpitud tundma uusi toite, mitmesuguseid saiatooteid ja jooke; riietuse alal osutavad mitmed suure levikuga laensõnad kaugeleulatuvat vene mõju. Kangakudumine, milles eestlased on olnud juba vanast ajast osavad, on saanud vene poolt mitmeidki mõjustusi.

Suure eesrindliku vene rahva naabrus on sajandite vältel avaldanud eestlastele suurt ja positiivset mõju. Nii nagu eesti rahvas on oma võitluses mitmesuguste välis- ja sisevaenlaste vastu alati leidnud heatahtlikku abistamist ja toetust võimsalt vene rahvalt, nii on ka eestlaste majanduslik ja kultuuriline elu arenenud lahutamatus seoses vene majanduse ja kultuuriga. Rikas ja mitmekülgne vene rahvuslik kultuur on viljastavalt ja suunavalt mõjustanud eesti kultuurielu, on andnud siia rohkesti uusi elemente, mis kohandatult ja edasiarendatult on saanud eesti rahvuskultuuri lahutamatuks osaks. Vene areneva majanduse ja laieneva siseturu kasvavatele nõuetele vastavalt on toimunud eesti majanduselu arenemine. Baltimaad saavad oma majandust

täielikult välja arendada ainult seoses Venemaaga ja vene turuga.

Samuti on eesti rahva ühiskondlik eksisteerimine, tema võrdõiguslikkus teiste rahvaste peres võimalik ainult suure vene rahva toetusel, kelle vennalikul abil eesti töötav rahvas vabanes 1940.a. oma- ja välismaistest ekspluataatoreist ning saavutas tõelise vabaduse ja sõltumatuse teiste vennasrahvaste peres.

Kõik need pikaajalised ja mitmekülgsed suhted vene rahvaga on leidnud kajastuse eesti keele sõnavaras, mis vene keele abil on täienenud ja rikastunud üha uute elementidega. Vastavalt sellele, kuidas areneb ja täiustub rahva majanduslik, ühiskondlik ja kultuuriline elu, täieneb ja areneb pidevalt ka keel, eriti keele sõnavara, sest keel on "... vahetult seotud inimese tootmistegevusega, nagu ka igasuguse muu tegevusega eranditult kõigis tema töö sfäärides. Sellepärast on keele sõnavara kui muutustele kõige tundlikum peaaegu lakkamatu muutumise seisundis..."[1]

---

1 J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 45.

IV peatükk.

VENE KEEL EESTI SÕNAVARA RIKASTAJANA.

1. Laenamine teistest keeltest kui üks sõnavara rikastamise võimalusi.

"Sõnavara peegeldab keele seisundi pilti: mida rikkam ja mitmekülgsem on sõnavara, seda rikkam ja arenenum on keel." [1] Keele arenemine üldse sõltub eelkõige temale omastest sisemistest seadustest, kuid sõnavara arenemisele avaldavad selle kõrval tugevat mõju ka mitmesugused välised tegurid, sealhulgas kokkupuuted teiste rahvastega. Majandusliku, ühiskondliku ja kultuurilise elu pidev progress nõuab sõnavara täiendamist üha uute ja uute sõnade ning väljenditega. Selle vajaduse rahuldamiseks on igas keeles mitmesuguseid võimalusi: uute sõnade tuletamine olemasolevatest tüvedest, sõnade liitmine, murdesõnade kasutusele võtmine jne. Laenamine teistest keeltest on üks tee keele sõnavara rikastamiseks uute mõistete ja esemete väljendamiseks vajalike sõnadega. Laensõnu leidub igas keeles, sest, nagu ütleb P. Tšernõh, "... on raske kujutleda keelt, isegi tema kõige vanemal astmel, mis ei alluks absoluutselt mitte mingisugusele muukeelsele mõjule." [2] Et leksikaalsed laenud käivad harilikult koos vastavate kultuuri-

---

1 J.S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 43.

2 П.Я.Ч е р н ы х, И.В.Сталин об основном словарном фонде языка, Вопр. языкозн., lk. 139.

liste mõjustustega, sõltub laensõnade rohkus ja iseloom keeles eeskätt mitmesugustest ajaloolistest teguritest. Kauaaegse ning tugeva kultuurilise mõjustuse ning keelte ristumise korral võivad sõnavaras toimuda küllaltki olulised muutused, sest sõnavara on välistele mõjudele kõige vastuvõtlikum osa keelest. "Ajalugu tunneb juhtumeid, kus keele sõnavara sisaldas 6o, 7o ja isegi 8o% muukeelseid laene ...Ometi see suhteliselt suur hulk sõnavaralisi laene ei viinud faktiliselt keele süsteemi spetsiifika kadumisele," [1] sest keele struktuur tervikuna on välistele mõjudele äärmiselt vastupidav ja säilib teise keele tugevagi mõju korral.

Käsitledes keelte ristumist on J.V.Stalin puudutanud ka laensõnade osa keele sõnavaras. J.V.Stalin näitab, et muukeelsed laensõnad ei nõrgenda keelt, vaid, vastupidi, harilikult rikastavad ja tugevdavad teda. "Nii oli näiteks vene keelega, millega ajaloolise arenemise käigus ristusid mitme teise rahva keeled ja mis tuli alati välja võitjana.

Muidugi, vene keele sõnavara täienes sealjuures teiste keelte sõnavara arvel, kuid see ei nõrgendanud, vaid, vastupidi,rikastas ja tugevdas vene keelt. " [2]

Järelikult võtab keel oma naaberkeeltest küll endale vajalikke uusi sõnu ja väljendeid, rikastab ja täiendab nendega oma keele sõnavara, mis muutub selle tõttu painduvamaks ja väljendusvõimelisemaks, kuid samal ajal säilitab keel oma kvaliteedi,sest keele struktuur, tema sõnavara põhifond ja grammatiline ehitus on väga püsivad ega allu kergesti teise keele mõjule.

---

1 Б.А.С е р е б р е н н и к о в,Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 205.

2 J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 55.

Tänapäeva eesti keele sõnavara sisaldab peale soomeugrilise päritoluga põliste sõnade veel sadu ja tuhandeid laensõnu mitmetest teistest keeltest, mille kandjate rahvastega eestlased oma heitliku ajaloo vältel on kokku puutunud ja kellelt on vastu võetud mitmesuguseid mõjustusi. Eesti keeles on laene vanadest balti keeltest, idaslaavi ja muinasgermaani keeltest. Nendele lisanduvad hilisemad laenukihid, vene, saksa, rootsi, läti jt. keeltest. Ometi need rohkearvulised laensõnad ei ole mingil viisil kahjustanud eesti keele rahvuslikku omapära, sest eesti keele sõnavara põhifond ja grammatiline ehitus on säilinud kõiges põhilises ning eesti keel jätkab arenemist ja edasiliikumist oma arenemise sisemiste seaduste järgi.

Muukeelsed laensõnad on aga omalt poolt tunduvalt kaasa aidanud eesti keele väljendusliku külje paranemisele ja täiustumisele. Laensõnade abil on eesti keele sõnavara ja sõnavara põhifond rikastunud uusi esemeid ja mõisteid tähistavate sõnadega, sõnatuletus on täienenud uute tuletusvahenditega, on edasi arenenud ja diferentseerunud sõnade tähendus.

Teisest küljest ei saa aga laensõnade tähtsust keele sõnavara rikastamisel ülehinnata. Ei tohi unustada, et mitte igasugused laensõnad ei rikasta keelt, vaid et muukeelsed elemendid võivad mõnikord keelt risustada tarbetu ballastiga, mille vastu tuleb võidelda. [1]

Vaadakem, missugune on vene keele mõju olnud eesti sõnavara arenemisele.

---

1 Vt. В.И.Л е н и н, Об очистке русского языка, Сочинения, издание четвертое, Том XXX, lk. 274.

2. Eesti keele sõnavara täiustumine ning rikastumine vene keele mõjul.

a) Vene laensõnade osa lõuna-eesti sõnavara täienemises ja sisulises rikastumises.

Eestlased on kogu oma olemasolu vältel olnud tugevate sidemetega ühendatud neist ida pool eluneva suure vene rahvaga. Ühtlasi on vene keel olnud üks olulisi allikaid, mille kaudu eesti sõnavara on pidevalt rikastunud uute vajalike sõnadê ja väljenditega. Vene keelest on tulnud sõnu eesti sõnavarra pika ajavahemiku jooksul ja väga mitmesugustelt elualadelt. Üksikute laensõnade saatus eesti keeles on olnud õige vahelduv, samuti nagu nende väärtuski eesti keele rikastajana on olnud erisugune.

Suur hulk laensõnu on tulnud koos uute esemete ja mõistetega, mida õpiti tundma vene naabritelt ja mille kohta eesti keeles puudus varem sobiv nimetus. Näit. mitmete uute kalapüüniste ja nende osade nimed, vene meistritega levinud uute ehitusdetailide nimetused, venelastelt õpitud uute toitude nimetused ja palju muid, mille kohta on rikkalikult näiteid eespool. [x] Sel juhul täitis laensõna keeles oleva tühja koha ja tuli vastava eseme või mõiste tähistajana kohe kasutusele kui täisväärtuslik ja asendamatu termin. Siin on seos keele ja ühiskonna ajaloo vahel eriti ilmne, sest taoliste laensõnade territoriaalne levik sõltub harilikult vastavate nähtuste ja esemete levikust. Vastavalt sellele, kuidas täienes ja rikastus rahvuskultuur uute elementidega, rikastus ja täienes ka keele sõnavara uute sõnadega. Nagu ees-

---

[x] Vt. III ptk., lk. 155 jj-d.

pool nägime, on sellistel laensõnadel rahva kultuuriloo uurimise seisukohalt suur tähtsus.

Alati ei tarvitse aga laensõna tulla koos esemega, vaid laenamise põhjuseks on teistsugused välised ja sisemised tegurid. Teise keele tugeva mõju korral, eriti aga keelte ristumise puhul, allub mõjustatava keele sõnavara harilikult suurtele muutustele. Sel juhul võib ühest keelest teise siirduda sadu sõnu, sealhulgas rohkesti verbe, adjektiive, adverbe, partikleid jne., mis tavaliselt pole eriti kerged laenuma. Setu murrakus ja teistes vahetult vene naabruses asetsevates murrakutes leidub eriti rohkesti selliseid vene laensõnu, mille tarvituseletulekut ei saa seletada kultuurilooliste põhjustega. Mitmed siiakuuluvatest sõnalaenudest on kogu lõuna-eesti murdes või isegi laiemalt tuttavad, nagu luusna ~ luutsnik 'madal,vesine koht heinamaal; kinnikasvanud jõekäär', poroga 'jääpragu', tolk 'aru,mõistus', ladna 'lahke, ladus', li(i)sna 'üleliigne', prostoi ~ prosta ' lihtne, labane', krossima ' peeneks hakkima', praavitama ' parandama, korda seadma', nuhk(i)ma , vaal(i)ma ' alla painutama', hot' 'kasvõi, ehkküll', vet 'ometi, ju, sest' jpt.

Teatavad kategooriad keele sõnavaras on eriti vastuvõtlikud muukeelsele mõjule. Nii laenatakse võrdlemisi kergesti mitmesuguseid deskriptiivseid või erilise stiililise ja emotsionaalse varjundiga sõnu, nagu pejoratiivsed ja sõimusõnad, meelitussõnad, lastekeelsed sõnad, loomanimed jne. Akad. V.Vinogradov on juhtinud tähelepanu asjaolule, et " ekspressiivse värvinguga sõnade semantilised (mõttelised) rühmad on väga ebastabiilsed. Vastavas semantika sfääris tõrjutakse sageli ühed sõnad välja teiste sõnade - sünonüümide - poolt nimelt seetõttu, et ühiskonnal on

kalduvus tarvitada ekspressiivseid, emotsionaalse värvinguga iseloomustusi. "[1] Seepärast esineb ka nimetatud sõnarühmades harilikult rohkesti teistest keeltest laenatud sõnu. Laensõna tundub olevat tihti ilmekam, uudsem ja väljendusrikkam kui igapäevane, kulunud sõna. Teisest küljest kasutatakse muukeelset sõna sagedasti eufemistlikel põhjustel, kui omakeelne väljend tundub liiga labasena või kui seda muil põhjusil ei taheta kasutada.

Nimetatud rühmadesse kuuluvatest vene laensõnadest on eesti murretes üldisemalt tuttavaks saanud näit. hansa ~ hanss ' koduaetud viin', noos ' saak, kandam' , trään 'kraam, koli', tarik(as) ' vanamees', täta 'isa; vanaisa ' (lstk.), turak 'loll; kaotaja mängus', vurle 'hulkur; linnauntsakas', kańama ~ kańatama ' kiiresti jooksma, liduma', hadima ' käima, minema'(lstk.), porgatama ' lobisema; torisema', klanima ' manguma, nuruma',jpt.

Siin ei tingi laenamist otsesed ühiskondlikud põhjused, vaid keele sisemine vajadus väljendusvahendeid pidevalt täiustada ja mitmekesistada. Keeletarvitaja seisukohalt on aga tihti lihtsam laenata vajalik sõna valmis kujul naaberkeelest kui otsida võimalusi omast keelest mingi tähendusnüansi paremaks edasiandmiseks. Mainitud tendents esineb eriti kaksikkeelsetel aladel, samuti aladel, kus teise keele mõju on väga tugev. Sel puhul on sõnu laenatud sagedasti ilma otsese nähtava tarvidusetagi. Nii on näiteks raske seletada , miks taandus sõna koi Lõuna-Eestis laial alal vene laensõna kari ees või miks asendus sõna rusik(as) kagumurrakutes vene laenuga kulak. Setu murrakust võib selliste tarbetute laenude kohta tuua rohkeid näiteid.

---

1 V.V. V i n o g r a d o v, J.V.Stalini teos "Marksism ja keeleteaduse küsimused" ja nõukogude keeleteaduse areng, Tallinn 1952, lk. 26.

Kuigi viimati käsitletud laenurühmad ei kajasta vahetult kultuurilisi mõjustusi, on neil ometi suur tähtsus kahe rahva vahekordade selgitamisel ning teatava rahva poolt teisele avaldatud mõju tugevuse ja iseloomu kindlaksmääramisel. Ühtlasi rikastavad need laensõnad laenavat keelt uute sünonüümidega ning võivad tunduvalt kaasa aidata keele väljendusvahendite mitmekesistamisele.

Et laensõnade tuleku keelde määravad suurelt osalt ära ajaloolised põhjused, on ka olukord vene laensõnade rohkuse ja esinemissageduse poolest üksikutes lõuna-eesti murrakutes tunduvalt erinev. Kõige rohkem vene laene leidub vahetult vene alade naabruses asetsevates murrakutes, eeskätt setu murrakus, kus venepoolne mõju on olnud eriti tugev ja pikaajaline ning kus mitmel pool kohtame eesti ja vene keele ristumise nähtusi. Mida kaugemale otsesest kokkupuutealast, seda väiksem on vene elemendi osatähtsus kohaliku murraku sõnavaras, kuigi küllalt arvukas hulk vene laensõnu on levinud kogu Lõuna-Eestis, ulatudes siit kaugemalegi. Käesolevas töös lõuna-eesti murretes registreeritud umb.900 vene laensõnast piirduvad ligi pooled setu murrakuga. Ainult Kagu-Eestis (Se, Räp, Vas, Plv, Rõu, Võn) esinevad laensõnad moodustavad umbes 70% vene laensõnade koguarvust Lõuna-Eestis. Ligi 300 sõna on võru ja tartu murdes enam-vähem üldised ja on enamasti tuntud ka teistes ida-eesti murretes. Tuleb silmas pidada, et siinjuures on arvestatud ainult neid laensõnu, mis on tarvitusele tulnud kõnekeele kaudu. Kui juurde arvata kirjanduslikul teel levinud laensõnad, eriti nõukogude perioodil juurde tulnud uued sõnad, on laensõnade üldarv palju suurem.

Setu murraku sõnavarale on vene keel avaldanud eriti tundu-vat mõju. Kuid nagu setu murrak üldse on kaunis ebaühtlane, jagunedes mitmeks allmurrakuks, nii on ka vene laensõnade erikaal selle murrakuala eri osade sõnavaras erisugune. Tugevasti vene keelega ristunud külades, nii nendes, kus on võitnud setu murrak, eriti aga neis, kus on ülekaalus vene keel, on vene laene silmapaistvalt rohkesti. Ühtlasi on siin nende esinemissagedus hoopis suurem kui puhtsetu külades. Üksikute laensõnade enda väärtuski võib olla mitmesugune. Suure hulga selliste sõnalaenude kõrval, mis on muutunud setu murraku sõnavara pärisomandiks, mida keeletarvitaja ei tajugi enam laenuna, on rohkesti ka õige hiliseid ja juhuslikke laene, mida üks kui teine kõnes kasutab, kuid mis ei ole veel keeles täielikult juurdunud. Nende muukeelne päritolu on kõnelejale eneselegi veel selgesti tajutav.

Eriti rohkesti esineb sellist juhuslikku elementi kaksikkeelsetes setu külades, kus osatakse ühtviisi nii eesti kui vene keelt (Satserinna ja Vilo ümbruses jm.), ning kus kõneleja oma setumurrakulisse juttu lükib tihti otse vene keelest võetud sõnu ja väljendeid, kui omakeelset vastet kohe ei meenu. Näit. KKI Se Vrh ja̋tti (- **латы**) őlI̋I? ümbre kihä vägimehe̮t (~ rau̮dreiva mäntse?) 'raudriided olid ümber keha vägimehel'; ta̮tse̮t̮e tohi i lüvvä?, ne̮tō·sto (- **не то что**) nāze̮t̮e 'last ei tohi lüüa, ammugi siis naist'; KKI Se Petseri sēve̮rna sijâ·nje̮ (- **северное сияние**) 'virmalised'; Se Sap ne stsasne̮i (- **не счастный**), i̮tmà e̮nne̮t̮Da ivàn (muinasjutust); ta̮vva katta re̮ivàs ~ kavjo·r (- **ковёр**)'laudlina'; Se Kats saňnast mālinňki tē̮t̮à (- **маленькое дело**), a külä 'sauna põlemine on väike kahju võrreldes küla põlemisega'; KKI Se Her a nikkàk (- **никак**) no inäp sattai 'nähtavasti enam ei saja'jne.

Sageli kohtame setu murrakus selliseid tähenduselt võrdseid, absoluutseid sünonüüme moodustavaid sõnapaare, nagu jaam (-яма) ~ haud, jooš (- ёж) ~ siil, motsil (hrv.) (- мочило) ~läpp (hrl.) 'linaligu', sininik (- синильник) ~ painaja ' riidevärvija' , saposnik (- сапожник) ~ kängsepp, jarmark (hrv.) (- ярмарка) ~ laat (hrl.) , kuran (- куран) ~ kalkun, vasna (hrl.) (- квашня) ~ mõhk (hrv.) jpt.

Selline kaksikesinemus võib siis, nagu juba tähendatud, sõltuda esiteks väga tugevast teise keele mõjust ja keeletarvitajate kaksikkeelsusest, mille tõttu üks või teine kõneleja kasutab kõnes kord üht, kord teist sõna. Laensõna esinemine keeles on sel korral tihti juhuslik, sõltudes üksikute isikute juures või kohalikus murrakus avalduva vene mõju tugevusest. Seesugustel laenudel puudub harilikult ühiskondlik tähtsus, nad ei rikasta keelt uute mõistetega ega tähendusvarjunditega, vaid esinevad keeles liigse ballastina. Ühis- ega kirjakeelde taolised asjatud paralleelkujud tavaliselt ei pääse. Kahe rahva vahel valitsenud suhete uurimise seisukohalt on aga neilgi laensõnadel oma tähtsus, sest nad näitavad ühe rahva poolt teisele avaldatud mõju tugevust ning aitavad selgitada selle mõju iseloomu.

Teiseks võib eesti ja vene sõna paralleelse esinemise põhjuseks olla asjaolu, et mitmesuguste ühiskondlike ja ajalooliste põhjuste tõttu üks nimetus vananeb ja selle asemele on tulemas uus. Keele sõnavara muutumine toimubki ju sel teel, et siit kogu aeg langeb välja rida vananenud sõnu ja lisandub terve hulk uusi sõnu. Eesti kirja- ja ühiskeele mõju tugevnemisega murretele ning viimaste erijoonte üha suurema kadumisega kirjakeele tasandava mõju ees asendub pidevalt rida murdesõnu ühiskeelse-

tega. Selle protsessi tagajärjel on ka mitmed teatava murde või murrakuga piirduvad vene laensõnad pidanud ruumi andma eesti kirjakeelest pealetungivatele uutele (olgugi põlistele) sõnadele. Varem kogu Lõuna-Eestis tarvitusel olnud vene laen kari on praegu juba vananenud ning seda asendab ühiskeelne koi. Lõuna-eesti karman asemel esineb noorematel harilikult juba tasku jne.

Ka setu murrakus võis viimastel aastakümnetel nooremate keeles märgata osa venepäraste sõnade tagaplaanile jäämist eesti ühiskeelest ja teistest lõuna-eesti murretest pealetulevate nimetuste mõjul. Siin mõjusid kaasa eesti kool, setude kirjaoskuse kasv, mis avas neile juurdepääsu eesti trükisõnale, eesti keel asjaajamiskeelena ja muud tingimused, mis lähendasid setusid teistele eestlastele. Siit toodagu sellised sõnapaarid, nagu: limon (van., hrl.) (- лимон) ~ tsitron (u.), puura (- буря) ~tuulispää (u., hrv.), kraadusnik (van.) (-градусник) ~ kraadiklaas (u.), tsäi (hrl.) (- чай) ~ tee (u., hrv.), uusa(d) (van.) (- уонъ) ~ vuntsi(d) (u.), vannar (hrl.) (- фонарь) ~ laterna (hrv.), kirbits (hrl.) (- кирпич) ~ savikivi (u.), veesa (hrl.) (- овекий) ~ värski (u.) jpt.

Mõningal juhul kajastub üksikute sõnade asendamises teistega isegi mitu eri ajajärku. Nii taandus setu põline nimetus varjukaetus vene laensõna seerkal (- зеркало) ees, mis omakorda on asendatud teistest lõuna-eesti murrakutest tulnud sõnaga piidli 'peegel'. Samuti kirjutuspulk (van.,hrv.) ~ krandas (van., hrl.) (- карандаш), ~ pleiats (u.); saksa laenu tseitin (- Zeitung) asemele tuli vene keelest kaset (- газета), mille kõrvale uuemal ajal on astunud leht. Administratiivse jaotuse muutumine peegeldub sõnades utsastka (van.)(- участок)

~ vald (van.) ~ selsavet ~ savet (u., hrl.) (- сельсовет). Teistest murrakutest näit. Kam kuhti (van.) (- кофта) ~ jaki (uuem) ~ pluuse (kõige uuem); Vas undrek (vanadel) ~ jupka (keskealistel) (- юбка) ~ seelik (noortel) jt.

Seoses eestlaste ja venelaste jätkuva ja üha tiheneva suhtlemisega tuleb vene keelest eesti keelde pidevalt uusi sõnu. Samal ajal aga osa endisi laene vananeb ning langeb aja jooksul kas sõnavarast lihtsalt välja või asendub uute sõnadega, olenevalt nendest välistest ja sisemistest teguritest, mis tingivad sõnavara muutumist. Keele sõnavara arenemise ja muutumise pideva iseloomu tõttu elavad uued, juurdetulevad ja vanad, taanduvad sõnakujud teatava aja paralleelselt üksteise kõrval, suurendades sünonüümide hulka keeles. Viimast asjaolu, nimelt sünonüümsete sõnapaaride kõrvuti esinemist keeles on tihti ära kasutatud keele väljendusvõimaluste parandamiseks.

b) Laensõnade mõju sõnavara tähenduslikule edasiarenemisele ja diferentseerumisele.

Koos keele sõnavara kvantitatiivse kasvuga vastavalt ühiskonna arenemisele ja rahva kultuurilise taseme tõusule toimub pidevalt ka sõnavara kvalitatiivne rikastumine, " ... areneb sõna tähenduste ja nende varjundite peen diferentseerimine,... suureneb sünonüümsete varjundite rikkus. " [1] Teistest keeltest laenatud sõnad võivad omalt poolt oluliselt kaasa aidata sõnavara tähenduslikule eristumisele ja keele väljendusliku külje täiustumisele. Nägime, et laensõna esineb keeles tihti sünonüümse pa-

[1] В.В. Виноградов, Значение работ И.В.Сталина для развития советского языкознания, Вопр. языкозн., lk. 41.

ralleelkujuna endisele sõnale. Algselt samatähenduslike sõnade vahele võib tekkida sisuline erinevus, kumbki saab erisuguse tähendusliku varjundi ja hakkab keeles täitma iseseisvat ülesannet.

Väga häid näiteid seesuguse laensõnade rikastava mõju kohta laenavale keelele leiame jällegi setu murrakust. Nii on siin tekkinud tähenduslik erinevus vene laensõna ja algselt samatähendusliku endise sõna vahele, näit. ambar (- амбар), 'salvedeta ait' ~ ait ' salvedega ait', kaap (- шкап) 'väike kapp' ~ kapp 'suur kapp', kanav (- канава)'kaevatud kraav' ~ kraav ' veega uuristatud kraavike', solk (- шёлк) 'siid' ~ siid 'siidpael', polka (- полка) ' ühekordne riiul' ~ laudu 'mitme lauaga riiul', takan (- стакан) 'teeklaas' ~ tjookla (- стекло)'(akna)klaas' ~ klaas 'pudel'. Nooremate esineb eesti ühiskeelne klaas juba mõlemas viimases tähenduses, kuid harilikult säilib veel vahetegemine sõnade takan ja klaas vahel.

Sageli esineb laensõna sama eseme täiuslikuma või arenenuma kuju tähistajana, näit. kiilki (- кильки pl., mis ise on laen eesti sõnast kilu) 'paremini sissetehtud kilu, karbikilu' ~ kilo 'lihtsalt soolatud kilu', proogi(d) (- брюки) 'peenemad püksid' ~ varasem vene laen kaatsa(d) (- гачи)'harilikud püksid', varatnik (-воротник) 'parema rõiva, peorõiva krae' ~ kaaldane 'igapäevase rõiva krae', pluuk (- плуг) 'raudsahk' ~ ader ~ sahh (- соха) 'harkader' jne. [1]

Mitmel puhul näeme sellist sõnade tähenduslikku eristumist kahe murde piirialal. Kui vene laen karman (- карман)tähendab Lõuna-Eestis üldse taskut, on ta puhja murrakus hakanud tähenda-

---

1 Vt. lisanäiteid A. K a s k, Murdekogumisreisust Setumaal,EK 1927, lk. 218.

ma just põuetaskut, Põltsamaal suurt, sügavat taskut, Laiusel on karman ainult meeste riietel, naistel on aga task jne. Lõuna-Eestis ja varasemas kirjakeeles esineb visnapuu (- вишня) kirsi tähenduses, kuna aga end. P.-Tartumaal tuntakse selle nime all praegu mingit metsikut, punaste marjadega puud, aias kasvav viljapuu on aga ikka kirsipuu.

Näeme, et laensõnad avaldavad omalt poolt mõju olemasoleva sõnavara tähenduslikule küljele, rikastavad keelt uute tähendusvarjunditega ja aitavad kaasa sõnade tähenduslikule diferentseerumisele. Kuid teiselt poolt alluvad laensõnad ise hoopis suuremal määral laenava keele mõjule. Keele struktuuri suure püsivuse ja alalhoidlikkuse tõttu liituvad teistest keeltest laenatud sõnad orgaaniliselt laenava keele sõnavaraga ning alluvad siin kehtivatele foneetilistele, morfoloogilistele ja semantilistele normidele. Seepärast ei tarvitse laensõnal olla laenavas keeles kõiki neid tähendusi, mis tal on algupäraselt, vaid harilikult koduneb laensõna ainult teatavas spetsiaalses tähenduses, kuna teised tähendusvarjundid jäetakse kõrvale. Lisaks eespool esitatud näidetele toodagu veel perednik (- передник), mis kagu-e. murrakutes on hakanud tähendama eeskätt kaluri või sepa nahkpõlle; puugnits (- пуговица), mis varem on lõuna-e. murdes tähendanud üldse nööpi, on hiljem saanud spetsiaalselt nahast kasukanööbi tähenduse; krandas (- карандаш) tähendab setus harilikku pliiatsit, kuid kaugemal on tuntud ainult puusepapliiatsi tähenduses. Se pasjom ~ śooma 'kunstväetis', kuna vn. позём tähendab üldse 'väetis, sõnnik'. Eesti murretes on kravat 'teat. primitiivne magamisase; seina külge ehitatud säng', vn. кровать üldse 'voodi'; mässak 'vilets, vana kott', vn. мешок

'kott'; jablik eeskätt 'hapu. kõva õun', vn. яблоко lihtsalt 'õun'; veruk(as) ~ voruk(as) ~ verohk tähendab murdeti 'jäme, ebaühtlane lõng, nöör; õlgedest keerus; heintest keerutatud kuhjamalgad', vn. верёвка 'nöör'; nesima ~ nessitama '(vähehaaval) kokku kandma', vn. нести 'kandma, tooma'; robutama (- работать) on eesti keeles saanud tähenduse 'kiiresti töötama, rassima' või ka 'ruttu, kuid hooletult ja pealiskaudselt töötama ' jne.

Algselt üldise neutraalse tähendusega sõna saab siin laensõnana kitsalt piiritletud tähenduse, hakates tähistama ainult teatavat konkreetset eset teatavate omaduste või tunnustega, ainult teatavat kindlat mõistet jne. Selles avaldub laensõna tähendusliku külje edasiarenemine tähenduse k i t s e n e m i s e suunas. Keeleteaduses on tuntud nähtus, et laensõnad saavad neid laenanud keeles sagedasti pejoratiivse või naljatleva varjundi. Nagu eespool nägime, laenataksegi sõnu tihti just teatava tähendusliku peensuse paremaks edasiandmiseks.

Teiselt poolt võib aga laensõna tähendus ka l a i e n e d a, nii et sõna saab laenavas keeles lisaks uusi varjundeid. Nii tähendab utsitama (- учить) lõuna-e. murdes peale põhitähenduse ' õpetama' veel 'tagant sundima, ässitama; kiiresti teha vihtuma '; kamandama (-командовать)'käsutama; tegema, õiendama; kurameerima, amelema', kormitama (-кормить) 'toitma; hästi söötma, nuumama; ahnitsema, tagavaraks korjama'; kulak (- кулак) 'rusikas' ja 'rusikahoop'; mernik (- мерник) 'teat. mööduriist, pügalatega varustatud aam viinatööstuses', siis ka 'väga suur nõu' (kõnek.: suur kui mernik); määts 'pall; käkk; kangarull', vn. мяч 'pall'; uhka tähendab murdeti ' vedel supp; lahja toit', vn. уха 'kalaleem'; ledenka ~

nedelkas ~ nedo ~ ledinits ja teised häälikulised variandid lähevad tagasi vene sõnadele **ледянка** , **леденица** , mis algselt tähendavad laste jäätükist kelku, kuid lõuna-e. murdes on sellele lisaks tulnud tähendused ' laudjalastega kelk; palgikelk; adrapagu' jne.

Muudest tähenduslikest edasiarengutest ja laensõnade tähenduste muutustest toodagu veel sõnad molok ' taat. piima- ja kamatoit; hapupiima tükk', vn.**молоко** 'piim'; lamavoi (-**ломовой**) tähendab vene keeles veovoorimeest, kuid eesti keeles on sõna harilikult kasutusel veovankri tähenduses; hodak 'hulkur',vn. **ходак** 'hea käija' jt.

c) Vene laensõnade osa lõuna-eesti sõnavara põhifondi täienemises.

Keele sõnavara võib soodsatel tingimustel vastu võtta tähelepandava hulga muukeelseid laensõnu, kuid need jäävad harilikult väljapoole keele sõnavara põhifondi. Keele struktuuri püsiva iseloomu tõttu pääsevad laensõnad ainult erilistel tingimustel põhifondi kuuluvate sõnade koosseisu. P.Tšernõh ütleb õigusega, "... et kui muukeelsed sõnad satuvadki vahel põhifondi, siis seoses asjaoluga, et nende pikaajalise kasutamise tõttu (sajandite vältel) nad lakkavad erinemast põhifondi sõnadest foneetilises suhtes ja sagedasti muudavad isegi oma esialgset tähendust." [1] Seega tuleb laenava keele sõnavara põhifondi läinud laensõnu pidada eriti vanadeks.

---

[1] П.Я.Ч е р н ы х, И.В.Сталин об основном словарном фонде языка, Вопр. языкозн., lk. 139.

Teiseks sõltub laensõnade tungimine laenava keele sõnavara põhifondi rahvastevaheliste suhete tihedusest ja kestvusest. B. Serebrennikov ütleb selle kohta: "Sõnavara põhifond on normaalsetes arenemistingimustes küllalt püsiv. Kuid keelte intensiivse vastastikuse mõju tingimustes allub sõnavara põhifond mõnikord küllaltki tugevatele muutustele rea sõnade asendamise tõttu muukeelsete laenudega." [1] Ja edasi: "Keele arenemise erilistes ajaloolistes tingimustes, näiteks pikaajalise kestva kaksikkeelsuse olemasolu korral... võib sõnavara põhifond alluda väga olulistele muutustele." [2]

Eelöeldut illustreerib hästi vene laensõnade saatus eesti keeles. Vanematest slaavi ja vene laensõnadest kuulub suur osa tänapäeva eesti keele sõnavara põhifondi, kuid rohkearvulistest hilistest laenukihtidest on sinna pääsenud suhteliselt vähe sõnu. Enamik lõuna-eesti idamurrete, võru ja tartu murde sõnavara põhifondi kuuluvatest vene laensõnadest on kogu eesti sõnavara põhifondi ühiseks omandiks. Olenevalt aga nende laensõnade levimise erisugustest teedest ning lõuna-eesti murrete iseloomust esinevad need sõnad siin tihti teistsugusel häälikulisel kujul kui kirjakeeles. Näit. kapust ~ kapst(as) , põrknas (- боркан), tatrik (- татар), sedolka ~ sedruk (- седёлка), jaam, kõrts, truup g. truuba ~ truubi , pliit, ruubli ~ ruubel , voli, poolakene (- поляк), nuhkima, nuhutama - jt.

---

1 Б. А. Серебренников, Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 214.

2 sealsamas.

Peale nende kuulub lõuna-eesti sõnavara põhifondi veel rida teisi vene laensõnu, näit. karman, visnapuu ~ vislapuu, tsolok(na) jt., kagu-eesti murrakute osas ka vaal [-ul], kartohka ~ kardok - vene murdeline **картофка** jt.

Märksa enam vene laensõnu leidub setu murraku sõnavara põhifondis, kus laensõna on mitmel juhtumil endise nimetuse kõrvale tõrjunud. Näit. koss 'juuksepats', kulak 'rusikas', kruuss 'pirn', ritk 'rõigas', jaakar ~ jaagri 'ankur', hooda ~ hoota 'himu, tahtmine' jt. Edasi kuuluvad setu murraku sõnavara põhifondi vene algupäraga omadussõnad, nagu klohho ~ kluhho 'kurt', hiitra 'kaval' tark', pogan ' ropp, roojane', veessel 'lõbus, rõõmus'; ning rida verbe: kośtma 'külastama', laaditama 'seadma, valmistuma', lesatama ' lamama' , prääditama 'ketrama', kuna kętrama esineb ainult harukorril, sedagi peamiselt meeste keeles. Isegi mõningaid abisõnu on läinud kohaliku murraku sõnavara põhifondi, nagu hot 'kasvõi' jt.

Osa nendest sõnadest pole setu murrakust kaugemale tunginud, osa on küll tuntud teisteski kagu-eesti murrakutes, kuid ei kuulu viimaste sõnavara põhifondi.

Keele sõnavara põhifondi iseloomustab eelkõige tema püsivus läbi sajandite ja suur vastupanuvõime välistele mõjudele. Keele **püsivus** on seletatav just tema grammatilise ehituse ja sõnavara põhifondi püsivusega. [1] Seepärast on arusaadav, miks sadade vene laensõnade hulgast ainult väike osa on suutnud saada lõuna-eesti sõnavara põhifondi rikastajaks. Loomulikult on seejuures vene keelega otsest kontakti omavate murrakute sõnavara

---

[1] J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 48.

põhifond vastu võtnud rohkem vene laene kui neid on ulatunud kaugemate murrakute põhifondi, sest keele sõnavara ning samuti sõnavara põhifondi arenemine toimub tihedas seoses seda keelt kõneleva rahva ajalooga.

d) Laensõnad uute tuletiste lähtekohana.

Vene laensõnade rikastav mõju eesti keelele ei piirdu ainult sellega, et eesti sõnavara täieneb uute sõnadega, et avanevad uued tähendusliku eristamise võimalused, vaid need laensõnad võivad eesti keeles kodunenult saada ise uute tuletiste aluseks.

Nagu õpetab J.V.Stalin, annab sõnavara põhifond keelele baasi uute sõnade moodustamiseks, sest sõnavara põhifondi "... kuuluvad ka kõik juursõnad selle tuumana." [1] Kuid see ei tähenda, et "... a i n u l t juursõnad või a i n u l t põhifondi sõnad võivad olla sõnatuletuse allikaks, " [2] vaid tuletisi võivad anda ka muu sõnavara hulka kuuluvad sõnad. Samuti ei tarvitse uued sõnad tekkida ainult a n t u d keele juursõnadest, vaid "mõnikord saavad teistest keeltest laenatud sõnad aja jooksul samuti sõnatuletuse allikaks... " [3] Kuid seejuures on ikkagi sõnavara põhifond see, mis juhib ja reguleerib uute sõnade tekkimist keeles, "... määrab kindlaks sõnatuletuse ajaloolised teed, suunab ja korraldab uute sõnade moodustamise ühiskondlikku praktikat vastavalt seaduspäraselt arenevatele ja ajalooliselt muutuvatele sõnatuletuse tüüpidele ja kategooriatele." [4]

---

1 J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 43.

2 П.Я.Ч е р н ы х, И.В.Сталин об основном словарном фонде языка, Вопр. языкозн., lk. 134.

3 sealsamas.

4 В.В.В и н о г р а д о в, Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка, Вопр. языкозн., lk. 166.

Lõuna-eesti murretes vene laensõnadest tuletatud uued sõnad liituvad tihedalt nendele murretele omaste sõnatuletuslike tüüpidega ning moodustavad viimastega tervikliku süsteemi.

1) Kõige sagedamini näeme, et vene keelest laenatud n i m i- j a o m a d u s s õ n a a l u s e l m o o d u s t a t a k s e eesti keeles oma sufiksi abil v a s t a v v e r b: plott 'parv' (- плот)- plotatama 'parvetama', tjorka 'riiv'(- тёрка)- tjorkatama 'riivima', veelka 'tuulamismasin' (- веялка) - veelgatama ' vilja tuulama (masinaga)', kreeben 'linahari' (- гребень)- kreebendama ' linu sugema', kriuk ' vigur,temp' (- крюк) - kriukatama, kriuklema ' vigureid pidama,kavaldama', määts 'pall' (- мяч) - määtslema 'palli mängima, palliga loopima', pliit ' paekivi,-plaat' (- плита)- pliituma 'kõvaks muutuma [maa]; kokku vajuma [leib], prääniits ' kedervars' (- прялица, пряшница) - prääniitsema ' kedervarrega ketrama', raan 'haav' (- рана) - raanama 'haavama', sikuska ' teat.käsiõng' (-сикушка) - sikustama ' sikuskaga õngitsema', nuut (-кнут) - nuuditama, nuutima ' nuudiga peksma', hiitra 'kaval, tark' (- хитрый) - hiitratama ' kauplema, hangeldama', puusta 'tühi, paljas' (- пустой)- puustatama ' laastama, riisuma'jt.

2) N i m i s õ n a d e s t t u l e t a t u d o m a d u s s õ n a d: kopik (-копейка)- kopkaline, ting '1/4 kopikat' (- деньга) - tingaline [sai], kostar ' luste' (- кострa) - kostrane 'lustene', klõiss ' mulla-, lumekamakas' (- глыжа) - klõisane ' panklik, tükiline[maa], krutski 'vigur, temp' (- крючёк)- krutskine 'kaval, kelm', solk 'siid' (- шёлк) - solkane ' siidine, siidist', tjookla 'klaas' (- стекло) -

tjooklane 'klaasist, klaasine', tolk 'taip, aru' (- толк)- tolguline ' taiplik, arukas', noos 'saak; varandus' (- нога)- noosikas 'osav vara kokku ajama' jt.;

3) n i m i s õ n a d e s t m o o d u s t a t u d n i m i s õ n a d: kost 'kingitus, külakost' (- гость)- kostiline 'külaline', praasnik 'pidu' (-праздник)- praasnikaline 'peoline' jt;

4) v e r b i s t m o o d u s t a t u d n i m i s õ n a d: tuumatama ' mõtlema' (- думать) - tuumatus'mõtlemine, mõte', porgatama ' lobisema, tühja juttu ajama' (- боркать) - porga 'tühja jutu ajaja' jt. ;

5) v e r b i s t t u l e t a t u d v e r b i d. Vene keelest laenatud verbi alusel on lõuna-eesti murdes sagedasti moodustatud u-liite abil lisaks uus, refleksiivne verb: vaalima 'maha painutama' (- валить, сваливать) - vaaĺuma 'maha painduma', vissitama ' noota rakendama; riputama' (- висеть) - viśsuma 'rippuma', praavitama 'parandama, terveks tegema' (- править) - praavuma ' paranema, terveks saama'.

Mitmed vene laensõnad on andnud terve rühma tuletisi, mis näitab, kuivõrd tihedasti paljud vene laensõnad on võinud liituda lõuna-e. olemasoleva sõnavaraga. Näit. on laensõna pero 'tüür' (- перо) andnud uue substantiivi peronik ' tüürimees' ja verbi perotama 'tüürima'; verbi mutitama ' segama, eksima' (-смутить) alusel on tekkinud refleksiiv muťtuma 'segi minema, eksima' ja nimisõna muting 'eksitus, viga' ; verb poldatama ' lobisema; sobinal, pudrutades kõnelema' (- болтать) on andnud nimisõna polda ' sobinal, pudrutades kõneleja' ja adverbid poldaste ning poldatsehe. Kogu eesti keeles tuttav

sõna voli (- воля) on lähtekohaks suurele sõmaperele. Nii on selle alusel tekkinud uus nimisõna volinik, verb volitama, millest edasituletisena jällegi nimisõna volitus. Lisaks on samast tüvest olemas adjektiiv voliline. Vene нюхать on eesti keeles andnud verbid nuhkima ' nuuskima, üles otsima', nuhutama 'nuusutama; nuuskama', nuhisema ' nuuskima (ninaga)', substantiivid nuhk ~ nuhe ' lõhn ' (viimasest uus verb nuhetama ' lõhnastama'), nuhk ' nuuskur' , nuhik, nuhus ' nuuskija; ninatark'. Vene кумак esineb lõuna-eesti murdes harilikult kujul maak ~ maage ' punane puuvill-lõng', millest on moodustatud adjektiiv maageline ~ maakeline ' vastava lõngaga tikitud' ja verb maageldama ' punase lõngaga välja õmblema' jne.

Esitatud tuletiste aluseks olevad laensõnad on orgaaniliselt liitunud eesti keele (resp. kohaliku murraku) sõnavaraga. Kõneleja ei tajugi neid enam võõraste sõnadena, vaid kasutab neid kõnes kui põliseid omi sõnu, allutades nad täielikult oma keele morfoloogilisele ja sõnatuletuslikule süsteemile. Siin avaneb uuest küljest laensõnade rikastav mõju laenavale keelele, sest eesti keeles leiduvaid rohkeid tuletusliiteid arvestades on laenatud tüvedest uute sõnade moodustamiseks väga avarad võimalused.

e) Sõnatuletuslike vahendite rikastumine uute tuletusliidetega.

Keeleteaduses on võrdlemisi rohkesti näiteid tuletusliidete ühest keelest teise siirdumise kohta.[1] Ühtlasi on aga

1 Vt. Б.А.С е р е б р е н н и к о в, Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 215.

avaldatud arvamist, et tuletuselemente kui niisuguseid üksikult ei laenata. Küll aga võib teatav liide koduneda teises keeles rea laensõnade kaudu, milles ta esineb. Kui sufiks on juba mitme sõna kaudu tuttavaks saanud, võib ta abstraheeruda, muutuda produktiivseks ning anda laenavas keeles uusi tuletisi. [1]

1) Juba muistsest ajast on mitmes läänemeresoome keeles, sealhulgas eesti keeles, kodunenud vene isikut tähistav liide -nik (sm. -niekka). [2] Eesti keeles on -nik andnud rohkesti tuletisi ning kuulub kindlalt üldrahvalike sõnatuletuslike vahendite hulka. Lõuna-e, murretes on nimetatud liide kuni viimase ajani olnud eriti produktiivne ja esineb peale kirjakeelega ühiste sõnade veel rohketes murdesõnades, nagu jagunik 'osaline (Se,Vas,Räp), ahinik ' ahjumeister' (Se, Vas);'kalakuivataja' (Se), voornik 'voorimees' (Plv), tüürnik 'tüürimees'(Har), tee-vedunik 'teejuht' (Har), kortnik 'üüriline, üürnik' (Kam) jt. Eriti harilik on see liide setu murrakus, kus ta pealegi käändub a-tüveliselt nagu vene keeles. Peale nimetatute esineb siin liide -nik veel sõnades, nagu edesnik, külesnik, perasnik 'karjuse abilised karja ajamisel, kes liikusid karja ees, külgedel ja taga' , liikvenik 'joomar', püsnik 'jahimees', käsinik 'käemees, tunnistaja' jt. Viimased sõnad on Lõuna-Eestis varem olnud harilikumad, sest nad esinevad juba Gutslaffi grammatikas. [3]

Sagedasti on ka teised, vähem tuttavad isikut tähendavad vene sufiksid laensõnades asendatud tuttavama nik-liitega: буфетчик -

---

1 Vt. H. P a u l, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1937, lk. 399 jj. ja В.М.Жирмунский, ВЯ,1953 nr.1, lk.129.

2 Vt. J. M i k k o l a BWS lk. 57 ja ÄBOR lk. 31 ja 33.

3 G u t s l a f f OG püſſeneck /ein Schütz; Bürge keſſineck, käjemehs.

puhvetsik ~ puhvetsnik ' puhvetipidaja', трактирщик - trahtersnik ~ trahternik ' kõrtsmik', сторож - toorus ~ toorusnik ' valvur; kojamees', подрядчик - podrätsik ~ podrätsnik ' ettevõtja',ротный - roodna ~ roodnik ' roodu ülem'. Isegi порога - poroga ~ poronik ' jääpragu', millel puudub isiku tähendus.

2) Teiseks on võru murdes laiemalt tuttavaks saanud liide -nits (vn. -ница), mis esineb paljudes vene laensõnades. Vrd. ledinits - леденица , pletanits -плетеница , tubinits -дубленицы jt. Siit on sufiks saanud produktiivseks ning on tuletanud sõnu, nagu tosinits ' tosin' (Se, Vas, Rõu jm.), kastanits 'kastan' (Se), rosinits 'rosin' (Räp), päginits ' päkk looma jala all' (Har, Krl), kolinits ' puusaabas' (Har), loginits ' lagunenud hoone' (Har) jt. Siia rühma on toodud ka vene laensõnad seemenits 'seemnetaim' ~ vn.семенник , puugnits ' nööp' ~ vn.пуговица ; vene голодник - kolonik ~ kolonits ' väikemaapidaja; kandimees'. Vene прялица - präälits 'kedervars; linaropsimislaud' on murrakuti omandanud ka kuju präänik ~ präänits, siirdudes siis kas -nik - või nits-liiteliste sõnade rühma. Varasema laenu lasits ~ lahits - ласица kõrvale on eelmiste analoogial tekkinud kuju lasnits.

3) Vene deminutiive moodustav sufiks - ik (-ик), mis esineb laensõnades, nagu ruptsik -рубчик , määtsik - мячик , joosik - ёжик , nuudik - кнутик jt., on Kagu-Eestis tulnud tarvitusele ka sõnades, nagu kuklik, pätsik ' väike kakuke' (Se), saanik 'saanike' (Räp) jt. Eriti produktiivseks on see liide saanud aga põhja-e. ida- ja rannamurdes (vrd. uksik, aedik, taasik, kotik jpt.), kus ta on aga tihti segunenud eesti oma ik-liitega.[1]

4) Vene deminutiivsufiksi -ets (-ец) kohta on laensõnades

---

1 Vt. F. J. W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 167 jj.

mitmeid näiteid, vrd. rubets - **рубец** , sopets ~ sopits -**сопец** jt. Sama sufiksit kohtame harva ka setu murrakus, näit. kepets 'väike kepike'.

5) Vene keeles väga harilik deminutiive moodustav liide -ka, mis esineb paljudes vene laensõnades, ei ole eesti keeles peaaegu kodunenud. Seda näeme lõuna-eesti murdes ainult juhuslikult üksikutes sõnades, nagu töpka~töbi särk ' lühike pihtkuub' (San).Sama liide esineb ka vene laensõnades halatka 'avar kuub', vn. **халат, халатик** .Nagu eespool nägime, on vene ka- lõpulised sõnad lõuna-e. viidud harilikult k- , kas- lõpuliste rühma. [x]

6) Ainult lõuna-e. kagumurrakutes esinev liide -hk(a) (setus ka -fk) on abstraheeritud vene vka- lõpulistest laensõnadest, vrd. verohk(a) ~ veruk - **верёвка** , kartohk ~ kardok - **картовка** jt., kus vene hääldusest vk > fk, see omakorda eesti keeles fk > hk. Nendest sõnadest on lõpp -hk(a) üldistunud ka paljudesse algselt k- lõpulistesse vene laensõnadesse, nagu tsolokna ~ tsolohkna ~ tsolohk ' süstik' - **челнок** , tolokna ~ tolohkna ~ tolohka ' vedel kamatoit' - **толокно** , linnofk ~ linohk 'linask'- **линёк** jt. [xx]

Kagu-e. murrakutes on -hk(a) muutunud iseseisvaks sufiksiks, mis esineb mitmetes eesti omadeski sõnades, näit. pilahk 'peerujalg'; eriti produktiivseks on see sufiks saanud aga marjade nimetustes: palofk ~ palohk ' pohl, palukas', murahk ~ morohka ~ molohk 'murakas', linnuhk 'lillakas', joovihk 'joovikas,sinikas' jt.

---

x Vt. II ptk. § 124.

xx Vt.lähemalt II ptk. § 46.

7) Et lõuna-eesti murded on tuletusliidete poolest põhja-eesti murretest rikkamad, sellele on suuresti kaasa aidanud vene keel. Ka śk-sufiksi laialdane levik lõuna-eesti murretes võib olla osalt seletatav vene keele mõjuga.[1] Peale rühma pejoratiivse varjundiga sõnadé, mis on eesti keeles laiemalt tuntud, nagu logask 'logard', laraski 'lobiseja', libuski 'vallasema', harjusk(i) 'kastikaupmees' jt., kus -sk lähtub varasemast sufiksist -ski, on lõuna-e. murdes śk[l]-[]sufiksiga tuletatud veel rida neutraalse tähendusega sõnu, nagu karaśk, sisaśk 'ööbik', teenüśk 'teenistus', kälüśk 'kälimees' jt.[2]

śk- sufiksiga sõnade hulka kuulub ka rohkesti vene laensõnu, kus nimetatud liide toetub mitmesugustele erinevatele häälikuühenditele, vrd. ragaśk 'rogusk' - **рогожка**, meresk 'teat .kalavõrk' - **мережка**, paraśk ' baranka' - **барашки** (pl.), manisk - **манишка**, sakuśk ' suupiste' - **закуска**, kasatśk 'teat. tants' - **казачок** g. **казачка** jne. Kuid sama liide on üldistunud ka paljudesse teistesse vene laenudesse, kus vastav konsonantühend puudub, näit. kaarus ~ kaaruśk 'palmitsetud nöör rahvariietel' - **гарус**, kirmas ~ kirmaśk 'külapidu' - **кирмаш**, kulatśk 'baranka' - **колач**, taaraśt~ taaraśk 'külavanem' - **староста**, kevetśk 'kääv' - **кивца**, **кевца** jt.

f) Tõlkelaenud.

Peale rohkete otseste sõnaliste laenude on vene keelest lõuna-eesti murretesse tulnud ka rida tõlkelaene, mis omalt poolt tunnistavad vene-eesti suhete tihedusest. Enamik allpool registreeritud tõlkelaenudest on pärit setu murrakust, mõned neist on

---

1 Vrd. J. J õ g e v e r, Eesti keele grammatika, III aasta, Tartu 192o, lk. 26 jj.

2 Vt. F.J.W i e d e m a n n, Grammatik der ehstnischen Sprache, lk. 19o.

aga tuttavaks saanud märgatavalt kaugemalgi. Paljudes setu külades osatakse nii eesti kui vene keelt ja seega on siin eriti soodsad tingimused vene keele sõnade ja väljendite ülekandmiseks oma keelde, olgu siis otseste laenudena või tõlgitult. Kui sõnalaenud ei eelda tingimata mõlema keele oskust, [1] siis on tõlkelaenude puhul vajalik teise keele hoopis parem tundmine ning seepärast on kaksikkeelsuselgi sel juhul suurem tähtsus. Peale selle on Setus külasid, mis varem olid vene elanikkonnaga, kuid kus keelte ristumisprotsess on lõppenud eesti elemendi võiduga (Uusvada, Küllatova jt.). Säilinud vene substraadi tõttu on neis kohtades eriti head eeldused tõlkelaenude tekkimiseks.

Harilikumaid tõlkelaene on:

ema: KKI Se /nooda/ imä̀ 'noodapära' – vrd. **матня** 'мешок у орудий лова неводного типа (повсеместно)'; **матка** 'корма или матня неводных орудий лова (Лисья, Брага, Красные Горы)' K u z n e t s o v PC.

haarduma: KKI Se Vrh hârDum̆ma 'piisama, jätkuma': mul hârdu sēńI aońi um̆mà lèibä, vaest vàhtsęńi hārušs‿ar? 'mul jätkus seni ajani oma leiba, vahest jätkub uudseni' – vrd. **хвата́ть** I 'haarama, kahmama; kinni haarama'; II impers. 'jätkuma, piisama' VES.

istuma: KKI Se Küll /pańńì kanà/ ìstma '/panin kana/ hauduma' – vrd. **сидеть на яйцах** 'hauduma' VES.

---

[1] Vt. Б.В.Г о р н у н г, К вопросу о типах и формах взаимодействия языков и диалектов, ДС II, 1952, lk. 5.

istutama: KKI Se Tona ištuťtamma /noota/ ' /noota/ rakendama, noodale kive ja pullasid külge kinnitama' – vrd. **садить сеть 'делать посадку, посаживать, вздевая на хребтину, подвору, готовить к делу'** D a l. Vt. sõnaloetelus saditama.

kosilaseveli: ERA II 278/436 Se pl. kosilasõvele? 'peiupoisid, peigmehe saatjad pulmas' – vrd. **жанихо́вы братя́** ERA, Vene 9, 152/153 Babino; **брате́нники** ERA, Vene 9, 285 Patškovka.

küsima: Se Sap kūzümä 'paluma': vēras rīk̆ nak̆kas rahù kūzümä, et tek̆ke rahù ...; vanęp poìG nak̆kas nōrębat kūzümä: mine? sinä minò īst... – vrd. **спроси́ть** 'pärima, küsima; nõudma' ja **проси́ть** 'paluma' VES.

leib: Se Koss leìb 'vili': leìb oĺ kęik̆ nuřmę pääł ... vrd. **хлеб**, pl. **хле́бы** 'leib, leivapäts; pl. **хлеба́** 'leivavili' VES.

lihasöök: Se Lõk lihasük̆ 'paastueelne (või ka -järgne) aeg' – vrd. **мясое́д** 'lihasöömisaeg (enne v. pärast paastu)' VES. Setu külade naabruses asuvais vene külades nimetatakse seda aega **мясодь** ~ **мясоть** . Vt. ERA, Vene 9, 201 ja ERA, Vene 9, 87.

lugema: Se Sap 'arvama, pidama': nimä łoì, reħkenDi, et timä om̄ łoĺ 'nad arvasid, et ta on loll'; KKI Se Her ma łòe, kįik̆k̆ eťt üťs ᵘom 'ma arvan, et kõik on ühesugune' – vrd. **счита́ть** 'kellekski-millekski pidama, arvama' VES.

oinas: KKI Se Vrh oĭnas 'noodapöör' – vrd. **бара́н** 'oinas; noodapöör' VES . Vt. sõnaloetelus paran.

patuvedaja: MT 330, 15 Se paťtù viDäjä 'väljend naise kohta': nāze? om̆mak̆keᵏ kįik̆ paťtù viDäjä? (~ kriħha vōD́nik̆ka? hrv.)

– vrd. **грехово́дник** arh., kõnek. 'patune inimene'; fam. 'vallatu, võrukael (lapse kohta)' VES.

pütt: KKI Se Värs pü̆t̆ 'suure nooda pöör' – vrd. **бо́чка** у покв. рыболов. 'навой, ворот, баба, баран, для тяги невода' D a l.

sikk: Setus kõikjal sĭk̆, hrl. mitm. sĭk̆ka? 'kiigepostid (3 tükki üksteise najale püsti pandult)'; KKI Har Tah sĭk̆kajala? 'sama'; KKI Krl äl̆lü sĭk̆ka? 'sama'; KKI Lut Jaa sĭk̆ka? 'puusaagimispukk, tugijalg' – vrd. **ко́злы** 'pukk- e. hakkjalg; saagimispukk' VES; **козлы** 'три шеста, поставленные треножником; две таких треног с перекладиною' D a l. Vt. sõnaloetelus koosla.

sõda: Se Koss sędà 'soldat, sõjamees': fĭt̆sęra? ol̆l̆I kęĭk̆, meìl ołękkiùs pruōštà sęt̆tà 'kõik olid ohvitserid, meil ei olnudki lihtsõdureid'; kęk̀kę roh̀kęp̀ ol̆ sak̆sà sędà tap̆pęt̀ 'kõige enam oli saksa sõdureid tapetud'; KKI Se Lepa sęDà 'sõjavägi'; Se Sap połk sęt̆tà 'polk sõjaväge' – vrd. **во́ин** 'sõdur, sõjamees' ja **война́** 'sõda' VES.

Vastavate vene sõnade häälikuline lähedus on tõenäoliselt põhjustanud setu murrakus eeltoodud tähendusliku edasiarengu, kuna tavaliselt esineb lõuna-e. murdes selles tähenduses soldat.

tunnid: KKI Se Vilo pl. tuñn̆I? ~ kàrmani kêł (hrv.) 'taskukell'; KKI Lut Jaa sāńatuñńi? 'seinakell' – vrd. pl. **часы́** 'ajanäitaja, kell' VES.

veeristimine: Se üldiselt vī̆ristmine 'kolmekuningapäev, 6. I' – vrd. **креще́ние** 'ristimine; kolmekuningapäev' VES; **водо-**

креща или **водокрещи** '6 янв! D a l.

Lisaks eeltooduile esineb eesti murretes vene keelest tõlgitult või vene keele eeskujul moodustatult rida väljendeid, nagu KKI Se Vrh seamehele antti atstāfka 'soldat vabastati sõjaväeteenistusest, lasti erru'. Endiste tsaariaegsete soldatite kaudu on see väljend laiemaltki tuttavaks saanud, näit. KKI Pst Kir solDattil antti atstahvku. Vrd. vn. **дать отставку** VES.

Eriti rohkesti leidub seesuguseid venepäraseid väljendeid jällegi setu murrakus. Näit. Se Ala kotk kitumētrit ja hànD – vrd. vn. **три километра с гаком** , väljend, millega tähistatakse ebamäärast kaugust, võib paljugi üle nimetatud kilomeetrite arvu olla. KKI Se Vrh kořjaja sanť, jumàta nimè perätt küüs lähtub samuti vene keelest, vrd. **просить христа ради** van. 'tungivalt paluma, anuma; kerjama'; **христа ради** arh. 'jumalapärast; sandi armuannipalve sõnad' VES. Se Unk enäp minù põlę ei tutGu? 'enam minu poole ärge tulge' on vene keele eeskujul moodustatud eitav lause, vrd. **больше ко мне не приходите** . Vene keele mõju avaldub tõenäoliselt ka konstruktsioonis MT 135, 4 Se Kost sisòl oĺ sûr pahanDus vàsta miňnò 'siis oli suur pahameel minu peale' – vrd. vn. ... **против меня** ; KKI Se Vrh hatvęp miňnò ~ mùst vit hatvęp 'minust halvem' – vrd. vn. **хуже меня.** .

Samuti kajastavad vene mõju mitmed setu murrakus tarvitatavad kõnekäänud, näit. MT 332, 85 Se Tona kůljet om ka ęks vajà mēleh pittä?, sis ęks elät lēväh ne sōlah 'surnuid peab meeles pidama, siis elad ikka leivas ja soolas, s.t. külluses, puuduseta'. Teatavasti on sool-leib vene kommetes ja kõnekäändudes suure tähtsusega.

Toodud tõlkelaenude esitus ei saa mingil juhul olla tühjendav. Küsimus vajab üksikasjalisemat uurimist, mis aga ulatub juba väljapoole käesoleva töö raame. Esitatud näidetega taheti ainult juhtida tähelepanu asjaolule, et vene keele mõju lõuna-eesti murdele, eriti selle kaguosades, ulatub palju sügavamale kui otsesed sõnalaenud, küündides sõnavarast ka fraseoloogiasse ja süntaktilistesse konstruktsioonidesse.

g) Vene laensõnad eesti kirjakeeles.

Eesti murrete sõnavaras esinevatest rohkearvulistest vene laensõnadest on suur hulk tulnud tarvitusele ka eesti kirjakeeles, saades eesti üldrahvaliku keele rikastajaks. Eesti kirjakeele sõnaraamatud fikseerivad terve rea vene laensõnu, veelgi enam on neid tegelikult esinenud kirjanduses ja ajakirjanduses. Eriti rohkesti võib vene päritoluga sõnu kohata XIX sajandi eesti ajakirjanduses. Tänapäeva keeles on neist paljud juba vananenud või asendatud teiste sõnadega, näit. isvostsik ' voorimees' , prikassik 'äriteenija, ülesostja', parisnik ' hobustega sahkerdaja, kormitama ' toitma' , sirkas ~ serkas 'nuumhärg' , pajuk 'pension'jt. Üldse esineb eesti kirjakeeles või on esinenud seal varem umbes paarsada hilisemat vene laensõna, mis eesti keelde on tulnud murrete ja kõnekeele kaudu.

Suur osa nendest laensõnadest on ühised nii põhja- kui lõuna-eesti murretele, olles kasutusel laial alal kogu idapoolses Eestis või ka kogu eesti keelealal. Kuid laensõnadd foneetiline analüüs näitab, et harilikult on tegemist siiski kahesuunalise levikuga: Põhja-Eestis on olnud tavaliselt vahendajaks ranna- ja idamurre, Lõuna-Eestis jällegi kagumurrakud. Et Lõuna-Eesti kaudu tulnud laensõnad lähtuvad peamiselt pihkva murdest, kuid põhja-eesti idamurded on saanud mõjustusi eeskätt nendega külgnevast

novgorodi murdest, mille erijooned peegelduvad ka nendelt aladelt pärinevates laensõnades, on laenamise teed ja ühelt või teiselt poolt tulnud laensõnade leviku ulatus eesti keeles harilikult hästi jälgitav. Eesti kirjakeel baseerub põhja-eesti murdel, seepärast on ka enamik kirjakeele sõnavarra läinud vene laensõnu kodunenud siin põhja-eesti murretest tuntud häälikulisel kujul.Näit.

	kiisel,	lõuna-eestis	kiisla,kissel,
	kresla,kreska	- " -	krõsla, krõska,
	kriska	- " -	krõska,
põhja-eestis ja	kuli	- " -	kull ~ kuul,
kirjakeeles	polut	- " -	palat,
	rogusk	- " -	ragas,
	sedelgas	- " -	sedolka jt.

Peale nende on eesti kirjakeeles (kas praeguses või varasemas) põhja- ja lõuna-eesti murdele ühised vene laenud veel näit. artell, kabak, kalavinskid, kaleska, kamandama, kibitka ~ kibika, kissell, klanima, koigas ~ koik ~ koiku, krossima, krutski, kuurits, lisna, mutt, nessima, noos, paslik, plotnik, podrätsik, pohmelus, puravik, praavitama, priipass, purlak, putka, rupsik, sakuska, sara, sudak, tolk, troska, tuus, venitis(puu), vorut jpt. Kuid nagu juba öeldud, peab kirjakeele seisukohalt laenu vahendajana arvestama põhja-eesti murdeid.

Lõuna-eesti murrete kaudu on eesti kirjakeelde ulatunud järgmised vene laensõnad: abar, hanža, jäävitama, kari, karman, kottl-al, meres, pliin, poornapäev, prälka, puusta, puustus, sakol ~ sakoll, sarai, seenine ~ seenits, siss, sissima, sopits, ugurits, visnapuu, vurle jmt. Mitmed nendestki on esinenud ainult üksikuil autoreil või on jäänud "Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu" kaante vahele, pääsemata laiemalt kasutusele. Lõuna-eesti murre-

te suhteliselt väike osa vene laensõnade kirjakeelde juurutamisel on seletatav rahvuskeele ja kohalike dialektide vastastikuste suhetega.

Teatavasti saab ajaloolistest ja ühiskondlik-poliitilistest tingimustest olenevalt üks murre kujuneva rahvuskeele aluseks, kuna teised murded kaotavad järk-järgult oma omapära ning sulavad rahvuskeelde. [1] Kohalikud murded rikastavad küll omalt poolt rahvuskeele sõnavara uute sõnadega, kuid mida suuremad on üksikute murrete erinevused, seda märgatavam on põhilise murde osa rahvuskeeles. [2] Põhja-eesti keskmurdele tuginev eesti kirjakeel rikastab oma sõnavara eeskätt temale lähemate põhja-eesti murrete arvel. Foneetilise ja grammatilise struktuuri poolest kaugemad lõuna-eesti murded on samuti andnud mitmeid vajalikke sõnu kirjakeele sõnavarasse, kuid ometi jääb suurem osa lõuna-eesti dialektismidest väljapoole eesti kirjakeele piire. Seepärast on teatava vene laensõna esinemine lõuna-eesti murretes võinud omalt poolt küll kaasa mõjuda sõna üldisele tarvitusele tulekule eesti keeles, kuid kirjakeeles on sõna kodunenud ikkagi eelistavalt põhjaeestilisel kujul.

Eesti kirjakeeles fikseeritud vene laensõnade kirjapilti on tugevasti mõjustanud vene keele ortograafia, kuna murretes esinevad need sõnad harilikult hoopis eestipärasemal kujul, vrd.:

	armjakk,	murretes	ärmak, härmik;
	hanža,	- " -	(h)ansa ~ hanss ~ ants,
eesti kirjakeeles	kasatšokk	- " -	kasatsok ~ kasatsk,
	kvass,	- " -	vass jne.

1 Vt. J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk. 84.

2 Vt. Г.Д. С а н ж е е в, Образование и развитие национальных языков в свете учения И.В. Сталина, Вопр. языкозн., lk. 357-360.

Terve rida vene laensõnu on eesti ühis- ja kirjakeeles täielikult kodunenud ning on muutunud tänapäeva eesti sõnavaras vältimatuteks. Nende hulgas on sõnu kõige erinevamatelt elualadelt. Näit. kapsas, porgand, tatar, sedelgas, pliit, kruubid, pabeross, sinel, ranits, rubla, tõkat, voli, pitsat, vaksal, riisikas, tatarlane, poolakas, nuhkima, tassima jt. Nimetatud sõnad on saanud eesti keele pärisomandiks ja kuuluvad kahtlemata eesti sõnavara põhifondi. Enamikus on need vanemad ja laiema levikuga laenud, mis eesti üldrahvalikus keeles on kasutusel olnud juba mitme sajandi vältel. Kuid nende hulgas leidub suhteliselt hiliseidki laensõnu, mis näitab, et vene keel on pidevalt olnud eesti keelele rikastumise allikaks.

x x

x

Keele sõnavara arenemine ja lakkamatu muutumine toimub peamiselt kolmes suunas. Vastavalt ühiskonna ja tootmise arenemisele 1) täieneb sõnavara pidevalt uute sõnadega; 2) muutub rea endiste sõnade tähendus; 3) teatav hulk sõnu vananeb ja langeb sõnavarast välja. [1] Rea ajastute vältel toimub keele sõnavara kujunemise, rikastumise, arenemise ja lihvumise pidev protsess. Eesti sõnavara arenemisel on olnud tähtis osa ka vene laensõnadel. Seoses kultuuri- ja ühiskonnaelu uute vajadustega on eesti murrete ja kirjakeele sõnavara pidevalt täienenud vene keelest laenatud sõnadega. Eesti keel on vene laensõnade abil muutunud painduvamaks, väljendusvõimelt ilmekamaks ja täpsemaks, eesti sõnavaras on suurenenud sünonüümide hulk, eesti sõnatuletus on rikastunud ja mitmekesistunud vene keelest tundma õpitud uute

1 Vt. J. S t a l i n, Marksism ja keeleteaduse küsimused, lk.11 jj.

tuletusliidete tarvituselevõtmise tõttu. Laensõnade mõjul on edasi arenenud, diferentseerunud ja täpsustunud endiste sõnade tähendus ning paratamatult on osa endisi sõnu vananenud ja asendatud uutega.

Eesti ja soome kodanlikud keeleteadlased on ühekülgselt rõhutanud ja tugevasti ülehinnanud läänepoolset, eriti saksa mõju eesti keelele ning on kunstlikult püüdnud vene keele osa eesti ja teiste läänemeresoome keelte arenemises kärpida miinimumini. Eesti kirjakeele ja murrete sõnavara ajaloo uurimine aga näitab, et eesti sõnavara kujunemine ja täiustumine on rea ajastute jooksul toimunud tihedas seoses vene kultuuriga ja vene keelega. Peab silmas pidama, et saksa laensõnade tarvituseletulekut eesti omaaegses kirjakeeles soodustasid suuresti sakslastest pastorid ja sulemehed, kelle jutlused ja kirjutised juba G.Müllerist alates kubisesid toorestest, eesti keele poolt läbiseedimata saksa laenudest. Eesti keelt halvasti oskavad saksa kirjamehed paigutasid teadlikult eesti teksti saksa sõnu, kui neil eesti sõnadest puudus tuli. Järk-järgult eestipärastudes on paljud seesugused sõnad jäänudki eesti keeles kasutusele.

Vene laensõnad seevastu on valdavas enamikus levinud eesti rahvakeele kaudu, siirdudes koos vene kultuuri elementidega murrakust murrakusse ning peegeldades kahe naaberrahva vahel valitsenud sõbralikke ja heanaaberlikke suhteid. Nii nagu eestlaste kultuur, majanduslik ja ühiskondlik elu on sajandite vältel arenenud ja täiustunud suure idanaabri viljastava mõju all, nii on ka suure vene rahva keel olnud selleks ammendamatuks allikaks, mille kaudu eesti keel on pidevalt rikastanud ja edasi arendanud oma väljendusvõimalusi. Eesti ida- ja kagupoolsetele murretele

on vene mõju olnud esmajärgulise tähtsusega, kuid paljudel juhtudel ulatub see üle kogu eesti keeleala. Kaasaegne eesti keel ei oleks mõeldav ilma terve rea vanemate ja hilisemate vene laensõnadeta, mis säilivad meie keeles püsiva mälestusmärgina eestlaste ja venelaste pikaajalistest ja viljakatest heanaaberlikest suhetest.

Vastavalt käesoleva töö profiilile saime lähemalt vaadelda ainult üht osa eesti keeles leiduvatest vene laensõnadest,nimelt neid sõnu, mis eesti keelde on tulnud vahetu kontakti teel kahe rahva liikmete vahel. Nende laenude kodundamisel ja keelde juurutamisel on olnud oluline osa eesti murretel, mille vahendusel nende laensõnade tuumik on tulnud tarvitusele ka eesti ühis- ja kirjakeeles.

Tänapäeval on murded juba väljasurevaks kategooriaks ning nende aktiivne osa eesti rahvuskeele sõnavara täiendamisel muutub üha väiksemaks. Kuid nagu osutavad tänapäeva eesti kõnekeeles ja ilukirjanduses esinevad vene laensõnad, näit. krusa 'veoauto' - грузовая машина , kirsad ' presentsäärikud' - кирзовые сапоги, fufaika 'vattkuub' - фуфайка , patšok ' õlatäidis' - пачок, masin 'auto' - машина jpt., jätkub eesti sõnavara täienemine uute sõnadega vene kõnekeele kaudu pidevalt meie päevilgi.

Peale seesuguste kõnekeele kaudu levinud laenude leidub eesti keeles aga ka suur hulk nn. kirjanduslikke vene laene, mis on levinud ajakirjanduse, populaarteaduslike raamatute ja muu trükisõna kaudu. Eesti teaduslik terminoloogia on kujunenud vene keele tugeva mõju all. Samuti toimus eesti ühiskondlik-poliitilise sõnavara arenemine XIX saj. lõpus ja XX saj. alguses tihedas seoses vastava vene sõnavaraga. [1] Paljud rahvusvahelised sõ-

1 Vt. E. K u r v e, Eesti kirjakeele arenemine A.1900-1917. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Tallinn 1953, lk. 137 ja 268.

nad on eesti keeles tuttavaks saanud kõige esmalt vene keele kaudu. Võrreldagu siinkohal kasvõi kaua aega eesti kirjakeeles tarvitusel olnud sõnakujusid, nagu gimnaasium, gimnasist, glitseriin, viisika, kultuura, skarlatina jt. vastavate vene sõnadega **гимназия, гимназист, глицерин, физика, скарлатина** jt. Tänapäeva eesti kirjakeeles on seesuguseid vene keele kaudu tulnud rahvusvahelisi sõnu näit. karantiin - **карантин** , mirt - **мирт** , sviiter -**свитер** jt.

Nõukogude perioodil on vene keele osatähtsus eesti sõnavara rikastajana kasvanud mitmekordseks võrreldes varasema ajaga. Alates sellest ajast, kui Eestis taastati nõukogude võim ning Eesti NSV võeti vastu NSV Liidu vennalike rahvaste perre, on eesti sõnavara rikastunud vene keele kaudu ja vene keele eeskujul suure hulga uute mõistete ja terminitega, mis oma kiire leviku, üldtuntuse, esinemissageduse ja sisulise tähtsuse poolest erinevad põhiliselt endistest laensõnadest. See uus sõnavara on suurelt osalt ühine kõikidele NSV Liidu rahvastele, olles vene keele vahendusel levinud kõige erinevamatesse keeltessegi. "Suure vene rahva keel on meie kodumaa kõikidele rahvastele võimsaks rahvusvaheliseks suhtlemisvahendiks, ammendamatuks rikastamisallikaks Nõukogude Liidu kõigi rahvaste keeltele." [1] Selle kõigile nõukogude rahvaste keeltele ühise " sotsialismi leksikaalse fondi" käsitlus nõuab aga iseseisvat, süvendatumat uurimust kui me suudaksime anda siinkohal.

---

[1] В.В.Виноградов, Вопросы языкознания в свете труда И.В.Сталина "Экономические проблемы социализма в СССР" и решений XIX с'езда КПСС, ВЯ 1953, nr. 1, lk. 12.

Lõppvaatlusi.

Tehkem eelesitatust mõningaid kokkuvõtteid. Et iga peatüki lõpus on teatav kokkuvõtlik ülevaade läbitöötatud küsimuste kohta antud, esitame siin kogu käsitletud materjalist tulenevad järeldused veelkord ainult teeside kujul.

1. Eesti keele sõnavara arenemise ajaloo uurimine kinnitab omapoolse rikkaliku faktilise materjaliga nõukogude arheoloogide, ajaloolaste ja etnograafide uurimistöö tulemusi eesti ja vene rahva vahel valitsenud suhete kohta. Pidevalt ja lakkamatu vooluna vene keelest eesti keelde tulnud laensõnad on kõige kindlamaks tõendiks kahe naaberrahva vahelise põlise kontakti pideva jätkumise kohta läbi sajandite kuni meie päevini. Vastavalt vene-eesti suhete arenemise ajaloo etappidele on võimalik ka neid vahekordi kajastavaid laensõnu periodiseerida ning välja selgitada vanuselt erinevad laenukihid. Muistsetele slaavi ja vana-vene laenudele järgnevad vahetult juba vene (s.t.suurvene) keelest pärinevad laensõnad, mis omakorda jagunevad mitmesse kihistusse.

Vene laenude vanem kiht on tulnud meile XV - XVII sajandini, kusjuures eriti tähtis osa on olnud XVI saj. kolmandal veerandil, mil Eesti ala kuulus mõne aastakümne vältel Vene riigi koosseisu. Märgatavalt suureneb ja mitmekesistub vene laensõnade hulk alates XVIII sajandi algusest, kui Baltimaad liideti Vene impeeriumiga. Eriti tuleb vene laenude seisukohalt välja tõsta XIX saj. viimast kolmandikku, mil kindlustuvad kapitalistlikud tootmissuhted toovad venelaste ja eestlaste suhtlemisse uusi ja tihedamaid koostöövorme. Ühtlasi kasvab ka vene laensõnade hulk

nii arvult kui tähtsuselt. Lisaks otsesele suulisele kontaktile kahe rahva liikmete vahel,mis jätkub pidevalt kuni meie päevini, tulevad sel perioodil vene keelelise mõju vahendajana ja eesti keelde juurutajana tõsisemalt arvesse ajakirjandus, ametlik asjaajamiskeel, populaarteaduslik kirjandus jne.

Vastavalt esitatava töö pealkirjas püstitatud ülesandele on eespool lähema käsitluse osaliseks saanud ainult lõuna-eesti murrete kaudu vene keelest eesti keelde vastuvõetud sõnalaenud. Seepärast ei ole saadud siin pikemalt peatuda vene laensõnade hilisematel kihistustel, nagu kirjanduslikul teel tulnud laenudel, nõukogude perioodil juurde tulnud rohketel sõnadel ja tänapäevastel kõnekeelsetel vene laenudel.

2. Vene keelest eesti keelde siirdunud laensõnad võimaldavad näidata mitte ainult eestlaste ja venelaste vaheliste suhete kestvust ja pidevust, vaid lubavad teha järeldusi ka nende vahekordade iseloomu kohta ühel või teisel perioodil, sest keele sõnavara on kõige otsesemas seoses vastava rahva ajalooga. Vene laensõnade levimise kaks peasuunda - Pihkva kaudu ja Narva kaudu - peegeldavad ka vene kultuurimõjude kahesuunalist tungimist Eesti alale. Rohked kultuurilaenud on tulnud sagedasti koos oma venekeelsete nimetustega, mis eesti keeles kodunenult tunnistavad kõige ilmekamalt nendest viljastavatest mõjudest, mida eestlased on oma idanaabrilt saanud mitmesugustel elualadel. Ühtlasi aitab laensõnade levikuulatus kindlaks määrata vastavate kultuurinähtuste ja esemete levikut. Mõnel alal, nagu kalastus, kaubandus, ehitustöö jne., ulatub vene mõju üle kogu Eesti.Teis-

tel juhtudel, näit. linakasvatuse, majapidamise, usundi ja kommestiku alal, piirdub vene laenude ja suurtes joontes ka vastavate nähtuste levik peamiselt Vene piirile lähimate murrakualadega.

Vene keelest eesti keelde tulnud sõnavara kõneleb rahulikest ja asjalikest vahekordadest kahe naaberrahva vahel. Nende vastastikuste suhete aluseks on olnud heanaaberlik koostöö, kus teineteiselt õpiti ja vastastikku teineteist täiendati. Kuivõrd viljakas on võinud olla see kahe rahva koostöö, seda osutab terve rida Peipsi ümbruses väljakujunenud omapäraseid nähtusi ja sõnu, mis on omased kummalgi rahvale ja keelele, kuid mille puhul on sageli raske kindlaks määrata, kumb pool on olnud andja ja kumb laenu saaja.

3. Sõltuvalt nendest ajaloolistest ja ühiskondlik-poliitilistest tingimustest, mis võimaldasid ja soodustasid eestlaste ja venelaste suhtlemist, on kõige enam vene laensõnu kodunenud piirialade sõnavaras. Lõuna-Eesti osas on vene kultuuri ja keele mõju olnud tugevaim setude juures, kes teiste eestlastega võrreldes on elanud erilistes ajaloolistes ja ühiskondlikes tingimustes. Setude aineline ja vaimne kultuur, samuti ka setu murraku sõnavara ja foneetiline struktuur peegeldavad eredalt seda sajanditepikkust venepoolset mõju, mille sfääris see kagu-eesti rahvakilluke on elanud. Kuid ei etnograafiliselt ega keeleliselt ole olemas teravat piiri setu murrakuala ja tema naaberalade vahel. Kultuurimõjustuste liikumine on toimunud mõlemas suunas. Setu ja sellest põhja pool asetsev räpina murrakuala on olnud kultuuriliste ja keeleliste mõjustuste peamisteks vahendajateks eestlaste ja venelaste vahel. Mitmesuguste ühiskondlike ja aja-

looliste põhjuste tõttu (rahvaarv, poliitiline võim, kõrgem kultuuriline tase, vabamad ühiskondlikud olud jne.) on venepoolne mõju eesti kultuurile ja keelele olnud mitu korda suurem ning tähtsam kui seda on suutnud olla eesti mõju vene keelele. Viimane piirdub peamiselt kohalike vene murrakutega, kuna suur osa vene laensõnadest on ulatunud üle kogu eesti keeleala ning on tulnud tarvitusele eesti rahvuskeeles.

4. Lõuna-eesti murretes kodunenud rohkearvuliste vene laensõnade häälikuline analüüs osutab, et suurem osa neist laensõnadest on tulnud meile pihkva murde kaudu. Laensõnade häälikuline ehitus peegeldab Pihkva järve äärsetele vene murretele omast foneetilist kirevust, ühtlasi leidub neis aga mitmeid valgevenelisi jooni ning põhjasuurvene loodemurretele omaseid elemente. See tõendab, et lõunaeestlastel on olnud sidemeid mitte ainult otseste naabrite, pihkvalastega, vaid ka kaugemate aladega Oudova ja Novgorodi ning samuti lõuna suunas. Paljud ühiskondliku ja riikliku korraldusega, kaubandusega jt. aladega seotud laensõnad kajastavad vene ühiskeelse hääldusе mõju.

Need mitmekesised foneetilised erijooned on laenav keel läbi töötanud vastavalt kohalikus murdes kehtivatele grammatilistele, foneetilistele ja sõnatuletuslikele normidele. Laensõna teeb vajaduse korral läbi ka semantilisi muutusi ning, lakates olemast võõras sõna, hakkab funktsioneerima laenavas keeles toimivate seaduste järgi. Vanemad, suurema levikuga ja esinemissagedusega laensõnad on paremini kohanenud eesti keele (resp. lõuna-eesti murde) süsteemiga, kuna uuemad ja haruldasemad laensõnad võivad säilitada teatava aja oma võõrapärase ilme. Samuti esinevad vene laensõnad kagu-eesti murrakutes harilikult venepärasemal kujul kui kaugemates murrakutes ja kirjakeeles, sest esimes-

tel on otsene ja igapäevane kontakt vene keelega ning nad isegi on häälikuliselt ehituselt vene keelele lähedasemad kui läänepoolsed murrakud.

5. Eesti murrete sõnavara on vene laensõnade abil aegade jooksul täienenud suure hulga uusi esemeid ja mõisteid tähistavate terminitega, laensõnad rikastasid keelt arvukate uute sünonüümidega ning aitasid eesti keele väljenduslikku külge parandada ja täiustada. Nende laensõnade tuumik on murdest murdesse levides saanud tuttavaks kogu eesti keeles. Terve hulk vanematest ja hilisematest vene laenudest on läinud eesti murrete ning eesti rahvuskeelegi sõnavara põhifondi, mis annab tunnistust vene-eesti suhete tihedusest ja kestvusest.

Paljud laensõnad on saanud omakorda uute tuletiste aluseks ning on moodustanud eesti keeles terveid sõnaperesid rohkete tuletatud sõnadega. Samuti on vene keele kaudu tarvitusele tulnud uute tuletusliidete tõttu veelgi avardunud eesti keele tuletusvõimalused.

Olenevalt aga sellest murdelisest baasist, mille alusel toimus eesti rahvuskeele kujunemine, arenemine ja ühtlustumine, on enamik murrete kaudu levinud vene laensõnu eesti rahvuslikus kirjakeeles fikseeritud põhja-eesti murretest tuntud kujul. Lõuna-eesti murrete osa on siin olnud õige tagasihoidlik, kuigi venepoolsete mõjustuste vastuvõtjana ja edasikandjana on Lõuna-Eestil olnud oluline tähtsus.

Transkriptsioonis tehtud ühtlustamised.

ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivi murdekogudest pärinev ainestik, mis on kirja pandud paljude eri kogujate poolt pika ajavahemiku jooksul, on transkriptsiooni poolest õige kirev. Käesolevas töös on peetud otstarbekohaseks esitatavates näidetes transkriptsiooni mõnevõrra ühtlustada. Seejuures on aga alati silmas peetud kohalike murrakute iseärasusi ning kahtluse korral on säilitatud pigem algupärane märkimisviis.

Eespool tehtud olulisematest ühtlustustest mainitagu:

1. Teise silbi poolpikk vokaal on alati märgitud: kēZà, kriškà, tabùń, jaňDàv, kuna murdekogud osutavad ses osas suurt ebajärjekindlust;

2. Lühike konsonantühend ja diftong märgitakse alati vastava lühidusmärgiga esimesel komponendil: kraǐmèl, prošsà, poĭDùn, aǐbàŕ, poťskà, kлi̯ĭZà, li̯iǐkà (aga lḗkka);

3. Poolpikka klusiili silbi või sõna lõpul tähistab ikka vastav diakriitiline märk: prītva, t́jōkla, śeraknа, veřZok, seDulk, plotńik, jārmaŋk;

4. Samuti on konsonantühendi poolpikk häälik järjekindlalt märgitud poolpikkuse märgiga: verst, klāts. Murdekogudes on siin ja eespoolseteski rühmades märkimisviis sageli kõikuv.

5. Pikk h, geminaat hh ja lühike h helitu hääliku ees on alati märgitud h̄, ḥ, ȟh või h-ga (murdekogudes ka H̄, ȟH, H): manaḥ g. manaȟha, maȟhorkka (aga ma'horGa), tiḥV g. tiȟvì, kuȟt g. kuȟtì, molohk.

6. Vokaalide vahel ja r̰-hääliku järel on s̰-häälik märgitud poolhelilise Z̰-na (kui murde iseärasused ei nõua siin s̰-i või z̰-d); leZeŋ́kka, leẑo ~ lezô, truẑina, tařZì ~ tarssi, koř-Zòk, pařŝnìk ~ pařŽnìk ;

7. Vanemates kogudes esinev õ̰ on kõikjal asendatud ę̰-ga, õ̰ – į̰-ga. Samuti märgitakse murdekogudes leiduva ę, ḛ̇ ja į asemel esimeses silbis alati į̰, järgsilpides on į säilitatud: krį̰ŋkka, rḭ̂Gama ~ rḛ̂gama, pę̰tka ~ pį̰tk, māštį̰ŕ.

KASUTATUD KIRJANDUST JA MUID ALLIKAID.

1. Trükitud teosed.

1. В.И. Ленин, Об очистке русского языка, Сочинения, издание четвертое, Том XXX, lk. 274.
2. J.V. Stalin, Ida rahvaste ülikooli poliitilistest ülesannetest, Teosed VII, lk. 128-146.
3. " - " Marksism ja keeleteaduse küsimused, Tallinn 1953.
4. Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei ajalugu. Lühikursus, Tallinn 1951.
5. E. Ahrens, Grammatik der Ehstnischen Sprache Revalschen Dialektes, Reval 1843.
6. Anführung zu der Estnischen Sprach auff wolgemeinten Rath vnd Bittliches Ersuchen publiciret von M. Henrico Stahlen, Revall M.DC.XXXVII.
7. P. Ariste, Eesti keele foneetika, Tallinn 1953.
8. " - " Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles, Tartu 1933.
9. " - " Foneetilisi probleeme eesti keele alalt, Tartu 1947.
10. " - " Läänemere vanadest hõimudest, "Edasi" 17. V 1951.a. lk. 2-3.
11. " - " Setu jõulumängudest, Album M.J. Eiseni 70. sünnipäevaks. Tartus, 1927, lk. 121-133.
12. " - " Slaavlaste ja läänemerelaste vanimaist keelelisist kokkupuuteist, "Looming" 1952, nr. 6, lk.698-706.
13. "Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache", Pernau 1813-1832.
14. W. Buck, Petseri eestlased. Äratrükk "Postimehest", Tartus 1909.

15. "Edasi" 1952, nr. 36 ja 1953, nr. 35.

16. Eesti murdeatlas I,II, Tartu 1941.

17. Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Toimetanud G. Naan, Tallinn 1952.

18. Eesti Sõnaraamat. 1600 uut ja võerast sõna korjanud ja (saksa sõna lisandusega) Eesti keeles selgitanud A.Grenzstein, Tartus 1884.

19. J. Endzelin und E.Hausenberg, Ergänzungen und Berichtigungen zu K.Mühlenbachs Lettisch-deutschen Wörterbuch I. Band, Riga 1934-1938.

20. M. Erenberg, Kaldun eesti keeles, ÕES-i kirjad III, Tartu 1935, lk. 177-185.

21. Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde. Helsinki.

22. A. Gronski ja O. Riss, Vene ja eesti rahva sõprtse ajaloost, Tallinn 1950.

23. L. Hakulinen, Suomen kielen rakenne ja kehitys II, Helsinki 1946.

24. A.W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch, Riga und Leipzig 1780; zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage Mitau 1818.

25. A.W. Hupel, Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland. Neue Nordische Miscellaneen XI-XII, Riga 1795.

26. " - " , Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland I-III, Riga 1774-1777-1782.

27. J. Hurt, Kas Eesti keelele uusi sõno tarvis, "Eesti Postimehe Lisaleht" 1871, nr. 22,24,26,27.

28. J. Hurt, Setukeste laulud. Pihkva-Eestlaste vanad rahvalaulud, ühes Räpina ja Vastseliina lauludega I-III, Helsingis 1904-1905-1907.

29. " - " , Über die pleskauer Esten oder die sogenannten Setukesen, Helsingfors 1904.

30. H.v. Jannau, Geschichte von Lief- und Ehstland, Neue Nordische Miscellaneen XV-XVI.

31. Lydia Jannsen, Ojamölder ja temma minnia, Tartu 1863.

32. O. Jespersen, Die sprache ihre natur, entwicklung und entstehung, Heidelberg 1925.

33. J. Jõgever, Eesti keele grammatika, III aasta, Tartu 1920.

34. J. Kalima, Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen, Helsinki 1919.

35. J. K/alima/, Eräs venäläinen lainasana, "Virittäjä" 1907, lk. 151.

36. J. Kalima, Etymologische streifzüge, FUF XVIII 1927, lk. 150--152 ja XX 1929, lk. 128-130.

37. " - " , Finnisch-russische berührungen, FUF XXVI 1939-1940, lk. 39-48.

38. " - " , Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat, Helsinki 1936.

39. " - " , Slaavilaiset lainasanamme todennäköisyyslaskelmien valossa, "Virittäjä" 1950, nr. 1-2, lk. 60-69.

40. " - " , Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisten kielten slaavilaisperäisistä lainasanoista, Helsinki 1952.

41. " - " , Über die Bedeutung der finnisch-ugrischen Sprachforschung für die russische Dialektologie, SUST LXVII 1933, lk. 152.

42. A. Kask, Murdekogumisreisust Setumaal, EK 1927, lk.211-219.

43. L. Kettunen, Eestin kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos, Helsinki 1929.

44. V. Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch, Helsinki 1936.

45. " - " , Suomen sissi < venäjän ШИШ , "Virittäjä" 1933, lk. 179-181.

46. " - " , "Tuhkuri" 'vesikko (mustela lutreola) ym.', "Virittäjä", 1949, nr. 1-2, lk. 58-69.

47. L. Klekampf, Kärneri-ramat, kust sees iggamees woib öppida, kuidas temma omma aia seest woib sada keiksuggust tarvilist aiarohto, pu vilja ja poösade marjad. I jaggo, Tartus 1860.

48. Fr. Kreutzwald, Sippelgas, Essimene jäggo, Tarto linnas 1843.

49. Kujedega (piltidega) ilustatud Eesti Üleüldise teaduse raamat ehk encyklopädia konversationi=lexikon, see on kõige inimlise teadmise õpetlik sõnaraamat. Asjatundliste kaastööliste abil toimetanud, kokku seadnud ja kirjutanud Dr. K.A. Hermann, Jurjevis-Tartus 1900.

50. Kurzgefasste Anweisung zur Ehstnischen Sprache ... Auf Gutbefinden des Herrn Autoris, mit einer Vorrede herausgegeben von Eberhard Gutsleff..., Halle 1732.

51. Juhan Liivi Luuletused, Tartu 1926.

52. E. Lönnrot, Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja, Helsingissä 1874-1880.

53. E. Madar, Kasvavast kalanduslinnast, "Eesti Naine" 1948, nr. 8, lk. 15.

54. I.Manninen, Die Sachkultur Estlands I,II. Õpetatud Eesti Seltsi eritoimetused, Tartu 1931, 1933.

55. " - " Eesti rahvariiete ajalugu, ERMA III 1927.

56. " - " Etnograafiline sõnastik, Tartus 1925.

57. " - " Setude ehitused, ERMA I 1925, lk. 53-88 ja ERMA II 1926, lk. 103-128.

58. " - " Setude matusekommetest, EK 1924, lk. 10-19.

59. Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung zur Öhstnischen Sprache ... von Henrico Gösekenio, Reval 1660.

60. Marahwa Kalender ehk Täht-ramat 1824 aasta peale, Pernos Markwarti kirjadega.

61. E.Markus, Changes on the Esto-Russian Etnographical Frontier in Petserimaa, ÕESA 1936, lk. 164-176.

62. O.W.Masing, "Marahwa Näddala-Leht" 1821-1825.

63. " - " Originalblätter für Deutsche, 1816.

64. " - " Pühhapäwa Wahhe-luggemissed. Essimenne jaggu, Tartus 1818.

65. J.J.Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen sprachen I. Slavische lehnwörter in den westfinnischen sprachen, Helsingfors 1894.

66. " - " Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch, Helsinki 1938.

67. A.Moora, Eesti ja vene elemendid Eesti NSV kirdeosa elanikkonna materiaalses kultuuris, ENSV TA Toimetised 1953, nr. 2, lk. 194-211.

68. H.Moora, Arheoloogilised väliuurimised Eesti NSV alal 1950. ja 1951. aastal. ENSV TA Toimetised 1952, nr. 1, lk. 117-126.

69. H.Moora, Arheoloogilised väliuurimised Eesti NSV-s 1952. aastal. ENSV TA Toimetised 1953, nr. 1, lk. 60-67.

70. K.Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch.Redigiert, ergänzt und fortgesetzt von J.Endzelin, Riga 1923-1932.

71. G.Naan, Eesti kodanlike natsionalistide ideoloogia reaktsioonniline olemus, Tallinn 1947.

72. Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam. Iudicia tentandi et experiendi causa in lucem editae à Iohanne Gutslaff, Pastore zu Urbs. Dorpati Livonorum. Excudebat Iohannes Vogel, Acad. Typogr. Anno MDCXLVIII.

73. H.Paul, Prinzipien der Sprachgeschichte, Halle 1937.

74. J. Pawlowsky, Russisch-Deutsches Wörterbuch, Riga 1923.

75. "Perno Postimees" 1857, 1862, 1866, 1867, 1876, 1877.

76. "Petseri Postimees". Politikaline, teadusline ja kirjandusline ajaleht. Ilmub igas kuus kaks korda, 1909-1910.

77. "Päevaleht" 1908, nr. 27 ja nr. 29.

78. "Rahva Lõbuleht" 1900.

79. V.Ruoppila, Poikkeuksellisten äännevaihtelutapausten tarkastelua, "Virittäjä" 1938, lk. 206.

80. E.N.Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria, Helsingissä, 1899.

81. Suur õigekeelsus-sõnaraamat, Tartu 1948; 1951.

82. J. Šaskolski, Vene rahva ajaloolised sidemed Baltimaade rahvastega IX-XVII s., Tallinn, 1946.

83. D.Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde, Berlin und Leipzig 1927.

84. V.Thomsen, Berøringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog, København 1890.

85. A.v.Tideböhl, Der Fischfang und die Fischer des Peipus-Sees, "Das Inland" 1856, nr. 48 ja 1857, nr. 22 ja 23.

86. Y.Toivonen, Suomalais-ugrilaisesta alkukodista, "Virittäjä" 1953, nr. 1, lk. 5-35.

87. T.Uotila, Eräistä jalkineen nimityksistä, "Virittäjä" 1937, lk. 400-405.

88. Vene-eesti sõnaraamat, Tartu 1940.

89. G.Vilberg, Murdesõnad Kuusalu kihelkonna rannaküladest, E.Kirj. 1922, lk. 203-208 ja 249-256.

90. V.V.Vinogradov, J.V.Stalini teos "Marksism ja keeleteaduse küsimused" ja nõukogude keeleteaduse areng, Tallinn 1952.

91. " - " , J.V.Stalini tõdest keeleteaduse küsimustes. Eesti NSV Poliitiliste ja Teadusalaste Teadmiste Levitamise Ühingu väljaanne, Tallinn 1951.

92. Virittäjä. Uusi jakso. Kotikielen seuran aikakauslehti, Helsinki 1897- .

93. Väike õigekeelsuse sõnaraamat, Tallinn 1953.

94. F.J. Wiedemann. Eesti-saksa sõnaraamat. Kolmas muutmatu trükk teisest, dr. Jakob Hurt'i poolt redigeeritud väljaandest, Tartus 1923.

95. " - " Grammatik der ehstnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelehstland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte, St.-Pétersbourg 1875.

96. W.Wiget, Herkunft und Verbreitung der neueren germanischen Lehnwörter im Estnischen, SbGEG 1927, lk. 255-275.

97. Р.И.Аванесов, Очерки русской диалектологии. Часть первая, Москва 1949.

98. Большая Советская Энциклопедия, Том 61.

99. Д.В.Бубрих, Финноугорское языкознание в СССР. Финноугорский сборник АН СССР, Ленинград 1928.

100. Л.А.Булаховский, Введение в языкознание. Часть II, Москва 1953.

101. " - " , Сравнительно-исторический метод и изучение славянских языков в свете высказываний И.В. Сталина, ВЯН, lk. 237-259.

102. М.П.Веске, Славяно-Финские культурные отношения по данным языка, Казань 1890.

103. Р.Я.Вийдалепп, Отражение эстонско-русских отношений в эстонских народных сказках, КСИЭ 1950, nr. 12, lk. 83-86.

104. В.В.Виноградов, Вопросы языкознания в свете труда И.В. Сталина "Экономические проблемы социализма в СССР" и решений XIX съезда КПСС, ВЯ 1953, nr. 1, lk. 3-33.

105. " - " , Значение работ И.В.Сталина для развития советского языкознания, Вопр. языкозн., lk. 5-60.

106. " - " , Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка, Вопр. языкозн., lk. 134-182.

107. П.В. Владимиров, Несколько данных для изучения северновеликорусского наречия в XVI и XVII ст. /По

рукописям соловецкой библиотеки/. Ученые Записки Имп. Казанского Университета 1879.(Äratrükk).

108. Вопросы теории и истории языка в свете трудов И.В.Сталина по языкознанию, Москва 1952.

109. Вопросы языкознания, Москва 1952 -

110. Вопросы языкознания в свете трудов И.В.Сталина. Издательство Московского Университета 1952.

111. Б.В.Горнунг, К вопросу о типах и формах взаимодействия языков и диалектов, ДС II, lk. 3 - 7.

112. Грамматика русского языка, Том I. Фонетика и морфология, Москва 1953.

113. Доклады и сообщения Института Языкознания АН СССР II, 1952.

114. Дополнение к опыту областного великорусского словаря, Петербург 1858.

115. Живая Старина. Периодическое издание отделения этнографии Императорского Русского Географического Общества, С. Петербург 1890-1917.

116. Исследования о состоянии рыболовства в России. Том I. Рыболовство в Чудском и Псковском озерах и в Балтийском море, Санктпетербург 1860.

117. Исторический Вестник LXIV, Петербург 1896.

118. Н.Каринский, Очерки из истории псковской письменности и языка I. Исследование языка Псковского Шестоднева 1374 года, Петроград 1916.

119. Н.Каринский, Язык Пскова и его области в XV веке, С.-Петербург 1909.

120. М.Колосов, Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка, Варшава 1878.

121. М.Н.Косич, О постройках Белорусского крестьянина, Живая Старина 1906, Вып. I, lk. 77 - 88.

I22. П.С.Кузнецов, Русская диалектология. Учебник для учительских институтов, Москва I95I.

I23. Т.П. Ломтев, Белорусский язык. Издательство Московского Университета I95I.

I24. А.Моора, Эстонско-русские отношения в XVIII - XX вв. по данным этнографии, КСИЭ I950,nr. 12, lk.45-54.

I25. И.И.Носович, Словарь белорусского наречия, Санктпетербург I870.

I26. С.И.Ожегов, Словарь русского языка. Второе издание, Москва I952.

I27. Опыт областного великорусского словаря, изданный вторым отделением Императорской Академии Наук, Санктпетербург I852.

I28. Н.В. Пономарев, Рыболовные снаряды и другие принадлежности рыбного лова, употребляемые в России, Вестник рыбопромышленности I899, nr. 2.

I29. Рыбопромышленный словарь Псковского водоема. По материалам, собранным участниками Псковской Промыслово-Научной Экспедиции I9I2 - I9I3 года, обработал заведующий Экспедицией И.Д. Кузнецов, Петроград, I9I5.

I30. Г.Д.Санжеев, Образование и развитие национальных языков в свете учения И.В.Сталина, Вопр. языкозн., lk. 32I-37I.

I3I. В.А.Серебренников, К проблеме связи явлений языка с историей общества, ВЯ I953, nr. 1, lk. 34-5I.

I32. " - " , Об устойчивости морфологической системы языка, ВТИЯ, lk. 204-224.

I33. Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении. Собрал и на месте

составил Александр Подвысоцкий, Петербург 1885.

134. Словарь областного олонецкого наречия в его бытовом и этнографическом применении. Собрал на месте и составил Герман Куликовский. Издание отделения русского языка и словесности Императорской Академии Наук, Санктпетербург 1898.

135. Словарь русского языка составленный вторым отделением Императорской Академии Наук. Выпуск первый, С.-Петербург 1891 -

136. Словарь современного русского литературного языка. Академия Наук СССР. Институт Русского языка, Москва-Ленинград 1948.

137. А.И.Соболевский, Лекции по истории русского языка. Издание четвертое, Москва 1907.

138. " - " , Опыт русской диалектологии. Выпуск I. Наречия великорусское и белорусское, С.-Петербург 1897.

139. И.И.Срезневский, Материалы для словаря древне-русского языка I-III по письменным памятникам, Петербург 1893.

140. Х.Тампере, Русские влияния на развитие эстонской народно-песенной мелодии, КСИЭ 1950, nr.12, lk. 96-102.

141. С.А.Тараканова, Городища Псковской области, Тезисы докладов на пленуме ИИМК АН СССР, посвященном вопросам археологии Прибалтики 1951 год, Москва 1951, lk. 41-42.

142. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Второе издание, исправленное и значительно умноженное по рукописи автора, I-IV, С.-Петербург-Москва 1880-1882.

I43. Толковый словарь русского языка под редакцией проф. Д.Н. Ушакова I-IУ, Москва I934-I940.

I44. П.Н.Третьяков, Восточно-славянские племена, Издание второе, переработанное и расширенное, Москва I953.

I45, Ю. Трусман, Исакские полуверцы в Эстляндской губернии, Временник Эстляндской губернии I895.

I46. " - ", Полуверцы Псково-Печерского края. Живая Старина, выпуск I, отдел I, lk. 3I-62.

I47. Ученые Записки Имп. Казанского Университета, Казань I890.

I48. П.Я. Черных, Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. Пособие для педагогических и учительских институтов, Москва I952.

I49. " - " , И.В.Сталин об основном словарном фонде языка, Вопр. языкозн., lk. I26-I50.

I50. М. Шпис, Свадебные песни и обряды из свадебной игры записанной в деревне Городище, Петсерского уезда /быв. Псковская губерн./ в Эстонии, Petseris I936.

I5I. В.Эрнитс, Русско-эстонские языковые отношения, Filoloogilisi ettekandeid. Eesti NSV Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, Tartu 1947, lk. 115-131.

2. Käsikirjalised teosed ja materjalid.

1. ENSV TA Etnograafia Muuseumi poolt valmistatava eesti rahvariiete albumi käsikiri. Setu rahvariiete kirjelduse osa.

2. V. Ernits, Estnische Sprachelemente im Grossrussischen und in anderen slavischen Sprachen I-III. Käsikiri TRÜ eesti keele kateedris.

3. J.Gutslaff, Vana Testamendi tõlke lõunaeestikeelne käsikiri 1649-1656. aastast ENSV TA Kirjandusmuuseumi käsikirjadeosakonnas.

4. E.Kurve, Eesti kirjakeele arenemine A. 1900-1917. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tallinn 1953.

5. Lisasõnastik sõnavara küsitlemiseks eesti murretest, Tartu 1930.

6. Е.Малышевская, Описание диалекта д. Узьмино Псковской области. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тарту 1950 год.

7. A.Rätsep, Mihkel Veske slaavi-läänemere keeleliste suhete uurijana. TRÜ soome-ugri keelte kateeder. Diplomitöö 1951.a.

8. Vene dialektoloogilise atlase II köite käsikiri NSV Liidu TA Keeleteaduse Instituudis Moskvas.

9. G.Vilbaste, Sõnavara Kuusalu ja Jõelähtme kihelkonna piirilt, Tallinnas, 1949. Käsikiri ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudis.

10. Vocabularium Esthonico-Teutonicum & Teutonico-Esthonicum Dorpatensi dialecto accommodatum curante Joanne Christhophoro Clare, Pastore Odenpaeensi. Käsikirjaline sõnaraamat XVIII saj. algupoolelt ENSV TA Kirjandusmuuseumi käsikirjadeosakonnas (nr-d M.A. 31,32,33,34).

11. E.Vääri, Sugulussalane sõnavara läänemeresoome keeltes. Dissertatsioon filoloogiateaduste kandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu 1953.

Arhiivimaterjalidest on kasutatud

a) ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudist ja Emakeele Seltsist

Üldist sõnavarakogu;

F.J.Wiedemanni sõnaraamatu järgi kogutud sõnavarakogu;

Lisasõnastikkude järgi kogutud sõnavarakogu;

Mõistealaste küsitluskavade järgi kogutud sõnavarakogu;

Täienduskogu nr. 1;

Eesti kirjakeele sõnavarakogu;

TA Emakeele Seltsi korrespondentide ja Keele ja Kirjanduse Instituudi murdekogujate vastuseid vene laensõnade kogumiseks koostatud küsitluskavadele;

Murdetekstidest nr-d 62,79,99,129,135,145,149,169,173,181, 186,212,240,246,248,249,255,257,262,263,283,290,295, 320,329,330,332,348,369,376,377,384,385;

Korrespondentide tekstidest nr-d 1,3,4,8,9,10,13,19,20, 21,23,24,39,52,59,74,75,76,77,101,107,113,116;

Morfoloogilistest ülevaadetest nr-d 260,330;

TA Emakeele Seltsi vihikkogudest (AES seeria) nr-d 93,94, 116,164,205;

Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulesektori rahvaluulekogudest IV,V,VI.

b) ENSV TA Kirjandusmuuseumi rahvaluuleosakonnast:

Rahvaluulekogusid ERA II 35,103,155,163,173,175,194,204, 209,257,267,278,286;

ERA, Vene 1,4,6,8,9,10,11,13,14,15,16;

RKM II 14;

RKM, Vene 1;

H I 681; H II 61; H,R 9;

E 58541, 83896.

c) ENSV TA Etnograafia Muuseumist:

Etnograafilise Arhiivi kogusid nr-d 13,14,23,24,28,30,34,35.

Korrespondentide vastustest nr. 13.

d) Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedrist:

Eesti Keele Arhiivi kogudest nr-d 161,168,170,356,358,396, 423,460,464,546;

Eesti etümoloogilise sõnaraamatu materjale;

e) Tartu Riikliku Ülikooli vene kirjanduse kateedrist:

Kohalike vene murrakute sõnavarakogusid.

Töös kasutatud lühendeid.

1. Allikate lühendid.

AES = ENSV TA Emakeele Seltsi vihikkogud Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivis.

Ariste EKF = P. Ariste, Eesti keele foneetika.

Ariste ERL = P. Ariste, Eesti-rootsi laensõnad eesti keeles.

Ariste FP = P. Ariste, Foneetilisi probleeme eesti keele alalt.

Avanessov ОРД = Р.И.Аванесов, Очерки русской диалектологии.

"Beiträge" = Beiträge zur genauern Kenntniss der ehstnischen Sprache.

Clare = Clare J.Chr., Cellarius Esthonico-Germanicus oder Wörter-Buch der Ehstnischen Sprache und zwar Dörptschen Mund-Art ...

Dal = Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля.

Доп. = Дополнение к опыту областного великорусского словаря.

ДС = Доклады и сообщения Института Языкознания АН СССР.

E = M.J. Eiseni rahvaluulekogu ENSV TA Kirjandusmuuseumis.

EA = Etnograafiline Arhiiv ENSV TA Etnograafia Muuseumis.

EK = "Eesti Keel". Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri.

E. Kirj. = "Eesti Kirjandus".

EM KV = ENSV TA Etnograafia Muuseumi korrespondentide vastused.

Endzelin-Hausenberg EB = J.Endzelin, E.Hausenberg, Ergänzungen und Berichtigungen zu K.Mühlenbachs Lettisch-deutschen Wörterbuch.

ERA = Eesti Rahvaluule Arhiivi rahvaluulekogud TA Kirjandusmuuseumis.

ERMA = Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat.

ES KV = ENSV TA Emakeele Seltsi korrespondentide vastused.

EÕS = Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat.

FUF = Finnisch-ugrische Forschungen.

Grenzstein E. Sõnar. = A.Grenzstein, Eesti Sõnaraamat.

ГРЯ = Грамматика русского языка I.

Gutslaff OG = J.Gutslaff, Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam.

Gutslaff VT = J.Gutslaffile omistatav Vana Testamendi lõuna-eestikeelse tõlke käsikiri XVII saj. keskpaigast.

Göseken, MLE = H.Göseken, Manuductio ad Linguam Oesthonicam.

H = J.Hurda rahvaluulekogu ENSV TA Kirjandusmuuseumis.

Hermann EÜTR = K.A.Hermann, Eesti Üleüldise teaduse raamat.

H,R = J.Hurt, Raasukesed. Rahvaluulekogu ENSV TA Kirjandus-muuseumis.

Hupel ESbH = A.W.Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte.

Hupel, Idiotikon = A.W.Hupel, Idiotikon der deutschen Sprache in Lief- und Ehstland.

Hupel TN = A.W.Hupel, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland.

Иссл. рыбол. = Исследование о состоянии рыболовства в России.

Kalima IKHL = J.Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat .

Kalima OLR = J.Kalima, Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen.

Kalima SpS = J.Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme.

Karinski ЯП = Н.Каринский. Язык Пскова и его области в XУ веке.

Karinski, Очерки = Н.Каринский, Очерки из истории псковской письменности и языка.

Kettunen EKÄ = L.Kettunen, Eestin kielen äännehistoria.

Kiparsky FB = V.Kiparsky, Fremdes im Baltendeutsch.

KKI = ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivi sõnavarakogu.

KKI IV,V,VI = TA Keele ja Kirjanduse Instituudi rahvaluulekogu.

Kolossov, Обзор = М.Колосов, Обзор звуковых и формальных особенностей народного русского языка.

КСИЭ = Институт Этнографии АН СССР. Краткие Сообщения.

KT = ENSV TA Emakeele Seltsi korrespondentide tekstid.

Kulikovski СООН = Т.Куликовский, Словарь областного олонецкого наречия.

Kuznetsov РД = П.С.Кузнецов, Русская диалектология.

Kuznetsov РС = И.Д.Кузнецов, Рыбопромышленный словарь Псковского водоема.

Lomtjev БЯ = Т.П. Ломтев, Белорусский язык.

LS = Lisasõnastik sõnavara küsitlemiseks eesti murretest.

M = Morfoloogilised ülevaated TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivis.

Malõševskaja ОДУ = Е.Малышевская, Описание диалекта д. Узьмино Псковской области.

Manninen ES = I.Manninen, Etnograafiline sõnastik.

Manninen SE = I.Manninen, Die Sachkultur Estlands.

Masing MNL = O.W.Masing, "Marahwa Näddala-Leht".

Masing, Originalblätter = O.W.Masing, Originalblätter für Deutsche.

Masing PV = O.W.Masing, Pühhapäwa Wahhe-luggemissed.

Mikkola BWS = J.J.Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen.

Mikkola ÄBOR = J.J.Mikkola, Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch.

MT = ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi keelearhiivi murdetekstid.

Mühlenbach LDW = K.Mühlenbachs Lettisch-deutsches Wörterbuch.

Nossovitš СВН = И.И.Носович, Словарь белорусского наречия.

ООВС = Опыт областного великорусского словаря.

Ožegov = С.И.=Ожегов, Словарь русского языка.

Podvõssotski САН = А.Подвысоцкий, Словарь областного архангельского наречия.

PP = "Pärnu Postimees".

RKM = Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu ENSV TA Kirjandusmuuseumis.

SbGEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft.

Setälä YSÄH = E.N.Setälä, Yhteissuomalainen äännehistoria.

SL = J.Hurt, Setukeste laulud I-III.

Sobolevski, Лекции = А.И.Соболевский , Лекции по истории русского языка.

Sobolevski, Опыт = А.И.Соболевский, Опыт русской диалектологии.

Sreznevski, Материалы = И.И.Срезневский, Материалы для словаря древне-русского языка.

СРЯ = Словарь русского языка. Составленный вторым отделением Имп. Академий Наук.

СРЛЯ = Словарь современного русского литературного языка.

SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia.

SÕS = Suur õigekeelsus-sõnaraamat.

Zelenin RV = D.Zelenin, Russische (ostslavische) Volkskunde.

Thomsen BFB = W.Thomsen, Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog.

Thor-Helle KA = A.Thor-Helle, Kurzgefasste Anweisung der Ehstnischen Sprache.

Truusman, Полуверцы = Ю.Трусман, Полуверцы Псково-Печерского края.

Tšernõh ИПРЯ = П.Я.Черных, Историческая грамматика русского языка.

Ušakov = Толковый словарь русского языка под редакцией проф. Д.Н.Ушакова.

Veske СФКО = М.П.Веске, Славяно-финские культурные отношения по данным языка.

VES = Vene-eesti sõnaraamat.

Vilbaste Kuu = G.Vilbaste, Sõnavara Kuusalu ja Jõelähtme kihelkonna piirilt.

ВЯ = Вопросы языкознания 1952 -

Vladimirov, Несколько данных = П.В.Владимиров, Несколько данных для изучения северно-великорусского наречия в XVI и XVII ст.

Вопр. языкозн. = Вопросы языкознания в свете трудов И.В.Сталина

VS = Vene murrete sõnavarakogu TRÜ vene kirjanduse kateedris.

ВТИЯ = Вопросы теории и истории языка.

VÕS = Väike õigekeelsuse sõnaraamat.

Wiedemann EWb = F.J.Wiedemann, Estnisch-deutsches Wörterbuch.

ÕESA = Õpetatud Eesti Seltsi Aastaraamat.

2. Kohanime-lühendid.

a) Murdealade lühendid.

I = ida-eesti murre
K = kesk-eesti siirdemurre
L = lääne-eesti murre
M = mulgi "
P = põhja-eesti keskmurre
R = kirde-eesti rannamurre
S = saarte murre
T = tartu "
V = võru "

b) Murrakualade lühendid.

Amb	=	Ambla	Hää	=	Häädemeeste
Ann	=	Anna	Iis	=	Iisaku
Aud	=	Audru	Jaa	=	Jaani
Emm	=	Emmaste	JJn	=	Järva-Jaani
Hag	=	Hageri	JMd	=	Järva-Madise
Han	=	Hanila	Juu	=	Juuru
Har	=	Hargla	Jõe	=	Jõelähtme
Hel	=	Helme	Jõh	=	Jõhvi
HJn	=	Harju-Jaani	Jäm	=	Jämaja
Hlj	=	Haljala	Jür	=	Jüri
Hls	=	Halliste	Kaa	=	Kaarma
HMd	=	Harju-Madise	Kad	=	Kadrina

Kam	=	Kambja	Nõo	=	Nõo
Kan	=	Kanepi	Ote	=	Otepää
Kei	=	Keila	Pai	=	Paide
Khk	=	Kihelkonna	Pal	=	Palamuse
Khn	=	Kihnu	Pee	=	Peetri
Kir	=	Kirbla	Pha	=	Püha
KJn	=	Kolga-Jaani	Phl	=	Pühalepa
Kod	=	Kodavere	Pil	=	Pilistvere
Koe	=	Koeru	PJg	=	Pärnu-Jaagupi
Kos	=	Kose	Plt	=	Põltsamaa
Krj	=	Karja	Plv	=	Põlva
Krk	=	Karksi	Pst	=	Paistu
Krl	=	Karula	Puh	=	Puhja
Kse	=	Karuse	Pär	=	Pärnu
Ksi	=	Kursi	Pöi	=	Pöide
Kul	=	Kullamaa	Rak	=	Rakvere
Kuu	=	Kuusalu	Ran	=	Rannu
Kõp	=	Kõpu	Rap	=	Rapla
Käi	=	Käina	Rei	=	Reigi
Lai	=	Laiuse	Rid	=	Ridala
Lei	=	Leivu	Ris	=	Risti
Lih	=	Lihula	Rõn	=	Rõngu
Lut	=	Lutsi	Rõu	=	Rõuge
Lüg	=	Lüganuse	Räp	=	Räpina
Mar	=	Martna	Saa	=	Saarde
Mih	=	Mihkli	San	=	Sangaste
MMg	=	Maarja-Magdaleena	Se	=	Setu
Muh	=	Muhu	Sim	=	Simuna
Mär	=	Märjamaa	SJn	=	Suure-Jaani
Nis	=	Nissi			

TMr = Tartu-Maarja
Tor = Tori
Trm = Torma
Trv = Tarvastu
Tõs = Tõstamaa
Tür = Türi
Urv = Urvaste
Vai = Vaivara
Var = Varbla
Vas = Vastseliina
Vig = Vigala
Vil = Viljandi
VJg = Viru - Jaagupi
Vll = Valjala
VMr = Väike-Maarja
VNg = Viru-Nigula
Võn = Võnnu
Vän = Vändra
Äks = Äksi

c) Külade nimestik koos lühenditega.

Külade nimed esitame murrakualade kaupa alfabeetilises järjestuses. Murrakualad anname aga ainestiku tsiteerimise järjekorras, s.t.idast läände ja lõunast põhja:

Setu

Ala = Alaotsa
Dup = Dupleva
Ers = Ersava
Haud = Haudjasaare
Hel = Helbi
Her = Herkova
Hil = Hilana
Hin = Hindsa
Här = Härma
Igr = Igrisa
Jaa = Jaaska
Jan = Jankino
Jär = Järvepää
Kam = Kamenitsa
Katš = Katševa
Kee = Keera
Kito
Kolo = Kolossova
Kolo
Kolov = Kolovinna
Koss = Kosselka
Kost = Kostkova
Kov = Koväslova
Kran = Krantsova
Kund = Kundruse
Küll = Küllatova
Lao = Laosina

Las = Lasarevo
Lepa
Lin = Lindsi
Lo = Lobotka
Lut = Lutepää
Lõk = Lõkova
Lõõ = Lõõtina
Läd == Lädina
Mat = Matsuri
Mee = Meeksi
Mel = Melähnüvä
Mer = Meremäe
Mik = Mikitamäe
Mis = Misso
Mok = Mokra
Mä = Mäessa
Nav = Navike
Nud = Nudretsova
Ob = Obinitsa
Ol = Olohhova
Pat = Patvinna
Per = Peresnä
Pod = Podmotsa
Poog = Poognitsa
Pop = Popovitsa
Por = Porovinka
Põr = Põrste
Pöö = Pööni
Rad = Radaja
Roo = Rootova
Rää = Rääsolaane
Sap = Saptja
Sats = Satserinna
Sel = Selise
Ser = Serga
Sere = Seretsova
Soe = Soelaane
S.-Rõs = Suure-Rõsna
Sä = Säpini
Tag = Tagamäe
Te = Teaste
Ted = Tedre
Tob = Tobrova
Tona
Tree = Treeski
Tsii = Tsiitski
Tög = Töganitsa
Ug = Ugareva
Ul = Ulitino
Unk = Unkavitsa
Us = Usenitsa
Uus = Uusvada
Va = Vaartsi
Vas = Vasilde

Vasla

Ved = Vedernika

Vilo

Vin = Vinnüski

Vor = Vorobi

Vp = Võporsova

V.-Pur = Väike-Puravitsa

Vrh = Vorohvka

Vrs = Varesmäe

Võõ = Võõpsu

Värs = Värska

Vastseliina

Hin = Hinsa

Ind = Indra

Jee = Jeedasküla

Ka = Kahkva

Kar = Karjatsemäe

Kor = Kornitsa

Kõr = Kõrgemäe

Luh = Luhamaa

Ma = Margo

Mau = Mauri

Nõ = Nõnova

Or = Orava

Ped = Pedeja

Saa = Saagri

Siks = Siksälä

Tsii = Tsiistri

Räpina

Frii = Friidholmi

Ha = Haavapää

Jaa = Jaama

Kah = Kahkva

Kõn = Kõnnu

Lee = Leevaku

Meek = Meeksi

Meer = Meerapalu

Meh = Mehikoorma

Män = Männisalu

Naha

Pah = Pahtpää

Par = Parapalu

Pi = Pihuste

Rä = Räpina

Saa = Saare

Sü = Süvahaua

Tool = Toolamaa

Toos = Tooste

Tuu = Tuudipalu

Vil = Viluste

Võu = Võuküla

Põlva.

Ad = Adiste

Ala = Alaküla

Eo = Eoste

Him = Himmaste

Kaa = Kaaru

Kauk = Kauksi

Koi = Koiola

Kran = Krantsi

Kä = Kääpa
Lee = Leevi
Mi = Miiaste
Mus = Mustajõe
Moo = Mooste
Peri
Pil = Pille
Ros = Rosma
Ts = Tsolgo
Tä = Tännasilma.
Van = Vanaküla
Vii = Viinakoja
Väi = Väimela

Rõuge

Haa = Haanja
Hii = Hiire
Hu = Hurda
Ki = Kirtsa
Kir = Kirbu
Pl = Plaksi
Raud = Raudsepa
Roo = Rooksu
Ruu = Ruusmäe
Rõ = Rõuge
Tin = Tindi
Tsia = Tsiamäe
Tsoo = Tsooru
Vii = Viitina
Vil = Villa
V.-Ruu = Väike-Ruuga
Vää = Vääraku

Hargla

Koik = Koikküla
La = Laanemetsa
Mõn = Mõniste
Ro = Rooksi
Saru
Tah = Taheva

Karula

Kir = Kirikumõisa
Kon = Konnu
Kää = Käärikmäe
Ma = Matu
Mi = Mikumäe
Ti = Tino

Urvaste

Bo = Boose
Jõe = Jõepära
Ke = Keema
Lin = Linnamäe
Oe = Oeküla
Vaa = Vaabina
Vaala
Ver = Verioja

Kanepi.

Er = Erastvere
Kar = Karaski
Koi = Koigi
Kop = Kopski
Naha
Uni = Uniküla
Valg = Valgejärve

Võnnu

Ahja
Aks = Akste
Ap = Ahunapalu
Ib = Ibaste
K.-V. = Kastre-Võnnu
Piiris = Piirissaare
Rab = Rabandiku
Ras = Rasina
Ter = Terikeitsi

Tartu-Maarja

Vo = Voore
Vr = Viira

Kambja

Kär = Kärevere
Pat = Patsmani
Sipe = Sipeküla

Nõo

Kee = Keeri
Lo = Lokutaja
Ra = Rahingu

Otepää.

Ar = Arula
Mak = Makita
Ne = Neeruti
Nõ = Nõuni
Nüp = Nüpli
Pil = Pilkuse

Sangaste.

Kur = Kurevere
Lt = Laatre
Lau
Näl = Nälja
Oina
Oja
Puka
Res = Restu
Tag = Tagula
Va = Vaalu

Rõngu

Kir = Kirepi
Salu
So = Soontaga
Tam = Tammiste

Puhja

Pori = Porinurme
Ul = Ulila
Uue = Ueküla
Vih = Vihavu
Võl = Võllinge

Rannu

Lap = Lapetukme
Rnk = Rannaküla
Uni = Uniküla
Veh = Vehendi

Helme

Ala = Alamõisa
At = Atsre
Jõg = Jõgeveste
Keis = Keisri
Koo = Koorküla
Kv = Kirikuvald
Le = Leebiku
Lii = Liinaküla
Lõve
Man = Mangu
Pik = Pikasilla
Pori =
Rii = Riidaja
Taa = Taagepera

Tarvastu

Kau = Kaubi
Kiv = Kivilõpe
Mus = Mustla
Pik = Pikru
Saa = Saarevalla
Ven = Veneküla
Vä = Väluste
Äm = Ämmuste

Karksi

Ain = Ainja
K = Karu
Met = Metsakuru
Mur = Murassoo
N = Nuia
Per = Peraküla
Sav = Saviaru
Sud = Sudiste

Halliste

Abja
V.-Kar = Vana-Kariste
Palu
Pen = Penuja

Paistu

Kir = Kirikuküla
Palu = Paluküla

Lutsi

Jaa = Jaani

Kodavere

As = Assikvere
Ran = Ranna
Sa = Sassukvere
Sää = Sääritsa
Ven = Venetossu

Torma

Avi = Avinurme
Kar = Karuso
Kas = Kasepää
Kõn = Kõnnu
Loh = Lohusuu
Must = Mustvee
Raja = Rajaküla
Ras = Rassiku
Vadi
Vil = Vilusi

Iisaku

Mets = Metsküla
Pun = Pungerja
Tud = Tudulinna

Vaivara

Kut = Kutru
Ut = Utria

Jõhvi

Koh = Kohtla
Toi = Toila

Lüganuse

Kiv = Kiviõli
Reo
Sav = Savala
Uni = Uniküla

Viru-Nigula

Kan = Kanguristi
Koi = Koila

Haljala

Kä = Käsmu
Paasi
Ver = Vergi

Kadrina

Ilu = Ilumäe
Pal = Palmse

Kuusalu

Kol = Kolga
Pä = Pärispea
Tap = Tapurla

Jõelähtme

Püü = Püünsi
RKal = Rootsi-Kallavere
Rum = Rummu

Äksi

Raig = Raigastvere

Kursi

Jõu = Jõune
Mäe = Mäenda
Ta = Tammiku
Tõr = Tõrve

Laiuse

Kod = Kodismaa
Vil = Vilina

Põltsamaa

Raas = Raasna

Ru = Rutikvere

Kolga-Jaani

La = Lalsi

Oor = Oorgu

Tag = Taganurga

Pilistvere

Män = Mändla

Suure-Jaani

Pak = Paksu

Simuna

Laek = Laekvere

Luu = Luusiku

Viru-Jaagupi

Aru = Arukülа

Keh = Kehala

Näsu

Roe = Roela

Kadrina

So = Soomukse

Tõu = Tõugu

Peetri

Kah = Kahala

Anna

Ot = Otiku

Järva-Madise

Kaal = Kaalepi

Oeti

Harju-Jaani

Pir = Pirsu

Jüri

Limu

Pa = Pajuba

Keila

Har = Harku

Juuru

Jun = Junnküla

Too = Toomja

Rapla

Kab = Kabala

Risti

Vil = Vilivalla

Vin = Vintsi

Saarde

Lin = Lindi

Häädemeeste

Al = Alevi

Kab = Kabli

M = Mõisaküla

Pad = Padina

Tah = Tahkuranna

Pärnu

Sau = Sauga

Audru

Ea = Eassalu

Tõstamaa

Ksn = Kastna

Karuse

Höb = Hõbeda

La = Laulepa

Nur = Nurmsi

Pu = Puantse

Martna

Ha = Haeska

Muhu

Lõe = Lõetsa

Soo = Soonda

Pöide

Väl = Välta

Kihelkonna

Koim = Koimla

Lahe = Lahetaguse

Mustjala

Pan = Panga

Jaani

Hin = Hindu

Emmaste

Viit = Viiterna

Reigi

Ül = Ülendi

3. Sõnalühendid.

a.	=	aasta
adj.	=	adjektiiv
adv.	=	adverb
aun.	=	aunuse
dem.	=	deminutiiv
e.	=	eesti
elat.	=	elatiiv
e. m. a.	=	enne meie ajaarvamist
end.	=	endine
g., gen.	=	genitiiv
halv.	=	halvustav
hrl.	=	harilik
hrv.	=	harva
ill.	=	illatiiv
imp.	=	imperatiiv
impers.	=	impersonaal
impf.	=	imperfekt
in.	=	inessiiv
inf.	=	infinitiiv
interj.	=	interjektsioon
jj.	=	ja järgmine
jm.	=	ja muud, ja mujal
jms.	=	ja muud sellised

jmt. = ja mitmed teised

jne. = ja nii edasi

jpm. = ja palju muid

jpt. = ja palju teisi, ja paljud teised

jt. = ja teised

juh. = juhuslik

karj. = karjala

kom. = komitatiiv

kons. = konsonant

kõnek. = kõnekäänd

lk. = leheküIg

lmsm. = läänemeresoome

lstk. = lastekeelne

m. a. j. = meie ajaarvamise järgi

mgi = mingi

mitm. = mitmuslik

n. = nominatiiv

nlj. = naljatav

nn. = niinimetatud

n. ö. = nõnda öelda

noor. = noorem, noorematel

nr. = number

näit. = näiteks

p. = partitiiv; persoon

peam. = peamiselt

pejor. = pejoratiivne

pl. = pluural

pr. = preesens

ptk.	=	peatükk
resp.	=	respective
rhvl.	=	rahvalaul
saj.	=	sajand, sajandil
sg.	=	singular
sks.	=	saksa
sm.	=	soome
s. t.	=	see tähendab
subst.	=	substantiiv
sõimusn.	=	sõimusõna
teat.	=	teatav
tr.	=	trükk
trans.	=	transitiivne
transl.	=	translatiiv
täh.	=	tähendus
u.	=	uus
umb.	=	umbes
v.	=	või
van.	=	vana, vananenud
vanasl.	=	vanaslaavi
vanavn.	=	vana-vene
v. hrl.	=	väga harilik
vn.	=	vene
vnsn.	=	vanasõna
vok.	=	vokaal
vrd.	=	võrdle
vt.	=	vaata
v. van.	=	väga vana

Kaardistatud sõnade nimestik.*

kaardi nr.

1. abar
2. astaskid ~ kalavinskid ~ pereskid
3. hansa
4. jaarmark
5. jupka
6. kaleska
7. kamandama
8. kapsas
9. karman
10. kibitka
11. kiisla
12. koika
13. kokerg
14. kravat
15. kresla
16.
17. kriiska
18. kuht
19. kull ~ kuul
20. kumak ~ maage(lõng)
21. kuurits
22. kvass
23. liisna
24. mannerga
25. palat ~ polut
26. parisnik ~ parsnik
27. paslik
28. pliit
29. plotnik
30. prostoi ~ proosta
31. präänik
32. puugnits
33. puustus
34. pälin
35. päternad
36. robutama
37. rogusk ~ ragas
38. sakuska
39. sara ~ sarai
40. sedelgas ~ telka
41. sudak
42. suhkar
43. toorus
44. torba ~ torp
45. truba ~ truup
46. tserbak
47. tsirgask
48. venitus
49. veruk(as)
50. visna(puu)

---

*Kaardid asuvad sõnaloetelus vastava märksõna juures.

R e g i s t e r. *

aadress - 126

aasbuk - 60, 122, 185

abar, abarits - 60, 91, 100, 165, 169, 203, 242

adjutant - 126

agent - 54, 126

aglets - 157

agronoom - 126, 206

ahvotnik vt. hootnik

akadeemia - 94, 206

aleksei - 193

ambar - 60, 82, 93, 128, 174, 223

angelja, ängel, ivanangel - 96, 190

(a)paraat - 126

(a)pelsin - 121. 126, 156

araap - 197

arhimandriit - 75

arhirei, hargirei - 75, 190

arlov vt. laurev

arssin - 69, 172, 203

artell, ärtsel - 64, 91, 96, 98, 165, 204, 242

astaskid, ostaskid - 107, 166, 167, 204

(a)tsissina - 107, 122, 178, 204

atskoo - 105, 194

atstahvku - 80, 81, 108, 150, 188

banka, panka - 53, 83, 92, 177

batjuska, patuska, patska - 64, 113, 123, 170, 190

beluuga - 167

bensiin - 63, 84, 99, 206

bentska - 104, 179, 205

blesjan - 54, 66, 121, 149,196

bolnitsa vt. palnitsa

brat, prat(okene) - 92

bukva vt. puukva

bulka, puulka 95, 109, 178

deeda vt. teeda

deputaat - 55, 99, 141, 150, 185

diakon, djääkan, tsääkan - 64, 109, 114, 190

donnits - 196

---

* Registris pole toodud neid sõnu, mis esinevad ainult sõnaloetelus.

ersatama - 99

fitser - 72, 77, 121, 124, 187

furaika, kufaika - 55, 78, 110, 123, 182, 205, 246

garatskoi - 132, 186

general, inneraal - 54, 82, 187

gimnaasia, gimnasist - 114, 186, 247

gimnastika - 54

glitseriin - 186, 247

hadima - 74, 107, 133, 217

halat - 74, 182, 235

haller, koller - 186

(h)ansa, (h)anss, ants - 63, 74, 77, 96, 123, 178, 182, 205, 217, 242, 243

harju(kene) - 63, 74, 88, 101, 107, 139, 196

hiilka - 77

hiitheebel - 77

hiitra, hiitratama - 58, 74, 102, 130, 228, 230

hiitrus, hiitrost - 138

hodak - 197, 226

(h)olop, kolop - 62, 74, 85, 107, 127, 184, 194, 197

hookus - 55, 77, 111, 138

hoortka - 77, 174

hoota, hootasti - 55, 121, 140, 228

hootka - 61, 65, 105, 147, 159

hootnik, ahvotnik - 58

hori vt. kari

horm - 77

hospod, hospadikene - 54, 140, 189

hot - 216, 228

hudil - 60, 75, 170

huligaan - 197

hunar vt. vannar

hurjet, hurlet vt. vurle

huutor, fuuter - 55, 109, 127, 160, 205

härmik vt. ärmak

härmun vt. jermol

igruts - 193

ilja(päev) - 193

ilkandra - 193

insener - 99 , 126, 206

isvostsik, vossik - 73, 104, 105, 121, 171, 204, 241

ivanoskorovna - 80, 193

jaager, jaakar - 55, 109, 113, 135, 164, 167, 203, 228

jaam - 2, 114, 169, 202, 227

jaama - [illegible], 220

jaarmark, jarmank - 83, 113, 172, 220

jaarus - 86, 114, 157, 196

jaas, äss - 114, 167

jäavitama - 104, 114, 120, 132, 143, 242

jablik, jobluk, jõblak - 59, 113, 137, 156, 225

jaltar - 94, 189

jandav - 120, 177

jasli - 67, 114, 158

jedrona - 99, 181

jegipta - 54, 198

jeraplaan - 94

(j)ermol, jarmon, jõrmun., härmun - 54, 96, 99, 100, 194

joos(ik) - 101, 196, 220

junn - 78, 112, 167

jupka - 61, 112, 124, 182, 205, 222

jurlak - 167

juuska - 69, 112, 175, 205

jälets - 73, 100, 125, 167

kaabatama - 55, 119

kaalastok - 141, 182

kaap - 92, 176, 223

kaarus - 53, 68, 128, 180, 181, 236

kabak - 51, 61, 128, 178, 202, 242

kadinits - 85, 190

kaditama - 190

kahvtan - 78, 182, 205

kaitan - 55, 116, 190

kalanski - 158

kalava, koluva - 79, 123, 184, 195

kalavinskid - 166, 205, 242

kaldun - 82, 110

kalena - 98, 108, 195, 200

kaleska - 85, 90, 108, 116, 170, 205, 242

kalin - 85, 93, 103, 122, 196

kalitka - 178

kalotka - 121, 129, 187

kalpak, kolpak - 56, 57, 107, 175, 181, 197

kalun - 85, 177

kamand(u) - 82, 108, 129, 188, 200, 203

kamandama - 82, 133, 225, 242

kamandir - 82, 187, 188

kamiis - 82, 126, 187

kampanja - 56, 108, 114, 165

kanalja - 142, 197

kanama, kanatama - 82, 89, 108, 115, 133, 217

kanat - 167

kanav - 82, 91, 93, 122, 135, 196, 205, 223

kanok - 194

kantor - 127, 184

kantseläär - 126, 184

kapitan - 187

kapsas, kapst(as), kapusta - 2, 3, 120, 137, 156, 202 227, 244

karahvin, krahvin - 78, 177, 205

karamelka, krammel - 57, 82, 94, 98, 137, 178

karantiin - 247

karassin, krassin - 66, 94, 99, 149, 177, 205

karauul - 110, 187, 203

karet(ka) - 122, 170

kari, horä - 75, 196, 202, 217, 221, 242

karits, korets - 72, 89, 100, 107, 124, 177, 202

karlatsiis vt. skarlatiina

karman - 91, 119, 127, 181, 202, 221, 223, 228, 242

karmantsik - 74, 197, 205

karnits - 92, 100, 172, 203

karstna - 104

kartohk, kardok - 57, 80, 81, 122, 156, 203, 228, 235

kartus - 56, 110, 173, 179, 181

karäts - 73

kasak - 3, 66, 184, 187, 203

kasarm - 187

kasatsk, kasatšokk- 194, 236, 242

kaset - 63, 66, 90, 93, 123, 186, 205, 221

kasnats - 73, 117, 190

kastel - 112

kaster - 200

katalka - 57, 177

katelok - 81, 90, 108, 124, 188, 205

kavkorodnik - 147

kedrats vt. tedrats

keesa - 70, 129, 149, 178

kelenik - 117

kepka - 51, 59, 182

kevetsk - 79, 182

kibitka, kipikas - 51, 59, 60, 103, 119, 137, 170, 203, 242

kiila, kööla - 103, 137, 156, 171, 194, 195

kiira - 54, 90, 102, 172

kiisla, kissel - 67, 177, 190, 203, 242

kiit - 102, 196

kiiur - 104, 112, 119, 123, 156, 164, 194

kilk - 62, 102, 178, 223

kilok(as), tilok - 51, 101, 137, 176, 177

kils - 102, 179

kirbits - 58, 72, 90, 104, 125, 174, 221

kirges - 103, 196

kirmas - 103, 193, 236

kirsa - 246

kitaits - 100, 197

kitasnik - 72, 101, 129, 180

kival - 164

kivot - 79, 176

kladavoi - 172

klanima - 92, 116, 133, 205, 217, 242

klehits - 52, 67, 123, 163

klei, kleiama - 52, 116, 125, 133, 141, 177

kleimo - 85

kleionka - 57, 83, 101, 124, 164, 182

kletka - 59, 96, 170, 173

kliin - 102

kliiros vt. kröllas

klohho, kluuho - 53, 75, 111, 125, 132, 228

klopets - 74, 100, 106, 195

klõiss, klõisane - 70, 111, 196, 230

klääts - 72, 114, 125, 164

klöts - 113, 122, 167

klüüts - 72, 113, 125, 143, 167

knääs - 54

koba - 182

koigas, koika - 52, 55, 116, 137, 138, 205, 242

kokerg - 178

kolhoos - 75, 76, 121, 150

kolot(ka) - 107, 157, 182, 194

kolunik - 61, 85, 234

konetska - 175

konovald - 52, 109, 142, 158, 205

koolnik - 65, 105, 186, 205

koomot, komnut - 63, 83, 93, 123, 174

kooser - 66, 105, 112, 127, 194, 205

koosla - 105, 124, 177

kopik, kopikaline - 117, 136, 172, 230

kopil - 112, 182

kopp - 159, 194

koravka, korva - 79, 80, 88, 167

korbo - 135

korets vt. karits

korla - 165

korm - 107, 167

kormitama - 134, 203, 225, 241

korona - 80, 190

koronitsima - 190

korpak - 182

korsok - 69, 107, 177

koruska - 87, 105, 124, 167

korut - 86, 107, 112, 123, 165

kosan - 70, 107, 166

kosli, kossel(ka) - 57, 69, 107, 135, 170, 205

kosok - 63, 142, 174, 200

koss, -a - 68, 107, 123, 180, 195, 228

koss, -i - 70, 127, 164

kost, kostiline - 4, 202, 231

kostar, kostrane - 51, 67, 107, 134, 136, 157, 230

kostitama, kostma - 202, 228

kostkas - 107, 137, 182

koška 69, 167

kott, -a - 62, 105, 181, 203, 242

kovalka - 171

kraadusnik - 186, 221

kraaso - 66, 94, 121, 158

krahmal - 76, 178

krakovjakk- 142, 194

krandas - 60, 70, 94, 128, 185, 205, 221, 224

krant - 62, 92

kratsinapaalka - 65, 194

kravat - 52, 78, 79, 93, 108, 119, 126, 158, 205, 224

kreeben, kreebendama - 53, 60, 84, 90, 96, 100, 125, 155, 230

kreetska - 155

krepost - 55, 87, 109, 138, 184, 187, 205

kresla, kreska - 67, 86, 87, 138, 170, 203, 242

kriin - 196

kriiska - 52, 112, 124, 134, 175, 205, 242

kristoslaavitama - 192

kriuk - 52, 62, 81, 113, 124, 230

krooba - 87, 121, 135, 136, 196

kroolik - 104, 158

krossima - 69, 133, 205, 216, 242

krupen - 90, 98, 110, 123, 178

krusa - 246

krustan - 74, 85, 125, 196

krutski - 72, 89, 113, 130, 141, 164, 205, 230, 242

kruubid - 178, 203, 244

kruuss - 53, 70, 109, 123, 156, 228

kruut - 62, 131

krõllas - 85, 87, 189

krõmsa - 87, 186

krõnka - 83, 87, 111, 177

kräätka - 114, 165

kuberna - 115, 184

kubernaator - 135, 183

kudra(va) - 115, 130, 195

kuht - 78, 106, 127, 149, 181, 205, 222

kuksin - 120, 177

kulak - 85, 111, 119, 195, 203, 217, 225, 228

kulanje - 102, 115, 193

kulatama - 53, 85, 115, 132, 143, 205

kulatsk - 108, 178, 236

kull - 91, 110, 127, 172, 205, 242

kulokene - 140, 196

kultuura - 247

kumak, maage- - 121, 128, 180, 181, 203, 232

kumanits - 100, 194

kuparos - 51, 55, 68, 128, 177, 205

kupel - 190

kupits - 106, 202

kuran - 158, 220

kuriitelnõi - 173

kurso - 109, 120, 158

kusa - 70, 135, 165

kuserka - 57, 69, 121, 186,

kusi - 53, 164, 168

kutja - 58, 110, 114, 190

kuuhni - 76, 116, 188

kuurits - 110, 123, 164, 205, 242

kuurnik - 110, 178

kuušanja - 69, 102, 178

(k)varter, vaatera - 53, 64, 174

kvass, vass - 53, 178, 243

(k)viitants - 184

kõrts, kõrtsmik - 3, 178, 202, 227

laadan - 95, 190

laaditama - 104, 203, 228

laapa - 167

laaseri- - 95, 193

laatka I - 59, 205

laatka II - 52, 96, 170

laavka - 80, 85, 92, 172, 205

ladna - 60, 130, 216

lamavoi - 132, 170, 205, 226

lambatka - 58, 190

lastok - 81, 92, 180

laurev - 79, 147, 178

lavtsika - 64, 165

lebetka - 170

ledenka, ledenits, nedelka, nedenits - 86, 91, 99, 116, 139, 157, 194, 205, 225, 234

leeden - 85, 96, 100, 125, 165

leigas, leika - 55, 89, 116, 129, 137, 149, 156, 177, 205

lenta - 56, 96, 124, 180

lesanka, leso - 57, 70, 89, 91, 120, 135, 175

lesatama - 96, 98, 132, 143, 203, 228

lesnak - 97, 196

liisna - 69, 102, 131, 203, 216, 242

liiva(puu) - 65, 102, 156

limon - 82, 104, 106, 156, 221

lineika - 55, 117, 124, 170, 185

linohk - 81, 83, 101, 104, 167, 235

ljuutama - 113

lobutka - 164

lomima - 82, 107, 133

looder - 112, 197

loohvka - 80, 105

loomka - 57, 111, 194

lopp - 74, 120

loska - 63, 124, 175

luhan - 75, 108, 177

luja(päev) - 193

lusima,lusitama - 65, 70, 133, 188

luusna, luusnik - 63, 104, 196, 203, 216

lõika - 55, 109, 111, 124

lõsnak vt. lesnak

lämka 63, 115, 177

lääga - 77, 114, 177

maageldama, maage-, maak(lõng) vt. kumak

maak - 62, 82, 91, 92, 156

maama - 195

maastatama - 132, 163

maasla - 67, 178

maasselits - 66, 86, 192

maaster - 112, 121, 135, 189

mahatama - 75

mahorka - 58, 75, 91, 93, 179, 205

makavei - 193

manahh - 76, 190

manisk - 83, 103, 182, 205, 236

mannerg - 58, 83, 88, 90, 124, 177, 205

maroosina - 100, 131, 178, 205

maros - 68, 192

masin - 246

mast vt. moost

masuurik - 66, 110, 197

matik - 92, 157

mator - 55,171

matsalka - 57, 72, 108, 177, 205

matska - 92, 195, 197, 205

meena - 65, 173, 205

meres(ka) - 70, 82, 89, 98, 128, 164, 165, 205, 236, 242

mernik - 86, 96, 172, 205, 225

meron - 101, 167
migula(päev) - 193
miilostinka - 109, 112
miir - 184
miitrosk - 80, 193
miravoi - 132, 184, 205
mirna - 102, 109, 140, 188
mirt - 247
mjoot - 62, 101, 129, 178
molebin - 60, 100, 190
molok - 59, 81, 84, 107, 178, 226
moltva - 104, 120, 190
mooskas - 69, 137, 156, 196
moost, mast - 203
moritama - 104
motsil - 72, 103, 137, 155, 220
munder - 103, 135, 188
muraveeska - 142, 177
mussits - 59, 84, 108, 167
muting, mutitama, muttuma - 205, 231
mutt - 120, 164, 203, 242
muuška - 188
möisl - 111
mässak - 69, 100, 128, 142, 177, 205, 224
määts(ik) - 72, 82, 90, 114, 125, 134, 178, 194, 203, 225, 230, 234
nahtsi(püna) - 67, 193
nalifka - 178
(na)liitska, liistak - 103, 121, 174, 200
naslednik - 60, 183
natarus - 184
natsalnik, tsälnik - 85, 95, 121, 143, 171, 183
nedelkas, nedenits, nedorgas vt. ledenka
neega - 82
nesima, nessitama - 133, 225
netsva - 177
nikandra(päev) vt. ilkandra
njeesna - 70
noorka - 62, 196, 197
noos - 70, 136, 203, 217, 231, 242
nosselga - 57, 66, 82, 149, 175, 205
nudrets - 58, 158
nuhe, nuhk, nuhkima, nuhutama - 76, 113, 202, 216, 227, 232, 244
nuusa, nuusnasti - 70, 110, 140
nuusnik - 174
nuut, nuutima jne. - 53, 230, 234
nuutern - 186
nämoi - 82, 100, 132

obar - 107, 123, 135, 178

obrok - 60, 63, 184, 205

ookrut - 78

ostask vt. astask

otpusk - 105, 188, 205

oudakei, audakei - 79, 193

paaba - 53, 61, 138, 186, 195

paabaprasnik - 192

paaja - 159

paalka - 92, 194

paarus - 51, 92, 111, 128, 167, 205

paas - 68, 127, 175

paasama - 133, 175

paass - 68, 193

paatak - 92, 109, 128, 178

pabeross, pirosk - 55, 121, 179, 244

paboi - 79, 116, 125, 182

pagor - 60, 105, 165

pajuk - 184, 205, 241

palaņja - 108, 114, 196

palat, polut - 63, 93, 107, 126, 157, 176, 205, 242

palat II - 184

palat(ka) - 137, 188, 205

palnitsa - 53, 85, 104, 120, 124, 186

palto - 182, 205

paltsinja - 102

palutska - 150, 173, 205

panamar - 125, 190

panat - 131, 184

paraban - 60, 127, 188

parahod - 171, 205

paran - 124, 158, 164

parask - 86, 178, 205, 236

paravoss - 171

parka - 57, 92, 95, 167

paristama, parseldama, parsnitsema - 172

par(i)snik, parutsnik - 53, 69, 172, 203, 241

paruha - 75, 178

pasjom, sooma - 66, 101, 121, 129, 157, 224

paslik - 53, 138, 181, 188, 205, 242

passatski - 197

patarei - 114, 187

patinka - 57, 64, 83, 103, 108, 188, 205

patkovka - 106

patšok - 246

paveerka - 57, 98, 124, 188

pavestka - 59, 150, 184, 205

peelo - 86, 132, 158

pehoota - 99

penatama - 98, 134

penss - 63, 184, 205

perdanko - 96, 188

perednik - 60, 89, 98, 119, 166, 180, 224

perehvaaditama - 133, 178

perehvatka - 59, 91, 178

pereskid - 166

perila - 86, 99, 125, 135

pero, peronik, perotama - 89, 98, 105, 135, 167, 185, 203, 231

perotka - 61, 102, 129, 170

perssa - 69, 164

petsorka - 72, 88, 111, 175

petu - 158

piiofk - 104

piirik(as) - 88, 136, 184

pintsak - 63, 96, 149, 182, 205

piterna - 64, 116, 124, 167

pitin, piitna - 56, 65, 100, 102, 129, 130, 149, 178

pitsat - 5, 72, 98, 126, 133, 202, 244

pitski - 65, 103, 130, 179, 205

plaaha, plahka - 75, 164, 177

plastinka - 83

plavin - 196

pless - 195

pletamits - 100, 115, 177, 234

pliin - 91, 178, 203, 242

pliit, pliituma - 52, 102, 127, 134, 174, 196, 205, 227, 230, 244

plitka - 182

plooska - 69, 177

plootna - 58, 140

plotnik - 52, 58, 106, 129, 175, 203, 242

plotski - 179

plott - 62, 171, 230

pluudsima - 65, 133

pluuk - 62, 124, 157, 223

podpolkovnik - 187

podporka, sporka - 61, 163

podrusk - 52, 191

podrätsik - 72, 107, 116, 119, 143, 175, 205, 234, 242

poesd - 171

pogan, pokan - 60, 107, 131, 140, 197, 204, 228

pohadelna - 54,90, 108, 184

pohmel - 76, 102, 178, 204, 242

poho - 54, 189

pohova - 75, 111, 131, 181

poina - 90, 116

polda, poldasti, poldatama - 53, 58, 85, 107, 132, 231

poldun - 58, 110, 158

polk - 187, 188, 204

polka - 176, 223

polkovnik - 57, 80, 187, 188,204

polut vt. palat

polvand - 108, 138, 197, 202

pomika - 84, 104, 190

pominanja, pominaalja - 82, 102, 190

poogand - 138, 197

poolakas, poolakene - 119, 140, 197, 202, 227, 244

poolog - 109

poolvernik - 141, 204

pooritama - 104, 132

poorna(päev) - 131, 136, 192, 193, 242

poos(kanep) - 54, 141, 156

poovor - 93

porgand, pörknas - 108, 156, 202, 227, 244

porgatama, porkatama - 57, 217, 231

poroga - 51, 81, 86, 107, 196, 216, 234

porovik, puravik - 107, 129, 196, 205, 242

porutsik - 187, 204

poslamasla - 178

posliin - 184

postel(ka) - 90, 98, 126, 176

potak - 63, 115, 182

potska - 72, 105, 136, 177, 205

povosnik - 171

praalis - 74, 83, 104, 196

praasnik - 52, 59, 66, 193, 205, 231

praavitama, praavuma - 167, 202, 216, 231, 242

praavna - 131

praporstsik - 74, 92, 187

prassai - 95

pravil - 79, 94, 103, 123, 135, 170

pridan - 61, 93, 131,148, 191

priest - 52, 171

prihot - 184

priigavor - 159

priiom - 91, 101, 104, 187

priipass, pripets - 88, 170, 204, 242

priistan - 52, 91, 95, 103, 126, 171, 205

priitva - 79

prikassik - 73, 172, 184, 204, 241

pristav - 139, 204

pristol - 99

pritik - 112, 138, 177

pritsedaatel - 99, 150, 185

pritvor - 189

proim - 95, 116, 179

proogid - 53, 136, 181, 200, 202, 223

proovod, proovotama - 190

prossa, pruusa - 66, 106, 178, 196

prossatama, prässatama - 73, 95, 132

prosta, prostoi - 67, 105, 131, 132, 205, 216

protsent - 126

prussak - 66, 196

prälka - 57, 114, 122, 155, 242

prääditama - 133, 182, 202, 228

präälits, präänits - 114, 125, 155, 182, 202, 230, 234

prääma - 142

präänik - 83, 104, 114, 178

pudar - 60, 93, 111, 135, 167

pugna - 61, 194

puhka - 75, 122, 181, 202

puhla - 76

puhvetsik - 78, 178, 234

puian - 114, 138, 197

pulan - 131 , 158

pulemjot - 188, 205

pumask - 201

pumasnane - 140, 182, 201

purlak - 160, 172, 197, 204, 242

puro, puura - 90, 110, 143, 196, 221

pusan, puso - 110, 158, 177, 195

puser - 66, 91, 125, 195

putka - 61, 90, 110, 171, 174, 242

puuben - 194

puugnits - 51, 61, 109, 181, 202, 224, 234

puukva - 53, 58, 79, 110, 185

puusta, puustatama - 131, 132, 230, 242

puustus - 110, 128, 160, 202, 204, 242

põkk - 62, 111, 158

põtatama - 112, 155

põtka - 112, 129, 155

pälin - 86, 100, 142, 156, 202

pärepöör - 101, 136, 167

pätern - 55, 116, 124, 181, 202

pätin - 51, 55, 89, 115, 125, 164

päätnitsa - 58, 193

raadovits - 192

raak - 186

raan, raanama - 86, 92, 133, 186, 230

ragask vt. rogusk

ragatka - 59, 83, 93, 107, 137, 147, 164, 167, 171, 184, 204

rai, raiska - 189, 190

ranits - 92, 100, 188, 205, 244

raspor - 67, 105, 167

rasveetsik - 187

ravim - 92, 167

rees - 68, 96, 157, 159

reiatama, riiatama - 114, 167

relss - 171, 205

resa - 70, 87, 165

resentsa - 165

ressotka - 69, 88, 101, 175

restsik - 73, 177

reviisia - 99, 103, 114, 159

rihits - 67, 164, 169, 204

riisa - 190

riisikas - 244

rissutama - 66, 133, 186

ritk - 61, 88, 89, 97, 123, 134, 157, 178, 202, 228

riuh - 52, 76, 113, 194

rjoon - 74

robutama - 90, 95, 133, 205, 225

rogotka vt. ragatka

rogusk, rogusine - 56, 60, 70, 107, 140, 182, 202, 236, 242

rolla(päev)-77, 193

rood - 187, 204

roodna, roodnik - 131, 187, 234

roohla - 76

roossa - 73, 105, 124, 196

roosvan - 66, 85, 105, 126, 170, 205

rospoinik - 61, 94, 117, 197

rovna - 80, 105, 140

rovnatama - 80, 94, 133, 142, 159

rubets - 60, 86, 98, 196, 235

rubinka - 179

rubla, ruubel - 135, 172, 202, 227, 244

ruletka - 177

rup(t)sik - 182, 234, 242

ruuga - 190

rõssak - 112, 158

rõõgama - 111, 134

räbik - 60, 88, 115, 166, 169, 179, 180

rädutama - 115

räsima, räsutama - 97, 134, 143, 205

räsinka - 100, 185

räät - 114

saagovin - 109, 123, 192

saavan - 190

saditama - 163

sadna, sadok - 90, 165

sahari(päev) - 193

saharnits - 177

sahh - 76, 157, 223

saima - 65, 82, 116, 130, 150, 185

sakeromka - 57, 167

sakevja - 102, 109, 165

sakol - 55, 106, 119, 127, 136, 164, 205, 242

sakuska - 56, 110, 178, 205, 236, 242

salas - 69, 70, 85, 135, 139, 174

salomsik - 74

samagonn - 139, 178

samovar - 82, 177

sapinka - 165

sapka, säpku - 59, 96, 138, 175, 205

saposnik - 70, 220

sarahvan - 78, 180

sarai - 65, 86, 116, 125, 139, 174, 205, 242

sarta, sorta - 58, 69, 119, 164, 169

satvor - 58, 105, 188

saveet - 65, 98, 108, 124, 159, 185, 222

savod - 63, 65, 105, 124, 173, 205

sebjonka - 73, 101, 196

sedelgas, sedolka - 3, 57, 86, 89, 101, 170, 204, 227, 242, 244

seemenits - 156, 234

seenasna-72, 78, 190

seenine, seenits - 72, 89, 96, 140, 174, 200, 202, 242

seerep - 69, 90, 96, 159, 194

seerka - 124, 180

selsavet - 150, 185, 222

semska-natsalnik - 183

senat - 184

serakna, seronkas, tsera - 65, 85, 97, 102, 115, 137, 179

serdesnik - 72, 170

serduk - 58, 81, 99, 181, 188, 204

serkal - 57, 65, 96, 123, 136, 177, 205, 221

serkas vt. tsirgas

sernik - 165, 169

sevok - 98, 156

siin - 69, 102, 170

sikuska - 164, 169, 205, 230

sinel - 188, 244

sinenik - 65, 82, 85, 103, 220

sirgas, sirkas vt. tsirgas

siss, sissima - 202, 242

sitjanka - 142, 177

siva - 69, 103

skarlatiina, karlatsiis - 65, 186, 247

sloon - 65, 141, 196

smootra - 65

sobul - 86, 167

soima - 124, 167, 205

solgun - 102, 110, 149, 177, 201

solk, solkane - 62, 101, 124, 140, 182, 223, 230

solotnik - 172, 205

sombrak - 64, 142, 172, 205

soom, summa(kala) - 82, 167

soorutama - 65

sooska - 136, 163

sopits - 72, 90, 100, 107, 119, 124, 167, 169, 204, 235, 242

sorokasveet - 193

soro, sorokovka - 55, 65, 80, 120, 178, 205

sossila - 69, 165

sost - 101, 165

sotka - 178

sotnik - 105, 183, 205

sotska - 131, 184

sott - 73, 172

(s)praavka - 80, 184

spraavnik - 80, 183

staan - 184

(s)talavoi - 66, 108, 132, 178, 184

(s)taraver - 136, 190

stoika - 66, 124, 172

strasnik - 70, 183, 205

subretka, subrik - 58, 59, 110, 193

sudak - 63, 128, 167, 168, 204, 242

suditama - 104, 133

sudna - 171

suhkar - 75, 91, 111, 128, 188

sukman - 58, 127, 180

sumpka - 63, 111, 177, 205

surahvka - 69, 80, 111, 118, 167

susla - 109, 110, 178, 205

sussed - 109, 195

sutsok - 164

sviiter - 247

svitsar - 66

sääg, sääk - 62, 114, 124,165

taahvka - 185

taalka - 182

taarast - 65, 109, 138, 184, 236

taavits, tõhvits - 65, 78, 91, 100, 140, 173, 177, 205

tablona - 58, 101, 178

tabun - 60, 84, 110, 158

takan - 55, 124, 177, 223

tallar - 85, 108, 175, 201

tarik(as) - 195, 217

tarssi - 175, 187

tassima - 244

tatar, tatrik - 5, 137, 157, 202, 227, 244

tatarlane - 197, 202, 244

tatska - 72, 92, 138, 156

tavaaris - 74

tavarna - 171

tavin - 163

teater (tsiatra) - 64, 99, 186

tedrats, kedrats - 51, 58, 64, 185

teeda - 53, 195

teelka - 97, 182

telefon, tilihon - 78, 90, 99, 186, 205

teng, ting, tingaline - 2, 90, 97, 172, 202, 230

tentsik - 74, 187, 204

tessatin, tiin - 53, 122, 127, 172, 205

tessatnik - 115, 184

tesurni - 64, 131, 150, 187, 205

tihv - 78, 186

tiin vt. tessatin

tilihon vt. telefon

tiranik - 85, 122, 177

tjokolnik - 55, 85, 101, 175

tjookla, tjooklane - 101, 140, 174, 223, 230

tjorka, tjorkatama - 51, 57, 101, 124, 177, 178, 230

tobra - 131

tolk - 129, 134, 202, 216, 231, 242

tolokna - 81, 83, 84, 107, 178, 235

toonka - 83, 163

toorus - 65, 128, 171, 184, 204, 234

tooso - 70

topka - 59, 178

torba, tork, torp - 51, 105, 139, 170

torus, torosin - 167, 205

torustama - 133, 167

traasnik vt. strasnik

trahter - 52, 178, 204

trahtersnik - 74, 178, 234

trapak - 194

trelka - 57, 89, 96, 156

trevooga - 99

troek - 194

troits - 189

troopka - 177

troska - 70, 105, 170, 204, 242

truba, truup - 52, 62, 93, 119, 127, 175, 204, 227

trusin - 53, 70, 123, 135, 165

truup vt. truba

truuska - 70, 110, 118, 124, 191

truutna - 58, 130, 156, 197

trään - 126, 217

trääpesnik - 72, 103, 197

tsaar - 183

tsariitsa - 103, 183

tsaska - 177

tsasson - 80, 95, 123, 143,189

tseepka, tsiipka - 59, 71, 97, 163, 174

tseesna - 59, 131, 140

(t)seetska - 65, 72, 96, 173, 177, 202

tsepp - 62, 96, 126

tserbak - 57, 71, 100, 177,202

tsert, tserk, tsertima, tserkma - 175, 205

tsett - 126, 172

tsetverik, veerik - 172, 205

tsetvert - 64, 96, 150, 172, 178, 205

tsetvertnoi - 178

tsiatra vt. teater

tsigand, tsõgan - 72, 138

tsigarkas - 137, 179

tsigun, tsugun - 60, 71, 127, 135, 138, 140, 177, 204

tsiipka vt. tseepka

tsipakene, tsipp - 140, 158

tsirgas, sirkas - 58, 158, 204, 241

tsirkun - 71, 196

tsirunik - 72, 85, 205

tsitsa - 195

tsoll, tsolna - 84, 85, 101, 167

tsolok(na) - 63, 71, 81, 83, 84, 101, 149, 167, 182, 202, 235

tsuhkna - 76, 198

tsulan - 111, 174, 200

tsuuda - 71, 109

tsuur - 194

tsuura - 194

tsuuska - 64, 113, 165

tsuut(kene) - 110, 140

tsäi - 95, 116, 129, 178, 221

tsäika - 62, 71, 116, 123, 196

tsäimik - 177

tsäpendama - 175

tsäposkad - 71, 100, 180

tsärnil - 100, 103, 123, 186

tsääla - 95, 131, 158

tsäärak - 95, 128, 143, 178, 202

tubakirka - 141, 179

tubinits - 53, 86, 101, 123, 141, 166, 202, 234

tuman, tumanane - 82, 93, 125, 135, 140, 196

turak - 3, 194, 197, 204, 217

tuul - 90, 110, 156

tuulkas - 86, 110, 137, 170

tuumatama - 53, 110, 133, 201, 231

tuus - 68, 110, 194, 242

tõir - 65, 111, 125, 157, 167

tõkk - 111, 188

tõkva - 58, 111, 148, 156

tõrovka - 80, 167

täta - 51, 55, 115, 195, 202, 217

tätsok - 64, 116, 190

tõkat - 244

türm - 113, 125, 184

uguřits - 73, 100, 109, 125, 156, 202, 242

uhka-75, 178, 225

uksus - 178

ulas - 79, 193

upraava - 184

urjadnik - 60, 75, 115, 129, 183

urvin - 100, 109, 110,175

utsastka - 184, 221

utsin - 72, 97, 102, 111, 150, 188, 204

utsitama - 188, 204, 225

uusad - 195, 221

vaal - 78, 85, 92, 129, 134, 157, 196, 202, 228

vaalama, vaalutama - 134, 157, 202

va(a)latama - 115, 134, 157, 178

vaalima, vaaluma - 202, 216, 231

vaalka - 92, 157, 163

vaar - 129, 182

vaaritama - 205

vakruusna - 78, 184

vaksal - 61, 91, 171, 205, 244

valerjan - 85, 186

va(n)nar - 77, 82, 91, 108, 128, 177, 221

varatnik - 108, 182, 223

varenja - 102, 178

varets - 54, 108

vasna - 53, 69, 90, 177, 202, 220

vasuk - 108, 170

vatak - 55, 195

veelka, veelgatama - 57, 114, 157, 205, 230

veera - 190

veerba - 124, 196

veerik vt. tsetverik

veesa - 65, 70, 96, 131, 221

veessel - 66, 96, 131, 132, 228

veesta - 84

venets - 99, 190

venitus - 142, 175, 204, 242

verbin - 79, 125, 182

verehtin - 182

verssel - 77, 186

verssok - 69, 81, 172

verst- 67, 78, 172

veruk(as) - 59, 81, 99, 101, 205, 225, 235

vet - 97, 205, 216

veto- - 192

vetserka - 72, 191

viisenja - 102, 193

viisika - 247

visna-, visla(puu) - 69, 78, 156, 202, 224, 228, 242

vissitama, vissuma - 163, 231

vodovik - 79, 103, 107, 165

vojevood, vojovad - 184, 193

voli, volinik, volitama jne., voola, voolu - 105, 115, 141, 184, 204, 205, 227, 232, 244

volna - 105, 131, 188

volok - 63, 105, 164

voorut, voorup - 105, 164, 242

vorotok - 164

voska - 105, 170

vosmik, vostsik - 138

votka - 178, 204

vurask - 77, 182

vurle, hurlet, hurjet jne. - 77, 86, 197, 217, 242

vuura - 77, 170

vuusnik - 171

võpatka - 78, 111, 158

võõberga - 58, 156

vääska - 114

väätka - 114, 192, 193

ärmak, härmik - 75, 114, 142, 166, 181, 243

S i s u k o r d.

lk.

Eessõna ..... I - VI

Slaavi ja vene laensõnade varasematest käsitlustest 1 - 22

I p e a t ü k k

EESTLASTE AJALOOLISED SIDEMED SUURE VENE RAHVAGA ... 23 - 47

1. Vene-Eesti ajaloolised suhted 23

2. Lõunaeestlaste kauaaegsed ja eriti lähedased sidemed venelastega 28

3. Põliste venepoolsete mõjustuste kajastumine eesti keeles

a) Slaavi ja vana-vene laenud eesti keeles 37

b) Vene foneetika mõju lõuna-eesti murrete häälikulisele ehitusele 42

II p e a t ü k k

VENE LAENSÕNADE HÄÄLIKULINE KUJU LÕUNA-EESTI MURRETES .....48 - 150

1. Laensõnade foneetilise külje uurimise tähtsus ... 48

2. Konsonandid

a) Klusiilid 51

b) Spirandid 65

c) Nasaalid 82

d) Liikvidad 84

e) Palatalisatsioon 88

3. Vokaalid 92

4. Laensõnade kohanemine laenava keele struktuuriga 117

a) Rõhk 119

b) Tüvevokaalid

aa) Substantiivid 122

bb) Adjektiivid 130

cc) Verbid 132

c) Sisehäälikud 134

d) Tuletusliited 137

e) Vokaalharmoonia 142

5. Laensõnade häälikulisest analüüsist tulenevad järeldused 143

III p e a t ü k k

VENE LAENSÕNAD VENE-EESTI AJALOOLISTE SUHETE PEEGELDAJANA ..... 151 - 211

1. Laensõnad rahva ajaloo uurimise allikana 151

2. Vene laesõnad vene-eesti majanduslike ja kultuuriliste suhete peegeldajatena .....

a) Põllundus ja karjandus 155

b) Kalastus 161

c) Liiklusvahendid ja transport 169

d) Kaubandus ja mõõdud 171

e) Tööstus 173

f) Ehitused ja elamusisustus 173

g) Majapidamistarbed 176

h) Toidud 177

i) Viinad ja tubakasaadused 178

j) Riietus ja ehted 179

k) Ühiskond ja administratsioon 182

l) Haridusala 185

m) Arstiabi ja tervishoid 186

n) Sõjavägi 187

o) Usund ja kommestik 188

p) Kalender 192

r) Mängud ja lõbustused 193

s) Perekond 195

t) Kehaosad 195

u) Loodus 195

v) Emotsionaalsed sõnad 196

õ) Rahvaste ja riikide nimed 197

3. Vene laensõnade vanus eesti keeles 201

4. Vene-eesti suhete laad ja iseloom keelelise materjali alusel 206

IV p e a t ü k k

VENE KEEL EESTI SÕNAVARA RIKASTAJANA ..... 212 - 247

1. Laenamine teistest keeltest kui üks sõnavara rikastamise võimalusi 212

2. Eesti keele sõnavara täiustumine ning rikastumine vene keele mõjul

a) Vene laensõnade osa lõuna-eesti sõnavara täienemises ja sisulises rikastumises 215

b) Laensõnade mõju sõnavara tähenduslikule edasiarenemisele ja diferentseerumisele 222

c) Vene laensõnade osa lõuna-eesti sõnavara põhifondi täienemises 226

d) Laensõnad uute tuletiste lähtekohana 229

e) Sõnatuletuslike vahendite rikastumine uute tuletusliidetega 232

f) Tõlkelaenud 236

g) Vene laensõnad eesti kirjakeeles 241

Lõppvaatlusi ..... 248 - 252

Transkriptsioonis tehtud ühtlustamised 253

KASUTATUD KIRJANDUST JA MUID ALLIKAID ..... 255 - 269

Töös kasutatud lühendeid

1. Allikate lühendid 270

2. Kohanime-lühendid 275

3. Sõnalühendid 286

Kaardistatud sõnade nimestik 289

R e g i s t e r ..... 290 - 309